

Qazaqstan Respublikasy Zańnama
jáne quqqytyq aqparat institútynyń

JARSHYSY

gylymi-quqqytyq jýrnal №2 (69)-2022

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
– (төраға)
Абайдідинов Е.М. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Монсеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Унзила Шапақ – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Ишекков К.А. - з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Қайырбаева Л.К. – PhD (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Князова А.Ж. – LL.M (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрғазин Б.К. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Сәрсенов А.М. – PhD (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қырғызстан)
Финк Д.А. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Тасирова А.С.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Нұр-Сұлтан қ., Қабанбай-батыр даңғ.,
19, С-блогы, 306-каб., тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы..... 7

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.К. СӘРПЕКОВ Конституциялық реформа
Қазақстанның саяси жүйесін қайта бастаудың
негізгі нүктесі ретінде 13

Б.К. НҰРҒАЗИНОВ, А.Н. ОСПАНОВА
Қазақстан Республикасында мемлекеттік
қызметке кіру кезіндегі кейбір ұсыныстар 22

Л.Т. ЖАНҰЗАҚОВА Нормативтік құқықтық
актілердің иерархиясы туралы..... 32

Е.С. ӘБІЛҒАЗИН, Қ.Т. МУРЗАШЕВ
Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем
қабілеттілігін және банкроттықты қалпына
келтіру мәселесіне..... 40

В.И. ОЛЕЙНИК, Б.А. АМАНЖОЛОВА
Қазақстан Республикасында заң білімін жетілдіру 47

А.Қ. ҚҰРМАНОВА Генетикалық ақпаратты
пайдаланудың қолданыстағы заңнаманың
нормаларымен регламенттеудің құқықтық мәселелері 57

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

Р.М. ЖАНҒАРАШЕВ Біріккен Корольдіктің
корпоративтік басқару кодексінде «сақта
немесе түсіндір» қағидатының тиімділігін
қалай арттыруға болады? 67

Е.Г. КОМИССАРОВА (Пермь қ., РФ),
С.К. ЫДЫРЫШЕВА, Т.В. КРАСНОВА
(Тюмень қ., РФ) Өгей әке мен өгей баланың
жеке мүліктік емес қатынастары: құқықтық
мәндерін іздеу..... 73

М.Қ. ЖҮСПБЕКОВА, Э.О. ТОЙЛЫБЕКОВА,
К.Ж. ЖАРЕКЕЕВ Қазақстан Республикасында
аграрлық секторды тамақ және азық-түлік
қауіпсіздігін қамтамасыз етудің шарты
ретінде дамыту 86

Р.Г. НҰРМАҒАМБЕТОВ, С.М. ШОНАЕВА
Қазақстан Республикасында еңбекті қорғау
саласындағы білім беру қызметтерінің баға
демпингін теориялық-құқықтық еңсеру туралы
мәселеге: қатынастарды реттеу қағидаттарын
бекітудегі шет елдердің тәжірибесі 95

Ш.У. БУРАШОВ, Б.А. ТАЙТОРИНА,
Д.Н. БЕКЕЖАНОВ Қазақстан Республикасындағы
білім беру қызметтерін тұтынушылардың құқықтары:
тұжырымдамалау мәселелері және заңнаманы
жаңғырту сұрақтары 104

А.Қ. ҚАЙШАТАЕВА, Р.Т. БАЯЗИТОВА Еңбек құқық қатынастарындағы стандарттар: теориялық-құқықтық талдаудың кейбір аспектілері.....	116
А.Қ. ҚАЛДЫБАЕВ Компаниялардың қатысу үлестерін (акцияларын) иеліктен шығару туралы шарттарда және корпоративтік шарттарда шетелдік заңнаманы қолдану.....	125
Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс	
С.С. ҚАРЖАУБАЕВ Алқабилер сотының соттылығын кеңейту: заңнама мен құқықтық техниканың тұрақтылығы мәселелері	134
М.Ш. ҚҰРМАНҒАЛИ, Ж.Ю. САЙЛИБАЕВА Әлеуметтік желілердегі судьялық этика: халықаралық стандарттар және шетелдік тәртіптік тәжірибе.....	142
А.Қ. ҚАНАТОВ, М.А. ШӘКЕНОВ Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты (заң шығарудағы иммерсивті ұстаным)	152
Ж.Ө. ӨМІРӘЛІ, Б.Қ. ИЛЬЯСОВА Сот билігінің егемендігі.....	163
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
А.М. ҚАРАТАЕВА, Д.Б. МАХАМБЕТСАЛИЕВ АҚШ-тағы атқарушы биліктің конституциялық-құқықтық реттелуі	175
А.А. АХМЕТОВА, К. ЭСПЛЮГЕС (Валенсия қ., Испания), З.М. БАЙМАГАМБЕТОВА Дүниежүзілік сауда ұйымының келісімдерін астық саудасы жөніндегі дауларда қолдану практикасы.....	185
Құқықтық мониторинг	
С.И. КЛИМКИН, А.Ф. ҚАЗБАЕВА Коммерциялық емес ұйымдарды заңнамалық реттеудің тиімсіздігі туралы мәселесіне.....	195
А.Ө. ҚАЛИЕВА «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының ақаулары туралы мәселеге (кәсіподақтар саласындағы заңнаманы талдау нәтижелері).....	204
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан	
Н.М. ПРИМАШЕВ Терминдер қорының жай-күйі және оны жетілдірудің кейбір жолдары (әскери іс саласы мысалында)	213
Жас ғалым мінбері	
Е.Б. АХМЕТОВ, М.К. ЖҮРҮНОВА Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізу және әкімшілік рәсімдердің қағидаттарын жіктеу мәселесіне.....	223
Т.А. МАЗУРОВА (Минск Қ., БР) Професионалды спорт саласындағы қызметті жүзеге асыратын қызметкерлермен еңбек шартын тоқтата тұрудың кейбір құқықтық проблемалары (Беларусь Республикасы мен Ресей Федерациясының заңнамасы бойынша)	234
М.А. АЛДИЯРХАН Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасы бойынша түзеу жұмыстарын қолданудың әлеуетін арттыру мәселелері	244
Р.Ж. БӘЙШЕВ Тұтынушылық несиелеуді реттеудің салыстырмалы-құқықтық талдауы (Еуропа, Ресей және Қазақстан тәжірибесі).....	254
Е.К. ТОРСЫҚБАЕВ Өндіріп алушы талаптары көлемінің және мәжбүрлеп орындату шараларының арақатынасы қағидатын сақтау.....	263
«Жаршынын» архивтегі беттері	
А. Б. ШАЙКЕНОВА Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды нормативтік реттеуді жетілдіру мәселелері туралы Е. А. Дүйсеновтың, А. К. Лямбекованың ғылыми жарияланымына қайта оралғанда, №3(48)-2017.....	271
Р.К. СӘРПЕКОВ Ұлы ұстазды еске алу	277

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №2 (69)-2022

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

Издается с 2006 года

Все материалы журнала размещаются на сайте www.zqai.kz

Включен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по юридическим наукам (Приказ КОКСОН МОН РК №38 от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета

Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный деятель Казахстана (Нур-Султан, Казахстан) – (председатель)

Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)

Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)

Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Мельник Р.С. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Рахметов С.М. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Малиновский В.А. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Унзила Шапак – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Главный редактор

Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)

Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)

Джангарашев Р.М. – LL.M (Нур-Султан, Казахстан)

Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Каирбаева Л.К. – PhD (Нур-Султан, Казахстан)

Киязова А.Ж. – LL.M (Нур-Султан, Казахстан)

Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Россия)

Примашев Н.М. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Сарсенов А.М. – PhD (Нур-Султан, Казахстан)

Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)

Финк Д.А. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**

Верстка – **Тасирова А.С.**

Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке на учет СМИ № 17761-Ж от 25.06.2019 г. Комитета информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан (Первичная постановка на учет №6592-Ж, 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,

г. Нур-Султан, пр. Кабанбай батыра, 19,

блок С, каб. 306, тел.: 8(7172) 26-61-22

www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru

institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции 9

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ Конституционная реформа как основной поинт перезапуска политической системы Казахстана 13

Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.Н. ОСПАНОВА

Некоторые предложения при поступлении на государственную службу в Республике Казахстан 22

Л.Т. ЖАНУЗАКОВА

Об иерархии нормативных правовых актов 32

Е.С. АБУЛГАЗИН, К.Т. МУРЗАШЕВ

К вопросу о восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан 40

В.И. ОЛЕЙНИК, Б.А. АМАНЖОЛОВА

Совершенствование юридического образования в Республике Казахстан 47

А.К. КУРМАНОВА

Правовые вопросы регламентации использования генетической информации по действующему законодательству 57

Гражданское и гражданско-процессуальное право

Р.М. ДЖАНГАРАШЕВ

Каким образом можно повысить эффективность принципа «соблюдай или разьясней» в кодексе корпоративного управления Соединенного Королевства 67

Е.Г. КОМИССАРОВА (г. Пермь, РФ),

С.К. ИДРЫШЕВА, Т.В. КРАСНОВА (г. Тюмень, РФ)

Личные неимущественные отношения отчима и пасынка: в поисках юридических сущностей 73

М.К. ЖУСУПБЕКОВА, Э.О. ТОЙЛЫБЕКОВА,

К.Ж. ЖАРЕКЕЕВ

Развитие аграрного сектора как условие обеспечения пищевой и продовольственной безопасности в Республике Казахстан 86

Р.Г. НУРМАГАМБЕТОВ, С.М. ШУНАЕВА

К вопросу о теоретико-правовом преодолении ценового демпинга образовательных услуг в сфере охраны труда в Республике Казахстан: опыт зарубежных стран в закреплении принципов регулирования отношений 95

Ш.У. БУРАШОВ, Б.А. ТАЙТОРИНА,

Д.Н. БЕКЕЖАНОВ

Права потребителей образовательных услуг в Республике Казахстан: проблемы концептуализации и вопросы модернизации законодательства 104

СОДЕРЖАНИЕ

А.К. КАЙШАТАЕВА, Р.Т. БАЯЗИТОВА

Стандарты в трудовых правоотношениях: некоторые аспекты теоретико-правового анализа 116

А.К. КАЛДЫБАЕВ Применение иностранного права в договорах по отчуждению долей участия (акций) компаний и в корпоративных договорах 125

Уголовное право и уголовный процесс

С.С. КАРЖАУБАЕВ Расширение подсудности суда присяжных: проблемы стабильности законодательства и юридической техники 134

М.Ш. ҚҰРМАНҒАЛИ, Ж.Ю. САЙЛИБАЕВА Судейская этика в социальных сетях: международные стандарты и зарубежная дисциплинарная практика 142

А.К. КАНАТОВ, М.А. ШАКЕНОВ Институт Уполномоченного по правам человека в Казахстане (иммерсивный подход в законотворчестве)..... 152

Ж.Ө. ӨМІРӘЛІ, Б.Қ. ИЛЬЯСОВА Суверенитет судебной власти..... 163

Международное право и сравнительное правоведение

А.М. КАРАТАЕВА, Д.Б. МАХАМБЕТСАЛИЕВ Конституционно-правовое регулирование исполнительной власти в США 175

А.А. АХМЕТОВА, К. ЭСПЛЮГЕС (г. Валенсия, Испания),
З.М. БАЙМАГАМБЕТОВА Практика применения соглашений Всемирной торговой организации в спорах по торговле зерном 185

Правовой мониторинг

С.И. КЛИМКИН, А.Г. КАЗБАЕВА К вопросу о неэффективности законодательного регулирования некоммерческих организаций 195

К.У. КАЛИЕВА К вопросу о дефектах Закона Республики Казахстан «О профессиональных союзах» (результаты анализа законодательства в сфере профсоюзов) 204

Из практики законотворчества на государственном языке

Н.М. ПРИМАШЕВ Состояние фонда терминов и некоторые пути его совершенствования (на примере сферы военного дела)..... 213

Трибуна молодого ученого

Е.Б. АХМЕТОВ, М.К. ЖУРУНОВА К вопросу о классификации принципов административного судопроизводства и административных процедур Республики Казахстан 223

Т.А. МАЗУРОВА (г. Минск, РБ) Некоторые правовые проблемы приостановления трудового договора с работниками, осуществляющими деятельность в сфере профессионального спорта (по законодательству Республики Беларусь и Российской Федерации) 234

М.А. АЛДИЯРХАН Вопросы повышения потенциала применения исправительных работ по уголовному законодательству Республики Казахстан 244

Р.Ж. БАИШЕВ Сравнительно-правовой анализ регулирования потребительского кредитования (опыт Европы, России и Казахстана)..... 254

Е.К. ТОРСЫКБАЕВ Соблюдение принципа соотносимости объема требований взыскателя и мер принудительного исполнения 263

Архивные страницы «Вестника»

А.Б. ШАЙКЕНОВА Возвращаясь к научной публикации Дюсенова Е.А., Лямбековой А.К. о вопросах совершенствования нормативного регулирования использования возобновляемых источников энергии, №3(48)-2017 271

Р.К. САРПЕКОВ Памяти великого учителя 277

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №2 (69)-2022

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – c.j.s., *Honored Worker of Kazakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan) – (Chairman)*
Abayeldinov E.M. – d.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Abyzov R.M. – d.j.s. (*Barnaul, Russian*)
Belih V.S. – d.j.s. (*Ekaterinburg, Russian*)
Gubin E.P. – d.j.s. (*Moscow, Russian*)
Melnik R.S. – d.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Moiseev A.A. – d.j.s. (*Moscow, Russian*)
Murmetov G.I. – d.j.s. (*Moscow, Russian*)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Malinovski V.A. – d.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Unzila Shapak – d.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (*Kiel, Germany*)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (*Saratov, Russian*)
Dzhangarashev R.M. – LLM (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Ishekov K.A. – d.j.s. (*Moscow, Russian*)
Kazbayeva A.G. – c.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Kairbaeva L.K. – PhD (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Kiyazova A.Zh. – LLM (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Nurgazinov B. K. – c.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Nurmagambetov R.G. – PhD (*Chelyabinsk, Russian*)
Primashev N.M. – c.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (*Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*)
Sarsenov A.M. – PhD (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (*Bishkek, Kyrgyzstan*)
Fink D.A. – c.j.s. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)

Editor – **Koltubaeva G.B.**

Layout – **Tasirova A.S.**
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Nur-Sultan, Kabanbay-batyr ave., 19, block C, office 306, tel.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial 11

Constitutional and Administrative Law

- R.K.SARPEKOV** Constitutional reform as the main point of restarting the political system of Kazakhstan..... 13
- B.K. NURGAZINOV, A. N. OSPANOVA** Some proposals for entering public service in the Republic of Kazakhstan..... 22
- L.T. ZHANUZAKOVA** On the hierarchy of normative legal acts 32
- E.S. ABULGAZIN, K.T. MURZASHEV** To the question of restoration of solvency and bankruptcy of citizens of the Republic of Kazakhstan 40
- V.I. OLEINIK, B.A. AMANZHOLVA** Improvement of legal education in the Republic of Kazakhstan..... 47
- A.K. KURMANOVA** Legal issues of regulation of the use of genetic information by the norms of the current legislation 57

Civil and Civil Procedure Law

- R.M. JANGARASHEV** How can the effectiveness of the «comply or explain» principle in the UK corporate governance code be improved?..... 67
- E.G. KOMISSAROVA** (Perm, Russia),
S.K. IDRYSHEVA, T.V. KRASNOVA (Tyumen, Russia) Personal non-property relationships of the step-father and stepson: in search of legal entities 73
- M.K. ZHUSUPBEKOVA, E.O. TOYLYBEKOVA, K.ZH. ZHAREKEEV** Development of the agricultural sector in the Republic of Kazakhstan as a condition for ensuring food and food security 86
- R.G. NURMAGAMBETOV, S.M. SHUNAEVA** To the question of theoretical and legal overcoming of educational services price dumping in the sphere of occupational safety in the Republic of Kazakhstan: experience of foreign countries in consolidation of the principles of regulation of relations 95
- SH.U. BURASHOV, B.A. TAITORINA, D.N. BEKEZHANOV** Rights of consumers of educational services in the Republic of Kazakhstan: problems of conceptualization and issues of modernization of legislation 104
- A.K. KAISHATAYEVA, R.T. BAYAZITOVA** Standards in labor relations: some aspects of theoretical and legal analysis 116

CONTENT

A. KALDYBAYEV The application of foreign law in agreements on the alienation of participation interests (shares) of companies and in corporate agreements 125

Criminal law and Criminal procedure

S.S. KARZHAUBAYEV Expanding the jurisdiction of the jury: problems of stability of legislation and legal technology 134

M. KURMANGALI, ZH. SAILIBAYEVA Judge ethics in social networks: international standards and foreign disciplinary practice 142

A.K. KANATOV, M.A. SHAKENOV Institute of the commissioner for human rights in Kazakhstan (immersive approach to lawmaking) 152

ZH. ӨMIRALI, B.K. ILYASOVA Sovereignty of the judiciary 163

International law and Comparative law

A.M. KARATAYEVA, D.B. MAKHAMBETSALIYEV Constitutional legal regulation of the executive branch in the United States..... 175

A.A. AKHMETOVA, C. ESPLUGUES (Valencia, Spain),
Z.M. BAIMAGAMBETOVA The practice of applying World Trade Organization agreements in grain trade disputes 185

Legal monitoring

S.I. KLIMKIN, A.G. KAZBAYEVA To the question of inefficiency of legislative regulation of non-commercial organizations..... 195

К.У. КАЛИЕВА К вопросу о дефектах Закона Республики Казахстан «О профессиональных союзах» (результаты анализа законодательства в сфере профсоюзов) 204

From the lawmaking practice in the official language

N.M. PRIMASHEV The state of the fund of terms and certain ways to improve it (on the example of the sphere of military affairs) 213

Young researchers' tribune

Y.B. AKHMETOV, M.K. ZHURUNOVA On the classification of the principles of administrative proceedings and administrative procedure of the Republic of Kazakhstan..... 223

T.A. MAZUROVA (Minsk, RB) Some legal problems of suspension of an employment contract in the field of professional sports (under the legislation of the Republic of Belarus and the Russian Federation)..... 234

M.A. ALDIYARKHAN Issues of increasing the potential for the use of correctional labor in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan 244

R. BAISHEV Legal comparative analysis of consumer lending regulation (experience of Europe, Russia and Kazakhstan)..... 254

E.K. TORSYKBAEV Compliance with the principle of correlation of the volume of the claimant's claims and enforcement measures 263

The archive pages of the «Bulletin»

A.B. SHAIKENOVA Returning to the scientific publication of Dyussenov Ye.A., Lyambekova A.K. on the issues of improving regulation of the use of renewable energy sources, №3(48)-2017 271

R.K.SARPEKOV To the memory of a great teacher..... 277

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» ғылыми-құқықтық журналының редакциясы сіздердің назарларыңызға 2022 жылдың екінші шығарылымын ұсынады, оның беттерінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын жетілдіру мәселелері бойынша, құқықтың өзекті теориялық және практикалық аспектілері бойынша ғылыми мақалалар жарияланған.

«Конституциялық және әкімшілік құқық» айдарында - Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, з.ғ.к. Р.К. Сарпековтың Қазақстан Республикасының саяси жүйесін дамытуға бағытталған конституциялық реформаларға арналған мақаласы.

З.ғ.к. Б.Қ. Нұрғазиновтың А.Н. Оспановамен бірлескен жұмыс шеңберінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметіне кіру кезінде туындайтын қатынастарға қатысты өз ұсыныстарын берді.

Нормативтік құқықтық актілер сатысы бойынша бірқатар проблемалық мәселелер з.ғ.д., профессор Л.Т. Жанұзақованың ғылыми мақаласында ашылған.

Соңғы уақытта өте өзекті болып табылатын ҚР азаматтарының төлем қабілеттілігін және банкроттығын қалпына келтіру бойынша құқық қолдану практикасының мәселелерін өз жұмысында з.ғ.к. Е.С. Әбілғазин мен К.М. Мырзашев көтерді.

В.И. Олейник және з.ғ.к. Б.А. Аманжолова құзыреттілік тәсілге негізделген тұтас педагогикалық процесс жүйесінде заң білімін жетілдіру мәселелері бойынша мақала ұсынды. Заң білімінің негізгі проблемалары, оларды шешу жолдары, сондай-ақ заң жоғары оқу орындарының түлектерін сапалы даярлау мәселелері талданады.

З.ғ.к. А.Қ. Құрманованың қолданыстағы заңнама бойынша генетикалық ақпаратты пайдалануды регламенттеудің құқықтық мәселелері қамтылған мақаласы айдармен аяқталады.

«Азаматтық құқық және процесс» айдары Институт директорының орынбасары Р.М. Жанғарашевтің Біріккен Корольдіктің корпоративтік басқару кодексінде «сақта немесе түсіндірші» қағидатын қолдану және тиімділігін арттыру тақырыбындағы мақаласымен ұсынылған. Қазақстанда Ұлыбританияның корпоративтік басқармасының үздік тәжірибелерін енгізу перспективалары қаралды.

Шетелдік заңгер-әріптестердің з.ғ.д. Е.Г. Комиссарова және з.ғ.к. Т.В. Краснова отандық ғалым з.ғ.д. С.К. Идрышевамен бірлесіп жазған мақаласы өгей әкесі мен өгей баласы арасында туындайтын, отбасында орын алатын жеке мүліктік емес қатынастардың құқықтық негізін ашуға арналған.

Елдің азық-түлік және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін аграрлық секторды дамыту, оны құқықтық реттеу мәселелерін жариялау заң ғылымдарының кандидаттары М.К. Жүсіпбекованың, Э.О. Тойлыбекованың, жас зерттеуші К.Ж. Жәрекеевтің мақаласындағы зерттеудің мақсаты болып табылады.

Еңбекті қорғау саласындағы білім беру қызметтерінің баға демпингін еңсеруді, осы қатынастарды реттейтін қағидалар бойынша шетелдік тәжірибені PhD саласының мамандары Р.Г. Нұрмағамбетов және з.ғ.к. С.М. Шонаева зерделеді.

Ш.У. Бурашов, з.ғ.д. Б.А. Тайторина және PhD Д.Н. Бекежановтың бірлескен мақаласында білім беру қызметтерін тұтынушылардың құқықтары, осы саладағы Қазақстан Республикасының заңнамасын концептуализациялау және жетілдіру мәселелері қарастырылды.

Еңбек құқықтық қатынастарындағы стандарттар, оның ішінде теориялық-құқықтық талдаудың кейбір аспектілері з.ғ.к. А.К. Қайшатаева мен Р.Т. Баязитованың бірлескен жұмысында көрсетілген.

З.ғ.к. А.Қ. Қалдыбаевтың компаниялардың қатысу үлестерін (акцияларын) иеліктен шығару жөніндегі шарттарда және корпоративтік шарттарда шетелдік құқықты қолдану тақырыбындағы мақаласы айдарды аяқтады.

2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті алқабилер сотының қатысуымен істердің санаттарын кеңейтудің орындылығы туралы айтты. Алқабилер қатысатын соттар қарайтын істердің санаттарын ұлғайту мақсатында бірнеше құқықтық проблемаларды шешу қажет. Бұл туралы өз мақаласында з.ғ.к. С.С. Қаржау-

баев «Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» айдарымен, заңнаманың және заң техникасының тұрақтылығы мәселелерін қарастыра отырып мәлімдейді.

Заң ғылымдарының кандидаттары М.Ш. Құрманғали мен Ж.Ю. Сайлибаева технологиялар мен коммуникацияларды дамыту дәуіріндегі халықаралық стандарттар мен шетелдік тәртіптік тәжірибені ескере отырып, әлеуметтік желілерде судьялардың этикасы мәселелерін қарады.

Заң ғылымдарының кандидаттары А.К. Қанатов және М.А. Шәкенов өзінің ғылыми мақаласында Қазақстандағы адам құқықтары жөніндегі Уәкіл институтын дамытудағы заң шығармашылығына иммерсивті көзқарасты көрсетті.

Сот билігінің тәуелсіздігі мәселелері, оның маңызы мен рөлі з.ғ.д. Ж.Ө. Өмірәлі мен з.ғ.к. Б.Қ. Ілиясованың мақаласында баяндалған.

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану саласында з.ғ.к. А.М. Қаратаева Д.Б. Махамбетсалиевпен бірге АҚШ атқарушы билігінің конституциялық-құқықтық реттеу мәселелерін зерттеді. Сондай-ақ жас зерттеуші А.А. Ахметова, құқық докторлары К. Эсплюгес және З.М. Баймағамбетова астық саудасы бойынша дауларда Дүниежүзілік сауда ұйымының келісімдерін қолдану тәжірибесін қарастырды.

«Құқықтық мониторинг» айдары заң ғылымдарының кандидаттары С.И. Климкин мен А.Г. Қазбаеваның – коммерциялық емес ұйымдарды заңнамалық реттеудің тиімділігі мәселелері бойынша; А.У. Калиеваның – кәсіподақтар саласындағы заңнаманы талдау нәтижелері мен анықталған олқылықтарды жариялау бойынша мақалаларымен ұсынылған.

З.ғ.к. Н.М. Примашев әскери іс саласының мысалында терминдер қорының жай-күйін қарастырады және оны жетілдірудің кейбір жолдарын ұсынады.

Өз жұмысында жас ғалымдар Е.Б. Ахметов және М.К. Журунова әкімшілік сот ісін жүргізу қағидаттарын жіктеу және әкімшілік рәсімдер мәселелерін атап өтті. Шетелдік жас ғалым Т.А. Мазурова БР және РФ заңнамасы бойынша кәсіби спорт саласы қызметкерлерімен еңбек шарттарын тоқтата тұрудың кейбір құқықтық мәселелерін атап өтті, ал М.А. Алдиярхан Қазақстанның қылмыстық заңнамасы бойынша түзету жұмыстарын қолдану әлеуетін арттыру мәселелері бойынша өзінің зерттеу жұмысын ұсынды. Еуропа, Ресей және Қазақстан тәжірибесі негізінде тұтынушылық кредиттеуді реттеуді салыстырмалы-құқықтық талдауды докторант Р.Ж. Бәйішев жасады. Жас ізденуші Е.Қ. Торсықбаев – өзекті сот практикасын ескере отырып, атқарушылық іс жүргізу мәселелеріне тоқталды.

Журналдың соңғы бетінде көрнекті қазақстандық ғалым, қоғам және мемлекет қайраткері, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының академигі Мұрат Тәжі-Мұратұлы Баймахановты еске алуға арналған материал.

Баршаңызды серіктестікке және журнал беттерінде ғылыми мақалаларын жариялауға шақырамыз! Біз сіздердің ұсыныстарыңыз бен пікірлеріңізді алуға қуаныштымыз.

**«Қазақстан Республикасы Заңнама
және құқықтық ақпарат институтының жаршысы»
журналының редакциясы**

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Редакция научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» представляет вашему вниманию второй выпуск 2022 года, на страницах которого опубликованы научные статьи по вопросам совершенствования действующего законодательства Республики Казахстан, по актуальным теоретическим и практическим аспектам права.

В рубрике «Конституционное и административное право» - статья директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, заслуженного деятеля Казахстана, к.ю.н. Сарпекова Р.К., посвященная конституционным реформам, направленным на развитие политической системы Республики Казахстан.

К.ю.н. Нургазинов Б.К., в рамках совместной работы с Оспановой А.Н., дал свои предложения касательно отношений, возникающих при поступлении на государственную службу Республики Казахстан.

Ряд проблемных вопросов по иерархии нормативных правовых актов раскрыт в научной статье д.ю.н., профессора Жанузаковой Л.Т.

Вопросы правоприменительной практики по восстановлению платежеспособности и банкротства граждан РК, которые в последнее время являются очень актуальными, в своей работе подняли к.ю.н. Абулгазин Е.С. и Мурзаев К.М.

Олейник В.И. и к.ю.н. Аманжолова Б.А. представили статью по вопросам совершенствования юридического образования в системе целостного педагогического процесса, основанного на компетентностном подходе. Анализируются основные проблемы юридического образования, пути их решения, а также вопросы качественной подготовки выпускников юридических вузов.

Завершает рубрику статья к.ю.н. Курмановой А.К., в которой освещены правовые вопросы регламентации использования генетической информации по действующему законодательству.

Рубрика «Гражданское право и процесс» представлена статьей заместителя директора Института Джангарашева Р.М. на тему применения и повышения эффективности принципа «соблюдай или разъясняй» в Кодексе корпоративного управления Соединенного Королевства. Рассмотрены перспективы внедрения в Казахстане лучших практик корпоративного управления Великобритании.

Статья зарубежных коллег-юристов д.ю.н. Комиссаровой Е.Г. и к.ю.н. Красновой Т.В. в соавторстве с отечественным ученым д.ю.н. Идрышевой С.К. посвящена раскрытию правовой основы личных неимущественных отношений, имеющих место в семье, возникающих между отчимом и пасынком.

Освещение вопросов развития аграрного сектора, обеспечивающего продовольственную и пищевую безопасность страны, его правового регулирования, является целью исследования в статье кандидата наук Жусупбековой М.К., Тойлыбековой Э.О., молодого исследователя Жарекеева К.Ж.

Преодоление ценового демпинга образовательных услуг в сфере охраны труда, зарубежный опыт по правилам, регулирующим эти отношения, изучен специалистами отрасли PhD Нурмагамбетовым Р.Г. и к.ю.н. Шунаевой С.М.

Бурашев Ш.У., д.ю.н. Тайторина Б.А. и PhD Бекежанов Д.Н. в совместной статье рассмотрели вопросы прав потребителей образовательных услуг, проблемы концептуализации и совершенствования законодательства Республики Казахстан в данной сфере.

Стандарты в трудовых правоотношениях, в том числе некоторые аспекты теоретико-правового анализа осветили в своей совместной работе к.ю.н. Кайшатаева А.К. и Баязитова Р.Т.

Завершила рубрику статья к.ю.н. Калдыбаева А.К. на тему применения иностранного права в договорах по отчуждению долей участия (акций) компаний и в корпоративных договорах.

В Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» 16 марта 2022 года Президент Республики Казахстан высказался о целесообразности расширения категории дел с участием суда присяжных. В целях увеличения категории дел, рассматриваемых судами с участием присяжных заседателей необходимо решить несколько правовых проблем. Об этом заявляет в своей статье под рубрикой «Уголовное

право и уголовный процесс» к.ю.н. Каржаубаев С.С., рассматривая вопросы стабильности законодательства и юридической техники.

Кандидаты юридических наук Курмангали М.Ш. и Сайлибаева Ж.Ю. рассмотрели вопросы этики судей в социальных сетях с учетом международных стандартов и зарубежного дисциплинарного опыта в эпоху развития технологий и коммуникаций.

Кандидаты юридических наук Канатов А.К. и Шакенов М.А. в своей научной статье продемонстрировали иммерсивный подход к законотворчеству в развитии института уполномоченного по правам человека в Казахстане.

Вопросы независимости судебной власти, ее значение и роль, являющиеся очень важными, освещены в статье д.ю.н. Омирали Ж.О. и к.ю.н. Ильясовой Б.К.

В области международного права и сравнительного правоведения к.ю.н. Каратаева А.М. совместно с Махамбетсалиевым Д.Б. исследовала вопросы конституционно-правового регулирования исполнительной власти США. Также молодой исследователь Ахметова А.А., доктора права К. Эсплюгес и Баймагамбетова З.М. рассмотрели опыт применения соглашений Всемирной торговой организации в спорах по торговле зерном.

Рубрика «Правовой мониторинг» представлена статьями кандидатов юридических наук Климкина С.И. и Казбаевой А.Г. – по проблемам эффективности законодательного регулирования некоммерческих организаций; Калиевой А.У. – по освещению результатов анализа законодательства в сфере профсоюзов и выявленных пробелов.

Законодательная практика на государственном языке пополнилась благодаря исследованию к.ю.н. Примашева Н.М. На примере сферы военного дела он рассматривает состояние фонда терминов и предлагает некоторые пути его совершенствования.

В своей работе молодые ученые Ахметов Е.Б. и Журунова М.К. осветили вопросы классификации принципов административного судопроизводства и адмпроцедур. Молодой зарубежный ученый Мазурова Т.А. обозначила некоторые правовые проблемы приостановления трудовых договоров с работниками сферы профессионального спорта по законодательству РБ и РФ, а Алдиярхан М.А. представил свою исследовательскую работу по вопросам повышения потенциала применения исправительных работ по уголовному законодательству Казахстана. Сравнительно-правовой анализ регулирования потребительского кредитования на основе опыта Европы, России и Казахстана сделан докторантом Р.Ж. Баишевым. Молодой исследователь Торсыкбаев Е.К. остановился на вопросах исполнительного производства с учетом актуальной судебной практики.

Завершает выпуск журнала посвящение памяти выдающегося казахстанского ученого, общественного и государственного деятеля, доктора юридических наук, академика Национальной Академии наук Республики Казахстан Мурата Таджи-Муратовича Баймаханова.

Приглашаем всех желающих к сотрудничеству и опубликованию на страницах журнала своих научных статей! Будем рады Вашим предложениям и замечаниям.

**Редакция журнала
«Вестник Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан»**

DEAR READERS!

The editorial of the scientific and legal journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan» presents to your attention the second issue of 2022, on the pages of which published scientific articles on the improvement of the current legislation of the Republic of Kazakhstan, on the actual theoretical and practical aspects of the law.

Under «Constitutional and administrative law» - article by Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Honored worker of Kazakhstan, PhD in law Sarpekov R.K., devoted to constitutional reforms, aimed at developing the political system of the Republic of Kazakhstan.

PhD in law Nurgazinov B.K., in the framework of joint work with Ospanova A.N., gave his suggestions regarding the relations that arise when entering the civil service of the Republic of Kazakhstan.

A number of problematic issues on the hierarchy of normative legal acts are revealed in a scientific article by doctor of law, Professor Zhanuzakova L.T.

Law enforcement issues to restore solvency and bankruptcy of citizens of the Republic of Kazakhstan, which are very topical, in their work raised PhD in law Abulgazin E.S. and Murzashev K.M.

Oleinik V.I. and PhD in law Amanzholova B.A. presented an article on the improvement of legal education in the system of a holistic pedagogical process based on a competency approach. The main problems of legal education, ways of their solution, as well as issues of quality training of law university graduates are analyzed.

The article by PhD in law Kurmanova A.K., which covers legal issues of regulation of the use of genetic information under the current legislation, concludes the section.

The heading «Civil Law and Process» is represented by the article of the Deputy Director of the Institute Zhangarashev R.M. on the topic of application and increase of efficiency of the principle «observe or clarify» in the Code of Corporate Governance of the United Kingdom. The prospects of introduction in Kazakhstan of the best practices of corporate governance of the United Kingdom have been considered.

The article of foreign legal colleagues doctor of law Commissarova E.G. and PhD in law Krasnova T.V. co-authored with the domestic scientist doctor of law Idrysheva S.K. is devoted to disclosure of the legal basis of personal non-property relations occurring in the family, arising between the stepfather and stepson.

Coverage of the issues of development of the agricultural sector, ensuring food and nutrition security of the country, its legal regulation, is the goal of research in the article of PhD in law Zhusupbekova M.K., Toilybekova E.O., young researcher Jarekeeva K.Zh.

Overcoming the price dumping of educational services in the field of labor protection, foreign experience under the rules governing these relations, studied by PhD in law industry specialists Nurmagambetov R.G. and PhD in law Shunaeva S.M.

Burashev S.U., doctor of law Taitorina B.A. and PhD in law Bekezhanov D.N. in a joint article addressed the issues of consumers' rights of educational services, problems of conceptualization and improvement of the legislation of the Republic of Kazakhstan in this sphere.

The standards in labour law relations, including some aspects of theoretical and legal analysis, were highlighted in their joint work by A.K. Kaishataev and R.T. Bayezitova.

The article by PhD in law Kaldybayeva A.K. on the application of foreign law in contracts for alienation of shares (shares) of companies and in corporate contracts has been completed.

In the Address to the people of Kazakhstan «New Kazakhstan: the way of renewal and modernization» on March 16, 2022, the President of the Republic of Kazakhstan spoke about the expediency of expanding the category of cases with the participation of the jury. Several legal issues need to be addressed in order to increase the number of jury trials. This is stated in his article under the heading «Criminal Law and Criminal Procedure» PhD in law Karzhaubaev S.S., considering the stability of legislation and legal techniques.

Candidates of legal sciences Kurmangali M.S. and Seilibayeva Zh.U. considered the issues of ethics of judges in social networks, taking into account international standards and foreign disciplinary experience in the era of development of technologies and communications.

Candidates of legal sciences A.K. Kanatov and Shakenov M.A. in their scientific article demonstrated an immersive approach to law-making in the development of the institution of

human rights commissioner in Kazakhstan.

The issues of independence of the judiciary, its importance and role, which are very important, are covered in the article by doctor of law Omirali Zh.O. and PhD in law Ilyasova B.K.

In the field of international law and comparative law PhD in law Karataeva A.M. together with Mahambetsaliev D.B. researched the issues of constitutional and legal regulation of the executive power of the United States. Also, a young researcher Akhmetova A.A., doctors of law K. Espluges and Baimagambetova Z.M. reviewed the experience of applying the agreements of the World Trade Organization in grain trade disputes.

«Legal monitoring» is presented by articles of candidates of legal sciences Klimkin S.I. and Kazbayeva A.G. on problems of effectiveness of legislative regulation of noncommercial organizations; Kalyieva A.U. - on coverage of results of analysis of legislation in the sphere of trade unions and identified gaps.

Legislative practice in the state language has been enriched by the study of PhD in law Primashev N.M. On the example of the sphere of military affairs, he considers the state of the fund of terms and suggests some ways to improve it.

In their work, the young scientists Akhmetov Y.B. and Zhurunova M.K. addressed the classification of the principles of administrative proceedings and admprocedure. In addition, young foreign scientist Mazurova T.A. has outlined some legal problems of suspension of employment contracts with employees of the professional sports sphere under the legislation of the Republic of Belarus and the Russian Federation, and Aldiyarhan M.A. presented his research work on enhancing the capacity to use correctional labour under the criminal law of Kazakhstan. A comparative legal analysis of consumer lending regulation based on the experience of Europe, Russia and Kazakhstan was made by doctoral student R.J. Baishev. Young researcher Torsykbayev Y.K. - addressed the issues of enforcement proceedings taking into account current judicial practice.

This issue of the journal ends dedication to the memory of the outstanding Kazakh scientist, public and state figure, doctor of legal sciences, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan Murat Taji-Muratovich Baimakhanov.

We invite everyone to cooperate and publish on the pages of the journal their scientific articles! We will be glad of your suggestions and comments.

***Editorial board of the journal
«Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information
of the Republic of Kazakhstan»***

УДК: 340.134

КОНСТИТУЦИОННАЯ РЕФОРМА КАК ОСНОВНОЙ ПОИНТ ПЕРЕЗАПУСКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Сарпеков Рамазан Кумарбекович

*Директор Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Заслуженный деятель Казахстана, кандидат юридических наук;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: instzak-kz@mail.ru*

Аннотация. Статья посвящена конституционной реформе, нацеленной на комплексную трансформацию конституционно-правовой модели Казахстана. С каждым годом конституционно-правовое устройство государств становится все более динамичным, что в свою очередь, требует проведение модификации политической платформы Казахстана с учетом опыта зарубежных стран и объективной национальной специфики. 5 июня текущего года состоится республиканский референдум по вопросу внесения поправок в Конституцию Республики Казахстан, направленных на дальнейшую демократизацию общества, переходом от суперпрезидентской к президентской модели с сильным Парламентом и подотчетным Правительством. На сегодняшний день в обществе ведется широкая дискуссия по предложенным поправкам, так как они преследуют важнейшие стратегические цели: построение сбалансированного механизма сдержек и противовесов между тремя властными ветвями, укрепление институтов партийного представительства, повышение эффективности судебной системы, усиление местной системы управления. Автор раскрывает основные конституционно-правовые аспекты комплексной модернизации политической платформы страны, концептуальные изменения архитектуры организации государственной власти. Так, в статье рассматриваются такие основные особенности конституционной реформы как учреждение Конституционного суда, усиление роли Парламента, изменение порядка его функционирования, принятия законов, подотчетности Правительства, ограничение полномочий Президента, введение демократических институтов, демократизация общества и защита фундаментальных прав человека. Автор предлагает поправку касательно применения института общественных работ использовать как меру государственного принуждения в санкции статей, предусматривающих административную ответственность за мелкое хулиганство, нарушение тишины, нарушение правил охраны и использования памятников истории и культуры и др.

Ключевые слова: конституционная реформа, конституция, поправки, демократия, референдум, права человека, Президент, Парламент, Правительство, Конституционный суд, суды, государственная власть.

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМА ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІН ҚАЙТА БАСТАУДЫҢ НЕГІЗГІ НҮКТЕСІ РЕТІНДЕ

Сарпеков Рамазан Құмарбекұлы

*Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директоры, Қазақстан еңбек сіңірген қайраткері, заң ғылымдарының кандидаты;
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: instzak-kz@mail.ru*

Аннотация. Мақала Қазақстанның конституциялық-құқықтық моделін кешенді трансформациялауға бағытталған конституциялық реформаға арналған. Жыл сайын мемлекеттердің конституциялық-құқықтық құрылымы барған сайын серпінді бола түсуде, бұл өз кезегінде шет елдердің тәжірибесі мен объективті ұлттық ерекшелікті ескере отырып, Қазақстанның саяси тұғырнамасын модификациялауды жүргізуді талап етеді.

Ағымдағы жылдың 5 маусымында Қазақстан Республикасының Конституциясына қоғамды одан әрі демократияландыруға бағытталған түзетулер енгізу, суперпрезиденттіктен күшті Парламенті және есеп беретін үкіметі бар Президенттік үлгіге көшу мәселесі бойынша республикалық референдум өтеді. Бүгінгі таңда қоғамда ұсынылған түзетулер бойынша кең пікірталас жүргізілуде, өйткені олар маңызды стратегиялық мақсаттарды көздейді: үш билік тармақтары арасында тепе-теңдік пен тепе-теңдіктің теңдестірілген тетігін құру, партиялық өкілдік институттарын нығайту, сот жүйесінің тиімділігін арттыру, жергілікті басқару жүйесін күшейту. Автор елдің саяси тұғырнамасын кешенді жаңғыртудың негізгі конституциялық-құқықтық аспектілерін, мемлекеттік билік ұйымы архитектурасындағы тұжырымдамалық өзгерістерді ашып көрсетеді. Мәселен, мақалада конституциялық реформаның Конституциялық сотты құру, Парламенттің рөлін күшейту, оның жұмыс істеу тәртібін өзгерту, заңдарды қабылдау, Үкіметтің есептілігі, Президенттің өкілеттігін шектеу, демократиялық институттарды енгізу, қоғамды демократияландыру және адамның іргелі құқықтарын қорғау сияқты негізгі ерекшеліктері қарастырылады. Автор қоғамдық жұмыстар институтын ұсақ бұзақылық, тыныштықты бұзу, тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау және пайдалану ережелерін бұзу және т. б. үшін әкімшілік жауапкершілікті көздейтін баптарды санкцияларға мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде пайдалануға қатысты түзетуді ұсынады.

Түйін сөздер: конституциялық реформа, конституция, түзетулер, демократия, референдум, адам құқықтары, Президент, Парламент, Үкімет, Конституциялық сот, соттар, мемлекеттік билік.

CONSTITUTIONAL REFORM AS THE MAIN POINT OF RESTARTING THE POLITICAL SYSTEM OF KAZAKHSTAN

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich

Director of the Institute of Legislation and Legal Information
of the Republic of Kazakhstan, Honored Worker of Kazakhstan,
Candidate of Legal Sciences;
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the constitutional reform aimed at a comprehensive transformation of the constitutional and legal model of Kazakhstan. Every year the constitutional and legal structure of states becomes more and more dynamic, which in turn requires modification of the political platform of Kazakhstan taking into account the experience of foreign countries and objective national specifics. On June 5 of this year, a republican referendum will be held on amendments to the Constitution of the Republic of Kazakhstan aimed at further democratization of society, transition from a super-presidential to a presidential model with a strong Parliament and an accountable Government. Today, there is a broad discussion in society on the proposed amendments, as they pursue the most important strategic goals: building a balanced mechanism of checks and balances between the three branches of power, strengthening the institutions of party representation, improving the efficiency of the judicial system, strengthening the local governance system. The author reveals the main constitutional and legal aspects of the comprehensive modernization of the country's political platform, conceptual changes in the architecture of the organization of state power. Thus, the article examines such main features of constitutional reform as the establishment of the Constitutional Court, strengthening the role of Parliament, changing the order of its functioning, the adoption of laws, Government accountability, limiting the powers of the President, the introduction of democratic institutions, the democratization of society and the protection of fundamental human rights. The author proposes an amendment regarding the application of the institute of public works to be used as a measure of state coercion in the sanction of articles providing for administrative responsibility for petty hooliganism, violation of silence, violation of the rules for the protection and use of historical and cultural monuments, etc.

Keywords: constitutional reform, constitution, amendments, democracy, referendum, human rights, President, Parliament, Government, constitutional court, courts, state power.

Введение

Конституционные преобразования, направленные на совершенствование и развитие демократических институтов, всегда вызывали интерес не только у научного сообщества, но и у рядовых граждан той или иной страны.

В текущий момент увеличение внимания к конституционной реформе связано с демократизацией всей политической системы Казахстана, развитием собственной казахстанской модели, учитывающей национальные и исторические особенности.

В этой связи, конституционная реформа должна учитывать интересы всех социальных групп, всего народа и политических факторов.

Материалы и методы

Статья посвящена проводимой в Казахстане конституционной реформе, направленной на реализацию принципа приоритета прав и свобод человека, укрепление демократического, правового, социального государства.

Основными материалами, использованными в ходе исследования, являются: 1) Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» от 16 марта 2022 года; 2) Конституция РК от 30 августа 1995 года; 3) Конституция РК от 28 января 1993 года (Утратила силу в связи с принятием новой конституции 30 августа 1995 года, см. Указ Президента от 6 сентября 1995 года № 2454); 4) проект Конституционного закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» (май 2022 года); 5) проект Конституционного закона Республики Казахстан «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (май 2022 года); 6) Закон Республики Казахстан от 5 июня 1992 года № 1378-ХІІ «О Конституционном Суде Республики Казахстан (Утратил силу в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан, имеющим силу закона, от 19 октября 1995 года № 2550).

Основными методами, использованными при проведении исследования и подготовке настоящей статьи, являются метод правового анализа, анализ нормативно-правовых и теоретических источников. Также приме-

няется сравнительно-правовой метод при исследовании старой и новой модели Конституционного суда Республики Казахстан, а также стран СНГ и Европы.

Основные положения

Перезапуск политической системы, обусловленный изменением соотношения политических сил и реалиями общественной жизни, имеет силу «обратной связи» в виде совершенствования и функционирования правовых институтов, влияющих на построение демократического, правового государства.

Так, возобновляемый в Республике Казахстан Конституционный суд, являясь проводником и атрибутом демократической трансформации, в контексте предлагаемых поправок в Конституцию, обеспечивает возможность оспаривания справедливости нормативных правовых актов в Конституционном суде рядовыми казахстанцами.

Кроме того, усиление роли Парламента как особого органа, сочетающего в себе функции представителя интересов народа и органа, отвечающего за качество принимаемых законов, является показателем степени демократизации государства.

Казахстан, как и ранее, придерживается своего специфичного пути развития, учитывающего национальную стратегию, занимая при этом особую нишу в мировой палитре демократической модификации. Приверженность принципу согласия и эксклюзивный подход к решению тех или иных задач является своеобразной визитной карточкой Казахстана, позволяющей активно интегрировать государство с целью достижения глобальной конкурентоспособности.

К примеру, институт общественных работ в законодательстве зарубежных стран за все время апробирования и применения показал свою высокую эффективность.

Так, общественные работы в Соединенных Штатах введены в конце 1960-х годов, когда в связи с ростом численности заключенных в исправительных учреждениях создан ряд программ общественных работ, которые служили альтернативой тюремному заключению за ненасильственные преступления.

Опираясь на многолетний позитивный опыт, нынешней конституционной реформой в Казахстане предлагается принуди-

тельный труд применять на основании судебного акта о признании виновным не только в совершении уголовного, но и административного правонарушения.

Это еще раз подтверждает наш тезис о том, что Казахстан не только поэтапно и взвешенно подходит к разрешению вопросов, связанных с внесением изменений и дополнений в Основной закон государства, но, и, опираясь на международный опыт, извлекает те правовые институты, которые наиболее эффективно и безболезненно могут быть внедрены в казахстанскую правовую систему.

Результаты и обсуждения

16 марта 2022 года Президент Республики Казахстан К.К. Токаев в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» представил «программу комплексной модернизации политической системы страны». Как отметил Президент «устойчивый прогресс страны и масштабные социально-экономические преобразования невозможны без политической модернизации».¹

Одним из таких поинтов преобразования является референдум по вопросу внесения поправок в Конституцию Республики Казахстан, который состоится 5 июня текущего года, необходимый «для окончательного отхода старой модели и перезапуска политической системы».²

До сегодняшнего дня проделано немало работы, в том числе, по совершенствованию существующих экономических, политических и социальных институтов. Конституционные преобразования представляются необходимыми в периоды концептуальных перемен существующих экономических, политических и социальных институтов. Не даром ведь говорят, что Конституция отражает соотношение политических сил [1, с.64].

Не секрет, что за основу действующей Конституции Республики Казахстан была принята Конституция Франции. В 1958 году Франция прошла этап перехода от Четвертой к Пятой республике, от парламентской системы к президентской.

В связи с тем, что конституции и Казахстана, и Франции рождены подобными обстоятельствами, изначально предполагалась возможность корректировок и пересмотров для лучшего соответствия новому балансу

политических сил [2].

Обращаясь к опыту зарубежных стран, необходимо отметить Основной Закон США, который можно назвать стабильным. Так, за всю историю существования Конституции (с 1787г.) принято всего 27 поправок. Однако следует отметить, что признак жесткости основного закона той или иной страны не является индикатором построения демократического государства.

Как справедливо отмечает А.С. Автономов, с течением времени соотношение политических сил может изменяться и, соответственно, повлечь за собой принятие новой конституции, внесение поправок в конституционный текст или коррективы в практику применения конституционных положений [1, с.59].

Поправки в Основной закон в практике зарубежных стран отражают происходящие процессы и востребованность их закрепления в политико-правовом контексте не вызывает сомнений.

К примеру, конституционная реформа Германии в 2006 году коснулась порядка финансирования Федерации и земель.

В Конституции Армении в 2015 году внесены изменения касательно системы правления с полупрезидентской в парламентскую республику.

27 декабря 2021 года Беларусь опубликовала предлагаемые изменения в свою конституцию и представила их для общественного обсуждения. Их последующее одобрение проложило путь к проведению 27 февраля 2022 года референдума по принятию новой конституции.

Таким образом, конституции зарубежных стран содержат в себе поправки, указывающие на процесс развития и трансформации, как общества, так и самого государства.

Если перейти к нашему государству, то необходимо отметить, что в Казахстане приняты две Конституции в 1993 и в 1995 годах.

Конституцию 1993 года можно отнести к Конституции переходного периода. Основная причина - в нерешенности вопросов разделения властей в старой Конституции, в закреплении президентской формы правления, в больших полномочиях Верховного Совета [3]. Быстро меняющиеся политическая и экономическая ситуации явились катализатором принятия в 1995 году нового действующего Основного Закона.

¹ Официальный сайт Президента Республики Казахстан <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> / (дата обращения: 30.04.2022г.)

² телеграмм-канал <https://t.me/ulyssmediatg> / (дата обращения: 29.04.2022г.)

В действующую Конституцию, принятую на республиканском референдуме в 1995 году, поправки вносились 5 раз в: 1998, 2007, 2011, 2017, 2019 годах.

В 2007 году конституционная реформа усилила механизм сдержек и противовесов, совершенствовала систему партийного представительства, повысила эффективность судебной системы и системы местного самоуправления, в 2017 году - закрепила **отдельные полномочия президента республики к парламенту и правительству.**

Каждый этап внесения поправок это своего рода фидбэк, обусловленный накопленным опытом в определенном историческом периоде и требованием общественно-политических реалий, и что не менее важно, результаты которого имеют силу «обратной связи» в виде реализации и функционирования правовых институтов, влияющих на построение демократического, правового государства, не нарушая конституционных ценностей [4].

В этой связи следует отметить, что одной из кардинальных новелл происходящей конституционной реформы является создание Конституционного суда вместо Конституционного совета.

Конституционный суд как высший орган судебной власти по защите Конституции Республики Казахстан функционировал согласно Конституции 1993 года.

В соответствии со статьей 130 Конституции 1993 года на Конституционный суд Республики Казахстан возлагались судебная защита Конституции и обеспечение ее верховенства, рассмотрение исков о соответствии Конституции Республики Казахстан, законов и иных актов, международных договорных и иных обязательств Республики Казахстан.

В предложенных поправках в статью 72 Конституции предусматривается «перезапуск» Конституционного суда в соответствии с которыми Конституционный суд будет рассматривать обращения граждан на соответствие Конституции Республики Ка-

захстан нормативных правовых актов, непосредственно затрагивающих их конституционные права и свободы. При этом порядок и условия обращения граждан в Конституционный суд будут определяться конституционным законом.

В ряде стран ЕАЭС роль Конституционного суда, как особого судебного органа, осуществляющего функции конституционного правосудия, трудно переоценить.

Так, Конституционный суд Республики Беларусь выносит решения, в том числе, по жалобам граждан на нарушения их конституционных прав и свобод, проверяя конституционность законов, примененных в конкретном деле, если исчерпаны все другие средства судебной защиты.³

Конституционный суд Российской Федерации также **осуществляет конституционное производство в порядке, установленном федеральным конституционным законом, если исчерпаны все другие внутригосударственные средства судебной защиты.**⁴ Необходимо отметить, что данная норма введена в действие Федеральным конституционным законом от 9 ноября 2020 года №5 – ФКЗ.⁵

Уникальность практики конституционного производства заключается в том, что обращаясь по конкретному делу физическое лицо, определенным образом предопределяет защиту конституционных прав и интересов других лиц, а иногда и всего общества.

Аналогичный механизм обращения предусмотрен в законодательстве Армении, где каждое лицо может обратиться в Конституционный суд в соответствии с подпунктом 8) пункта 1 статьи 169 Конституции Республики Армении.⁶

В Германии окончательные решения обычных судов могут быть оспорены в форме конституционной жалобы. Поэтому в случае отказа обычного суда в обращении в Конституционный суд все еще существует возможность конституционного пересмотра Конституционным судом⁷.

³ Конституция Республики Беларусь 1994 года <https://etalonline.by/document/?regnum=V19402875> / (дата обращения: 29.04.2022г.)

⁴ Сайт Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации <http://duma.gov.ru/news/48953/> (дата обращения: 13.04.2022г.)

⁵ <https://docs.cntd.ru/document/9006048>

⁶ Конституция Республики Армения <https://www.president.am/ru/constitution-2015/> (дата обращения: 10.04.2022г.)

⁷ Заключение по Концепции совершенствования паровых основ Конституционного Совета. Принято Венецианской комиссией на 126-м пленарном заседании (онлайн, 19-20 марта 2021 года). Заключение № 1023/2021 https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39943432&pos=3;-106#pos=3;-106&doc_params=text%3D%25D0%25A0%25D0%25B5%25D0%25B3%25D0%25BB%25D0%25B0%25D0%25BC%25D0%25B5%25D0%25BD%25D1%2582%2520%25D0%25BA%25D0%25BE%25D0%25BD%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B8%25D1%2582%25D1%2583%25D1%2586%25D0%25B8%25D

Анализ международного опыта деятельности Конституционного суда позволяет сделать вывод о том, что в странах СНГ и Европы просматривается общая тенденция к демократизации, и Казахстан не является исключением, наоборот, учитывая объективную национальную специфику, своевременно занимает особую нишу в мировой палитре демократической трансформации и создает возможность оспаривания справедливости нормативных правовых актов в Конституционном суде рядовыми казахстанцами.

Основание полагать, что в связи с внедрением права обращения физических лиц на судей ляжет большая нагрузка, считаю несостоятельным в силу того, что такое право реализуется с учетом требования исчерпать все другие средства судебной защиты.

Аналогичное требование установлено в Российской Федерации, и, как показывает статистика, число обращений, поступающих в Конституционный суд от граждан, с каждым годом снижается [5].

16 марта текущего года Президент К.К. Токаев в своем Послании акцентировал внимание на «окончательном переходе от суперпрезидентской формы правления к президентской республике с сильным Парламентом».⁸

Действительно, Парламент того или иного государства является барометром общественного мнения и всегда притягивает к себе пристальное внимание.

Академик НАН РК, профессор С.З. Зиманов подчеркивал, что «Парламент - легитимный властный орган и для того, чтобы он эффективно работал и помогал обществу, государству, самому Президенту и, наконец, самому Правительству, необходимо поднимать его статус и статус депутатов.» [6, с.19].

К этой задаче мы продвигались последовательно и поэтапно, вначале в 2007, затем в 2017. Теперь в предстоящей конституционной реформе проходит красной нитью решение об укреплении роли Парламента для успешной реализации концепции «слышащего государства».

Нынешней реформой, которая обретает особое значение, предлагается, что Мажилис будет состоять из девяноста восьми депутатов, избираемых в порядке, установ-

ленном конституционным законом по смешанной избирательной системе: по системе пропорционального представительства по территории единого общенационального избирательного округа, а также по одномандатным территориальным избирательным округам.

Как известно, установление единого общенационального избирательного округа позволяет при пропорциональной избирательной системе избежать искажения пропорциональности в пользу крупных партий.

Уместно привести мнение ученых в сфере конституционного права, отмечавших, что в зарубежных странах стремление сохранить преимущества мажоритарной, и пропорциональной избирательных систем привело к сочетанию обеих систем на одних и тех же парламентских выборах и получают в последнее время все большее распространение [1, с.198].

По нашему мнению, внедрение смешанной мажоритарно-пропорциональной модели избрания депутатов Мажилиса позволит сфокусироваться на создании такой государственной модели, где применение смешанной избирательной системы будет сопровождаться правом отзыва депутатов Мажилиса, где каждое лицо может обратиться в Конституционный суд за осуществлением конституционного правосудия.

Следует признать, что с момента принятия действующей Конституции за относительно короткий исторический период Казахстан прошел поистине колоссальный путь развития казахстанского парламентаризма, закладывающий прочный фундамент для закрепления принципа разделения властей и системы сдержек и противовесов.

Следующее актуальное преобразование направлено на качественное совершенствование законодательства и законотворческого процесса.

В текущий момент увеличение внимания в юридической науке и практике законотворческого процесса к проблемным вопросам действенности законодательства связано с поиском оптимальных средств оценки качества и эффективности законодательства, нивелирования ошибок при нормотворчестве [7, с.15].

0%25BE%25D0%25BD%25D0%25BD%25D0%25BE%25D0%25B3%25D0%25BE%2520%25D1%2581%25D1%2583%25D0%25B4%25D0%25B0%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D39943432%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0/ (дата обращения: 04.04.2022).

⁸ Официальный сайт Президента Республики Казахстан <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> / (дата обращения: 30.04.2022г.)

В рамках предложенных поправок своевременным положительным изменениям подвергся порядок принятия законов. Так, принятые Мажилисом законы Сенат имеет право одобрить либо не одобрить. При этом Мажилис вправе преодолеть неодобрение Сената и направить закон на подпись Президента.

Как следствие и логическое дополнение к вышеуказанным поправкам, ограничиваются полномочия Президента, усиливается подотчетность Правительства. Так, Президент лишается полномочий по отмене или приостановлению полностью либо частично действия актов акимов областей, городов республиканского значения и столицы.

1 сентября 2020 года Президент К.К. Токаев в своем Послании «Казахстан в новой реальности: время действий» подчеркнул, что пандемия указала на несовершенство процесса нормотворчества, что, в свою очередь, породило эффект «узкого горлышка».⁹

Учитывая последствия такого эффекта, а также в целях оперативного реагирования на условия, создающие угрозу жизни и здоровью населения, конституционному строю, охране общественного порядка, экономической безопасности страны, Правительство согласно поправкам в Конституцию наделяется правом принимать под свою ответственность временные нормативные правовые акты, имеющие силу закона, которые действуют до вступления в силу принятых Парламентом законов или до непринятия Парламентом законов.

По блоку поправок, касающихся прав человека и гражданина, хотели бы остановиться на поправке, предусмотренной **проектом Конституционного закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан», а именно изменения в пункт 1 статьи 24 Конституции. Предлагается принудительный труд применять на основании судебного акта о признании виновным не только в совершении уголовного, но и административного правонарушения или либо в условиях чрезвычайного или военного положения.**

На сегодняшний день согласно статье 10 Уголовного Кодекса Республики Казахстан общественные работы применяются как наказание за уголовные правонарушения. В тоже время в законодательстве зарубежных

стран общественные работы становятся довольно популярными и активно применяемыми за нарушения небольшой степени тяжести («community service») [8].

Поскольку применение денежных санкций все больше привлекает внимание из-за бремени, которое оно возлагает на ответчиков с низким доходом, юрисдикции разных стран ищут более справедливые альтернативы. Общественные работы, часто принимающие форму санкционированной судом уборки общественных мест, уже давно являются составной частью практики вынесения приговоров в Соединенных Штатах.

Институт общественных работ удовлетворяет двойным требованиям: восстановительным (требующими от человека компенсации обществу за причиненный вред) и эффективным (снижают финансовые затраты, связанные с традиционными наказаниями, такими как арест, лишение свободы).

В виду изложенных факторов полагаем, что общественные работы как меру государственного принуждения можно применить в санкции статей, предусматривающих административную ответственность за мелкое хулиганство, нарушение тишины, нарушение правил охраны и использования памятников истории и культуры и др.

При этом хотелось бы отметить о необходимости выделения лиц, к которым невозможно применить данную меру (беременные женщины, женщины, имеющие малолетних детей в возрасте до трех лет, мужчины, воспитывающие в одиночку малолетних детей в возрасте до трех лет, женщины в возрасте пятидесяти восьми и выше лет, мужчины в возрасте шестидесяти трех и выше лет, инвалидам первой или второй группы, военнослужащим).

Положительный эффект применения принудительного труда в качестве меры административного взыскания также связан с тем, что данная мера эффективна не только для государства, но и облегчает финансовую нагрузку тех лиц, которые находятся в состоянии неплатежеспособности.

Заключение

Бытует мнение, что конституционно-правовая система стран Европы и США стабильна и менее подвержена изменениям. Однако с полной уверенностью можно сказать, что Казахстан, осуществляя конститу-

⁹ Официальный сайт Президента Республики Казахстан https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g / (дата обращения: 13.05.2022г.)

ционные реформы, занимает особую позицию в мировой палитре демократической трансформации, а вносимые в Конституцию республики изменения и дополнения будут способствовать демократизации всего общества и защите фундаментальных прав человека.

Без проведения оптимальных политических преобразований внутри страны невозможно достичь устойчивого развития государства, масштабного социально-экономического развития и установления соци-

альной справедливости в обществе [9].

Результаты волеизъявления народа в процессе республиканского референдума, а также намеченные векторы конституционно-правового развития ярко свидетельствуют, что для Казахстана предстоящая конституционная реформа - это важный исторический момент, в результате которого ожидаются политические и общественные перемены, вносящие существенные коррективы в жизнь каждого гражданина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Автономов А.С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учеб. – М.: ТК Велби: Изд-во Проспект, 2006. – 547 с.
2. Лукпанова С. Логика реформ [Электронный ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30107506&pos=4;-106#pos=4;-106&sdoc_params=text%3D%25D0%25BA%25D0%25BE%25D0%25BD%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B8%25D1%2582%25D1%2583%25D1%2586%25D0%25B8%25D0%25BE%25D0%25BD%25D0%25BD%25D0%25B0%25D1%258F%2520%25D1%2580%25D0%25B5%25D1%2584%25D0%25BE%25D1%2580%25D0%25BC%25D0%25B0%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D30107506%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 (дата обращения: 23.03.2022).
3. Сулейменов М.К. Конституция Республики Казахстан и ее влияние на развитие отраслей права. [Электронный ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36882339&pos=5;-104#pos=5;-104 (дата обращения: 23.03.2022).
4. A reasonable public servant: Constitutional foundations of administrative conduct in the United States <https://catalogue.nla.gov.au/Record/3599357> by Yong S. Lee with David H. Rosenbloom [Электронный ресурс] // <https://catalogue.nla.gov.au/Record/3599357>
5. Барцевский М. Количество судей в составе Конституционного суда не является принципиальным [Электронный ресурс] // https://tass.ru/obschestvo/7563993?utm_source=ru.wikipedia.org&utm_medium=referral&utm_campaign=ru.wikipedia.org&utm_referrer=ru.wikipedia.org (дата обращения: 04.04.2022).
6. Зиманов С.З. Законы и критерии их эффективности. - С. 15-19 / Сборник материалов международной научно-практической конференции, которая состоялась 30 ноября 2001 года «Парламентаризм в независимом Казахстане: состояние и проблемы». – Астана, 2002. – 645 с.
7. Сарпеков Р.К. О современных новеллах организации института научной правовой экспертизы в Республике Казахстан. / Вестник Института законодательства и правовой информации, №4 (67), 2021. – С. 13-20.
8. Коряк А. Зарубежный опыт правового регулирования наказаний в виде обязательных, исправительных и принудительных работ [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-pravovogo-regulirovaniya-nakazaniy-v-vide-obyazatelnyh-ispravitelnyh-i-prinuditelnyh-rabot> (дата обращения: 01.04.2022).
9. Сарпеков Р.К. В интересах гражданина и общества / Казахстанская правда, №78 (29705) от 26.04.2022 г.

REFERENCES

1. Avtonomov A.S. Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnyh stran. Ucheb. – М.: ТК Велби: Изд-во Проспект, 2006. – 547 s.
2. Lukpanova S. Logika reform [Elektronnyj resurs] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30107506&pos=4;-106#pos=4;-106&sdoc_params=text%3D%25D0%25BA%25D0%25BE%25D0%25BD%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B8%25D1%2582%25D1%2583%25D1%2586%25D0%25B8%25D0%25BE%25D0%25BD%25D0%25BD%25D0%25B0%25D1%258F%2520%25D1%2580%25D0%25B5%25D1%2584%25D0%25BE%25D1%2580%25D0%25BC%25D0%25B0%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D30107506%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0

58F%2520%25D1%2580%25D0%25B5%25D1%2584%25D0%25BE%25D1%2580%25D0%25BC%25D0%25B0%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D30107506%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 (data obrashhenija: 23.03.2022).

3. Sulejmenov M.K. *Konstitucija Respubliki Kazahstan i ee vlijanie na razvitie otraslej prava*. [Jelektronnyj resurs] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36882339&pos=5;-104#pos=5;-104 (data obrashhenija: 23.03.2022).

4. *Rationabile servus publicus: Constitutionalis fundamenta administrativi deducerent in Iunctus Civitas* [https://per Yong S. Lee cum David H. Rosenbloom](https://per.yong.s.lee.cum.david.h.rosenbloom) [Jelektronnyj resurs] // catalog.nla.gov.au/Record/3599357

5. Barshhevskij M. *Kolichestvo sudej v sostave Konstitucionnogo suda ne javljaetsja principial'nyh* [Jelektronnyj resurs] // https://tass.ru/obschestvo/7563993?utm_source=ru.wikipedia.org&utm_medium=referral&utm_campaign=ru.wikipedia.org&utm_referrer=ru.wikipedia.org (data obrashhenija: 04.04.2022).

6. Zimanov S.Z. *Zakony i kriterii ih jeffektivnosti*. - S. 15-19 / *Sbornik materialov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, kotoraja sostojalas' 30 nojabrja 2001 goda «Parlamentarizm v nezavisimom Kazahstane: sostojanie i problemy»*. – Astana, 2002. – 645 s.

7. Sarpekov R.K. *O sovremennyh novellah organizacii instituta nauchnoj pravovoj jekspertizy v Respublike Kazahstan*. / *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii, №4 (67), 2021*. – S. 13-20.

8. Korjak A. *Zarubezhnyj opyt pravovogo regulirovanija nakazanij v vide objazatel'nyh, ispravitel'nyh i prinuditel'nyh rabot* [Jelektronnyj resurs] // *Rezhim dostupa: https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-pravovogo-regulirovaniya-nakazaniy-v-vide-obyazatelnyh-ispravitelnyh-i-prinuditelnyh-rabot* (data obrashhenija: 01.04.2022).

9. Sarpekov R.K. *V interesah grazhdanina i obshhestva* / *Kazahstanskaja pravda, №78 (29705) ot 26.04.2022 g.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕ КІРУ КЕЗІНДЕГІ КЕЙБІР ҰСЫНЫСТАР

Бағдат Қабылқадырұлы Нұрғазинов

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің басшысы, з.ғ.к., Нұрсұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurgazinov.b@zqai.kz

Айдана Нұрғалиқызы Оспанова¹

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің аға ғылыми қызметкері, Нұрсұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: ospanova.a@zqai.kz

Аннотация. Ғылыми жұмыста Қазақстан Республикасы үлгісінде демократиялық реформалардың басты жолсерігі ретіндегі мемлекеттік қызметіндегі кадр саясатының өзектілігі негізделген. Батыс Еуропа елдерінде мемлекеттік қызмет үшін кадрларды іріктеуге жүргізілген талдау аталған елдердің мемлекеттік қызметінде кадрларды іріктеу және орналастыру саласындағы жалпы әлемдік үрдістің ерекшеліктері анықталған. Авторлар мемлекеттік қызметке кадрларды іріктеу саласында Ұлыбритания, Германия, Франция, Испания сияқты дамыған шет елдердің заңнамасы мен құқық қолдану практикасын зерттеген. Көптеген дамыған демократиялық елдердің кадрларды конкурстық іріктеу принципін қолданатыны қарастырылған. Сонымен қатар, мұндай елдерде бір уақытта мемлекеттік қызметке үміткерлерді іріктеумен айналысатын арнайы мемлекеттік органдар жұмыс істейтіні және де олардың құқықтық мәртебесі мемлекеттік органдар жүйесінде салыстырмалы түрде тәуелсіз сипатқа ие екендігі көрсетілген. Сонымен қатар, мұндай шаралар кадрларды іріктеу жөніндегі арнаулы мемлекеттік орган қызметіндегі объективтілік пен бейтараптылықтың елеулі кепілі болып табылатыны анықталған.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері әлеуметтік бағдарланған даму моделін қалыптастыру бағытын ұстанғаны атап өтілген. Авторлар мемлекеттік қызметтің келесі маңызды элементтерін көрсетеді: мемлекеттік қызмет мемлекеттік басқарумен байланысты және мемлекеттік биліктің сипатымен айқындалады, мемлекеттік қызмет мемлекеттік лауазымдарда негізінен мемлекеттік органдарда жүзеге асырылады деп қарастырады.

Мемлекеттің сапасы, оның қоғамға қызмет ету дәрежесі көбінесе мемлекеттік қызметке, оны құқықтық реттеу әдістеріне, нысандарына байланысты екенін атап көрсетеді. Мемлекеттік қызмет – құқықтық мемлекетті қалыптастыру құралы, оның құрылысының Қазақстан үшін маңыздылығын айтылған. Құқықтық мемлекеттің азаматтық қоғаммен және жеке азаматпен өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін мемлекеттік қызмет екені көрсетілген.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметші, кадрларды іріктеу, конкурстық комиссия, емтихан, біліктілік талаптары, кәсібилік, құзыреттілік.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

НЕКОТОРЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПРИ ПОСТУПЛЕНИИ НА ГОСУДАРСТВЕННУЮ СЛУЖБУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Нургазинов Багдат Кабылкадырович

*Руководитель отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, к.ю.н.,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: nurgazinov.b@zqai.kz*

Оспанова Айдана Нургалиевна

*Старший научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: ospanova.a@zqai.kz*

Аннотация. В научной работе на примере Республики Казахстан обосновывается актуальность кадровой политики в деятельности государства как главного проводника демократических реформ. Проведённый анализ отбора кадров для государственной службы в западноевропейских странах выявил особенности общемировой тенденции в области отбора и расстановки кадров на государственной службе. Авторами исследовано законодательство и правоприменительная практика таких развитых зарубежных стран как: Великобритания, Германия, Франция, Испания в сфере отбора кадров на государственную службу.

Установлено, что многие развитые демократические страны применяют принцип конкурсного отбора кадров. Наряду с этим выяснено, что одновременно в таких странах действуют специальные государственные органы, занимающиеся отбором кандидатов на государственную службу. Кроме того, правовой статус этих органов носит относительно независимый характер в системе государственных органов. Наряду с этим установлено, что такие меры служат весомым гарантом объективности и беспристрастности в деятельности специального государственного органа по отбору кадров.

Отмечается, что с обретением независимости Казахстаном взят курс на формирование социально ориентированной модели развития. Авторы выделяют следующие наиболее существенные элементы в государственной службе как: государственная служба связана с государственным управлением и определяется характером государственной власти, государственная служба осуществляется на государственных должностях преимущественно в государственных органах.

Авторами отмечается, что качество государства, степень его служения обществу во многом зависят от государственной службы, методов, форм ее правового регулирования. Государственная служба есть средство формирования правового государства, построение которого весьма актуально для Казахстана. Указывается, что именно государственная служба обеспечивает взаимодействие правового государства с гражданским обществом и отдельным гражданином.

Ключевые слова: государственная служба, государственный служащий, отбор кадров, конкурсная комиссия, экзамен, квалификационные требования, профессионализм, компетентность.

SOME PROPOSALS FOR ENTERING PUBLIC SERVICE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Nurgazinov Bagdat Kabylkadyrovich

*Head of the Department of Constitutional, Administrative
Legislation and State Administration of the Institute of
Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Ph.D.,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: nurgazinov.b@zqai.kz*

Ospanova Aidana Nurgalieвна

*Senior Researcher of the Department of Constitutional,
Administrative Legislation and Public Administration of the Institute
of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: ospanova.a@zqai.kz*

Abstract. *Scientific work on the example of the Republic of Kazakhstan substantiates the relevance of personnel policy in the activity of the state as the main conductor of democratic reforms. An analysis of the selection of personnel for the public service in Western European countries revealed the characteristics of the global trend in the selection and placement of personnel in the public service of these countries. The authors studied the legislation and law enforcement practice of such developed foreign countries as: the UK, Germany, France, Spain in the field of selection of personnel for the civil service. It has been found that many developed democracies apply the principle of competitive selection. At the same time, it has been found that such countries have special public bodies for the selection of candidates for the public service.*

Moreover, the legal status of these bodies is relatively independent within the State. It has also been established that such measures serve as a strong guarantee of objectivity and impartiality in the work of a special State body for the selection of personnel.

It is noted that since gaining independence, Kazakhstan has taken a course towards the formation of a socially oriented development model. The authors identify the following most significant elements in the public service as: the public service is associated with public administration and is determined by the nature of state power; the public service is carried out in public positions mainly in public bodies.

The authors note that the quality of the state, the degree of its service to society largely depend on the public service, methods, forms of its legal regulation. The civil service is a means of forming a rule of law state, the construction of which is very important for Kazakhstan. It is indicated that it is the public service that ensures the interaction of the rule of law state with civil society and the individual citizen.

Keywords: *civil service, civil servant, selection of personnel, competitive commission, examination, qualification requirements, professionalism, competence.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_22

Кіріспе

Қазақстан Республикасының саяси-құқықтық дамуының қазіргі жағдайында неғұрлым өзекті міндеттердің бірі мемлекеттік басқару тетігінің тиімділігін арттыру мәселесі болып қала береді. Осыған байланысты мемлекеттік қызметті жаңғырту мәселелері елдің дамуы үшін аса маңызды болып табылады. Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін дамудың әлеуметтік бағдарланған моделін қалыптастыруға бағыт алды.

Мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыру демократиялық мемлекеттің бірінші кезектегі міндеті болып табылады, себебі мемлекеттік басқарумен байланысты қоғамдық қатынастарды құқықтық регламенттеуді жаңғырту қажеттігі мемлекеттік институттарды нығайтуға, азаматтық қоғамды дамытуға және мемлекетке қоғамдық сенімді арттыруға бағытталған мемлекеттің қазіргі заманғы жағдайымен және құқықтық саясатымен шартталады.

Осыған байланысты, аталған саладағы

заңнаманы жетілдіру мәселелеріне ерекше назар аудару, олардың себептерін анықтау және бар проблемалық аспектілерді шешу әдістерін әзірлеу өте өзекті болып табылады.

Мемлекет басшысының «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауының «Мемлекеттік басқарудың жаңа моделі» атты I тарауында мемлекеттік басқаруға, кадр саясатына, шешімдер қабылдау жүйесіне және олардың орындалуына жауапкершілікті өзгерту жөнінде нақты міндет қойды².

Мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру мәселелері Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында мемлекетті басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі «Ең алдымен адамдар» – «адамға бағдарланған» моделін қалыптастыру Тұжырымдамасында да көрініс тапқан³.

Аталған тұжырымдамаға сәйкес, бүгінгі таңда бүкіл әлем турбуленттілік, өсіп келе жатқан құбылмалылық, әлеуметтік, экономикалық және саяси дамудың белгісіздігі дәуіріне аяқ басты. Тұжырымдама мақсатын іске асыру шеңберінде мемлекеттік қызметті тиімді дамыту үшін бірқатар нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы проблемалардың кең кешені қойылған, онда мемлекеттік қызмет жүйесінің жұмыс істеуінің негізгі қағидаттары мен тәсілдері, оның азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл жасау нысандары саласындағы өзекті мәселелер, кадр саясаты, лауазымдар мен кадрлардың біліктілік құрылымы, нормативтік құқықтық реттеу мәселелері, мемлекеттік қызмет жүйесі, қызмет өткеру, мемлекеттік органдар мен қызметшілердің қызметін ұйымдастыру, еңбекақы және әлеуметтік кепілдіктер, билік органдары аппаратының қызметін басқарудың нәтижелілігін арттыру мәселелері көтерілген.

Елдердің ауқымды сын-қатерлерді еңсеру барысында мемлекетке деген қоғамдық сенім, оның өзгерістерге дайындығы мәселесі ерекше маңызға ие болуда. Неғұрлым тиімді мемлекеттік басқаруға, азаматтардың басқарушылық шешімдер қабылдауға қатысуына сұрау салу тұрақты қалыптасуда.

Мемлекет пен халықтың өзара іс-қимылының әкімшілік-бақылау нысанына негізделген мемлекеттік басқарудың қолданыстағы моделі халықтың үмітіне толық жауап бермейді деп айтуға болады. Осының нәтижесінде негізгі құндылықтар азаматтар мен олардың әл-ауқаты болып табылатын мемлекеттік басқарудың сервистік және «адамға бағдарланған» моделін қалыптастыру қажеттілігі туындады.

Материалдар мен әдістер

Осылайша, Қазақстанда қалыптасқан тәжірибе мемлекеттік басқару реформасы жоспарланған және жүргізіліп жатқан әлеуметтік реформалардың уақтылығы мен оған қол жеткізуге байланысты негізгі проблемалардың бірі болып табылатынын көрсетеді, оның түпкі мақсаты ел азаматтарының әл-ауқатын арттыру болып табылады. Экономикалық реформалардың барысы, қоғамды демократияландыру жолымен ілгерілеу, тұтастай алғанда елді тұрақтандыру және дамыту көбінесе мемлекеттік басқару жүйесі мен мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігіне, олардың әрекетке қабілеттілігі мен бастамашылығына, елдің таңдаған бағытын ұстануына байланысты екені айқын болады.

Мемлекеттік басқарудың ұлттық жүйесінің басты адами ресурсы кәсіби мемлекеттік қызметшілер. Мемлекеттік қызметтің табиғаты нақты қарастырылып отырған елдің саяси жүйесіне байланысты өзгеріп отыратындығына қарамастан мемлекеттік қызметтегі және адами капитал ретіндегі мемлекеттік қызметшілерге қатысты негізгі идеялар мен тәсілдер әмбебап болып келеді.

Талқылау және нәтижелер

Мемлекеттік қызметшілер мемлекеттік аппараттың негізін қалайды. Белгілі бір құндылықтар жүйесіне негізделген тиісті біліктілік деңгейіне, нақты дағдыларға ие болып, белгіленген нормалар мен ережелерді сақтай отырып, мемлекеттік қызметшілер өз жұмысын жоғары кәсіби деңгейде атқару қабілетіне ие. Мемлекеттік қызметшінің өзінің қызметтік міндеттерін жоғары кәсіби деңгейде атқаруға деген ұмтылысы мен қабілеті мемлекеттік органның тиімді жұмысының негізгі факторларының бірі болмақ. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі кез келген мемлекет-

² Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі атты Мемлекет Басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020> (25.04.2022ж.)

³ Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында мемлекетті басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі «Ең алдымен адамдар» – «адамға бағдарланған» моделін қалыптастыру Тұжырымдамасы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (25.04.2022ж.)

тің дамуы мен азаматтардың өмір сүру сапасын арттырудың негізгі факторы ретінде қарастырылады. Өз кезегінде мемлекеттің мақсаты мемлекеттік қызметшілердің еңбек сапасын жақсарту үшін қажетті жағдайлар мен оларға тиісті талаптар жасау.

Мемлекет басшысы 2022 жылғы 11 қаңтарда Парламент Мәжілісінің отырысында мемлекеттік қызметке іріктеуден өту үшін рәсімдер мен біліктілік талаптарын оңайлату қажеттігіне назар аударды⁴. Қасым-Жомарт Тоқаевтың пікірінше, мемлекеттік қызмет кез келген қазақстандыққа ашық болуы тиіс. Бұл ретте меритократия принципі мемлекеттік аппарат жүйесінде кадрларды іріктеудің және жоғарылатудың негізгі құралына айналуы тиіс.

Мемлекет Басшысының тапсырмаларын іске асыру мақсатында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңына түзетулерді көздейтін өзгерістер мен толықтырулар әзірленген, онда лауазымдардың жекелеген санаттары үшін конкурстан тыс іріктеуді қолдануды кеңейту, сондай-ақ және қызметшіні одан әрі жоғарылату немесе жұмыстан шығару туралы шешім қабылдауға әкелетін қызметшілердің жұмысын бағалау процесін қайта қарау.

Өз кезегінде конкурстан тыс іріктеуді кеңейтуді Мемлекеттік басқару академиясының, мемлекет есебінен білім алған жоғары оқу орындарының түлектерін тағайындау арқылы жүзеге асыру көзделеді. Бұдан басқа, лауазымдардың ерекшелігіне байланысты уәкілетті орган айқындайтын конкурс өткізу тәртібімен регламенттей отырып, конкурс кезеңдерінің реттілігін алып тастау жоспарлануда.

Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысу құқығы және де мемлекеттік қызметке кіруге тең құқық бекітілген. Бұл ұйымдастырушылық және құқықтық сипаттағы шаралардың тұтас жүйесімен қамтамасыз етіледі.

Конституцияның 13-бабының 1-тармағына⁵ сәйкес әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы. Өз кезегінде, адамның және азамат-

тың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс.

Конституцияның 33-бабына сәйкес республика азаматтарының мемлекеттік қызметке кіруге тең құқығы бар. Мемлекеттік қызметші лауазымына кандидатқа қойылатын талаптар лауазымдық міндеттердің сипатына ғана байланысты болады және заңмен белгіленеді.

Заңнама мемлекеттік қызметке кіретін кез келген азамат орындауға міндетті бірқатар талаптарды, сондай-ақ мемлекеттік қызметке кіруге рұқсат етілмейтін шектеулерді белгілейді.

«Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 13-бабына сәйкес мемлекеттік қызметке кіретін адамдар, егер заңнамада тиісті лауазымдарға қатысты өзгеше белгіленбесе, Қазақстан Республикасының азаматтығына ие болуға, жасы он сегіз жастан кем болмауға, қажетті білімі, кәсіптік даярлық деңгейі болуға және белгіленген біліктілік талаптарына сәйкес келуге тиіс.

Азамат мемлекеттік қызметке кіру кезінде салық қызметі органдарына өзінің алған кірістері және өзіне меншік құқығымен тиесілі, салық салу объектілері болып табылатын мүлкі туралы мәліметтерді ұсынуға міндетті.

Қазақстанда мемлекеттік қызметке орналасу базалық лауазымдардан басталады. Әрбір кандидат өзінің жеке қасиеттерін, кәсіби және басқарушылық дағдыларын бағалау үшін тестіленеді, ал мемлекеттік қызметке алғаш рет қабылданушылар үшін іріктеу рәсімі объективті түрде орталықтандырылған. Мансап сатысымен көтерілу қатаң түрде конкурс арқылы, кезең-кезеңімен, дәйекті түрде төменгі лауазымнан жоғары лауазымға дейін. Осылайша, меритократия қағидаты қорғалады және мемлекеттік қызметке іріктеудің рулық, кландық және саяси-командалық тетіктері жойылады.

Бүгінгі таңда мемлекеттік қызмет жүйесі екі үлкен санатқа бөлінеді, бұл саяси мемлекеттік қызметшілер мен әкімшілік мемлекеттік қызметшілер. Саяси мемлекеттік қызметшілерге Президент, Министрлер

⁴ «Қасіретті қаңтар» сабағы: қоғам тұтастығы – тәуелсіздік кепілі 2022 жылғы 11 қаңтардағы Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің отырысында сөйлеген сөзі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2200002022> (25.04.2022ж.)

⁵ Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (25.04.2022ж.)

кабинетінің мүшелері, мемлекеттік ведомстволардың басшылары және тағы басқалары жатады. Саяси қызметшілер корпусы саяси шешімдерді әзірлеуге тікелей қатысы бар жоғары лауазымды адамдардан тұрады. Мемлекеттік әкімшілік қызметшілерге жергілікті жерлерде мемлекеттік саясатты іске асыруға тікелей жауапты адамдар жатады.

Мысалы, әкімшілік мемлекеттік қызметшілер бейіндік ведомствоға және лауазымдық ұстанымына қарай А, В, С, D, Е санаттарына бөлінеді, мемлекеттік қызмет саласындағы уәкілетті орган Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің деректері бойынша 2021 жылдың басында Қазақстандағы мемлекеттік қызметшілердің нақты саны 88 мың 400 адамды құрады. Өңірлік өлшемде мемлекеттік қызметшілердің штат бірліктері бойынша көшбасшы Шығыс Қазақстан облысының әкімдігі болып табылады – 4 104 адам. Екінші орында Алматы облысы, онда 4 084 мемлекеттік қызметші еңбек етеді, үшінші орында Түркістан облысы, 3 мың 991 мемлекеттік қызметші тартылған. Ең азы Нұр-Сұлтан және Шымкент қалаларының әкімдіктері, олардың штат бірлігі сәйкесінше 934 және 717 адамды құрайды⁶.

Әдетте, саяси және әкімшілік мемлекеттік лауазымдарға қойылатын үлгілік біліктілік талаптары мемлекеттік қызметтегі тәжірибені білдіреді. Бұл талап жастар арасынан жаңа тұлғалардың мемлекеттік қызметке кіруіне жиі кедергі болып табылады. Мемлекеттік қызметке басымдылықпен іріктеу мүмкіндіктері қазіргі уақытта «Болашақ» стипендиясы бойынша магистратураның түлектері, сондай-ақ Президенттік жастар кадрлық резервінің мүшелері үшін қолжетімді.

Мәселен, Қазақстан Республикасы Президентінің «Президенттік жастар кадр резервінің кейбір мәселелері туралы» 2019 жылғы 27 тамыздағы № 141 Жарлығының⁷ 3-тармағына сәйкес резервке іріктеуге отыз бес жастан аспаған, жоғары білімі және кемінде бес жыл жұмыс өтілі бар Қазақстан Республикасының азаматтары қатысады, ал резервке іріктеу мынадай кезеңдерден тұрады: кандидаттардың құжаттарын қабылдау;

мәтіндік және сандық ақпаратпен жұмыс істеу қабілетін бағалау; ахуалдық міндеттерді шешу; құзыреттерді бағалау; резервке іріктеу жөніндегі сараптама комиссиясында кандидаттармен әңгімелесу. Бұл ретте резервке іріктеу кезеңдері ақпараттық жүйелерді пайдалана отырып жүргізілуі мүмкін.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында жастар үшін мемлекеттік қызметке іріктеуден өту үшін негізгі әлеуметтік лифтілердің бірі «Болашақ» бағдарламасы және Президенттік Жастар кадрлық резерві жобасы болғаны кездейсоқ емес. Мемлекет басшысының мемлекеттік қызметке кіру үшін артық кедергілерді жою жөніндегі тапсырмасы мемлекеттік аппарат жүйесіне жаңа адамдардың, оның ішінде жастардың одан әрі келуіне ықпал ететін болады. Жұмыс тәжірибесінің болуы жөніндегі талапты қоса алғанда, біліктілік талаптарын оңайлату дарынды жастар арасында бәсекелестік іріктеуді жүргізу үшін қолайлы негіз жасайды және олардың өз еліне пайда келтіру үшін мемлекеттік қызметке кіруіне мүмкіндік береді.

Халықаралық құқық нормаларында мемлекеттік лауазымға орналасуға үміткер азаматтарға қойылатын біліктілік талаптарына, сондай-ақ мемлекеттік қызметші лауазымына орналасуға конкурс өткізуге және конкурс өткізу туралы хабарландыру орналастыруға қатысты ережелер көзделеді.

Мәселен, 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 25-бабына сәйкес (Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы № 91 Заңымен ратификацияланған)⁸, әрбір азамат 2-бапта көрсетілген қандай да бір кемсітушіліксіз және негізсіз шектеулерсіз өз елінде жалпы теңдік жағдайында мемлекеттік қызметке қабылдану құқығы мен мүмкіндігіне ие болады.

Біріккен Ұлттар Ұйымының 2003 жылғы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының (Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы № 31-IV Заңымен ратификацияланған) (бұдан әрі – Конвенция)⁹ 7-бабына сәйкес сыбайлас жемқорлыққа аса осал деп сана-

⁶ Сколько чиновников в Казахстане? Среди штатной численности акиматов лидирует Восточно-Казахстанская область // inbusiness.kz/ru/last/skolko-chinovnikov-v-kazahstane (25.04.2022ж.)

⁷ Президенттік жастар кадр резервінің кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 27 тамыздағы № 141 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1900000141> (25.04.2022ж.)

⁸ Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы № 91 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091> (25.04.2022ж.)

⁹ Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы № 31 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000031> (25.04.2022ж.)

латын мемлекеттік лауазымдарды атқару үшін кадрларды іріктеудің және оқытудың, қажет болған жағдайда мұндай қызметкерлерді осындай лауазымдарда ротациялаудың тиісті рәсімдерін қарастырады.

Әрбір қатысушы мемлекет кандидаттар мен мемлекеттік қызметке сайлау критерийлерін белгілеу мақсатында Конвенцияның мақсаттарына сәйкес және оның ішкі заңнамасының негізгі қағидаттарына сәйкес тиісті заңнамалық және әкімшілік шараларды қабылдау мүмкіндігін қарастырады.

Соңғы жылдары мемлекеттік қызмет жүйесінде жүргізілген реформалар, ең алдымен, кадрларды іріктеу және жоғарылату кезінде меритократия қағидатын күшейтуге бағытталған. Бұл басымдықты таңдау Мемлекет басшысының мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыру және мемлекеттік қызметшілердің қызметін қоғамға қызмет етуге бағдарлау жөніндегі нұсқауларына негізделген. Қойылған міндеттерді тиімді іске асырудың негізінде адами капитал, мемлекеттік аппараттың кәсіби құзыреті жатыр.

Халықаралық тәжірибеде меритократия мемлекеттік қызметшінің еңбегі лайықты бағаланып, мансаптық және әлеуметтік өсуге мүмкіндік беретін сіңірген еңбегін тану ретінде қарастырылады. Бұл принцип Сингапурдың мемлекеттік қызметінде кеңінен қолданылады, оның тәжірибесі Қазақстанда мұқият зерттелген. Меритократия қағидатын негізге ала отырып, қызметте жоғарылату барысында адамның қабілеттеріне баса назар аударылады.

ЕО елдеріндегі кадр саясатына келетін болсақ, мемлекеттік қызметшілердің кәсіби және шығармашылық әлеуетін дамыту ЕО елдерінің мемлекеттік кадр саясатының басымдықтарының бірі болып табылады.

Кадр саясаты деп мемлекеттік қызметшілердің талаптарын қалыптастыру, оларды іріктеу, кәсіптік даярлау жөніндегі мемлекеттің жалпы бағытын, сондай-ақ тұтастай алғанда мемлекеттік қызметті дамыту перспективаларын түсінген жөн. Мемлекеттегі экономикалық және әлеуметтік реформалардың табысты жүргізілуі мемлекеттік қызмет құрылымдарының кадрлық әлеуетіне тікелей байланысты.

ЕО-ға мүше елдердің мемлекеттік қызмет жүйелерінде қарастырылған қызметкерлерді жалдау рәсімі екі принципті біріктіреді:

1) кез келген білікті азаматтың мемлекеттік (азаматтық) қызметке тең қол жеткізу құқығы. Әрбір азамат мемлекеттік қызметті регламенттейтін заңда көзделген

талаптарға, сондай-ақ осы бос орынға ізденушілерге қойылатын талаптарға сәйкес келген жағдайда, жария лауазымға орналасуға құқылы;

2) мемлекеттік басқару құрылымдарының мемлекеттік қызметке үздік кандидаттарды жалдауға мүдделілігін айқындайтын үздік кандидаттар қағидаты [1].

Мемлекеттік басқаруы Француз концепциясының ықпалымен қалыптасқан елдер үшін тең қолжетімділік принципі шешуші болып табылады (оларға Испания, Италия, Франция кіреді). Сонымен қатар, Голландия және Скандинавия елдері сияқты елдер ең үздік кандидаттар қағидатын қалайды.

Белгілі бір дәрежеде екі жүйенің белгілері бірқатар елдердің мемлекеттік қызметті ұйымдастыруында байқалады.

Осылайша, ЕО-ға мүше елдер мемлекеттік басқару үшін кадрды іріктеу және жалдау жүйесін әзірледі, ол екі қағиданы да ескереді. Мысалы, Германияға мемлекеттік қызметшінің мамандануына назар аударылады атап өту қажет, Франция мен Ұлыбританияда мемлекеттік қызметшінің әкімшілік, сондай-ақ техникалық арнайы функцияларды орындау шеберлігіне көбірек көңіл бөлінеді.

ЕО кадрларды іріктеумен, емтихандар, сұхбаттармен, сондай-ақ қажетті мамандарды іріктеуді жүзеге асыратын агенттіктердің делдалдық ұйымдарының көмегімен сипатталады. Үкіметтік дәрежедегі қызметшілерді жұмысқа қабылдауға қатысты ерекше дәстүрлер мен формалар қалыптасқан. Сонымен, Ұлыбританияда барлық мемлекеттік қызметшілер санаттар мен топтарға бөлінеді. Ағылшындық кадрларды іріктеу жүйесі адамның қажетті білім деңгейін иемдену ғана емес, туындаған мәселені шешуге шығармашылық тұрғыдан қарау қабілетіне де негізделген. Жоғары дәрежелі қызметкерлерді қабылдауды 1855 жылы құрылған Мемлекеттік қызмет комиссиясы жүзеге асырады. Бос лауазымдарға орналасуға емтихандар мен сұхбаттар Оксфорд және Кембридж университеттерінің бағдарламалары бойынша өткізіледі. Ұлыбританияның мемлекеттік қызметшілерінің жоғары интеллектісі, нәтижеге қол жеткізе білу және адамдармен қарым-қатынас жасай білуі секілді қасиеттерге ие болуы тиіс [2].

Франция заңнамасына сәйкес, егер ол француз азаматтығы болмаса, моральдық талаптарға сай келмесе, әскери қызмет туралы заңнаманы бұзған жағдайда (үміткер әскери қызмет өткеруі немесе одан босатылуы керек), өтініш беруші мемлекеттік қызметке

қабылдана алмайды.

Мемлекеттік қызметке қабылдау кезінде жұмыс шарттары ескерілмейді, өйткені олар ережелері тиісті санаттағы барлық мемлекеттік қызметшілерге қолданылатын нормативтік актілермен айқындалады. Мемлекеттік қызметшілерге еңбек заңнамасының нормалары қолданылмайды.

Германияда мемлекеттік қызметшілерге қойылатын негізгі талаптар – бұл кәсіптік білім беру және алдын ала арнайы дайындық (түрлері мен мерзімдері лауазымдық жағдайына қарай сараланады). Үздіксіз білім алу мемлекеттік қызмет жүйесінде ілгерілеу және ротацияны қолдану үшін қажетті шарт. Оқыту бағдарламаларының кең ауқымы лауазымды тұлғаның ресми кезеңде үздіксіз кәсіби дамуы үшін тұрақты кепілдіктерді құру мүмкіндігін тудырады. Білім беру бағдарламалары модульдік принцип негізінде құрылады және бұл оларды қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, тез бейімделуге мүмкіндік береді [3].

Францияда мемлекеттік қызметшілерді оқыту бастапқы кәсіби дайындықтан және мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттырудан тұрады («үздіксіз кәсіби оқу»). Осылайша, әртүрлі министрліктердің мемлекеттік қызметшілер корпусына тікелей конкурстар ұйымдастырылады. Бұл француз үлгісін ағылшын және неміс үлгілерінен ерекшелендіреді. Өз кезегінде Францияда Германиядағы сияқты мемлекеттік қызметшілерді оқыту жүйесі орталықтандырылған және көп деңгейлі құрылымдарға ие. Алайда, егер неміс оқу бағдарламалары, атап өтілгендей, экономикалық және құқықтық пәндердің жоғары тепе-теңдігімен ерекшеленетін болса, онда француздық көзқарас экономиканы терең зерттеуге бағытталған [4].

Испанияда қызметкерлерді іріктеу әкімшілік құқық, мемлекеттік экономика, мемлекеттік басқару, бюджет және қаржы менеджменті бойынша ашық конкурстық емтихандар арқылы жүзеге асырылады. Бұл бағыттағы жаңашылдықтардың қатарында түлектердің бірнеше ай бойы міндетті өндірістік тәжірибеден өтуі де бар. Бұл олардың мемлекеттік басқару саласында тұрақты жұмыс табуына мүмкіндік туғызады [4].

Ұлыбританияда мемлекеттік қызметке қабылдау үшін кандидаттарды іріктеуді Мемлекеттік қызмет жөніндегі комиссия, сондай-ақ тікелей министрліктер мен мекемелер жүргізеді. Мемлекеттік қызметке кандидаттарды бағалау және іріктеу агенттігі іріктеуде қосалқы рөл атқарады. Қа-

былдау процестері лауазымның деңгейіне, тобына және сипатына байланысты ерекшеленеді. Орта және кіші буын қызметкерлеріне конкурс өткізу комиссиялардың жалпы бақылауында болғанымен, оны тікелей министрліктер мен мекемелердің өздері жүргізеді. Министрліктер мен ведомстволар қызметкерді іріктеу кезінде мемлекеттік қызметке кандидаттарды бағалау және іріктеу жөніндегі агенттіктің қызметтерін пайдалануға құқылы. Мемлекеттік қызмет мамандары – заңгерлер, экономистер, инженерлер, әкімшілер комиссия анықтайтын арнайы конкурс нәтижесінде іріктеледі. Комиссия жалпы алғанда орындаушыдан бастап, орта және басшы лауазымдарға дейінгі кадрларды іріктеумен айналысады. Қызметке үміткерлердің конкурсын Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі комиссияның төрт бөлімшесі жүзеге асырады. Әрбір бөлім белгілі бір топтар бойынша іріктеуге маманданған: әкімшілік лауазымдар бойынша бөлім, ғылыми лауазымдар бойынша бөлім, технологиялық лауазымдар бойынша бөлім, жалпы бөлім (ақпараттық және басқа да мамандандырылған лауазымдарға заңгер-кандидаттарды іріктеу). Мемлекеттік лауазымдарға кандидаттарды іріктеу процесі бірнеше кезеңнен тұрады. Олардың біріншісі – берілген тақырып бойынша жазбаша баяндама. Конкурсант сәтті өткен жағдайда тестілеу мен сұхбаттар өткізіледі. Қазіргі уақытта тестілеу және сұхбат нысандары үміткерлердің қабілеттерін бағалауда ерекше маңызға ие. Осыдан кейін бөлім өкілдері жинақталған бағалау негізінде түпкілікті іріктеу бойынша қорытынды әңгімелесу өткізеді, оның негізінде кандидатты қызметке қабылдау мәселесі шешіледі. Сондай-ақ кандидаттар оқу курстарын аяқтаған оқу орындарының – мектептер мен университеттердің ұсынымдары ескеріледі [5].

Дамыған елдердің тәжірибесін негізге ала отырып, көптеген дамыған мемлекеттерде мемлекеттік қызметке үміткерлерді іріктеуді тәуелсіз органдар бақылайды деген қорытынды жасауға болады. Бұл органдардың құқықтық мәртебесі «Мемлекеттік қызмет туралы» заңмен бекітілген. Кадрларды іріктеу мен орналастыруды одан әрі жетілдіру талап етіледі. Бұл ретте мемлекеттік қызметті ұйымдастырудағы барлық оң тәсілдерді барынша пайдалану, жұмыс тәжірибесі мол кәсіби кадрларды сақтауға және жетілдіруге аса назар аудару ұсынылады. Оқыту процесінде тек теориялық білім алып қана қоймай, ірі ұйымдарды басқару дағдыларын

меңгеруі қажеттілігін ескерген жөн.

Қазақстандағы әкімшілік реформаның негізі ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап Батыста кең тараған басқарушылық тәсіл негізінде мемлекеттік басқаруды жаңғырту идеясы болуы тиіс.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесінде соңғы жылдары жүргізілген реформалар негізінен кадрларды іріктеу және жоғарылату кезінде меритократия қағидатын күшейтуге бағытталған болатын. Бұл басымдықты таңдау Мемлекет басшысының мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыру және мемлекеттік қызметшілердің қызметін қоғамға қызмет етуге бағдарлау жөніндегі нұсқауларына негізделген. Қойылған міндеттерді тиімді іске асырудың негізінде адами капитал, мемлекеттік аппараттың кәсіби құзыреті жатыр.

Мемлекет басшысының тапсырмасын іске асыру шеңберінде әзірленген «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Мемлекет басшысының жекелеген тапсырмаларын іске асыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы (Заң жобасы) Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-Қазақстан Республикасының Заңына (Мемлекеттік қызмет туралы заң) әзірлеуші-орган конкурстан тыс әкімшілік мемлекеттік лауазымды атқаруға құқығы бар адамдардың тізбесін кеңейтетін жаңа тармақпен толықтыруды ұсынады, 15-бап мынадай мазмұндағы 7-тармақпен толықтырылған: «7. «Б» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымдарының уәкілетті органымен келісім бойынша конкурс өткізілмей-ақ; орталық мемлекеттік органның дербес құрылымдық бөлімшесінің басшысы; орталық мемлекеттік органның аумақтық бөлімшесінің және оның облыстағы, республикалық маңызы бар қаладағы, астанадағы департаментінің басшысы; жергілікті бюджеттен қаржыландырылатын облыстық атқарушы органның, республикалық маңызы бар қаланың, астананың атқарушы органының басшысы; орталық мемлекеттік органның бөлім басшысының орынбасары; Жоғарғы Соттың қызметін ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету жөніндегі уәкілетті орган басшысының орынбасары; Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сот Кеңесі Аппараты

басшысының орынбасары.»

Мемлекеттік қызмет туралы заңға сәйкес жұмыс істеп жүрген судьялар, депутаттар, саяси қызметшілер және басқа да адамдар секілді конкурстан тыс мемлекеттік әкімшілік лауазымға ие болуға құқылы адамдардың тізімі онсызда айтарлықтай кең деп есептейміз.

Осы ұсыныс мемлекеттік қызметке кіру кезіндегі теңдік қағидатына қайшы келеді (4-бап Мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттары, 6-тармақ) және басқа кандидаттардың тең құқықтарын бұза отырып, олардың құқықтық мүмкіндіктерін тарылтады деп санаймыз.

Сондай-ақ, Заң жобасында «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңның 27-бабына өзгерістер енгізу ұсынылады, оған сәйкес «Б» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымына орналасуға конкурс өткізу «Б» корпусының лауазымдарына заңнамада белгіленген кезеңдерді жоюды ұсынады. Заң жобасына сәйкес баптың жаңа редакциясы ұсынылып отыр. «Конкурсты өткізу тәртібін уәкілетті орган айқындайды».

Бұл ұсыныста сыбайлас жемқорлық тәуекелдері бар деп айтуға болады, себебі белгісіз және әртүрлі түсіндіруге және басқарушылық қалауға мүмкіндік береді. Мысалы, «кезеңдер мен олардың реттілігін» көздейтін қолданыстағы норма кандидаты іріктеу кезінде меритократия қағидатын сақтау мақсатына ие. Мәселен, Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызмет өткерудің құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы, Мемлекеттік қызмет туралы заңдар, Мемлекет Басшысының бағдарламалық құжаттары және басқа да құқықтық актілер құрайды, осыған байланысты Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген Нормативтік құқықтық актілердің санамаланған сатысын міндетті түрде сақтау қажет. Сондай-ақ, мемлекеттік қызмет туралы заңның қолданыстағы нормалары кеңінен түсіндіруге жатпайтын конкурстық іріктеуді жүргізудің дәйекті кезеңдерін белгілейтінін атап өту қажет. Іс жүзінде мұндай жағдай конкурстық комиссияны бастамашылдықтан айырады және әлемдік практикада кеңінен қолданылатын іріктеудің өзге әдістерін қолдану мүмкіндігін айтарлықтай шектейді. Осының негізінде оларды лауазымдардың ерекшелігіне байланысты заңға тәуелді деңгейде реттеу ұсынылады.

1995 жылғы 30 тамыздағы республика-

лық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясының 61-бабы 3-тармағының 1) тармақшасына сәйкес Парламент аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін жеке және заңды тұлғалардың құқық субъектілігіне, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, жеке және заңды тұлғалардың міндеттері мен жа-

уапкершілігіне қатысты негізгі принциптер мен нормаларды белгілейтін заңдар шығаруға хақылы.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде бұл мәселелер заңнамалық деңгейде реттелуге тиіс деп пайымдаймыз, себебі олар Парламент пен оның Палаталарының құзыретіне жататын мәселелерді тікелей қозғайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алтухова Н.Ф. Компетентностный подход в управлении кадрами государственной службы на основе онтологии / Н.Ф. Алтухова, Е.В. Васильева, М.В. Мирзоян // Бизнес-информатика. - 2018. - № 1(43). - 17-27 б.
2. Хусаинов У.Ш. Некоторые вопросы отбора кадров на государственную службу // Право. Журнал Высшей школы экономики. - 2016. - № 3. - 139-147 б.
3. Саламатин Е.Ю. Международный опыт правового регулирования государственной гражданской службы: актуальные вопросы для российских реформ // Международное публичное и частное право. - 2006. - № 5. - 57-69 б.
4. Халиков М.И., Галиуллин Т.Т. Зарубежный опыт государственной службы. - Уфа, 2007. 46-47 б.
5. Турчинов А.И. Управление процессом формирования и использования резерва государственных служащих // Социологические исследования в системе государственной службы 1992–2002. - М.: Орел, 2002. - 196 б.

REFERENCES

1. Altuhova N.F. Kompetentnostnyj podhod v upravlenii kadrami gosudarstvennoj sluzhby na osnove ontologii / N.F. Altuhova, E.V. Vasil'eva, M.V. Mirzoyan // *Biznes-informatika*. - 2018. - № 1(43). - 17-27 b.
2. Husainov U.Sh. Nekotorye voprosy otbora kadrov na gosudarstvennuyu sluzhbu // *Pravo. Zhurnal Vysshej shkoly ekonomiki*. 2016. № 3. 139–147 b.
3. Salamatin E.Yu. Mezhdunarodnyj opyt pravovogo regulirovaniya gosudarstvennoj grazhdanskoj sluzhby: aktual'nye voprosy dlya rossijskih reform // *Mezhdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo*. 2006. № 5. 57 b.
4. Halikov M.I., Galiullin T.T. Zarubezhnyj opyt gosudarstvennoj sluzhby. Ufa, 2007. 46–47 b.
5. Turchinov A.I. Upravlenie processom formirovaniya i ispol'zovaniya rezerva gosudarstvennyh sluzhashchih // *Sociologicheskie issledovaniya v sisteme gosudarstvennoj sluzhby 1992–2002*. M.: Orel, 2002. 196 b.

ОБ ИЕРАРХИИ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ

Жанузакова Лейла Тельмановна

Главный научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, заместитель директора НИИ права университета «Туран», доктор юридических наук, профессор, Республика Казахстан, Алматы, e-mail: zhanleila@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена одной из ключевых проблем современной теории права – иерархии нормативных правовых актов. Изучены точки зрения, существующие в юридической литературе, на понятие иерархии в позитивном праве. Автор приходит к выводу, что она представляет собой соотношение нормативных правовых актов, которые располагаются в определенной вертикальной последовательности, по мере убывания их юридической силы, и предполагают соответствие актов каждого нижестоящего уровня актам вышестоящих уровней.

Проведен критический анализ Конституции Республики Казахстан и Закона «О правовых актах». Установлено, что данный Закон, закрепляя иерархию нормативных правовых актов, в отдельных своих положениях содержит спорные и противоречащие Конституции нормы.

Так, указывая на более высокую юридическую силу кодексов по сравнению с консолидированными и обычными законами, отмечается недопустимость внесения в правотворческой практике Парламента изменений и дополнений в кодексы одновременно с поправками в другие законы единым законом, нижестоящим в иерархии нормативных правовых актов.

В работе также указано на противоречие Конституции нормы Закона о нижестоящем положении нормативных правовых актов Президента по сравнению с нормативными постановлениями Парламента и его Палат, учитывая отсутствие подчиненности между этими органами и самостоятельность их в системе разделения властей.

Обоснованной критике подвергнуты положения Закона о нахождении вне иерархии нормативных правовых актов Председателя Совета Безопасности, нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда.

На основе проведенного анализа разработаны предложения по совершенствованию Закона «О правовых актах».

Ключевые слова: закон, иерархия, Конституция, нормативный правовой акт, постановление, указ, юридическая сила.

НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРДІҢ ИЕРАРХИЯСЫ ТУРАЛЫ

Лейла Тельманқызы Жанузакова

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас ғылыми қызметкері, «Тұран» университетінің құқық ФЗИ директордың орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: zhanleila@mail.ru

Аннотация. Мақала нормативтік құқықтық актілердің иерархиясының қазіргі теориясының негізгі мәселелерінің біріне арналған. Позитивтік құқықтағы иерархия ұғымы туралы заң әдебиеттерінде бар көзқарастар зерттеледі. Автор заңды күшінің төмендеуіне қарай белгілі бір тік реттілікпен орналасатын нормативтік актілердің арақатына-

сы деген қорытындыға келеді. Бұл әрбір төменгі деңгейдегі актілердің жоғары деңгейдегі актілерге сәйкес келуін болжайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мен «Құқықтық актілер туралы» Заңына сыни талдау жасалды. Нормативтік актілердің иерархиясын белгілей отырып, осы Заңның жеке ережелерінде даулы және Конституцияға қайшы келетін нормалар бар екені белгілі.

Осылайша, жиынтық және қарапайым заңдармен салыстырғанда Кодекстердің заңдық күші жоғары екендігін көрсете отырып, Парламенттің заң шығармашылық тәжірибесіне бір заңмен басқа заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізумен бір мезгілде Кодекстерге өзгерістер мен толықтырулар енгізуге жол берілмейтіні атап өтілді.

Жұмыста сондай-ақ Конституцияның Президенттің нормативтік құқықтық актілерінің заңға бағыныштылығы туралы заң нормасының Парламент пен оның Палаттарының нормативтік қаулыларымен салыстырғанда, осы органдар мен ведомстволар арасындағы бағыныштылықтың жоқтығын ескере отырып, қайшы келетіні де көрсетілген. олардың билікті бөлу жүйесіндегі тәуелсіздігі.

Заңның Қауіпсіздік Кеңесі Төрағасының нормативтік құқықтық актілерінің иерархиясынан тыс қалуы туралы ережелері, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары негізді сынға ұшырады.

Талдау негізінде «Құқықтық актілер туралы» Заңды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйін сөздер: заң, иерархия, Конституция, нормативтік құқықтық акт, қаулы, жарлық, заңды күш.

ON THE HIERARCHY OF NORMATIVE LEGAL ACTS

Zhanuzakova Leila

Chief researcher of the Department of constitutional, administrative legislation and public administration of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan, Deputy Director of the research Institute of Law of the University «Turan», doctor of law, professor, Republic of Kazakhstan, Almaty; e-mail: zhanleila@mail.ru

Abstract. *The article is devoted to one of the key problems of the modern theory of law - the hierarchy of normative legal acts. The points of view that exist in the legal literature on the concept of hierarchy in positive law are studied. The author comes to the conclusion that it represents the ratio of normative legal acts, which are arranged in a certain vertical sequence, as their legal force decreases, and implies the correspondence of acts of each lower level to acts of higher levels.*

A critical analysis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law “On legal acts” was carried out. It has been established that this Law, fixing the hierarchy of normative legal acts, in its separate provisions contains norms that are controversial and contrary to the Constitution.

Thus, pointing to the higher legal force of codes in comparison with consolidated and ordinary laws, it is noted that it is inadmissible to introduce amendments and additions to codes in the law-making practice of the Parliament simultaneously with amendments to other laws by a single law lower in the hierarchy of normative legal acts.

The work also points out the contradiction of the Constitution of the norm of the Law on the subordinate position of the normative legal acts of the President in comparison with the normative resolutions of the Parliament and its Chambers, given the lack of subordination between these bodies and their independence in the system of separation of powers.

The provisions of the Law on being outside the hierarchy of normative legal acts of the Chairman of the Security Council, normative resolutions of the Constitutional Council and the Supreme Court were subjected to justified criticism.

On the basis of the analysis carried out, proposals were developed to improve the Law “On Legal Acts”.

Key words: *law, hierarchy, Constitution, normative legal act, resolution, decree, legal force.*

Введение

Вопросы иерархии нормативных правовых актов – один из традиционных в теории права. Суть его заключается в уяснении соотношения юридической силы актов, содержащих нормы права, в первую очередь, законов и подзаконных актов. Определение иерархии нормативных правовых актов необходимо во избежание противоречий между ними и возникающей отсюда неправильной трактовки и применения законодательства.

Данный вопрос нашел достаточно широкое освещение в современной юридической литературе, но, главным образом, в российской. Внимание ученых данной проблемы привлекают с точки зрения самой иерархической системы правовых норм и соотношения актов разной юридической силы, их систематизации, факторов, влияющих на иерархию, юридических коллизий в праве и т.д. [1, с.141-143; 2, с.190-195; 3-11].

В этой связи представляется уместным изучение данной проблемы применительно к системе национального законодательства Республики Казахстан.

Материалы и методы

Основными материалами для подготовки данной статьи стали исследования российских и казахстанских ученых-юристов по проблемам иерархии нормативных правовых актов, а также положения Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 г., Закона Республики Казахстан от 6 апреля 2016 г. «О правовых актах» и других законов. В процессе работы над данной статьей автором использовались общеправовые и частные методы научного познания: диалектический, анализ и синтез, структурно-функциональный, формально-юридический, сравнительно-правовой и иные.

Обсуждение

Само понятие «иерархия» применительно к праву определяется как «важнейший организационный принцип системных объектов, расположение их элементов (частей) в порядке возрастания от высшего к низшему, соподчинение» [4, с.154], «обусловленное специфическими факторами построения норм, содержащихся в правовых актах разной юридической силы, при котором

они находятся в соподчиненности и согласованности» [7, с.15], «порядок отношений между разноуровневыми элементами права, основанный на неравенстве ниже- и вышестоящих уровней в контексте общности (абстрактности) описания права, слоев принятия решений по праву или организации права как системы» [3, с.39]. А.А.Петровым оно рассматривается на двух уровнях: сущности и содержания права; внутренней и внешней формы права, а на каждом из них еще в трех аспектах [8, с.10-11].

Отметим, что речь идет об иерархии в позитивном праве, т.е. праве как системе юридических норм. И в этом понимании иерархия в праве представляет собой соотношение нормативных правовых актов, располагаемых в определенной вертикальной последовательности, в зависимости от их юридической силы, предполагающая соответствие актов каждого нижестоящего уровня всем актам вышестоящих уровней.

Иерархия нормативных правовых актов обусловлена также системой государственных органов, многие из которых находятся в иерархической (вертикальной) подчиненности друг другу. На такой основе, в частности, построена система исполнительной власти: Правительство – центральные исполнительные органы (министерства, агентства) – их внутренние подразделения (ведомства) – местные исполнительные органы (акиматы, акимы). При этом на вершине этой пирамиды находится Президент, который, хотя и не возглавляет исполнительную власть, тем не менее, ее формирует, которому она организационно подчинена и подотчетна. Соответственно, акты, издаваемые всеми этими субъектами, также располагаются в вертикальном срезе – от актов более высокой юридической силы к нижестоящим актам,

Основополагающие принципы иерархии в праве закреплены в ст.4 Конституции Республики Казахстан. Они устанавливают соответствие нормам Конституции законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан, высшую юридическую силу Конституции, приоритет норм международного права (ратифицированных международных догово-

ров) перед национальными законами¹.

Однако в главном нормативном документе страны содержатся и другие положения относительно юридической силы нормативных правовых актов различных государственных органов и их места в иерархии права. Они касаются указов Президента Республики Казахстан (п.1 ст.45), законов и постановлений Парламента Республики Казахстан и его Палат (п.7 ст.62), постановлений Правительства Республики Казахстан (п.3 ст.69), правовых последствий решений Конституционного Совета РК (ст.74), деятельности судов в связи с применением неконституционных актов (ст.78), актов местных представительных и исполнительных органов (ст.88), изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан (п.2,3 ст.91).

Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 г. «О правовых актах» не дает определения терминам «иерархия права» или «иерархия нормативных правовых актов, но зато расшифровывает сопутствующие им понятия «уровень нормативного правового акта» и «юридическая сила нормативного правового акта»².

Закон устанавливает систему законодательства Республики Казахстан, обеспечение ее целостности (ст.4), юридическую силу и место нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан в системе законодательства (ст.5), а также приоритет международных договоров Республики Казахстан перед ее законами (ст.6).

Ст.10 закрепляет иерархию нормативных правовых актов.³ При этом данная иерархия в целом основана на обозначенных выше положениях Конституции. В данной статье Закона устанавливается недопустимость противоречия актов нижестоящего уровня актам вышестоящих уровней, а также место нормативного правового акта производного вида в зависимости от уровня акта основного вида.

В то же время возникают некоторые вопросы, связанные с данной иерархией.

Так, более высокое место по сравнению с консолидированными и обычными законами занимают кодексы, которые являются базовыми нормативными правовыми актами в соответствующей отрасли или подотрасли права и принимаются по более сложной процедуре. Сам порядок принятия кодексов и вносимых в них изменений, по сути, идентичен, как и в отношении обычных законов (путем последовательного рассмотрения на отдельных заседаниях Палат простым большинством голосов). Но для них обязательным является не менее двух чтений. Хотя следует оговориться, что и большинство законов принимается в двух чтениях. Но изменения и дополнения в кодексы могут быть также внесены и приняты в особых порядках, установленных соответствующими кодексами (пп.1) и 1-1) п.2 ст.34)⁴.

К примеру, внесение изменений и (или) дополнений в Налоговый кодекс осуществляется законом, не предусматривающим внесение изменений и дополнений в другие законодательные акты Республики Казахстан, за исключением Закона о введении в действие данного Кодекса (п.4 ст.3)⁵.

Однако в большинстве кодифицированных актов изменения осуществляются в виде обычных законов, когда одновременно с поправками в кодексы допускаются изменения и дополнения в другие законы. Например, Законом Республики Казахстан от 20 декабря 2021 г. внесены изменения и дополнения в Бюджетный, Административный процедурно-процессуальный кодексы, Закон «О Высшем Судебном Совете Республики Казахстан»⁶.

И дело не в том, что здесь может быть не соблюден порядок об обязательности двух чтений. Как раз в этом отношении процедура обычно соблюдается. Речь идет о законах разной юридической силы. Получается, что обычным законом вносятся изменения, как

¹ Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 г. на республиканском референдуме. С изменениями и дополнениями, внесенными законами РК от 7 октября 1998 г., от 21 мая 2007 г., от 2 февраля 2011 г., от 10 марта 2017 г., от 23 марта 2019 г. //Ведомости Парламента РК. – 1996. - № 4. – Ст. 217; 1998. - № 20. – Ст.245; 2007. - № 10. – Ст.68; 2011. - № 3.- Ст.29; 2017. – № 5. – Ст.9; 2019. - № 5-6. – Ст.28

² Закон РК от 6 апреля 2016 г. «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями)//Ведомости Парламента РК. – 2016. - № 7-1. – Ст.46

³ Закон РК «О правовых актах»

⁴ Закон РК «О правовых актах»

⁵ Кодекс РК от 25 декабря 2017 г. «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями) //Ведомости Парламента РК. - 2017. - № 22. – Ст.107

⁶ Закон РК от 20 декабря 2021 г. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам судебной системы» //Казахстанская правда. - 2021. – 21 декабря

в идентичные по силе акты, так и в акты более высокой юридической силы. Возникает противоречие, относящееся к так называемым «вертикальным коллизиям», связанным с различными уровнями структуры законодательства [9, с.18].

На наш взгляд, это недопустимо. Поправки, вносимые в тот или иной нормативный правовой акт, должны вноситься актом, аналогичным по своей юридической силе. Так, в конституционные законы, которые в иерархии нормативных правовых актов стоят на одну ступень выше кодексов, изменения могут вноситься только в форме конституционных законов.

Следующее положение ст.10 Закона «О правовых актах», где нормативные постановления Парламента и его Палат находятся выше нормативных правовых указов Президента, также является весьма сомнительным.

Согласно п.1 ст.45 Конституции Республики Казахстан «Президент Республики Казахстан на основе и во исполнение Конституции и законов издает указы и распоряжения, имеющие обязательную силу на всей территории Республики». П.7 ст.62 не допускает противоречия постановлений Парламента и его Палат Конституции и законам⁷.

Несмотря на разное изложение данных норм, они показывают место нормативных постановлений Парламента и его Палат и нормативных правовых указов Президента в иерархии нормативных правовых актов. И в том, и в другом случае вышестоящими для них являются Конституция и законы (закон, вносящий изменения и дополнения в Конституцию, кодекс, консолидированный закон, закон (обычный). Почему же в иерархии они оказались на разных уровнях?

Вызвано это было введением в саму Конституцию Республики Казахстан (п.1 ст.62) и Закон «О правовых актах» (пп.7) ст.1) термина «законодательный акт», который охватывает разные виды законов, постановления Парламента, постановления Сената и Мажилиса. При этом Конституция содержит общую формулировку «закон», а Закон «О правовых актах» ее расшифровывает в части видов законов. Однако не уточняется, что речь идет именно о нормативных правовых постановлениях органа законодательной власти и его палат. Ведь подобные акты могут и не содержать норм права. Например, постановление может касаться создания

совместной комиссии Палат Парламента с определением ее персонального состава.

Понятно стремление разработчика данной нормы объединить в одном термине все виды актов, принимаемых законодательной властью. И поскольку институт Президента в большей степени ассоциируется с исполнительной властью, хотя по нашей Конституции он не входит ни в одну из ветвей власти и равноудален от них, в системе разделения властей законодательная власть стоит как бы выше исполнительной, несмотря на их организационную самостоятельность и невмешательство в дела друг друга. По крайней мере, издаваемые ими акты находятся на разных иерархических ступенях. В данном случае речь идет именно о законах и подзаконных актах. Причем сам Парламент тоже принимает подзаконные акты, в частности, это постановления. Выше уже говорилось о недопустимости их противоречия Конституции и законам.

Вместе с тем, объединение актов разной юридической силы в одном термине породило правовую «ловушку», в которую попадает и сам законодатель, и правоприменительные органы. В чем это выражается? В том, что регулируя, скажем, полномочия того или иного государственного органа или какие-либо другие вопросы, в соответствующей статье зачастую делается бланкетная отсылка на «иные законодательные акты» или «законодательство» в целом, хотя по смыслу нормы подразумеваются именно другие законы, но никак не постановления Парламента или его Палат, а тем более подзаконные нормативные правовые акты.

Во многом это было обусловлено перешедшей из советской системы права находения законов и постановлений высшего представительного органа (Верховного Совета) в одной связке: постановлениями нередко вводились в силу законы. В настоящее же время нормы о вступлении в силу закона в целом или отдельных его норм содержатся, как правило, в заключительных статьях самого закона, либо принимается отдельный закон по этому поводу. Если же специальный срок не указан, то порядок введения в действие закона определяется ст.42 Закона «О правовых актах».

В этой связи термин «законодательный акт», если и претендует на дальнейшее сохранение, то может охватывать только различные виды законов, но не включать в себя

⁷ Конституция Республики Казахстан

подзаконные акты, а именно постановления Парламента и его Палат.

Что касается нижестоящего положения нормативных правовых указов Президента по сравнению с нормативными постановлениями Парламента и его Палат, то они, безусловно, должны находиться на одной строчке в иерархии нормативных правовых актов, поскольку юридически оформляют самостоятельные полномочия каждого из этих субъектов, требующие правового регулирования. Сам Парламент и Президент не находятся в организационной подчиненности и подотчетности друг другу.

Для сравнения можно привести положения Закона Республики Беларусь «О нормативных правовых актах», в котором постановления Палаты представителей и Совета Республики Национального собрания Республики Беларусь находятся строкой ниже не только декретов и указов Президента, но и постановлений Совета Министров (п.2 ст.3)⁸. С этим вряд ли можно согласиться, ибо данная норма исходит из верховенства президентской и исполнительной власти над законодательной, что противоречит принципу разделения властей.

В этом отношении более последовательной и правильной представляется позиция российских разработчиков проекта Федерального закона «О нормативных правовых актах в Российской Федерации». Так, согласно п.5 т.10 нормативные правовые акты Президента Российской Федерации, Совета Федерации и Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации не должны противоречить федеральным законам⁹. Иными словами, нормативные правовые акты Президента и парламента России в иерархии нормативных правовых актов находятся на одной ступени. К сожалению, данный Закон до сих пор не принят.

Критику вызывают нахождение вне иерархии актов Председателя Совета Безопасности Республики Казахстан (п.5 ст.10 Закона «О правовых актах»). Во-первых, сам Закон «О Совете Безопасности»¹⁰ изначально принимался и был ориентирован под статус Первого Президента, который являлся

пожизненным председателем этого органа. Хотя в 2022 г. его возглавил действующий Президент и в Закон были внесены соответствующие изменения, сама форма актов Председателя Совета Безопасности Законом так и осталась не определенной. Но поскольку Председателем Совета Безопасности является глава государства, то какие другие акты, кроме указов и распоряжений, он может еще издавать? Только эти. Но ведь нормативные правовые указы Президента включены в иерархию нормативных правовых актов и имеют подзаконный характер. Сама форма актов главы государства прописана Конституцией и Конституционным законом Республики Казахстан от 26 декабря 1995 г. «О Президенте Республики Казахстан»¹¹.

Таким образом, налицо явное противоречие п.5 ст.10 Закона «О правовых актах» вышестоящим по юридической силе актам, которое нуждается в разрешении путем исключения

Комментируемая норма также ставит вне иерархии нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан.

Опять проводя сравнение с вышеназванным Законом Республики Беларусь, укажем, что в нем нормативные правовые акты Верховного Суда Республики Беларусь поставлены в иерархию и расположены в одной строке с нормативными правовыми актами обеих Палат Национального собрания, Генеральной прокуратуры, нормотворческих органов, подчиненных (подотчетных) Президенту Республики Беларусь¹².

Такой подход законодателя вызывает сомнение по указанным выше причинам.

Нами уже в течение нескольких лет в разных научных работах и выступлениях говорилось об ошибочности отнесения нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан к системе нормативных правовых актов, учитывая их особую юридическую природу [12, с.33-34, 36; 13, с.53-55]. Они являются актами нормативного толкования и в этом качестве выступают юридически-

⁸ Закон РБ от 17 июля 2018 г. «О нормативных правовых актах» с изменениями и дополнениями // https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_normativnyh_pravovyh_aktah.htm

⁹ Проект Федерального закона «О нормативных правовых актах в Российской Федерации» // Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов - <https://docs.cntd.ru/document/420243605>

¹⁰ Закон РК от 5 июля 2018 г. «О Совете Безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями) // Ведомости Парламента РК. -, 2018. - № 16. - Ст.54

¹¹ Конституционный закон РК от 26 декабря 1995 г. «О Президенте Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями) // Ведомости Верховного Совета РК. - 1995. - № 24. - Ст.172

¹² Закон РБ от 17 июля 2018 г. «О нормативных правовых актах»

ми источниками действующего права. Поэтому они и не могут находиться в иерархии нормативных правовых актов. Фактически данная норма становится бессмысленной.

Результаты

Проведенное исследование позволяет сформулировать следующие выводы и предложения.

В иерархии нормативных правовых актов, закрепленной ст.10 Закона Республики Казахстан «О правовых актах», нормативные правовые акты располагаются в вертикальной последовательности по мере убывания юридической силы. Однако отдельные положения Закона, в том числе касающиеся иерархии, противоречат конституционным нормам и поэтому нуждаются в пересмотре.

2. С целью сохранения принципа одинаковой юридической силы кодекса и нормативного правового акта, который вносит в него изменения, необходимо пп.3) п.2 ст.10 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» после слова «кодекс» следует дополнить словами «законы, вносящие изменения и дополнения в кодексы».

3. Для уточнения понятия «законодательный акт» оставить в его содержании только различные виды законов, исключив из него постановления Парламента и его Палат. Это необходимо в целях недопущения неправильного использования данного термина при наличии бланкетных норм в том или ином законе.

4. В целях приведения Закона «О правовых актах» с нормами Конституции целесообразно внести поправки в ст.10 путем объединения пп.5) и пп.6) п.2, предусматривающие разную юридическую силу нормативных правовых указов Президента и нормативных постановлений Парламента

Республики Казахстан и его Палат.

5. Учитывая, что в настоящее время Совет Безопасности возглавляет Президент, который издает подзаконные нормативные правовые акты (указы), а также юридическую природу нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан как актов нормативного толкования, считаем уместным исключить пп.2-1) и пп.5) из п.2 ст.7 и п.5 из ст.10 Закона РК «О правовых актах».

Заключение

Таким образом, иерархия нормативных правовых актов должна быть выстроена в соответствии с принципами и нормами Конституции Республики Казахстан, быть логически выверенной, непротиворечивой и завершенной.

Закон Республики Казахстан «О правовых актах» является во многом рамочным законом, который устанавливает основные требования, предъявляемые к нормативным правовым актам, процедуры их разработки и принятия. Закрепленная в нем иерархия нормативных правовых актов нуждается в переосмыслении и пересмотре.

По мнению Ж.С. Елюбаева, «настало время ... приступить к ревизии всей правовой базы с целью выявления противоречий в нормативных правовых актах различного уровня» [5].

Совершенствование законодательства должно осуществляться в соответствии с принципами разумного, прозрачного, доказательного и результативного регулирования, защиты основных прав, свобод и законных интересов физических лиц и организаций, как этого требует Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года¹³.

ЛИТЕРАТУРА

1. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. – М.: Юрист, 2004. – 245 с.
2. Теория государства и права: учебник для студентов вузов, обучающихся по юридическим специальностям. /Под ред. Бастрыкина А.И. Рассолова М.М. – 3-е изд., перераб и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2016. – 384 с.
3. Петров А.А., Шафиров В.М. Предметная иерархия нормативных правовых актов: монография. – М.: Проспект, 2014. — 208 с.

¹³ Указ Президента РК от 15 октября 2021 г. № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz

4. Кузнецова М.А. Об иерархической системе правовых норм и смежных правовых явлениях // Вестник Удмуртского университета. - 2014. - Вып. 2. - С.153-158.
5. Елюбаев Ж.С. Об иерархии правовых актов или ещё раз о всеилии ведомственных инструкций //online.zakon.kz/Document/?doc_id=31509254.
6. Карнаухова Е.В. Систематизация локальных нормативных правовых актов в Российской Федерации: общая характеристика и виды: дис. ... канд. юрид. наук. - Тюмень, 2011. - 225 с.
7. Кузакбирдиев С.С., Кузнецова М.А., Филина М.Н. Факторы, влияющие на иерархию норм права //Юридическая наука и правоохранительная практика. - 2011. - № 3. - С.14-19.
8. Петров А.А. Иерархические коллизии в праве. Автореф. дисс... канд. юрид. - Красноярск, 2009. - 27 с.
9. Кожокаръ И.П. Коллизии правовых норм как изъян системы российского права //Юридическая наука. - 2019. - № 4. - С.15-22.
10. Шевченко С.Н. О проблеме коллизий национального и международного права // Российская юстиция. - 2015. - № 10. - С. 20–24.
11. Власенко Н.А. Коллизионное право России: состояние и перспективы // Журнал российского права. - 2017. - № 6. - С. 5–18.
12. Жанузакова Л.Т. К вопросу о юридической природе нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан //Зангер. - 2018. - № 6. - С.32-36.
13. Жанузакова Л.Т. О понятии и субъектах официального толкования норм права // Актуальные проблемы официального разъяснения (толкования) законов: Материалы международного круглого стола – Нур-Султан: Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2021. –С.50-58.

REFERENCES

1. Matuzov N.I., Mal`ko A.V. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. – М.: Yurist`, 2004. - 245 s.
2. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik dlya studentov vuzov, obuchayushhikhsya po yuridicheskim speczial`nostyam. /Pod red. Bastry`kina A.I. Rassolova M.M. – 3-e izd., pererab i dop. - М.: YuNITI-DANA: Zakon i pravo, 2016. – 384 s.
3. Petrov A.A., Shafirov V.M. Predmetnaya ierarkhiya normativny`kh pravovy`kh aktov: monografiya. – М.: Prospekt, 2014. — 208 s.
4. Kuzneczova M.A. Ob ierarkhicheskoy sisteme pravovy`kh norm i smezhny`kh pravovy`kh yavleniyakh // Vestnik Udmurtskogo universiteta. - 2014. - Vy`p. 2. - S.153-158.
5. Elyubaev Zh.S. Ob ierarkhii pravovy`kh aktov ili eshhyo raz o vsesilii vedomstvenny`kh instrukczij //online.zakon.kz/Document/?doc_id=31509254.
6. Karnaukhova E.V. Sistemizacziya lokal`ny`kh normativny`kh pravovy`kh aktov v Rossijskoj Federaczii: obshhaya kharakteristika i vidy`: dis. ... kand. jurid. nauk. - Tyumen`, 2011. - 225 s.
7. Kuzakbirdiev S.S., Kuzneczova M.A., Filina M.N. Faktory`, vliyayushhie na ierarkhiyu norm prava //Yuridicheskaya nauka i pravookhranitel`naya prakti-ka. - 2011. № 3. - S.14-19.
8. Petrov A.A. Ierarkhicheskie kollizii v prave. Avtoref. diss... kand. jurid. - Krasnoyarsk, 2009. - 27 s.
9. Kozhokar` I.P. Kollizii pravovy`kh norm kak iz`yan sistemy` rossijskogo prava // Yuridicheskaya nauka. – 2019. - № 4. - S.15-22.
10. Shevchenko S.N. O probleme kollizij naczional`nogo i mezhdunarodnogo prava // Rossijskaya yusticziya. - 2015. - № 10. - S.20–24.
11. Vlasenko N.A. Kollizionnoe pravo Rossii: sostoyanie i perspektivy` // Zhurnal rossijskogo prava. - 2017. - № 6. - S.5–18.
12. Zhanuzakova L.T. K voprosu o yuridicheskoy prirode normativny`kh postanovlenij Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan //Zanger. – 2018. - # 6. – S.32-36.
13. Zhanuzakova L.T. O ponyatii i sub`ektakh oficzial`nogo tolkovaniya norm prava // Aktual`ny`e problemy` oficzial`nogo raz`yasneniya (tolkovaniya) zakonov: Materialy` mezhdunarodnogo kruglogo stola – Nur-Sultan: Insti-tut zakonodatel`stva i pravovoj informaczii Respubliki Kazakhstan, 2021. –S.50-58.

К ВОПРОСУ О ВОССТАНОВЛЕНИИ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ И БАНКРОТСТВЕ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Абулгазин Ерлан Серикович¹

*Ведущий научный сотрудник Отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан», кандидат юридических наук;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: abulgazin.e@zqai.kz*

Мурзашев Кайрат Темирович

*Ведущий научный сотрудник Отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: murzashev.k@zqai.kz*

Аннотация. По состоянию на сегодняшний день значительное количество граждан сталкивается с ухудшением своего финансового и материального положения по различным причинам. Это потеря работы или трудоспособности, снижение уровня благосостояния на фоне общего экономического спада и введение карантинных мер по коронавирусной инфекции, а также многое другое. Платежеспособность наших сограждан должна быть восстановлена, для чего предлагается механизм банкротства граждан. Разработанный в рамках исполнения поручения Главы государства от 5 января 2022 года проект закона также предусматривает изменения и дополнения в 21 законодательный акт (8 кодексов и 13 законов). Отметим, что законопроект пока не принят и находится на стадии разработки. Проект закона «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан» и два сопутствующих законопроекта согласованы с государственными органами и внесены в канцелярию Премьер-Министра Республики Казахстан.

Кроме того законопроект предусматривает раскрытие налоговой тайны по физическому лицу-должнику, в отношении которого проводятся процедуры, предусмотренные законодательством Республики Казахстан о восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан.

В представленной статье рассматриваются вопросы правового регулирования института восстановления платежеспособности и банкротства. Проведен краткий анализ международного опыта по вопросам восстановления платежеспособности и банкротства граждан Республики Казахстан», по результатам которого внесены предложения и замечания. Выделены проблемы и пути решения совершенствования законодательства о восстановлении платежеспособности и банкротстве.

Ключевые слова: восстановление платежеспособности, банкротство, физические лица, штраф, административная ответственность, финансовый управляющий, кредитор.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ТӨЛЕМ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖӘНЕ БАНКРОТТЫҚТЫ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ МӘСЕЛЕСІНЕ

Ерлан Серікұлы Әбілғазин

«Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК Конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты; Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы; e-mail: abulgazin.e@zqai.kz

Қайрат Темірұлы Мурзашев

«Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК Конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері; Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы; e-mail: murzashev.k@zqai.kz

Аннотация. Бүгінгі таңда азаматтардың едәуір бөлігі әртүрлі себептер бойынша өздерінің қаржылық және материалдық жағдайының нашарлауына тап болады. Бұл жұмыстан айырылу немесе мүгедектік, жалпы экономикалық құлдырау фондында әл-ауқат деңгейінің төмендеуі және коронавирустық инфекцияға қарсы карантиндік шараларды енгізу және тағыда басқа. Біздің жерлестеріміздің төлем қабілеттілігін қалпына келтіру керек, ол үшін азаматтарды банкротқа ұшырату тетігі ұсынылып отыр. Мемлекет басшысының 2022 жылғы 5 қаңтардағы тапсырмасын орындау шеңберінде әзірленген заң жобасы 21 заңнамалық актіге (8 кодекс және 13 заң) өзгерістер мен толықтыруларды көздейді. Айта кетейік, заң жобасы әлі қабылданған жоқ және әзірлену сатысында. «Азаматтардың төлем қабілеттілігін және банкроттығын қалпына келтіру туралы» заң жобасы және оған қатысты екі заң жобасы мемлекеттік органдармен келісіліп, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Кеңесіне жіберілді.

Бұдан басқа, заң жобасы Қазақстан Республикасының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және азаматтардың банкроттығы туралы заңнамасында көзделген рәсімдер жүргізілетін борышкер жеке тұлға бойынша салық құпиясын ашуды көздейді.

Бұл мақалада төлем қабілеттілігін және банкроттықты қалпына келтіру институтын құқықтық реттеу мәселелері қарастырылған. Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін және банкроттығын қалпына келтіру мәселелері бойынша халықаралық тәжірибеге қысқаша талдау жасалып, нәтижесінде ұсыныстар мен ескертулер жасалды. Төлем қабілеттілігі мен банкроттықты қалпына келтіру бойынша заңнаманы жетілдіру мәселелері мен шешу жолдары көрсетілген.

Түйін сөздер: төлем қабілеттілігін қалпына келтіру, банкроттық, жеке тұлғалар, айыппұл, әкімшілік жауапкершілік, қаржы менеджері, кредитор.

TO THE QUESTION OF RESTORATION OF SOLVENCY AND BANKRUPTCY OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abulgazin Erlan Serikovich

Leading Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the RSE on REM "Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan", Candidate of Legal Sciences; Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: abulgazin.e@zqai.kz

Murzashev Kairat Temirovich

Leading Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the RSE on REM "Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan"; Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: murzashev.k@zqai.kz

Abstract. *As of today, a significant number of citizens are facing a deterioration in their financial and material situation for various reasons. This is the loss of a job or disability, a decrease in the level of well-being against the backdrop of a general economic downturn and the introduction of quarantine measures for coronavirus infection, as well as much more. The solvency of our fellow citizens must be restored, for which a mechanism of bankruptcy of citizens is proposed. The draft law, developed as part of the execution of the order of the Head of State dated January 5, 2022, also provides for amendments and additions to 21 legislative acts (8 codes and 13 laws). It should be noted that the bill has not yet been adopted and is under development. The draft law "On restoring the solvency and bankruptcy of citizens" and two related bills have been agreed with government agencies and submitted to the Office of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan.*

In addition, the draft law provides for the disclosure of tax secrets for an individual debtor, in respect of whom the procedures provided for by the legislation of the Republic of Kazakhstan on the restoration of solvency and bankruptcy of citizens are carried out.

A brief analysis of international experience on the issues of restoring the solvency and bankruptcy of citizens of the Republic of Kazakhstan was carried out, as a result of which proposals and comments were made.

The problems and ways of solving the improvement of legislation on the restoration of solvency and bankruptcy are highlighted.

Keywords: restoration of solvency, bankruptcy, individuals, fine, administrative responsibility, financial manager, creditor.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_40

Введение

На сегодняшний день в условиях нестабильной экономической обстановки, увеличения роста инфляции и снижения уровня доходов возникает проблема неплатежеспособности физических лиц по своим обязательствам. Банковская система Республики Казахстан столкнулась с ситуацией невозвратов кредитов, взятых населением, количество которых зачастую достигает огромных величин. В связи с этим людям становится все сложнее жить с множеством долгов, которые постоянно увеличиваются за счет начисления процентов, пеней и неустоек.

Если рассматривать актуальность использования процедуры восстановления платежеспособности и банкротства граждан Республики Казахстан, то исходя из статистических данных из года в год наблюдается суммарное увеличение займа физических лиц.

Так, за последние 5 лет в Казахстане наблюдается увеличение в более чем 2 раза портфеля кредитов физических лиц:

- на 1 января 2018 года – 4,3 трлн тенге;
- на 1 января 2019 года - 5,0 трлн тенге;
- на 1 января 2020 года - 6,3 трлн тенге;
- на 1 декабря 2021 года – 9,8 трлн тенге.

Вместе с тем, в результате ухудшения материального положения граждан усложняется проблема по исполнению должниками

своих обязательств перед кредиторами.

Так, сумма задолженности физических лиц, просроченной свыше 90 дней, в динамике последних 5 лет составила:

- на 1 января 2018 года – 414,5 млрд тенге (9,6% от ссудного портфеля физических лиц);
- на 1 января 2019 года – 410,2 млрд тенге (8,2%);
- на 1 января 2020 года – 408,2 млрд тенге (6,5%);
- на 1 января 2021 года – 454,0 млрд тенге (6,2%);
- на 1 декабря 2021 года – 422,0 млрд тенге (4,3%).

Такие показатели можно считать выше средних, если рассматривать их относительно общего количества предполагаемых банкротств, что позволяет сделать вывод об эффективности процедуры восстановления платежеспособности и банкротства граждан.

Для решения данной проблемы, 5 января текущего года Главой государства дано поручение по разработке Закона «О банкротстве физических лиц».

Методы исследования: формально-юридический, сравнительно-правовой, метод правового моделирования, метод толкования правовых норм.

Обсуждение

Мировая практика регулирования процедур банкротства исходит из признания института «потребительского банкротства» благом для добросовестного гражданина, поскольку сущностью банкротства является не только «ликвидация» (соразмерное удовлетворение требований кредиторов), но и восстановление платежеспособности должника.

В зарубежном законодательстве, регулирующем отношения несостоятельности (банкротства), имеются достаточно успешные механизмы применения реабилитационных процедур в рамках банкротства граждан.

Например, Кодексом о банкротстве США 1978 года, германским Законом о банкротстве 1994 года, шведским Актом об освобождении от долгов, принятым в дополнение к Закону о банкротстве, предусматривается возможность введения реорганизационной процедуры в отношении гражданина, не исполняющего обязанности по уплате суммы кредита и процентов по нему. При этом процедура реорганизации в отношении гражданина-должника обычно вводится в соответствии с утверждаемым судом и согласованным с большинством кредиторов «реорганизационным планом» (планом освобождения от долгов) при соблюдении, как правило, таких типовых условий, как:

- добровольная подача гражданином, имеющим постоянный источник дохода, заявления о признании его банкротом;
- исполнение гражданином, в отношении которого введены реорганизационные процедуры, в течение срока, установленного планом освобождения от долгов, обязанности по уплате текущих платежей и погашению требований кредиторов в соответствии с планом;
- отсутствие сделок, заключенных должником, имеющих целью сокрытие имущества и воспрепятствование кредиторам в их возможности взыскать сумму долга по требованиям за счет имущества должника.

Гражданину-должнику при соблюдении вышеперечисленных условий может быть предоставлена рассрочка уплаты суммы основного долга, освобождение от уплаты штрафной неустойки и процентов, а также части основного долга.

В некоторых странах Европы законодательство более жесткое, чем предусмотрено в проекте. Например, в Чехии абсолютно все имущество должника включается в конкурс-

ную массу и продается, в том числе единственное жилье, а взамен предоставляется «общежитие».

В Германии при продаже имущества в первую очередь удовлетворяются иски тех, кто обладает «правом заложенного имущества» (ипотека, займы на приобретение автомобилей, видеотехники и т.д.). Но в счет погашения долга не могут быть приняты предметы ежедневного обихода: мебель, холодильник, кухонная плита. Иногда банкротам оставляют даже автомобиль, если он необходим для поездок на работу, поскольку добираться общественным транспортом проблематично. Вместе с тем, параллельно в кредитную историю заемщика кредитное бюро делает неприятную запись, которая годами не только препятствует должникам брать в банках новые займы, но и очень осложняет получение ряда других услуг (сотовой связи, аренды жилья и др.) [1].

Вопрос о введении процедуры восстановления платежеспособности и банкротства граждан стоит сегодня на повестке дня и в Казахстане.

Стремясь подняться на уровень конкурентоспособных развитых стран, где успешно применяется институт банкротства физических лиц, необходимо использовать их опыт в данном вопросе.

Среди серьезных задач, которые предстоит решать, организация согласованной и четкой работы налоговой службы, внедрение прозрачной отчетности в деятельности казахстанских банков. В этом случае можно будет избежать опасений банкиров по поводу злоумышленных неплательщиков и коррупционных сговоров в самих банках. Конечно же, не надо забывать и о прозрачности судопроизводства. В целом общество должно уметь отличать должников, которые не хотят платить, от тех, кто платить не в состоянии.

Закон о восстановлении платежеспособности и банкротства необходим, прежде всего, добросовестным заемщикам, которые столкнулись с временными трудностями, поможет реально облегчить положение людей, попавших в тиски банковского займа, особенно в случаях с ипотекой. [2].

В процедуре реализации имущества должника, которая проходит в рамках банкротства, выявлена проблема, связанная с определением и отграничением имущества должника от имущества иного круга лиц. Такую обязанность по определению имущественной составляющей законодатель воз-

ложил на финансового управляющего.

Существующая российская практика банкротства физических лиц, показала, что финансовые управляющие могут столкнуться со сложностью установления имущества, находящегося в совместной собственности. Это является значительным препятствием для объективной оценки и справедливого распределения имущества должника, ведь данная стадия затрагивает интересы достаточно большого круга лиц: самого должника, его супруга или супруги, а также кредиторов.

В свою очередь большой объем работы и различного рода затруднения, в том числе и вызванные кредиторами должника, которые часто пытаются тормозить процесс банкротства, приводят к тому, что зачастую финансовые управляющие не справляются с возложенными на них обязанностями. Соответственно в таких случаях необходимо будет прибегать к оспариванию действий или бездействий финансового управляющего, так как нарушение их полномочий может повлиять на реализацию прав других участников судебного процесса.

Можно предположить, что закрепление на законодательном уровне в дальнейшем «совместного» банкротства супругов будет рациональным шагом и благодаря этому не будут возникать ситуации, когда суды занимают абсолютно разные позиции об объединении такого рода дел. Необходимо объединять в один процесс рассмотрение дела супругов и осуществлять дальнейшее взаимодействие в рамках процедуры банкротства с одним финансовым управляющим, который бы вел дело. Данное нововведение позволит разгрузить работу судов, сэкономить время и денежные средства должников. Совместное банкротство позволит более полно установить финансовое положение должников, оценивать обстоятельства, имеющие значение для дела, рассмотреть заключенные ими сделки с точки зрения наличия оснований их оспаривания [3].

При исследовании процедуры банкротства физических лиц стоит обратить внимание на ряд проблем и вопросов, связанных с внутренними механизмами проведения банкротства, существует препятствие, связанное с ценой данной процедуры. Признание должника банкротом - это в достаточной степени сложная процедура, имеющая несколько частей и иных действий, которые проводятся в рамках этих частей. Также получение статуса банкрота является долго-

временным, поэтому справиться с ней под силу не каждому рядовому гражданину, тем более без квалифицированной помощи юриста. Это обосновывается тем, что, во-первых, достаточно сложно без юридической подготовки самостоятельно корректно составить заявление для подачи в суд. Во-вторых, предполагаемый банкрот помимо заявления должен предоставить документы, подтверждающие наличие кредита или кредитов. Без наличия определенных знаний такой пакет собрать представляется возможным, но это займет много времени, что может только усугубить ситуацию должника.

Из-за несформированных правовых знаний значительная часть населения попросту не знает, на каких интернет-сервисах искать нужный материал, либо же не умеет пользоваться специализированными сайтами компетентных органов, находить там образцы различных заявлений. Те люди, которым это под силу, в свою очередь не могут осмыслить и верно применить правовые нормы.

Вопросы юридической грамотности населения остаются актуальными даже в наше время. Из этого вытекает еще одна проблема: люди считают процедуру банкротства крайней мерой. Российская практика показала, что заявления о банкротстве на сегодняшний момент поступают в основном от кредиторов, и лишь около 30 % всех заявлений поступает от самих должников. Не каждый из должников готов браться за долгий процесс получения статуса банкрота в силу различных причин, будь то отсутствие времени, желаний или же средств. При этом в казахстанском обществе существует и психологический барьер к применению такой процедуры. Поскольку люди не отличаются мобильностью в сфере получения информации о том, как осуществляется восстановление платежеспособности и банкротство и к каким правовым последствием оно ведет, то соответственно граждане либо не верят в списание полностью всех своих долгов, либо же не в курсе о существовании такой процедуры [4].

В связи с тем, что при реализации дела о банкротстве физического лица может проводиться не одна процедура, а несколько, то соответственно должнику придется платить за каждую в отдельности. Тем самым образуется замкнутый круг: не каждый должник, который не в состоянии расплатиться с кредиторами, может начать процедуру банкротства за неимением у себя необходимых денежных средств.

В вышеуказанной ситуации, где не каждый должник в состоянии инициировать и оплатить процедуру банкротства и соответственно впоследствии удовлетворить требования кредиторов, представляется возможным рассмотреть такой способ преодоления проблемы, как самостоятельное досудебное урегулирование спора между сторонами, а именно непосредственно между кредитором и должником, без привлечения каких-либо лиц со стороны. При данном решении сложившейся ситуации, если стороны выберут медиацию либо захотят разрешить спор во внесудебном порядке обоюдным соглашением, то по итогу будут учитываться мнения обеих сторон, и решение конфликта в большей степени будет удовлетворять обе стороны. Именно поэтому на процедуру медиации в делах о банкротстве физических лиц следует обратить внимание, поскольку это поможет выстроить более правильные отношения между должниками и кредитными организациями. Должник в данном случае сможет погасить свой долг в наиболее удобном для него порядке и тем самым банк не потеряет деньги заемщика.

Мировая практика показывает, что применение медиации в экономических спорах носит положительный характер. Так, в Китае свыше 25 % экономических споров решаются с помощью медиаторов. В нескольких штатах США применение процедуры медиации к должникам, имеющим долги по ипотечным кредитам, является обязательным условием [5].

Введение института банкротства и восстановления платежеспособности граждан Республики Казахстан является важным шагом для развития законодательства в целом, поскольку в зарубежных странах такой вид банкротства достаточно распространен и выступает действенным способом избавления от долгов.

Если исходить из международного опыта и сравнительно недавнего времени введения процедуры банкротства граждан в России, то можно прийти к выводу, что правоприменительная практика испытывает следующие трудности в реализации законодательных положений:

- отсутствуют нормы, регулирующие досудебные способы удовлетворения требований кредиторов;
- процесс сбора всех необходимых документов гражданином-должником для подачи заявления в суд о признании себя банкротом является сложным;

- не до конца урегулирован способ исчисления имущества должника, которое составляет конкурсную массу. Проблематичным является вопрос, как разделить имущество, находящееся в совместной собственности не только супругов, но и других лиц - иждивенцев должника и его детей, чтобы такой раздел не нарушал имущественные права указанных лиц.

Заключение

В заключении хотелось бы внести в законодательство, регулирующее общественные отношения в сфере восстановления платежеспособности и банкротства граждан Республики Казахстан следующие предложения и замечания теоретического и научного характера:

1) использовать процедуру медиации в делах о банкротстве граждан. Необходимо ввести медиацию в качестве обязательного досудебного способа урегулирования спора между кредитором и должником, сформулировав предложение следующим образом: «К заявлению о признании должника банкротом должны прилагаться сведения о соблюдении досудебного порядка обращения к кредиторам. Для целей досудебного урегулирования спора стороны вправе прибегать к процедуре медиации в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан».

2) уменьшить степень зависимости вознаграждения финансового управляющего от стоимости реализованного имущества. Это приведет к уменьшению стремления управляющих к более скорой продаже имущества даже в случае, если была возможность восстановить платежеспособность должника.

3) закрепить фиксированную сумму оплаты труда финансового управляющего за всю процедуру банкротства, а не за каждую стадию в отдельности. В результате этого возможность получения дополнительного дохода финансовым управляющим не будет влиять на выбор управляющего наиболее благоприятной для должника стратегии проведения процедуры банкротства;

4) необходимо предусмотреть возможность, на основании поданного в суд заявления, объединения в один процесс дел о банкротстве супругов и осуществлять взаимодействие с одним финансовым управляющим, который бы вел дело о банкротстве. Данное положение позволит разгрузить работу судов, сэкономить время и денежные средства должников. Совместное банкротство позволит более полно установить фи-

нансовое положение должников, оценить обстоятельства, имеющие значение для дела, рассмотреть заключенные супругами сделки с точки зрения наличия оснований их оспаривания;

5) повышение правовой грамотности населения в сфере банкротства физических лиц посредством расположения на офици-

альных источниках доходчивой и подробной информации об этом правовом институте, создание при этом правовом ресурсе единой базы должников и их кредиторов;

б) уменьшение количества и упрощение процедуры сбора документов, требующихся для начала процедуры банкротства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарова И.Е. *Процесс несостоятельности (банкротства) юридических лиц: мировой опыт и российская практика: дисс. канд. юрид. наук - М., 2004. – 156 с.*
2. Кращенко Д.А. *Банкротство субъектов предпринимательства в Российской Федерации: проблемы правового регулирования: дисс. канд. юрид. наук. - Волгоград, 2001. – 184 с.*
3. Яковенко Ю.Б. *Внешнее управление как восстановительная процедура банкротства: дисс. канд. юрид. наук. - Волгоград, 2006. – 189 с.*
4. Русанов, М.С. *Правовые требования к осуществлению арбитражного управления по российскому законодательству: дисс. канд. юрид. наук. - М., 2008. – 231 с.*
5. Каменков В. С. *Медиация и иные АРС в банковской деятельности / В. С. Каменков // Банковский вестник. - 2012. - № 10. - С. 1-18.*

REFERENCES

1. Krashhenko D.A. *Bankrotstvo sub#ektov predprinimatel'stva v Rossijskoj Federacii: problemy pravovogo regulirovanija: diss.kand. jurid.nauk. Volgograd, 2001. –184 s.*
2. Nazarova I.E. *Process nesostojatel'nosti (bankrotstva) juridicheskikh lic: mirovoj opyt i rossijskaja praktika: diss.kand.jurid.nauk - M., 2004. – 156 s.*
3. Jakovenko Ju.B. *Vneshnee upravlenie kak vosstanovitel'naja procedura bankrotstva: diss. kand.jurid.nauk. - Volgograd, 2006. – 189 s.*
4. Rusanov, M.S. *Pravovye trebovanija k osushhestvleniju arbitrazhnogo upravlenija po rossijskomu zakonodatel'stvu: diss.kand.jurid.nauk. - M., 2008. – 231 s.*
5. Kamenkov V. S. *Mediacija i inye ARS v bankovskoj dejatel'nosti / V. S. Kamenkov // Bankovskij vestnik. - 2012. - № 10. - S. 1-18.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Олейник Василий Иванович

*Начальник юридического управления Карагандинского университета
имени академика Е.А.Букетова,
г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: oleynik56@internet.ru*

Аманжолова Ботагоз Атымтаевна¹

*Профессор кафедры уголовного права, процесса и криминалистики
Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова,
кандидат юридических наук, ассоциированный профессор,
г. Караганда, Республика Казахстан, e-mail: botanik76@mail.ru*

Аннотация. В статье дается анализ факторов, влияющих на актуальные проблемы качества юридического образования. Обособленное место среди кадров, выпускаемых казахстанскими вузами, занимают будущие юристы, на которых в перспективе и будет ложиться ответственность за правовое обеспечение проводимых в стране преобразований. Эти преобразования могут не достичь желаемых результатов, если все структуры органов управления и сегменты отечественного рынка не будут обеспечены требуемым уровнем правовой поддержки. Главная задача высшего юридического образования заключается в том, чтобы студенты могли не только приобрести знания в области юриспруденции, но и стали специалистами, обладающими высокой общей и профессиональной культурой, высоким уровнем морально-деловых качеств, могли критически мыслить и самостоятельно принимать решения и соответственно нести ответственность за свои поступки. В этой связи очень важным и требующим детального исследования является выявление и анализ факторов, которые сегодня и в перспективе могут повлиять на содержание и качество отечественного юридического образования. Главное внимание уделено сущности и природе юридического образования, его особенностям. Авторы освещают вопросы, касающиеся путей совершенствования юридического образования в системе целостного педагогического процесса, основанного на компетентностном подходе. Кроме того, в статье анализируются основные проблемы юридического образования и пути их решения, а также вопросы качественной подготовки выпускников юридических вузов. Научная работа написана на основе отечественных и зарубежных исследований, освещающих вопросы юридического образования и путей его совершенствования.

Ключевые слова: юридическое образование, модернизация системы образования, качество образования, развитие правовой системы.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗАҢ БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРУ

Василий Иванович Олейник

Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Заң басқармасының бастығы, Қарағанды қ.,
Қазақстан Республикасы, e-mail: oleynik56@internet.ru

Ботагөз Атымтайқызы Аманжолова

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің қылмыстық құқық, процесс және криминалистика кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: botanik76@mail.ru

Аннотация. Мақалада заңгерлік білім сапасының өзекті мәселелеріне әсер ететін факторларға талдау жасалады. Қазақстандық жоғары оқу орындары шығаратын кадрлар арасында болашақта елде жүргізіліп жатқан өзгерістерді құқықтық қамтамасыз ету үшін жауапкершілік жүктелетін болашақ заңгерлер оқшау орын алады. Егер басқару органдарының барлық құрылымдары мен отандық нарық сегменттері құқықтық қолдаудың талап етілетін деңгейімен қамтамасыз етілмесе, бұл өзгерістер қажетті нәтижелерге қол жеткізе алмауы мүмкін. Басты міндет-жоғары заң білім беру болып табылады студенттер өздерін ғана емес, сатып алу саласындағы білім заңтану, бірақ болды мамандар, қоймалар, жоғары кәсіби мәдениетті, жоғары моральдық-іскерлік қасиеттерін, алар сыни тұрғыдан ойлау, өз бетінше шешім қабылдауға және тиісінше жауапкершілік өз іс-әрекеттері. Осыған байланысты, бүгінгі күні және болашақта отандық заң білімінің мазмұны мен сапасына әсер етуі мүмкін факторларды анықтау және талдау өте маңызды және егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді. Негізгі назар құқықтық білімнің мәні мен сипатына, оның ерекшеліктеріне аударылады. Автор құзыреттілік тәсілге негізделген тұтас педагогикалық процесс жүйесінде құқықтық білім беруді жетілдіру жолдары туралы мәселелерді қамтиды. Сонымен қатар, мақалада заң білімінің негізгі мәселелері мен оларды шешу жолдары, сондай-ақ заң жоғары оқу орындарының түлектерін сапалы даярлау мәселелері талданады. Ғылыми жұмыс заң білімі мен оны жетілдіру жолдарын көрсететін отандық және шетелдік зерттеулер негізінде жазылған.

Түйінді сөздер: заңгерлік білім, білім беру жүйесін жаңғырту, білім беру сапасы, құқықтық жүйені дамыту.

IMPROVEMENT OF LEGAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Oleinik Vasily Ivanovich

Head of the Legal Department of the Karaganda University named after Academician E.A.Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: oleynik56@internet.ru

Amanzholova Botagoz Atymtayevna

Professor of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics of the Karaganda University named after Academician E.A.Buketov, Candidate of Law, Associate Professor; Karaganda, Republic of Kazakhstan, e-mail: botanik76@mail.ru

Abstract. The article analyzes the factors influencing the actual problems of the quality of legal education. A separate place among the cadres produced by Kazakhstani universities is occupied by future lawyers, who in the future will be responsible for the legal support of the reforms carried out in the country. These transformations may not achieve the desired results if all government structures and segments of the domestic market are not provided with the required level of legal support. The main task of higher legal education is that students can not only acquire knowledge in the field of jurisprudence, but also become specialists with a high general and professional culture, a high level of moral and business qualities, be able to think critically and make decisions

independently and, accordingly, be responsible for their actions. In this regard, it is very important and requires detailed research to identify and analyze factors that today and in the future may affect the content and quality of domestic legal education. The main attention is paid to the essence and nature of legal education, its features. The author highlights the issues concerning the ways of improving legal education in the system of a holistic pedagogical process based on a competence-based approach. In addition, the article analyzes the main problems of legal education and ways to solve them, as well as issues of high-quality training of graduates of law schools. The scientific work is written on the basis of domestic and foreign studies covering the issues of legal education and ways to improve it.

Keywords: *legal education, modernization of the education system, quality of education, development of the legal system.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_47

Введение

С момента обретения независимости перед Казахстаном встала задача по обеспечению правового суверенитета страны как составной части государственного суверенитета. За прошедшие годы проведена масштабная работа по созданию нового права, соответствующего высоким международным стандартам, казахстанским традициям и интересам динамичного обновления всех сфер государственного управления и общественного устройства.

В нашей стране последовательно и целенаправленно проводится курс на построение правового государства и развитие гражданского общества.

Проводимая в республике правовая реформа направлена, прежде всего, на обеспечение верховенства закона, конституционных прав и свобод граждан. Ведь для устойчивого развития Республики Казахстан и ускоренного решения назревших перед ней задач необходимо было продолжение формирования сильного правового государства.

Современные тенденции в сфере образования республики и задачи, стоящие перед его различными уровнями, вызывают необходимость переосмысления их роли, функций и места в системе образования, разработки новых подходов в их дальнейшем развитии [1].

В казахстанском обществе, особенно научной и юридической общественностью активно обсуждаются проблемы развития юридической профессии. К примеру, к факторам, влияющим на актуальные проблемы качества юридического образования, эффективности подготовки высококлассных юристов в вузах, как отмечают многие отечественные и зарубежные авторы, можно отнести следующие.

Омурчиева Э.М. и Садырова Г.Н., полагают, что подготовка высококлассных юристов в вузе обусловлена некоторыми аспектами, такими как: отсутствие единой основы юридического образования; отсутствие или недостаточное количество - часов по общетеоретическим дисциплинам; отсутствие сочетания учебного и научного процессов и другие.

При этом авторы приходят к выводу, что надо выработать четкую стратегию по совершенствованию высшего юридического образования в Казахстане, используя все то положительное, которое выработано человечеством в системе подготовки юридических кадров и гармонизирует с подлинными интересами нашего народа [2].

Интересна позиция ученого Алауханова Е.О., который считает, что для совершенствования юридического образования, а также приближения его к международным европейским стандартам необходимо:

завершить разработку государственных стандартов высшего юридического образования и внедрить их при условии наличия системы госконтроля над уровнем профессиональной подготовки юристов;

изучить обеспеченность юридическими кадрами с высшим юридическим образованием органов государственной исполнительной власти, правоохранительных, судебных органов, социальной защиты населения и определить потребности в специалистах по уровням подготовки и специализациям;

предусмотреть новые специализации в юридических учебных заведениях с учетом современных видов юридической практики;

создать гибкую разветвленную систему последиplomного образования путем переподготовки и повышения квалификации специалистов по новым направлениям юридической науки и практики с оптимальными

сроками, периодичностью обучения и обеспечением обновления его содержания [3].

Российский ученый Воскресенская Е.В. указывает на такие актуальные проблемы качества юридического образования как:

значительные изменения в социально-экономической жизни и правовой сфере, требующие от системы юридического образования адекватных преобразований;

нехватка юридических кадров, которые способны надлежащим образом осуществлять обязанности в интенсивно-изменяющихся условиях рыночного хозяйствования, при чрезмерном количестве традиционно обучаемых юристов, массово подготовленных по устаревшим «образовательным этапам»;

низкий показатель педагогико-профессиональной квалифицированности педагогических кадров в отдельных вузах, обеспечивающих юридическое образование;

диверсификация юридического образования (бакалавриат, магистратура, аспирантура, докторантура) и появившаяся в связи с этим цель получения качественного образования на всех уровнях обучения [4].

На основании проведенных исследований методологических и методических проблем организации юридического образования автором делаются выводы, имеющие как теоретическое, так и практическое значение.

Материалы и методы

Данная статья базируется на диалектическом методе познания социальных явлений в сфере образования и посвящена современным проблемам совершенствования качества юридического образования в стране.

Для достижения цели исследования методологических и методических проблем юридического образования применялся анализ национального законодательства. Кроме того, использованы методы философского характера, синтеза и индукции, а также прогностический и содержательно-функциональный.

Теоретическая база исследования представлена работами: Шаймуханова С.Д., Кенжебаева З.С., Манина С.Н., Турецкого Н.Н., Бижигитовой А.С., Теменовой Д.Т., Алауханова Е.О., Омурчиевой Э.М., Садыровой Г.Н., Воскресенской Е.В. и другими.

На основании анализа законодательства, мнения отечественных и зарубежных ученых выделяются недостатки и проблемы юридического образования, предлагаются конкретные меры по его совершенствованию.

нию.

Рекомендуются новые подходы в обучении студентов - юристов, а также разработка целостной модели их общеправовой подготовки, изменения в содержании учебного процесса и повышения качества образовательных программ в области юриспруденции.

Отражены вопросы повышения профессионального уровня профессорско-преподавательского состава.

В статье рассматриваются вопросы современной тенденции модернизации образовательных программ, требующих внедрения современных методов обучения, внедрение новых информационных технологий и использование компетентного подхода в образовательном процессе.

Обсуждение

Модернизация современной казахстанской системы образования началась с присоединения Казахстана к Болонскому процессу, который выделил проблему создания европейского региона высшего образования в качестве ключевого момента для развития мобильности граждан, их востребованности и глобального развития континента. Присоединение Казахстана к Болонской декларации предполагает вхождение в единое европейское образовательное пространство, построенного на ряде обязательных принципов.

В своем Послании народу Казахстана «Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны» от 1 сентября 2021 года Глава государства Касым-Жомарт Токаев отмечал: «Задача профильного министерства - обеспечить повышение качества высшего образования. Вузы обязаны нести ответственность за должную подготовку кадров» [5].

На современном этапе развития правовой системы Казахстана юридическое образование является частью единой образовательной среды, поэтому вопросы развития правовой системы и качества подготовки юристов являются задачей государственной важности.

Профессия юриста - одна из немногих профессий, подготовку специалистов по которым могут осуществлять только отечественные высшие учебные заведения. Высокий спрос со стороны абитуриентов на образовательные услуги юридических факультетов в 90-х годах прошлого века при ослаблении государственного контроля и сравнительно невысоком уровне оплаты труда в

образовании породил высокую коррупцию в высших учебных заведениях и значительное снижение качества юридического образования.

Неизбежным следствием тесной связи юридической профессии с национальным законодательством является необходимость иметь собственный профессорско-преподавательский состав и собственную учебно-методическую базу.

Важную роль в данном вопросе играет совершенствование образовательной программы высшего образования.

Определяющую значимость в дальнейшем правовом развитии казахстанского общества особую роль играют вопросы совершенствования высшего юридического образования.

Именно юристам отводится немаловажная роль в развитии правового государства и выполнению Стратегии по вхождению Казахстана в число тридцати самых развитых стран мира.

Актуальными и в настоящее время являются слова видного российского юриста и государственного деятеля Вениамина Федоровича Яковлева: «Право не живет само по себе, у права есть несколько союзников. Это нравственность, мораль и культура».

Правоведы также полагают, что правовое образование является одним из основных факторов формирования правового государства, высокой правовой культуры общества, преодоления тенденции преступности.

По мнению авторитетных ученых страны - правовое образование включает в себя:

Правовое просвещение, воспитание адекватного отношения к нормам права и выработку устойчивых навыков (поведенческих стереотипов), правового поведения личности. Воспитание осознания у гражданина ценности для общества его личного вклада в правотворчество и право применения с помощью лиц и органов, принимающих участие в правовом воспитании. Важнейшим средством формирования правовой культуры населения через правовое обучение и правовую информированность является правовая всеобщая, целью которого является массовая пропаганда правовых знаний и правового воспитания.

Профессор, доктор юридических наук Турецкий Н.Н. полагает, что: «рассматривая вопросы качества юридического образования, следует учесть состояние правовой культуры населения, так как формирование правового государства, успешное решение

экономических, политических и социальных задач невозможно в отсутствие правовой грамотности всего населения страны» [6].

Повышение правовой культуры общества - проблема сложная и долговременная, связанная с изменением всего комплекса общественных отношений как идеологического, духовного, так и материального порядка.

Качественное юридическое образование - необходимый инструмент построения правового государства, позволяющий решать важные государственные задачи по противодействию преступности, её организованных форм и коррупции, формированию правового сознания граждан.

Ученые – правоведы называют разные причины снижения качества юридического образования.

Приведем основные: недостаточная теоретическая подготовка студентов; слабая практическая подготовка студентов; отсутствует системность в переподготовке преподавателей; недостаточный профессорско-преподавательский состав; нехватка учебно-методического материала и др.

К факторам, влияющим на актуальные проблемы качества юридического образования, отечественные и зарубежные ученые относят следующие:

- значительные изменения в социально-экономической жизни и правовой сфере, требующие от системы юридического образования адекватных преобразований;
- массовое получение юридического образования, что уменьшает качественный уровень профессионального образования юридических кадров;
- нехватка юридических кадров, которые способны надлежащим образом осуществлять обязанности в интенсивно изменяющихся условиях рыночного хозяйствования, при чрезмерном количестве традиционно обучаемых юристов, массово подготовленных по устаревшим «образовательным этапам»;
- диверсификация юридического образования (бакалавриат, магистратура, аспирантура, докторантура) и появившаяся в связи с этим цель получения качественного образования на всех уровнях обучения.

Как отмечает казахстанский ученый Манин С.Н.: «Несмотря на определенные успехи необходимо отметить, что сегодня еще есть несколько нерешенных проблем в системе высшего юридического образования. Первая проблема, это признание отечествен-

ного диплома за рубежом. Несмотря на подписанные Казахстаном соглашения с другими странами, практика признания диплома в других зарубежных странах очень сложная процедура, основывающаяся на принципе интересов страны работодателя. Вторая проблема заключается в том, что мобильность студентов и преподавателей оставляет желать лучшего. Главной преградой для реализации мобильности является несогласованность учебных программ, недостаточное финансирование этих проектов в высших учебных заведениях. Третья немаловажная проблема заключается в уменьшении часов отведенных учебными планами на лекционные занятия» [7].

Правоведы Бижигитова А.С. и Теменов Д.Т. выделяют следующие недостатки и проблемы правового образования в Республике Казахстан:

- расхождение теории науки обучаемой в высших учебных заведениях с практикой и реалиями жизни, которую они видят после получения высшего юридического образования;

- неумение студентом пользоваться теорией в практике;

- мало обеспеченность высших учебных заведений методическими пособиями по преподаванию в вузах правовых дисциплин, а также юридической литературы для студентов и преподавателей;

- не решены проблемы, мешающие качественной подготовке специалистов в сфере образовательного права; и другие.

Как видим, эффективность процесса подготовки высококлассных юристов в вузе, как отмечают многие авторы, обусловлена некоторыми аспектами:

- это дефицит профессорско-преподавательского состава;

- отсутствие единой основы юридического образования;

- отсутствие или недостаточное количество часов по общетеоретическим дисциплинам;

- отсутствие наставничества, раскрывающей критерии профессиональной годности будущих служителей закона, их личных качеств;

- отсутствие сочетания учебного и научного процессов устаревшие критерии оценки качества юридического образования и т.д. [8].

Как совершенно верно считают ученые и практики, необходимо выработать четкую стратегию по совершенствованию высшего образования в Казахстане, используя все то, положительное, которое выработано челове-

чеством в системе подготовки юридических кадров и гармонирует с подлинными интересами народа.

По мнению Плахотниченко В.А. повышение и развитие уровня правового образования будущих юристов - это долгий и сложный процесс, который проводится для совершенствования общеправовой (как части профессиональной) подготовки юристов, основанный на повышении и развитии уровня правовой культуры личности студента юридического вуза, ерго правосознания, что в итоге позволит разрешить ряд возникающих вопросов между:

- возникающей потребностью общества в квалифицированных юристах, которые получили качественное юридическое образование и недостаточной степенью разработанности теоретическо-методологических оснований процесса повышения образования у студентов вузов;

- возникающими интересами студентов в получении достойного юридического образования и некоторой неспособностью традиционной системы общеправовой подготовки будущих юристов выполнить их запрос [9].

Автор полагает, что для повышения качества юридического образования необходима разработка целостной модели общеправовой подготовки студентов юридических вузов с развитой системой образовательного процесса и наличием научных исследований в этом направлении.

По мнению Турецкого Н.Н.: «Основные направления модернизации юридического образования должны быть нацелены также на создание новых образовательных технологий. Это предполагает переориентацию юридического образования с преимущественно информативного типа на обучение, позволяющее выявлять и развивать познавательные и творческие способности студентов, воспитывать у них волевые и профессиональные качества личности, обеспечивающие эффективную профессиональную деятельность юристов [6].

При подготовке юристов особое внимание следует уделять формированию навыков правоприменения.

Основные направления модернизации юридического образования, по нашему мнению, должны быть нацелены также на создание новых образовательных технологий. Это предполагает переориентацию юридического образования с преимущественно информативного типа на обучение, позволя-

ющее выявлять и развивать познавательные и творческие способности студентов, воспитывать у них волевые и профессиональные качества личности, обеспечивающие профессиональную деятельность юристов.

Одна из важных и необходимых мер в ходе реорганизации системы юридического образования - это борьба с коррупцией. Вузовская коррупция - не последняя причина массированного выпуска неквалифицированных юристов. Одно из решений указанной проблемы - создание у обучаемых антикоррупционной мотивации, антикоррупционной этики, антикоррупционного стереотипа поведения.

В совершенствовании образовательного процесса важную роль играет информатизация образования. Информационные технологии дают возможность реализовывать в образовании мировые тенденции, также предоставляют доступ к мировому информационному пространству.

Всеобщая компьютеризация образовательной системы позволила перейти к системе дистанционного обучения. В поисках новых форм и методов, сегодня интенсивно внедряется дистанционное обучение, которое имеет в кредитной технологии определенные положительные стороны. Становление и развитие системы дистанционного образования привело к созданию электронных библиотек и электронных читальных залов, которые являются основой формирования единого международного образовательного пространства, в том числе и для лиц, которые по каким-то причинам лишены общего доступа к образованию. В первую очередь это касается лиц, которые по состоянию здоровья не могут посещать образовательные учреждения или обучающихся в отдаленных регионах.

Качество юридического образования беспокоит и наших законодателей.

23-24 сентября 2021 года Карагандинскую область посетили депутаты Сената Парламента Республики Казахстан во главе с председателем Комитета по конституционному законодательству, судебной системе и правоохранительным органам Волковым В.В.

Сенаторы изучали систему подготовки юристов в карагандинских вузах, а 24 сентября текущего года состоялась их встреча с

профессорско-преподавательским составом и студентами НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова». В ходе встречи сенаторы ознакомились с деятельностью нашего вуза, ответили на интересующие вопросы, состоялся полезный обмен мнениями.

В областном акимате состоялось выездное заседание Комитета Сената Парламента, в нем приняли участие и представители вузов города Караганды.

В своем докладе Председатель Комитета Сената Парламента Владимир Волков отметил: «Для качественного претворения в жизнь реформ, в том числе в правоохранительных и судебных системах, обществу и государству нужны юридические кадры новой формации. Они должны обладать профессиональными компетенциями в сфере юриспруденции, соответствовать требованиям современного рынка труда, быть ориентированными на защиту прав и свобод человека, интересов общества и государства.

Он подчеркнул, что Глава государства особое внимание уделяет повышению качества образования.

По информации Министерства образования и науки Республики Казахстан, сегодня в стране действуют 128 вузов, из них 67 готовят юристов. За последние пять лет с дипломами юристов университеты выпустили более 124 тыс. человек.

Следующим шагом планируется проведение расширенного заседания Комитета Сената Парламента. Итогом станет организация проведения Правительственного часа, с выработкой рекомендаций по совершенствованию юридического образования»².

Парламентарии играют важную роль в нахождении решения этих проблем, инициирования соответствующих поправок в действующее законодательство.

Как видим, в Казахстане функционирует множество вузов, которые готовят юристов. При этом функционируют и множество частных или так называемых непрофильных вузов, которые открывают юридические кафедры и факультеты.

Несмотря на очевидное перепроизводство, высшее юридическое образование остается престижным и привлекательным для выпускников школ и их родителей. Этим

² *Выступление Председателя Комитета по конституционному законодательству, судебной системе и правоохранительным органам Сената Парламента Республики Казахстан Волкова В.В. по вопросам качества юридического образования на выездном заседании Комитета 24 сентября 2021 г. в г. Караганде. // Электронный ресурс. - Режим доступа: <https://gurk.kz/news/> - 25.09.2021г.*

пользуются действующие вузы, возникают новые, открывают платные факультеты, платные отделения для подготовки юристов.

Реформирование системы образования коснулось и нашего университета, расширена его академическая, управленческая и финансовая самостоятельность, обновлены образовательные программы, которые стали доступными и интерактивными.

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова реализует трехступенчатую подготовку кадров по юридическим специальностям, по программам бакалавриата, магистратуры, докторантуры, участвует в академической мобильности и другим направлениям.

В целом, учебный процесс располагает достаточными для развития средствами, в том числе кадровым потенциалом, материально-технической базой и информационными ресурсами. Наш университет вошел в ТОП-150 лучших вузов нового рейтинга QS EESA «Развивающаяся Европа и Центральная Азия».

Заключение

Университетом предлагаются следующие актуальные аспекты по совершенствованию юридического образования и некоторые предложения.

1. Первое. Предлагается на законодательном уровне внедрить квоту на подготовку юристов для государственных органов, а также предусмотреть ведомственный или корпоративный образовательный заказ.

По опыту других стран определить перечень профильных и непрофильных вузов, которые готовят юристов. Полагаем, что эти новеллы позволят решать проблемы: переизбытка юристов, повысить объем государственного образовательного заказа на подготовку бакалавров права, улучшить связь с потенциальным работодателем и трудоустройства выпускников.

2. Второе. Как показывает практика, в условиях пандемии коронавируса широкое использование информационных и коммуникационных технологий дают возможность реализовывать в образовании мировые тенденции. Также этот формат важен для лиц с особыми образовательными потребностями. В то же время в университете допускается и смешанная форма обучения: лекции-онлайн; семинарские и практические занятия в очном формате. Однако, как считают некоторые ученые - практики, стать юристом на расстоянии невозможно. Полагаем, что про-

блема не в запрете дистанционного образования, а нахождение своей ниши для этого образования, не в ущерб качеству подготовки квалифицированных юристов. Тем более, что в законе появились новые нормы, регламентирующие дистанционное обучение, его понятие и компетенция уполномоченного органа по утверждению Правил организации дистанционного обучения, которые определяют требования и процедуры по его осуществлению.

3. Третье. Сегодня нужны новые критерии оценки качества юридического образования, главным из которых является удовлетворенность работодателя знаниями и умениями выпускника юридического вуза.

Необходимо кардинально изменить подход к механизму обеспечения практической направленности юридического образования, включение в учебный процесс больше практикообразующих дисциплин и привлечения к преподаванию практических работников. Шире использовать потенциал, оправдавшей себя в деятельности вуза «юридической клиники», которая в пределах своей компетенции реализует практическую направленность образовательного процесса, ориентированного на обучение студентов навыкам по решению проблем реальной жизни, а также оказывает безвозмездную юридическую помощь гражданам (*прием, консультирование и т.д.*). Для этого на нормативно-правовом уровне необходимо определить правовой статус юридической клиники.

4. Четвертое. Для системы юридического образования Казахстана крайне важно провести переоценку социального и правового статуса преподавателя и профессора вуза, оградить их от выполнения несвязанных с учебным процессом и вузовской наукой деятельности, улучшить систему их материального и морального стимулирования.

5. Пятое. Повышению качества юридического образования, на наш взгляд, будут способствовать:

- внедрение новых стандартов высшего юридического образования, одновременно предусмотрев эффективную систему контроля за уровнем профессиональной подготовки юристов;

- расширение творческого и научного сотрудничества с зарубежными учеными, повышение уровня участия профессорско-преподавательского состава и обучающихся в программах академической мобильности, усиление языковой подготовки, это необходимо для интернационализации вузовского

образования;

- активное стимулирование студентов на проведение различных правовых исследований, написание научных статей, улучшение организаций стажировок и практик, умение их успешно применять на практике полученные в вузе теоретические знания, умения и навыки;

Сегодня одной из главных целей высшего юридического образования состоит в том, чтобы в результате обучения студенты обладали профессиональным потенциалом, который обеспечивал бы ему не только решать практические задачи на требуемом уровне, но и умение решать новые задачи по службе, а также профессионального совершенствования.

Кроме того, для улучшения юридического образования, приближения его к международным стандартам, как считают ответственные ученые - правоведы: Бижигитова А.С., Теменова Д.Т., необходимо:

- изучить обеспеченность юридическими кадрами с высшим образованием органов государственной исполнительной власти, правоохранительных и судебных органов, а также органов социальной защиты населения и определить потребности в специалистах по уровням подготовки и специализациям;

- предусмотреть новые специализации в юридических учебных заведениях с учетом современных видов юридической практики;

- создать гибкую, разветвленную систему последилового образования путем переподготовки и повышения квалификации специалистов по новым направлениям юридической науки и практики с оптимальными сроками, периодичностью обучения и обеспечением обновления его содержания;

- развивать международные связи в юридическом образовании, связанные с разработкой учебных программ и иных компонентов образования, направленных на интеграцию юридического образования в

мировое образовательное пространство [8].

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года прямо указано о необходимости модернизации системы высшего юридического образования.

Акцент делается, прежде всего, на законодательное закрепление мер для повсеместного внедрения в высших учебных заведениях и юридических факультетах системы академической честности. Пересмотр порядка выдачи и продления лицензий высших учебных заведений, занимающихся преподаванием юридических дисциплин, что будет способствовать сокращению учебных заведений с низким качеством обучения. Наряду с этим следует рассмотреть вопросы внедрения механизмов прохождения обязательной практической стажировки выпускниками по выбранному профилю работы после окончания курса образовательной подготовки, а также механизмов проверки навыков и знаний в рамках решения вопроса о допуске к юридической практике по профессии. Научно-исследовательские институты играют ключевую роль в развитии юридической науки. Также необходимо принять меры, направленные на совершенствование системы учебных заведений, подготавливающих кадры для правоохранительных органов, в том числе с учетом передового опыта зарубежных стран³.

Главная задача - обеспечение качественного образования, его прозрачности, нетерпимого отношения к коррупционным проявлениям, которое должно стать гражданской позицией каждого работника и обучающегося, а академическая честность и неподкупность нормой поведения.

Качественное юридическое образование является необходимым инструментом построения правового государства, позволяющим эффективно решать важные задачи борьбы с преступностью и коррупцией, формированию правового сознания граждан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шаймуханова С.Д., Кенжебаева З.С. Модернизация образования Республики Казахстан: состояние и перспективы развития//Успехи современного естествознания. - 2014.- № 5-1.- С. 174-176.

2. Омурчиева Э.М., Садырова Г.Н. К вопросу о современном юридическом образовании// Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Актуальные проблемы современной науки», посвященной 75-летию заслуженного деятеля РК, доктора

³ Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 //Электронный ресурс. – С. 28. - Режим доступа -//ИС «Юрист-Параграф»// [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). – 25.10.2021г.

юридических наук, профессора Жалаира О.Ш. и 25-летию Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева. - Алматы, 2017. - С.302 - 303 // Электронный ресурс// Режим доступа: <https://power-law.kz/zhurnal-sobyitij/>

3. Алауханов Е.О. Актуальные проблемы юридического образования в Казахстане // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. - 2015. - № 1. - С. 100 - 101.

4. Воскресенская Е.В. Проблема качества юридического образования в современной России //Современные проблемы науки и образования.-2017. - № 2 - С.1//Электронный ресурс// Режим доступа: URL:<https://scienc-education.ru/ru/article/view/>

5. Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны» (г.Нур-Султан, 1 сентября 2021 года). Электронный ресурс: ИС «Юрист-Параграф»// [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz).

6. Турецкий Н.Н. О качестве юридического образования в Казахстане//Науковий часопис Національної академії прокуратури України. - 2017. - № 2(14)//Электронный ресурс// Режим доступа:<http://www.chasopysnapu.qp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2017/turetskij.pdf>.

7. Манин С.Н. Совершенствование системы высшего юридического образования в Республике Казахстан//Право и образование. - 2015. - № 5. - С. 98-99. ISSN:1563-020X// Электронный ресурс - Режим доступа – naukarus.com/.

8. Бижигитова А.С., Теменова Д.Т. Правовое образование в Казахстане; Современный взгляд на проблемы и перспективы развития//Межвузовский вестник. - 2004. - № 1. - С. 287 - 290. //Электронный ресурс// - Режим доступа //<https://docviewer.yandex.kz/view/>.

9. Плохотниченко В.А. Повышение эффективности и качества юридического образования //Вестник Таганрогского государственного педагогического института. - 2016. - № 2. - С.189-190.

REFERENCES

1. SHajmuhanova S.D., Kenzhebaeva Z.S. Modernizaciya obrazovaniya Respubliki Kazahstan: sostoyanie i perspektivy razvitiya//Uspekhi sovremennogo estestvoznaniya. - 2014.- № 5-1.- S. 174-176.

2. Omurchieva E.M., Sadyrova G.N. K voprosu o sovremennom yuridicheskom obrazovanii// Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii na temu: «Aktual'nye problemy sovremennoj nauki», posvyashchennoj 75-letiyu zasluzhennogo deyatelya RK, doktora yuridicheskikh nauk, professora ZHalaira O.SH. i 25-letiyu Evrazijskoj yuridicheskoy akademii im. D.A. Kunaeva. - Almaty, 2017. - S.302 - 303 // Elektronnyj resurs// Rezhim dostupa: <https://power-law.kz/zhurnal-sobyitij/>

3. Alauhanov E.O. Aktual'nye problemy yuridicheskogo obrazovaniya v Kazahstane //Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. - 2015. - № 1. - S. 100 - 101.

4. Voskresenskaya E.V. Problema kachestva yuridicheskogo obrazovaniya v sovremennoj Rossii //Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya.-2017. - № 2 - S.1//Elektronnyj resurs// Rezhim dostupa: URL:<https://scienc-education.ru/ru/article/view/>

5. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan K.K. Tokaeva narodu Kazahstana «Edinstvo naroda i sistemnye reformy - prochnaya osnova procvetaniya strany» (g.Nur-Sultan, 1 sentyabrya 2021 goda). Elektronnyj resurs: IS «YUrist-Paragraf»// [www.http://online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz).

6. Tureckij N.N. O kachestve yuridicheskogo obrazovaniya v Kazahstane//Naukovij chasopis Nacional'noi akademii prokuraturi Ukraini. - 2017. - № 2(14)//Elektronnyj resurs//Rezhim dostupa:<http://www.chasopysnapu.qp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2017/turetskij.pdf>.

7. Manin S.N. Sovershenstvovanie sistemy vysshego yuridicheskogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan//Pravo i obrazovanie. - 2015. - № 5. - S. 98-99. ISSN:1563-020X// Elektronnyj resurs - Rezhim dostupa – naukarus.com/.

8. Bizhigitova A.S., Temenova D.T. Pravovoe obrazovanie v Kazahstane; Sovremennyj vzglyad na problemy i perspektivy razvitiya//Mezhvuzovskij vestnik. - 2004. - № 1. - С. 287 - 290. // Elektronnyj resurs// - Rezhim dostupa //<https://docviewer.yandex.kz/view/>.

9. Plohotnichenko V.A. Povyshenie effektivnosti i kachestva yuridicheskogo obrazovaniya // Vestnik Taganrogskego gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. - 2016. - № 2. - S.189-190.

УДК 347.121.1

ГЕНЕТИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ЗАҢНАМАНЫҢ НОРМАЛАРЫМЕН РЕГЛАМЕНТТЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айгүл Қуанышқызы Құрманова

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің доценті, з.ғ.к.;

Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: k.aigul_k@mail.ru

Аннотация. Ғылыми жұмыс Қазақстан Республикасының адамның жеке ақпаратын құқықтық реттеу және қорғау саласындағы, атап айтқанда генетикалық ақпаратты жинауға, қолдануға және қорғауға қатысты ұлттық заңнамасын жетілдіру мәселелерін қарауға арналған. Қазіргі заманғы ақпарат тасығыштардың, техникалық жаңалықтардың мүмкіндіктері ұлттық заңнамаға құпиялылықты сақтауға және дербес сипаттағы ақпаратқа қол жеткізудегі шектеулерді сақтауға қатысты халықаралық стандарттар мен ережелерге негізделген ережелерді енгізуді талап етеді. Қазақстандық заңнама «генетикалық ақпарат» ұғымына анықтама бермейді, сонымен қатар геномдық ақпарат ұғымы дербес ақпарат ретінде оның ережелерімен белгіленеді. Сондықтан генетикалық ақпараттың мазмұны мен пайдалану тәртібін белгілеу қажеттілігі заңнамалық тұрғыдан туындайды. Қазақстандағы генетикалық ақпарат электрондық порталға енгізіледі және халыққа медициналық қызмет көрсету саласындағы заңды тұлғаларға, медициналық персоналға, мемлекеттік органдар мен қызметшілерге, ЖСН арқылы тіркеуді, жазуды және өзге де әрекеттерді жүзеге асыруға мүмкіндігі бар шектелмеген адамдар тобына қолжетімді болады. Осының негізінде ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізуді жою, деректерді заңсыз байытудың әртүрлі тәсілдерін іске асыру не пайдакүнемдік мақсаттарда өзге де пайдалану үшін пациенттің оның дербес деректеріне қол жеткізуіне келісім алу туралы қолданыстағы заңнаманың ережелерін іске асырудың заңнамалық белгіленген тәртібі қажет. Шет мемлекеттердің тәжірибесі генетикалық ақпаратты ғылыми мақсаттарда пайдалану үшін персонализацияланбаған мәліметтер базасын құру, сондай-ақ жеке деректерді цифрлық қорғау тетіктерін құру мүмкіндігін анықтайды. Ұлттық заңнама дербес деректерді қорғауды құқықтық қамтамасыз ету объектілерін де, оларды пайдалану және қорғау тетігін де егжей-тегжейлі регламенттеуі тиіс.

Түйінді сөздер: дербес деректер, генетикалық ақпарат, құқықтық қамтамасыз ету, геномдық ақпарат, қол жеткізу, халықаралық – құқықтық реттеу, қорғау.

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ НОРМАМИ ДЕЙСТВУЮЩЕГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Курманова Айгуль Куанышевна

Доцент Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, к.ю.н.;

г. Ақтобе, Республика Казахстан; e-mail: k.aigul_k@mail.ru

Аннотация. Научная работа посвящена рассмотрению вопросов совершенствования национального законодательства Республики Казахстан в области правового регулирования и охраны персональной информации человека, а именно в отношении сбора, применения и защиты генетической информации. Возможности современных носителей информации, технических новшеств требуют внесения в национальное законодательство положений, базирующихся на международных стандартах и положениях, относительно сохранения конфиденциальности и сохранения ограничений в доступе к информации, име-

ющей персональный характер. Казахстанское законодательство не дает определение понятию «генетическая информация», при этом понятие геномная информация устанавливается его положениями в качестве персональной. Поэтому в законодательном отношении вызывает необходимость установления содержания и порядка пользования генетической информации. Генетическая информация в Казахстане вносится в электронный портал и доступна юридическим лицам в области медицинского обслуживания населения, медицинскому персоналу, государственным органам и служащим, неограниченному кругу лиц, имеющих возможность посредством ИИН осуществить регистрацию, запись и иные действия. На основе чего необходимо законодательно установленный порядок реализации положения действующего законодательства о получении согласия пациента на доступ к его персональным данным для устранения несанкционированного доступа к информации, реализации различных способов незаконного обогащения либо иного использования данных в корыстных целях. Практика иностранных государств определяет возможность создания неперсонифицированной базы данных для использования генетической информации в научных целях, а также создания механизмов цифровой защиты персональных данных. Национальное законодательство должно детально регламентировать как объекты правового обеспечения защиты персональных данных, так и сам механизм их использования и защиты.

Ключевые слова: персональные данные, генетическая информация, правовое обеспечение, геномная информация, доступ, международное – правовое регулирование, защита.

LEGAL ISSUES OF REGULATION OF THE USE OF GENETIC INFORMATION BY THE NORMS OF THE CURRENT LEGISLATION

Kurmanova Aigul Kuanyshevna

associate professor of the Aktobe Regional University after K. Zhubanov, c.l.d.;
Aktobe c., the Republic of Kazakhstan; e-mail:k.aigul_k@mail.ru

Abstract. The scientific work is devoted to the issues of improving the national legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of legal regulation and protection of personal information of a person, namely in relation to the collection, use and protection of genetic information. The possibilities of modern information carriers and technical innovations require the introduction of provisions into national legislation based on international standards and regulations regarding the preservation of confidentiality and the preservation of restrictions on access to information of a personal nature. Kazakh legislation does not define the concept of “genetic information”, at the same time, the concept of genomic information is established by its provisions as personal. Therefore, from a legislative point of view, it is necessary to establish the content and order of use of genetic information. Genetic information in Kazakhstan is entered into an electronic portal and is available to legal entities in the field of public health care, medical personnel, government agencies and employees, an unlimited number of persons who have the opportunity to register, record and other actions through the IIN. On the basis of which it is necessary to have a legally established procedure for implementing the provisions of the current legislation on obtaining the patient’s consent to access his personal data in order to eliminate unauthorized access to information, implement various methods of illegal enrichment or other use of data for selfish purposes. The practice of foreign states determines the possibility of creating a non-personalized database for the use of genetic information for scientific purposes, as well as the creation of mechanisms for the digital protection of personal data. National legislation should regulate in detail both the objects of legal protection of personal data, and the mechanism of their use and protection.

Keywords: personal data, genetic information, legal support, genomic information, access, international legal regulation, protection.

Негізгі ережелер

Осы жұмыста қарауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Адамның дербес деректері институтына кіретін генетикалық ақпарат оны қорғау мен пайдалануды құқықтық реттеу объектісі болып табылады. Ол қазіргі уақытта цифрлық технологиялардың дамуына байланысты жаңа тәсілдер мен әдістерді талап етеді;

2. Генетикалық ақпараттың құқықтық режимі генетикалық зерттеулердің нәтижелерін қолданудың көптеген бағыттарына, соның ішінде деректерді жинау және алу кезінде тікелей жарияланбағандарына байланысты. Генетикалық зерттеулер саласында әзірленетін ұлттық заңнамаға қатысты оның құқықтық режимі шеңберінде ғылыми зерттеулер ретінде генетикалық ақпаратты пайдаланудың осындай бағытын нормативтік бөліп көрсету және саралау қажеттілігі айқын көрінеді. Тиісінше, құқықтық қамтамасыз ету көбінесе деректердің мәртебесімен және оларды жекелендірумен анықталады.

3. Жеке мәліметтерге сілтеме жасай отырып, заң шығарушы генетикалық ақпаратты оның ерекшеліктерін ескерместен құқықтық реттеуді жүзеге асырады. Сондықтан жеке деректерді қорғауды құқықтық қамтамасыз ету объектілерін де, оларды пайдалану және қорғау механизмін де егжей-тегжейлі реттеу қажет.

Кіріспе

Қазіргі қоғамда цифрлық технологияларды пайдалану, сондай-ақ техникалық мүмкіндіктерді дамыту жаңа цифрлық ортаны қалыптастырады. Мұндай орта техносфераның, популяцияның және қоршаған ортаның арақатынасында маңызды рөл атқарады. Цифрлық технологияларды жасау және пайдалану жеке ақпаратты қорғауға, шарттық қатынастарды дамытуға, құқықтық қамтамасыз етудің әр түрлі аспектілеріне және бағдарламалық технологиялардың сенімділігіне әсер етеді [1]. Осыған байланысты генетикалық зерттеулер жүргізуді заңнамалық реттеуге қатысты мәселер, атап айтқанда адам репродукциясының әр түрлі аспектілеріне қатысты сұрақтар қоғамның, мамандардың ерекше назарын аударады.

Бүгінгі таңда генетикалық анықталған ауруларды емдеуге үміт бар, бірақ біз геномға араласудың алыс салдарын білмейміз. Мұндай жағдайларда жалпы ережелер мен кри-

терийлерді әзірлеу, әрі қарай зерттеу үшін нормативтік негіз құру қажеттілігі айқын.

Зерттеудің мақсаты генетикалық ақпаратты қорғау мен пайдалануға қатысты ұлттық заңнама мен шет елдердің заңнамасын талдау, адамның жеке деректерін қорғауды құқықтық қамтамасыз ету үшін цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін қарастыру болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Бұл жұмысты жазу мақсаты Қазақстан, Ресей және басқа елдердің зерттеушілерінің ғылыми жұмыстарын қарау және талдау негізінде құрылды. Мақалада Қазақстанда және шет елдерде генетикалық ақпаратты пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеу мәселелерін зерттеу зерттеу тақырыбының ерекше ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін салыстырмалы әдісті қолдануды анықтайды. Сонымен қатар, жұмысты жазу барысында жалпы логикалық және жалпы ғылыми әдістеріне ерекше назар аударылды. Оның ішінде арнайы – құқықтық, ресми – құқықтық және салааралық. Жалпы әдіс зерттеудің өзіне тән әдістерді анықтауға бағытталған әмбебап әдісі болып табылады. Логикалық әдісті қолдану құқықтық институттарға қатысты логика қағидаларын қолдану мүмкіндігіне негізделген. Атап айтқанда, аналогиялар, дедукция және т.б. арқылы. Сонымен қатар, логикалық әдіс жұмыстың қорытынды ережелерін шығаруға көмектеседі. Ғылыми жұмыстың тақырыбы заң ғылымы бойынша зерттеудің кейбір аспектілерін қарастыруды анықтайды, оның ерекшелігі практикамен байланыс орнату қажеттілігі болып табылады. Бұл арнайы құқықтық әдісті қолдануды түсіндіреді. Арнайы құқықтық әдісті қолдану құқықтық ұғымдар мен ережелердің мазмұнын қарастыруға мүмкіндік береді. Ресми-құқықтық (құқықтық – догматикалық немесе техникалық - құқықтық) әдісі арқылы зерттеуге жататын объектілерді тарихи, әлеуметтік-саяси мазмұнға қарамастан, формальды логиканы қолдана отырып, құқықтық категориялардың мағынасы мен мазмұнын қалыптастыруды жүзеге асырады. Зерттеу жұмысын іске асыру кезеңдері, біріншіден, зерттелетін тақырып бойынша зерттеушілердің жұмыстары қарастырылатын дайындық; екіншіден, ғылыми көздермен жұмыс кезектілігін белгілеу; үшіншіден, қазіргі уақытта зерттелетін мәселенің жағдайын талдау арқылы

жүзеге асырылатын зерттеудің өзі; төртінші-ден, тұжырымдар мен нәтижелерді анықтау.

Талқылау

Генетикалық зерттеулердің рөлі мен олардың қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларының дамуына әсерін асыра бағалау қиын. Ғылымда бұл бағыттың көпсалалық сипаты мен маңызы көрсетілген. Генетика саласындағы зерттеулер медицина, жалпы биология, биоинженерия, информатика және басқа да бірқатар пәндердің тоғысында орналасқан [2, 26 б.]. Олар ауруларды емдеу және алдын алу, отбасын жоспарлау, биоинженерия, ауыл шаруашылығын дамыту және т. б. Қазіргі уақытта адамның музыкалық, көркемдік, спорттық және басқа да қабілеттерін анықтауға мүмкіндік беретін генетикалық сынақтар танымал бола бастады [3, 56 б.]. ДНҚ талдауының нәтижелері бойынша адамның морфологиялық, физиологиялық, мінез-құлық және басқа да сипаттамаларын болжауға болады. Жоғарыда аталғандардың барлығы генетика жетістіктерін қарқынды және кең ауқымда енгізуді және олардың салалардың тұтас кешені үшін маңыздылығын күшейтуді айғақтайды. Сонымен бірге, адамның геномы туралы ақпарат оның жеке деректері арасында ерекше маңызды, олардың құпиялылығы оның құқықтары мен бостандықтарын сақтау үшін маңызды. Нәтижесінде, генетикалық ақпарат, әдебиетте дұрыс айтылғандай, тек биологиялық, химиялық, медициналық және басқа да ғылыми зерттеулер аясында ғана емес, сонымен қатар құқықтану пәні ретінде де зерттеу объектісіне айналды [4, 32 б.].

Осы салада құқықтық реттеудің жаңа тәсілдерін тұжырымдауға тырысу қажет. Осыған байланысты жаңа әдістерді, тұжырымдамаларды және құқықтық салаларды құрудың негізгі себебі келесі жағдайлардың пайда болуында көрінеді:

- құқықтық қатынастардың жаңа объектілері, жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы;
- құқықтық қатынастарға қатысушылар арасындағы өзара іс – қимылдың жаңа көздерін қалыптастыру;
- азаматтық құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың техникалық нысандарының пайда болуы;
- жаңа қоғамдық мүдделердің пайда болуы;
- туындаған қақтығыстарды шешуді,

оларды нормативтік реттеуді талап ететін мүдделер қақтығысының жаңа нүктелерінің пайда болуы.

Осы факторлардың барлығы адамның генетикалық зерттеулері саласында орын алады. Бұл құқықтық реттеудің жаңа әдістерін әзірлеудің алғышарты болып табылады. Біздің ойымызша, осы саладағы әртүрлі мүдделер қақтығысының негізгі нүктелері мыналар болып табылады:

- генетикалық ақпаратты қорғау және пайдалану;
- тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігімен ғылыми зерттеулердің еркіндігі қағидатының арақатынасы;
- әр түрлі адам құқықтарының бір-бірімен арақатынасы;
- дамуды, прогресті қолдау қажеттілігі мен адам құқықтарын қамтамасыз ету арасындағы байланыс;
- ірі корпорациялардың экономикалық мүдделері мен белгілі бір адамның немесе адамдар тобының құқықтары арасындағы байланыс.

Адамның генетикалық зерттеулері саласындағы құқықтық реттеу тәсілдері қоғамдық және жеке мүдделердің, тиісті қоғамдық қатынастарға тартылған әртүрлі субъектілердің мүдделерінің тепе-теңдігін, жеке және қоғамдық мүдделер арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуі керек.

Қазақстандық заңнамаға қатысты генетикалық ақпарат ұғымы адамның дербес деректеріне жатады. Бұл ретте «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» заң қағаз, электрондық және өзге де материалдық тасымалдағышта тіркелген белгілі бір субъектіге қатысты ақпаратты белгілейді¹. Генетикалық ақпаратқа қатысты бұл ұғым биометриялық деректерге кіреді. Олар жоғарыда көрсетілген нормативтік актіде субъектінің биологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін сипаттайтын жеке ақпарат ретінде анықталады, соның негізінде оның жеке басын анықтауға болады (1-бап)¹. Зерттелетін институттың құқықтық жағдайын түсіндіру үшін осы нормаға «генетикалық ерекшеліктер» ұғымын енгізу қажет, соның негізінде генетикалық ақпарат заңнамалық тәртіппен дербес деректерге жатқызылады.

Ғылыми әдебиеттерде «генетикалық ақпарат» ұғымы морфологиялық құрылым, психологиялық ерекшеліктер, даму, генетикалық бейімділік және дененің ақаулары ту-

¹ Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Заңы. Дербес деректер және оларды қорғау туралы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094>

ралы нуклеотидтердің белгілі бір тізбегінде кодталған ақпарат ретінде анықталады. Бір қызығы, «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» заңдағы ұлттық заңнама генетикалық ақпараттан өзгеше басқа «геномдық ақпарат» институтын анықтайды². Соңғысы бір геннің құрылымын, дамуын, жұмысын қарастырады, ал геномдық ақпарат барлық гендердің организмнің дамуына әсерін анықтау үшін олардың өзара әрекеттесуін қарастыруға бағытталған. Екеуі де дербес деректерге жатады.

Айта кету керек, кейбір зерттеушілер үшін бұл ұғымдар балама немесе синонимдер болып табылады. Атап айтқанда, Е. С. Болтанова, М. П. Имекова генетикалық (геномдық) ақпарат белгілі бір адамға қатысты жеке ақпарат ретінде генетикалық ақпаратты және адамдардың үлкен тобына қатысты жүйеленген, көлемді сипаттағы генетикалық деректерді қамтиды деп санайды [5]. Дәл осындай пікірді А.А. Рыжова ұстанады, ол генетикалық ақпаратты жеке мәліметтерге жатқызуды және оны құқық қорғау органдарының белгілі бір бөлігінде қолдану мүмкіндігін анықтайды [3].

Е. С. Крюкова генетикалық ақпараттың жеке сипатын және оны белгілі бір адамды сауықтыру мақсатында, сондай-ақ кең мақсаттар үшін, атап айтқанда, дәрілік заттарды әзірлеу, генетикалық тәуекелдерді анықтау, халықтың өмір сүру ұзақтығын арттыру және т. б. атап өтеді [6]. Е. Е. Богданованың айтуынша, генетикалық ақпарат белгілі бір адамға ғана емес, оның жақындары мен туыстарына да қатысты болуы мүмкін. Сондықтан деректерді онлайн форматта пайдалану ақпарат иесінің жеке өмірі құпиясына құқықты мен жеке қауіпсіздігін бұзуға мүмкіндік береді [7]. «Генетикалық ақпарат» институтын қарастырудағы мұндай жағдай заңнамалық актіге оның құқықтық анықтамасын енгізуді дәлелдейді.

Көрсетілген «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» заң әр түрлі жағдайларда адамның жеке басын анықтауға ғана емес, сонымен бірге азаматтардың жеке басын анықтауға да бағытталған. Аталған Заңға сәйкес 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап дактилоскопиялық және геномдық тіркеуді енгізу осы ақпаратты биометриялық құжаттарға – ҚР азаматының куәлігі мен паспортына енгізу арқылы іске асырылатын бола-

ды. Бұл ретте дербес деректерге қатысты цифрландыру процесі «Жеке тұлғалар» мемлекеттік деректер базасын құрумен баяғыда басталған. Қазіргі уақытта Қазақстанның әрбір азаматының жеке сәйкестендіру нөмірі бар, онда оның дербес деректері қалыптастырылған. 2007 жылы «Сәйкестендіру нөмірлерінің ұлттық тізілімдері туралы» заң негізінде белгілі әр азаматқа қатысты ақпаратты тіркеудің бірыңғай жүйесін қалыптастыруға көшу басталды³. Нөмірдің өзінде адамның туған күні, жынысы және оның туған ғасыры туралы ақпарат бар [8]. Бұл ретте деректердің сақталуының ерекше қорғанысы белгіленбеген. Атап айтқанда, ЖСН негізінде мемлекеттік органдардың көптеген электрондық сервистерінде адам туралы ақпарат шектеусіз тұлғалар тобына қолжетімді болады.

Генетикалық ақпаратты сақтауға және пайдалануға қатысты 2019 жылы «Электрондық денсаулық паспорты» енгізілді. Онда медициналық талдаулардың нәтижелері, диагноз, емдеуге жатқызу, емдеуші дәрігер және т. б. туралы ақпарат көрсетіледі [9]. Ақпарат ұйымның медициналық персоналына қолжетімді, өйткені тіркеу және жазу ЖСН негізінде жүзеге асырылады, сондықтан қазіргі уақытта медициналық карточкалар қағаз түрінде пайдаланылмайды. Бұл керемет, өйткені пациент пен дәрігердің уақытын үнемдейді. Сонымен қатар, деректер дербес болып табылады, сондықтан пациенттің келісімімен емдеуші дәрігер оларға қол жеткізуді белгілеу арқылы қорғауға жатады. Адамның өзінің дербес деректерін пайдалануға келісімі оның құқықтарын қорғаудың басты қағидаты болып табылады. Әлеуметтік желілерде Damumed электрондық порталынан деректердің таралып кетуіне және олардың жариялануына қатысты мәлімдемелер бірнеше рет қайталанған, бұл ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізгені үшін жауапкершілікті орнатуға күмәнмен қарауға мүмкіндік береді.

Электрондық ақпаратқа қатысты бұл қол жетімділіктің салдары өте үлкен, өйткені қағаз тасымалдаушылардан айырмашылығы, электронды түрде шексіз адамдардың медициналық ақпарат базасы физикалық әрекеттерді қажет етпейді және көп орын алмайды. Поштаға, бұлтқа, флэш-дискке және т.б. жіберу жеткілікті. Тез

² Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 40-VI ҚРЗ. Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000040>

³ Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 223 Заңы. Сәйкестендіру нөмірлерінің ұлттық тізілімдері туралы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000223>

және аз энергия жұмсайды. Мұндай заңсыз әрекеттер деректерді заңсыз байытудың не пайдакүнемдік мақсаттарда өзге де пайдаланудың әртүрлі тәсілдерін іске асыруға әкеп соғуы мүмкін.

Шын мәнінде, ЖСН арқылы адамның медициналық ғана емес, мүліктік, салықтық, банктік, құқықтық (әкімшілік, қылмыстық жауапкершілікті қолдану бөлігінде) және өзге де сипаттағы дербес деректерін анықтауға болады. ЖСН адамның есеюі мен тіршілік әрекетінің барлық кезеңдерін қарастыруға мүмкіндік береді.

Заңнама жалпыға қолжетімді және қолжетімділігі шектеулі дербес деректерді бөледі. Біріншісі құқық иесінің келісімімен қол жетімді болады, екіншісі - дактилоскопиялық және геномдық ақпарат. Генетикалық және геномдық ақпараттың осыдан бұрын анықталған деректеріне назар аударатырып, бұл түсініксіз болады: заң шығарушы осы институттар арасындағы айырмашылықтарды жасай ма, сонымен қатар «генетикалық ақпарат» және «геномдық ақпарат» ұғымдары синоним емес болғандықтан, ұлттық заңнамадағы ұқсас ереже генетикалық ақпарат жалпыға қол жетімді дербес деректер дегенді білдірмейді ме? «Генетикалық ақпарат» институтын құқықтық қамтамасыз ету қажет.

Жоғарыда көрсетілген институттар құқықтық қатынастардың бір саласына жатады, сондықтан халықаралық заңнама оларды жалпы контексте қарастырады. Бұл ұлттық заңнамаға қатысты рұқсат етілмейді, онда мұндай олқылық адамның және азаматтың жеке өміріне қол сұғылмаушылық, жеке ақпаратты қорғау құқығының бұзылуына әкелуі мүмкін.

Қарауға шығарылған мәселені халықаралық - құқықтық реттеудегі жағдай мынадай.

1. Әмбебап деңгейде геномдық зерттеулерді халықаралық құқықтық реттеудің парадигмасын қалыптастыруға негіз болған «жұмсақ құқық актілері» деп аталатын ұсынымдық сипаттағы актілердің едәуір саны қабылданды. Осыған байланысты ЮНЕСКО-ның халықаралық құжаттарын («Адамның геномы және құқықтары мен бостандықтары туралы», «Генетикалық дербес деректер туралы», «Биоэтика және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы») қайнар көздері ретінде атауға бо-

лады. Сонымен қатар, олардың қатарына ЭКОСОС-тың «Кемсітпеу және генетикалық қол сұғылмаушылық туралы» құжаты кіреді.

2. Қоғамдық қатынастардың зерттелетін саласында қабылданған стандарттарды тікелей нақтылайтын құжаттар Еуропа Кеңесі қабылдаған халықаралық құжаттар болып табылады. Атап айтқанда, бұл медицина мен биология жетістіктерін қолдану саласындағы адамның құқықтарын, бостандықтары мен қадір - қасиетін қорғау туралы Конвенция, оған хаттамалар (адамды клондау арқылы зерттеулер жүргізуге тыйым салуға қатысты – СЕД №168; адам ағзаларын трансплантациялауға қатысты - СЕД № 186; медициналық зерттеулер жүргізуге қатысты – СЕД № 195; генетикалық тестілеуді қолдана отырып медициналық зерттеулер жүргізуге қатысты – СЕД № 203), сондай-ақ адам органдарын коммерциялық мақсаттарда пайдалануға тыйым салу туралы Конвенция. Осы қайнар көздерінің қатарына адамның шығу тегі бар материалдарды биологиялық зерттеуге қатысты Министрлер кеңесінің ұсынымдарын да қосуға болады⁴.

3. Генетикалық сипаттағы медициналық зерттеулер жүргізудің, атап айтқанда осы ақпаратты жинауға, сақтауға және талдауға қатысты елеулі аспектілері, зерттеудің негіз қалаушы қағидаттары қызметтің генетика және медициналық - генетикалық жобалары саласындағы этикалық сипаттағы мәселелер бойынша Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ұсынымдарында айқындалған⁵.

4. Халықаралық актілердің қатарына адам құқықтарын қорғау жөніндегі істерді, атап айтқанда, адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың актілерін қарау жөніндегі соттардың тәжірибесін да қосқан жөн.

Генетикалық деректерді көптеген халықаралық конвенциялар мен актілер ерекше қорғалатын объект ретінде таниды. Атап айтқанда, генетикалық жеке деректер туралы Конвенцияда адамның генетикалық ақпаратын қалыптастыру, қолдану және сақтау оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға қауіп төндіруі мүмкін екендігі анықталды. Осының негізінде осы салада жұмыс істейтін тұлғалар осы ақпаратты қорғауды қамтамасыз ету үшін өздеріне жауапкершілік алады. Генетикалық ақпаратты пайдалану халықаралық нормалар мен этикалық

⁴ Recommendation CM/Rec(2016)6 of the Committee of Ministers to member States on research on biological materials of human origin // CM(2016)14-addfinal.

⁵ Proposed international guidelines on ethical issues in medical genetics and genetic services. Report of a WHO Meeting on Ethical Issues in Medical Genetics. Geneva 15-16 December 1997 // WHO/HGN/GL/ETH/98.1

ережелерде белгіленген қағидаттарға негізделеді. Олардың арасында ақпаратты пайдалануға және оның құпиялылық режимін сақтауға ерікті түрде келісу басты рөл атқарады. Қағидаттар адамның жеке деректеріне қатысты қандай да бір әрекеттерді жасауды ерікті «санкциялау» қажеттілігіне және оларды жүзеге асыру нәтижесінде алынған ақпараттың құпиясын сақтауға бағытталған. Өзінің дербестігіне қарамастан, деректер өзара байланысты және өзара шарттасқан. Мысалы, құпия ақпаратты ашуға келісім алу міндеттілігі – оның құпиялылық режимінің элементі болады.

Генетикалық ақпараттың құқықтық режимі генетикалық зерттеулердің нәтижелерін қолданудың көптеген бағыттарына, соның ішінде деректерді жинау және алу кезінде тікелей жарияланбағандарына байланысты. Адам геномы туралы мәліметтерді жинау мен өңдеудің орталық саласы медицина болып табылады және олар ғылымның бірқатар басқа салаларын дамыту үшін маңызды, сонымен қатар оларды статистикалық және басқа да қолданбалы зерттеулер жүргізу кезінде қолдануға болады. Сонымен қатар генетикалық мәліметтер құқық қорғау жүйесінің тиімді жұмыс істеуі үшін маңызды. Бұл ереже мемлекеттік органдардың генетикалық ақпаратты пайдалану кезінде кепілдіктер мен оны қорғау әдістері туралы құқықтық нормаларды заңнамалық актілерге енгізу қажеттілігі туралы мәселені көтереді.

Ерекшелігі, әртүрлі мүдделердің қиылысуы жиі кездеседі: мысалы, А.Ю. Мешковтың БҰҰ Экономикалық және әлеуметтік кеңесінің адам құқықтары жөніндегі комиссиясына дайындаған «Адам құқықтары саласындағы нақты мәселелер [10, 197 б.]. Адам құқықтары және адам геномы» атты алдын - ала баяндамада бір жағынан, құпиялылықты қамтамасыз ету медициналық ақпаратты толық бақылауды қажет етеді, бірақ екінші жағынан, бұл медициналық ақпаратқа еркін қол жеткізусіз мүмкін емес зерттеулерді жүргізуге кедергі келтіреді дегенді белгіледі. Әрине, генетикалық ақпаратты өз пайдасы үшін (банктік, сақтандыру, еңбек және басқа салаларда) қолдануға үшінші тұлғалардың мақсатты әртүрлілігі мен ықтимал қызығушылығын ескере отырып, алу мақсаттарының әрқайсысында нақты белгіленген шекаралар болуы керек. Бірақ сонымен бірге бастапқыда алынған деректерді басқа мақсаттар үшін қолдану орынды екендігі маңызды. Ақпаратты екін-

ші рет қолданудың арасында ғылыми зерттеулер ерекше орын алады. Олардың бағыты бастапқы мақсаттармен біртекті болуы мүмкін, тек ақпаратты сұрату тақырыбы мен зерттеу аспектісінде ғана ерекшеленеді және ғылымның мүлдем басқа секторына қатысты болуы мүмкін.

Нәтижелер

Генетикалық деректерді ғылыми мақсаттарда қолдану тәртібі соңғысының ұзақ мерзімді әлеуметтік маңызды перспективаларын ескере отырып, оқшаулануды қажет етеді деп санаймыз. Бұл жағдайда ескеру керек, генетикалық ақпарат жеке сипатта болуы мүмкін, яғни белгілі бір адамға тікелей немесе жанама түрде қатысты болады және осы субъектті емдеу сауатты әдісінің мақсаттарына қызмет етуі мүмкін, сонымен қатар жалпыланған мақсаттар үшін мәліметтер жиынтығы болуы мүмкін, мысалы, адамдардың генофондын скрининг технологияларын дамыту, жалпы түрінде генетикалық қауіптерді бағалау және дәрі-дәрмектерді әзірлеу мақсаттарында [11]. Атап айтқанда, Ресейде сәтті жобалардың бірі «Курчатов институты» Ұлттық зерттеу орталығы базасында орыс этносының жалпыланған өкілінің геномын жүйелеу бойынша зерттеу болды [3, 57 б.]. Мұндай ақпарат персонализацияланбаған (анонимдендірілген) болып табылады. Әлемдік практикада тиісті деректер базасын құру бойынша үрдіс байқалды [12, 105 б.].

Егер біз осы бөлімдегі шетелдік заңнаманы талдауға жүгінетін болсақ, Ұлыбритания мен АҚШ-та зерттеу жүргізу ақпараттың ерекше құқықтық режимін сақтаумен байланысты, бірақ жеке, отбасылық және басқа да құпияларға қауіп төндірмеген жағдайда ғылымды дамыту үшін деректерді беруге рұқсат етіледі. Азаматтардың құқықтарын сақтау мақсатында АҚШ Ұлттық денсаулық сақтау институты ғылыми-зерттеу мақсатында пайдаланылатын ақпараттың жасырын болуын қамтамасыз ететін актілер шығарады. Сонымен қатар, аталған органның геномдық зерттеулердің нәтижелерімен жеке мәліметтер базасы бар, олар иесіздендірілген мәліметтермен толықтырылады және АҚШ ғылыми мекемелері оларға қол жеткізе алады [7, 21 б.]. Канадада геномдық зерттеулерді жүзеге асыру жалпы геномдық ақпаратты ғылыми мақсаттар үшін кедергісіз беру қағидаты бойынша құрылған, бірақ еуропалық ақпарат құпиясын сақтау туралы заңнаманың әсерін ескере отырып,

жақын арада тиісті нормативтік шектеулер болуы мүмкін⁶. Францияда ерекше жағдай ретінде емдеу, еңбекті қорғау, сондай-ақ ғылыми және тарихи зерттеулер үшін субъектінің генетикалық деректерін оның нақты келісімі болған кезде пайдалануға болады (мысалы, олардың жариялануы орын алған кезде) [13].

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот даулардың белгіленген санатын (геномдық ақпаратты қамтитын адамның биологиялық материалын пайдалануға қатысты) қарастыра отырып, мақсаттарға, ішкі заңнамаға және осындай ақпаратқа қоғамдық қол жеткізуге назар аударады. Айтарлықтай мысал ретінде 2010 жылдың Йильберг Швецияға қарсы істі қарастыруға болады, оның мәні Гетеборг университетінің психиатрия профессоры (заңды іс өкілдерінің келісімімен және құпиялылықты сақтай отырып) ғылыми жоба барысында алған жасөспірімдер туралы ақпаратты басқа ғалымдармен пайдалануда болып табылады (Этика жөніндегі комитеттің шешімі бойынша ақпарат тек өтініш беруші мен оның қызметкерлеріне қол жетімді болды). Ақпараттық ресурс иесінің қарсылығына қарамастан, басқа университеттерден ғылыми зерттеулер үшін жиналған материалдарға қол жеткізу туралы сұраулар Швецияның ұлттық заңнамасының ережелеріне сәйкес сот тәртібімен қанағаттандырылды. Істің материалдарын зерттей отырып, Еуропалық Сот бірқатар маңызды тұжырымдар жасады, атап айтқанда: «дәрігерлер мен ғалымдардың осы саладағы қызығушылығын адвокаттық құпияны қорғау жөніндегі адвокаттың және ақпарат көзін қорғау жөніндегі журналистердің қызметімен салыстыруға болады»⁷. Ғылыми мақсаттар үшін генетикалық деректерге қол жеткізу режимін бекіту кезінде аталған факторлар ішкі заңнамада да ескерілуге тиіс екендігімен келісеміз.

Еуропалық Одақ Кеңесі мен Еуропалық Парламенттің жеке ақпаратты талдау және оны жылжыту мүмкіндігі саласындағы Ережесінің ережелеріне сәйкес, егер осы ақпарат алу әрекеті бастапқы мақсаттарына сәйкес келсе, мұндай қызмет жүзеге асырылуы мүмкін. Қоғамдық және ғылыми мүдделерде деректерді одан әрі өңдеу заңға қайшы келмейді және бастапқы мақсаттарға сәйкес келмейді деп саналады. Бұл тәсіл, бірқатар

авторлардың пікірінше, болашақ зерттеулер үшін дербес мәліметтер жинайтын медициналық орталықтар мен ғылыми ұйымдардың, соның ішінде биобанктердің мүдделерін қорғайды [13]. Алайда, бір мақсатты үйлесімділік жеткіліксіз.

Қорытынды

Дербес деректер операторына оларды пайдаланудың орындылығын анықтау және бағалау, және қорғау шараларын сақтау қажеттілігі (этикалық нормалар, сақтау ережелері және т.б.) бойынша бақылау функциялары берілген. Мұндай тексерудің нәтижесі ақпарат тасымалдаушысының оны өңдеуге қосымша қайта келісімі болуы туралы шешім болады. Осылайша, генетикалық зерттеулер саласында әзірленетін ұлттық заңнамаға қатысты оның құқықтық режимі шеңберінде ғылыми зерттеулер ретінде генетикалық ақпаратты пайдаланудың осындай бағытын нормативтік бөліп көрсету және саралау қажеттілігі айқын көрінеді. Тиісінше, құқықтық қамтамасыз ету көбінесе деректердің мәртебесімен және оларды жекелендірумен анықталады. Сонымен қатар, мұндай ақпаратқа қол жеткізуге әртүрлі сипаттағы, көлемдегі және мазмұндағы келісім түрлерін енгізуге болады: ол кең, ашық және т. б. болуы мүмкін. Бірақ кез-келген жағдайда зерттеу сапасын, бақылау мүмкіндігін, этикалық ережелерді сақтауды және нәтижелер туралы хабардар болуды қамтамасыз ететін механизмдерді жасау керек. Қарастырылып отырған қағидаттарды енгізу және жүргізу, басқа жағдайларда сияқты, деректерге қол жеткізудің дәйекті және нақты процедурасын, оларды сақтау мерзімдері мен шарттарын, сондай-ақ ақпаратты жою тәртібін белгілеуді талап ететінін ұмытпау керек.

Қазақстанның ұлттық заңнамасы генетикалық ақпараттың сақталуын, сондай-ақ оны пайдалануды қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Сонымен бірге, оны жеке мәліметтерге сілтеме жасай отырып, заң шығарушы генетикалық ақпаратты оның ерекшеліктерін ескерместен құқықтық реттеуді жүзеге асырады. Сондықтан дербес деректерді қорғауды құқықтық қамтамасыз ету объектілерін де, оларды пайдалану және қорғау, әсіресе сақтау және оларға қол жеткізуді бақылау тетігін де егжей-тегжей-

⁶ Review of the ethical, legal and social implications research program and related activities (1990 - 1995) [Электрондық ресурс] // URL: <https://www.genome.gov/10001747/elsi-program-review-19901995> (Жүзінген күн 07.03.22 ж.)

⁷ Genetic information: legal issues relating to discrimination and privacy [Электрондық ресурс] // 2001 - 2008. URL: <https://www.everycrsreport.com/reports/RL30006.html> (Жүзінген күн 07.03.22 ж.)

лі регламенттеу қажеттігін туындатады. Әкімшілік заңнама азаматтар мен өзге де тұлғалар міндетті дактилоскопиялық және/немесе геномдық тіркеуден өтуге келіспеген жағдайда олардың жауапкершілігін көздейді. Сондықтан, азаматтардың генетикалық ақпаратын тиісінше қолданбаған, өңдеген, сақтаған кезде жауапты адамдарға қылмыстық жауапкершілігін белгілеу туралы нормативтік ережені қарастырылып отырған саланың ұлттық заңнамасына енгізу қажет.

Қазіргі уақытта генетикалық зерттеулерді реттеудің құқықтық базасы белсенді қалыптасу сатысында. Халықаралық актілер ұлттық заңнамалық техниканың ерекшеліктерін сақтай отырып, ғылыми зерттеулер жүргізетін және жаһандық ақпарат алмасуға қатысатын барлық елдерде заңнама дамитын өзіндік нормативтік негіз құрды. Қазақстандық заңнаманы одан әрі дамытуда халықаралық тәжірибені ескерген жөн деп ойлаймыз.

Қазіргі уақытта ұлттық заңнамада «генетикалық ақпарат» ұғымын, әсіресе оны азаматтық-құқықтық қатынастардың белгілі бір объектісіне жатқызуды нақты реттеу жоқ. Бұдан басқа, осы ақпаратты қорғау тетігін және деректерді жинауды, сақтауды, өңдеуді және қорғауды жүзеге асыратын және оларды сақтау тәртібін бұзуға кінәлі адамдарға жауапкершілікті қолдану рәсімін заңнамалық бекіту жоқ. Генетикалық деректерді өңдеу рәсіміне қатысты тыйым салу нормалары заңнамалық түрде белгіленуі тиіс. Бұл ретте талданған актілерді пайдалана отырып, жинақталған халықаралық тәжірибені ескеру пайдалы болады. Интернет пен цифрлық тасымалдаушылардың мүмкіндіктерімен қамтамасыз етілген әртүрлі технологияларды жетілдіру және дамыту, әртүрлі генетикалық зерттеулерді жүзеге асыру адам деректерінің осы түрін қорғаудың заңнамалық тетігінің маңыздылығын анықтайды.

ӘДЕБИЕТ

1. Дулатова Н.В. Цифровизация и эколого – экономическая безопасность // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». - 2020. – Т. 20, № 1. - 29-32 бб.

2. Косилкин С.В. Правовые аспекты возможности коммерческого использования результатов генома человека // Международный правовой курьер. - 2020. - № 3-4 (39-40). - 26-29 бб.

3. Рыжова А.А. Правовая защита геномных данных граждан России // Наука. Общество. Государство. - 2020. – Т. 8, №3(31). - 54-63 бб.

4. Локсовкина Е.К., Голышева П.Д. Правовое регулирование использования генетической информации в Евросоюзе // Международный правовой курьер. - 2020. - № 3-4 (39-40). - 30-34 бб.

5. Болтанова Е.С., Имекова М.П. Генетическая информация в система объектов гражданских прав // Журнал МГЮА «Lex russica». - 2019. - № 6 (151). – 110-121 бб.

6. Крюкова Е.С., Кудашева П.С. Правовые проблемы использования генетической информации в научных целях [Электрондық ресурс] // URL: <http://repo.ssau.ru/bitstream/Aktualnyeproblemy-pravovogo.pdf> (Жүгінген күн 12.03.22 ж.)

7. Богданова Е.Е. Правовые проблемы и риски генетической революции: генетическая информация и дискриминация // Журнал МГЮА «Lex russica». - 2019. - № 6 (151). – 18-29 бб.

8. Туреханов В. Цифровая гигиена: ИИН [Электрондық ресурс] // URL: <https://profit.kz/articles/14595/Cifrovaya-gigiena-IIN/> (Жүгінген күн 07.03.22 ж.)

9. Туреханов В. Цифровая гигиена: персональные данные в медицине [Электрондық ресурс] // URL: <https://profit.kz/articles/14600/Cifrovaya-gigiena-personalnie-dannie-v-medicine/> (Жүгінген күн 05.03.22 ж.)

10. Поликарпова Б.А. Генная инженерия и права человека // Известия Южного федерального университета. - 2001. - № 11. – 197 - 199 бб.

11. Романовский Г.Б. Правовое регулирование генетических исследований в России и Германии [Электрондық ресурс] // Правозащитник. - № 2. URL: <http://pravozashitnik.net/ru/2016/2/5> (Жүгінген күн 05.03.22 ж.)

12. Правовое обеспечение безопасного использования генетической и геномной информации: учебник для вузов. Под ред. Берг Л.Н., Лисаченко А.В. – Москва, Юрайт. - 2021. – 123 б.

13. Peter D. Ethical and legal issues in medical genetics [Электрондық ресурс] // Emery's elements of medical genetics and genomics. - 2022. – 345 – 354 бб. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/medicine-and-dentistry/genetic-research> (Жүгінген күн 04.03.22 ж.).

REFERENCES

1. Dulatova N.V. Cifrovizacija i jekologo – jekonomicheskaja bezopasnost' // Vestnik JuUrGU. Serija «Pravo». – 2020. – T. 20, № 1. - 29-32 bb.
2. Kosilkin S.V. Pravovye aspekty vozmozhnosti kommercheskogo ispol'zovanija rezul'tatov genoma cheloveka // Mezhdunarodnyj pravovoj kur'er. - 2020. - № 3-4 (39-40). - 26-29 bb.
3. Ryzhova A.A. Pravovaja zashhita genomnyh dannyh grazhdan Rossii // Nauka. Obshhestvo. Gosudarstvo. - 2020. – T. 8, №3(31). - 54-63 bb.
4. Loksovkina E.K., Golysheva P.D. Pravovoe regulirovanie ispol'zovanija geneticheskoy informacii v Evrosojuze // Mezhdunarodnyj pravovoj kur'er. - 2020. - № 3-4 (39-40). - 30-34 bb.
5. Boltanova E.S., Imekova M.P. Geneticheskaja informacija v sistema ob#ektov grazhdanskih prav // Zhurnal MGJuA «Lex russica». - 2019. - № 6 (151). – 110-121 bb.
6. Krjukova E.S., Kudasheva P.S. Pravovye problemy ispol'zovanija geneticheskoy informacii v nauchnyh celjah // URL: <http://repo.ssau.ru/bitstream/Aktualnye-problemy-pravovogo.pdf> (date of access 12.03.22)
7. Bogdanova E.E. Pravovye problemy i riski geneticheskoy revoljucii: geneticheskaja informacija i diskriminacija // Zhurnal MGJuA «Lex russica». - 2019. - № 6 (151). – 18-29 bb.
8. Turehanov V. Cifrovaja gigiena: IIN // URL: <https://profit.kz/articles/14595/Cifrovaya-gigiena-IIN/> (date of access 07.03.22)
9. Turehanov V. Cifrovaja gigiena: personal'nye dannye v medicine // URL: <https://profit.kz/articles/14600/Cifrovaya-gigiena-personalnie-dannie-v-medicine/> (date of access 05.03.22)
10. Polikarpova B.A. Gennaja inzhenerija i prava cheloveka // Izvestija Juzhnogo federal'nogo universiteta. - 2001. - № 11. – 197 - 199 bb.
11. Romanovskij G.B. Pravovoe regulirovanie geneticheskikh issledovanij v Rossii i Germanii // Pravoashhitnik. URL: <http://pravozashitnik.net/ru/2016/2/5> (date of access 10.02.22)
12. Pravovoe obespechenie bezopasnogo ispol'zovanija geneticheskoy i genomnoj informacii: uchebnik dlja vuzov. Pod red. Berg L.N., Lisachenkko A.V. – Moskva, Jurajt. - 2021. – 123 b.
13. Peter D. Ethical and legal issues in medical genetics // Emery's elements of medical genetics and genomics. - 2022. – 345 – 354 bb. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/medicine-and-dentistry/genetic-research> (date of access 04.03.22)

HOW CAN THE EFFECTIVENESS OF THE «COMPLY OR EXPLAIN» PRINCIPLE IN THE UK CORPORATE GOVERNANCE CODE BE IMPROVED?

Jangarashev Rolan Maratovich

*Deputy Director of the Institute of Legislation
and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan; e-mail: dzhangarashev.r@zqai.kz*

Abstract. *The article considers features of corporate government established by the UK Corporate governance code and the increasing necessity in the improvement of corporate governance. The author identifies key problems and analyzes basic models of modern corporate management. Main factors of the increase of enterprises' corporate management efficiency identified by the author comprise academic novelty and practical value of the article. The article considers advantages of the "comply or explain" principle, which consists in adaptation of management rules to specific characteristics of individual companies. It is believed that this principle leads to better corporate governance outcomes than the «one size fits all» approach. However, the effectiveness of "comply or explain" approach depends on the existence of several crucial condition, such as quality of the explanation part of the principle. As it has been identified poor quality explanations can affect among others to the accountability and transparency of companies financial operations, the effectiveness of stock markets, the ability of shareholders to evaluate corporate behavior. Author analyses the corporate practice of some European countries, which implement the corporate practice of controlling companies' explanations of inapplicable principle by establishing an independent monitoring body. However, it seems that such practice has some flows and such practice needs thorough evaluation before its implementation. The author also mentions Kazakhstani experience and contemplates on the future perspectives of the development of a corporate governance code in Kazakhstan.*

Key words: *comply or explain; corporate governance; financial regulation, voluntariness, efficiency.*

БІРІККЕН КОРОЛЬДІКТИҢ КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУ КОДЕКСІНДЕ «САҚТА НЕМЕСЕ ТҮСІНДІР» ҚАҒИДАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ҚАЛАЙ АРТТЫРУҒА БОЛАДЫ?

Ролан Маратұлы Жанғарашев

*Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат
институтының директорының орынбасары,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.; e-mail: dzhangarashev.r@zqai.kz*

Аннотация. *Мақалада Ұлыбританияның корпоративтік басқару кодексінде белгіленген корпоративтік басқарудың ерекшеліктері қарастырылған. Корпоративтік басқаруды жетілдірудің өскелең өзектілігі қарастырылды. Негізгі проблемалар анықталып, қазіргі заманғы корпоративтік басқарудың негізгі модельдері талданды. Мақаланың ғылыми жаңалығы мен практикалық құндылығы автордың кәсіпорындарды корпоративтік басқарудың тиімділігін арттырудың негізгі факторларын анықтайтындығында. Мақалада басқару ережелерін жеке компаниялардың ерекшеліктеріне бейімдеуден тұратын «сақтау немесе түсіндіру» қағидатының артықшылықтары қарастырылады. Бұл прин-*

цип «бір өлшем бәріне сәйкес келеді» тәсілінен гөрі корпоративті басқарудың тиімді нәтижелеріне әкеледі деп саналады. Алайда, сақтауға немесе түсіндіруге негізделген тәсілдің тиімділігі кейбір маңызды шарттардың болуына байланысты. Осындай шарттардың бірі – принциптің түсіндірме бөлігінің сапасы. Анықталғандай, сапасыз түсініктемелер, басқалармен қатар, компаниялардың қаржылық операцияларының есептілігі мен ашықтығына, қор нарықтарының тиімділігіне, акционерлердің корпоративтік мінез-құлықты бағалау қабілетіне әсер етуі мүмкін. Автор тәуелсіз бақылаушы орган құру арқылы бақылаушы компанияларды қағидатқа қолданылмайтын түсіндірудің корпоративтік практикасы енгізілетін кейбір Еуропа елдерінің қолданыстағы корпоративтік практикасын талдайды. Алайда, мұндай тәжірибенің кейбір кемшіліктері бар және мұндай тәжірибені енгізер алдында мұқият бағалау керектігін қатарстырған. Сондай-ақ, автор корпоративтік басқару кодексін әзірлеудегі қазақстандық тәжірибенің болашақ перспективаларына назар аударған.

Түйін сөздер: сақтау немесе түсіндіру; корпоративтік басқару; қаржылық реттеу, еріктілік, тиімділік.

КАКИМ ОБРАЗОМ МОЖНО ПОВЫСИТЬ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИНЦИПА «СОБЛЮДАЙ ИЛИ РАЗЪЯСНЯЙ» В КОДЕКСЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ СОЕДИНЕННОГО КОРОЛЕВСТВА

Джангарашев Ролан Маратович

Заместитель директор Института законодательства и
правовой информации Республики Казахстан,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан; e-mail: dzhangarashev.r@zqai.kz

Аннотация. В статье рассматриваются особенности корпоративного управления, установленные Кодексом корпоративного управления Великобритании. Рассмотрена возрастающая безотлагательность улучшения корпоративного управления. Выявлены ключевые проблемы и проанализированы основные модели современного корпоративного управления. Научная новизна и практическая ценность статьи заключается в том, что автор выделяет основные факторы повышения эффективности корпоративного управления предприятиями. В статье рассматриваются преимущества принципа «соблюдай или объясняй», заключающегося в адаптации правил управления к специфике отдельных компаний. Считается, что этот принцип приводит к лучшим результатам корпоративного управления, чем подход «единый для всех». Однако эффективность подхода соблюдения или объяснения зависит от наличия некоторых важных условий. Одним из таких условий является качество пояснительной части принципа. Как было установлено, некачественные объяснения могут повлиять среди прочего на подотчетность и прозрачность финансовых операций компаний, эффективность фондовых рынков, способность акционеров оценивать корпоративное поведение. Автор анализирует существующую корпоративную практику некоторых европейских стран, в которых внедряется корпоративная практика разъяснения контролирующими компаниями неприменимого принципа путем создания независимого контрольного органа. Вместе с тем такая практика, как представляется, имеет определенную динамику, и такую практику следует тщательно проанализировать до ее внедрения. Автор также обратил внимание на практику и рассмотрел будущие перспективы казахстанского опыта разработки кодекса корпоративного управления.

Ключевые слова: соблюдать или объяснять; корпоративное управление; финансовое регулирование, добровольность, эффективность,

Introduction

The UK Corporate Governance Code, formerly known as the Consolidated Code, is considered one of the most influential corporate governance codes worldwide. Its main characteristic, and what makes it different from the Sarbanes-Oxley Act in the United States, is the flexibility, which it offers to companies. The voluntariness and flexibility of the Code is conceptualized in the «comply or explain» principle, which is applied not only in the UK, but at the EU level and beyond as well.

The «comply or explain» principle is used to inform investors and public through a statement of compliance with the best corporate practice, or otherwise explain why that practice is inapplicable.

The concept was first introduced in the UK following the recommendations of the 1992 Cadbury Report¹. The «comply or explain» principle currently forms the basis of the European code-based approach to corporate governance.

Thus, some national European bodies have established a set of good corporate governance practices that are expected to be adopted. In fact, these national codes of corporate governance set out rules or guidelines that are not binding, but companies must either comply with them or publicly explain why they do not comply with some of their provisions.

A compliance-based approach can be particularly important in emerging market economies where the organizational structure, ownership and control of companies are complex and where optimal governance arrangements are evolving to maximize companies' value.

Despite the wide popularity of the «Comply or explain» principle, there is an increasing concern around its practical effectiveness. A number of studies suggest that this principle does not work properly. Seidl D., Sanderson P. & Roberts J. [1] argue that there are few deeply detailed studies conducted on the «comply or explain» approach, which could explore its better practical use.

Nevertheless, this paper will describe the current practical use of the «comply or explain» approach, outline some of the main problems, including poor quality of explanations and in-

appropriate corporate performance, provide and evaluate the solution of implementation of an independent monitoring authority from international experience and shortly examine Kazakhstan's experience. It seems to be true that «comply or explain» principle should have more sophisticated regulatory mechanisms in the Code, and more research should be done on this matter.

Materials and methods

In order to achieve the research goal, the universal dialectical method of cognition was used, as well as private scientific and special research methods based on it: comparative legal, systemic, formal legal, methods of legal modeling.

Discussion and results

The corporate governance, as a part of the company law, aims to create effective management mechanisms in order to provide the security of the shareholders welfare and companies successful development. The Cadbury Committee² had conceptualized the definition of corporate governance as a system by which companies are directed and controlled. According to Mallin [1] the majority of the European countries adopted corporate governance codes in order to increase investors' confidence in the company and create accountable and transparent management system.

In the UK, the Corporate Governance Code is a collection of the best practices and recommendations, including leadership, effectiveness, accountability, and relations with shareholders, which have been promoted for private companies by Financial Reporting Council³. It is an independent regulator responsible for improvement of the corporate governance in the UK.

Notably, successful development of the corporate governance in the UK became possible due to the operation of the «Comply or Explain» principle as the main concept of the Code [2]. The core idea of this concept is the principle of flexibility. This means that private companies can choose whether to agree with the Code recommendations or not. Today, the

¹ Cadbury A. (1992). *Report of the Committee on the Governance. Financial Aspects of Corporate London, Gee.* (22.04.2022)

² *Ibid.*

³ *Financial Reporting Council (2011) Response European Commission Green Paper on the EU corporate governance framework // <https://www.frc.org.uk/Our-%20corporat.pdf> (20.04.2022).*

Code is perceived as a leading international trademark for the best corporate governance practice in both theory and praxis [3].

It is necessary to give an explanation on how the comply or explain principle works. Despite the fact that the idea of the principle is quite simple, scholars define it differently. Perhaps, the most extensive definition of the «comply or explain» principle is:

characterized by voluntary compliance with the recommended provisions and mandatory disclosure: companies have to state in their annual reports whether they comply with the Code provisions, identify any areas of non-compliance, and explain the reasons in light of their own particular circumstances [3].

In other words, private companies are independent to agree or disagree with any of the Code recommendations. If a company accepts the Code's provisions, it will «comply» with them. If it does not comply, it has to «explain» why. These simple procedures seem to be an effective mechanism for private companies' excellent corporate performance.

However, there are some practical limitations of the «comply or explain» principle such as increasing number of explanations for non-compliance with the Code provisions. It has been found that in 2004 the percentage of the companies, which are completely opposed to the given provisions, was less than 10 [3]. This tendency has been deteriorating in the following years. According to Shrives and Brennan roughly half of the private companies between 2011 and 2012 have not complied with the Code recommendations. Perhaps, fundamental reason for this growth is that the Code does not provide explicit guidance on how to construct explanations for non-compliance. As a result, companies might provide inadequate and meaningless explanations. Surprisingly, none of authors does not have a distinct definition for such explanations, which makes them difficult to distinguish. Therefore, it seems that growing number of explanations can have a detrimental effect on the «explain» part of the principle and challenge the whole premise of the «comply or explain» approach and its practical effectiveness.

As a result of growing number of private companies' explanations on unaccepted recommendations, it may have certain negative consequences. Particularly, they might have a negative impact on the quality of explanations, which can result in to inappropriate corporate performance.

As mentioned before, if companies do not

comply with the Code provisions, they are required to provide well-reasoned explanations for such departures. There are several studies suggesting that an increasing quantity of non-compliance cases might result in corresponding numbers of poor quality explanations [5]. Difficulties, however, in analysing these studies arise from the fact that they do not have a clear definition of «explanation quality».

Nevertheless, fairly straightforward reasons for poor quality explanation were suggested by Shrives and Brennan [6]. First, companies might consider the Code as a mandatory act, which they are obliged to comply. Consequently, under its pressure, they can draft more generalized rather than specific explanations [6]. This means that companies may craft expected, but not necessarily appropriate explanations. Next, they might duplicate other companies' explanations by partly copying the structure which does not necessarily fit in to a company's own circumstances. Finally, if a company uncertain about how to draft correct deviations, they may fully copy other companies' original explanations. In other words, departures will have identical characteristics even if they do not match the company's own circumstances. All three reasons for such explanations can be estimated as companies' patterned act which lead to poor quality explanations.

As a consequence of a failure to provide substantive reasons for deviations from the Code, companies may have inappropriate corporate performance. Existing literature does not provide particular instances of companies such performance which makes it nearly impossible to examine. Nonetheless, example of Morrison Company can highlight the importance of providing valuable explanations for non-compliance which are directly connected to the companies' successful performance. According to Arcot, Bruno and Faure-Grimaud [3] Morisons Company mostly was not compliant with the code recommendations and provided explanations for non-compliance claimed to be of poor quality. Shareholders were not genuinely concerned by this fact as long as performance of the company was satisfactory. In 2004 it announced profit warning for the first time in a hundred years of operation and disclosed inability to estimate its financial position for the next year. Ultimately, in 2005 Morisons lost 30% of its market value. Arcot, Bruno and Faure-Grimaud [3] emphasise that poor quality explanations usually become noticeable after a period of company's inappropriate performance. Despite the absence of actual examples in

the literature, many companies have similar features with the example of Morisons.

It seems that growing tendency of an inferior quality of explanations and poor management requires several decisive actions, aimed to improve a proper functioning of the «comply or explain» principle. The UK authors highlight the possibility of creating a separate independent organisation responsible for examining the quality of explanations. This organisation might improve such explanations which can have a positive effect on companies' corporate governance and improve the «comply or explain» principle.

According to Keay [2], the UK does not have an independent regulatory entity. It has been suggested that such body could have better likelihoods of detection of a poor quality explanations than investors have. In order to create this independent monitoring body, Britain could adopt some of the best international practices. Keay [2], determines three European countries, which have an empowered monitoring body. First, in Spain a relevant institute is authorised to verify the fact that companies provided satisfactory information explaining the reasons for the departures. Furthermore, the institute publishes its findings on explanations for shareholders judgement. These publications can be used as a basis for the best practices. Second, the regulatory authority in Slovenia correspond to the code recommendations and if so, checks whether such deviations are accurate and adequate. Dutch experience slightly deviates from previously mentioned countries. There is no a separate regulatory body in the Netherlands. Alternatively, there is a community with the assigned function to ensure that its Corporate Governance Code meets actual and practical requirements. Additionally, the European Commission in its Green Paper⁴ suggested that an independent monitoring body can sophisticate the corporate governance practice. Presumably, separate regulatory authority might better detect poor quality of non-compliance.

Conceivably, an implementation of these practices in the UK can be an effective way to enhance the practical use of the «comply or explain» concept. The increase in the number of meaningful and valid explanations by creating an external body might prevent the risk of failure in a company's equity and develop the «comply or explain» principle's mechanism.

However, this postulated solution of delegating monitoring functions to an external body might not successfully operate in the UK. Keay [2] stresses that there is no assurance or warranty that the regulatory authority will cultivate the «comply or explain» approach in terms of improving quality of explanations or ameliorating corporate performance. On the contrary, there is an abundant evidence showing the failure of these regulatory entities operation in Europe. In Spain, for instance, authority of the regulatory body was abrogated in 2006 due to problematic issues with delegating regulatory roles [2]. Clearly, at this point, introducing this type of regulatory body may create grounds for conflict of interests between different organizations willing to undertake this role. It appears that there is a certain difficulty in choosing the right regulatory authority, to whom delegate monitoring authority. It can be either private or government body. Most surprisingly, Spanish regulatory entity did not actually examine a single companies' explanation for departures during its authority period.

In response to suggestions of the European Commission's Green Paper, the FRC opposed the necessity to have regulator, because it is shareholders' responsibility to evaluate whether explanations are acceptable or not [2]. Inconvenience of those suggestions has been highlighted with the fact that regulators may encroach on investors' rights to examine non-compliances which is contrary to the «comply or explain» principle. It seems that international practices cannot improve practical mechanisms of the principle without disregarding its major doctrine throughout establishing an external body. Therefore, it may be difficult to adopt these experiences from other countries in which they do not properly operate.

A compliance-based approach can be particularly important for the emerging market of Kazakhstan where the organizational structure, ownership and control of companies, which are considered to be at its emerging and complex development. In an attempt to cope with these matters Kazakhstan has only developed the draft of the National Code of Corporate Governance and it is uncertain whether it will be adopted.

Moreover, considering that in Kazakhstan corporate sector has either government or private owned companies, it requires careful

⁴ *Work/Publications/Corporate-Governance/FRC-response-fo-the-Green-Paper-on-the-EU- The European Commission (2011). Green paper The EU corporate governance framework http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/modern/com2011-164_en.pdf#page=2 (24.04.2022).*

consideration and evaluation prior to an implementation of an internal body that will supervise companies compliance with corporate code. Another sensitive issue is whether such body should be an independent or state controlled. These matters might have various effects to the implementation of «comply or explain» principle into Kazakhstan's corporate practice and development.

Thus, as international practice shows, first, the adoption of an appropriate corporate governance code based on «comply or explain» principle can enhance sustainable corporate development in Kazakhstan. Second, carefully considered pros and cons of the implementation of the «comply or explain» concept into the Kazakhstan's corporate traditions. Finally, Kazakhstan need careful and balanced introduction of an entity that monitor companies, either private or government owned, compliance or explanations with corporate code.

Conclusion

In conclusion, this paper has focused on the growing trend of increased uninformative explanations provided by private companies for non-compliance to the UK's Corporate Governance Code provisions towards the «comply or explain» principle. An identified negligence of private companies to this principle can have a detrimental effect on the quality of explanations and corporate governance performance. Looking towards implementation of international experience, namely, creation of sovereign authority, it has been concluded that this practice

cannot be adopted in the UK due to its practical limitations and flawed mechanisms.

It can be concluded that there is an undoubted necessity in carrying out more research, which will contribute to development of sound solutions for the practical usage of the «comply or explain» principle along with retaining its originality. Particularly, academics in cooperation with the experts of the FRC should give a clear definition of «explanation quality». Expanding some of the literature results in terms of real examples of companies' corporate governance failure due to provided poor quality explanations would constitute to the understanding the nature of the issue and generate better solutions.

In relation to Kazakhstan, adoption of national corporate code based on UK's corporate governance approach, particularly on «comply or explain» principle will be a major achievement at the national level, contributing to the further development of the regulatory environment, improvement of the quality of corporate governance and increase the investment attractiveness of domestic private and government owned companies.

Additionally, as existing international practice shows, allocation of special monitoring body should carefully consider domestic characteristics of a corporate sector. Therefore, more research should be carried out in these matters with deep internal market evaluation prior to allocation of such entity.

REFERENCES

1. Seidl, D., Sanderson, P., & Roberts, J. *Applying the «comply-or-explain» principle: discursive legitimacy tactics with regard to codes of corporate governance*. *Journal of Management & Governance*, 2013. 17(3), 791-826.
2. Mallin A.C. *Corporate Governance*. Oxford University Press, 4th ed. *Creating better boards and limitations in UK corporate governance, 1992-2010. through codification: Possibilities Business History*, 55(3), 348-374.
3. Keay, A. (2014). *Comply or explain in corporate governance codes: in need of greater regulatory oversight*. *Legal Studies*, 34(2), 279-304.
4. Arcot, S., Bruno, V., & Faure-Grimaud, A. (2010). *Corporate governance in the UK: Is the comply or explain approach working?*. *International Review of Law and Economics*, 30 (2), 193-201.
5. MacNeil, I., & Li, X. (2006). «Comply or Explain»: market discipline and non-compliance with the Combined Code. *Corporate Governance: An International Review*, 14(5), 486-496.
6. Shrivs, P. J., & Brennan, N. M. (2015). *A typology for exploring the quality non-compliance with UK corporate governance regulations*. *The British of explanations for (1)*, 85-99 *Accounting Review*.

ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ ОТЧИМАИ ПАСЫНКА: В ПОИСКАХ ЮРИДИЧЕСКИХ СУЩНОСТЕЙ

Комиссарова Елена Генриховна

Профессор, доктор юридических наук, профессор кафедры гражданского права и процесса Тюменского государственного университета (г. Тюмень, Россия); профессор кафедры гражданского права Пермского государственного национального исследовательского университета (г. Пермь, Россия), заслуженный работник высшей школы Российской Федерации; e-mail: eg-komissarova@yandex.ru

Идрышева Сара Кимадиевна¹

Кандидат юридических наук Республики Казахстан, доцент, доктор юридических наук Российской Федерации, профессор Высшей школы права АО «Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева» (г. Нур-Султан, Казахстан), почетный юрист Республики Казахстан; e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz.

Краснова Татьяна Владимировна

Доцент, кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права и процесса Тюменского государственного университета (г. Тюмень, Россия); e-mail: krasnova-tv@yandex.ru

Аннотация. Проблема личных неимущественных отношений, возникающих в сводной или повторнобрачной семье с участием отчима/мачехи и пасынка/падчерицы, в юридической литературе исследуется нечасто. В российской фамилистике приняты схематичные подходы, предполагающие законодательное навязывание отчиму юридических прав и обязанностей по аналогии с законными родителями. В казахстанской науке семейного права эта проблема даже не затрагивается. Обращаясь к ней, авторы статьи стремятся обосновать надлежащие теоретико-методологические подходы к её исследованию. Исходная авторская идея основана на том, что личные неимущественные права и обязанности в семейном праве не возникают ни у родителей, ни у других членов семьи «сами по себе». Основания для этого называет только закон, устанавливая для этой цели правила признания родителями. Лишь по итогам такого признания лица, названные родителями «по закону» – биологические, генетические, юридические родители – становятся обладателями юридических прав и обязанностей.

Других оснований, кроме как признание лиц родителями по закону, для установления юридических прав и обязанностей по отношению к ребенку действующее законодательство России и Казахстана не предусматривает. Научные попытки законодательно навязать отчиму юридические права и обязанности не согласованы с этой законодательной максимой и противоречат ей. Это авторское суждение выступает методологическим ориентиром для будущих исследований личных неимущественных отношений отчима и пасынка, предвещая вовлечение в её научное описание иного юридического инструментария, который основан на диспозитивном регулировании. Таковыми являются согласительные и волеизъявительные акты с участием отчима и законных родителей ребенка, чьи личные неимущественные права и обязанности по отношению к ребенку после распада их брака не прекращаются. Такой подход не устраняет из исследования отношений отчима и пасынка родителя-нерезидента и не порождает проблему конкуренции прав этих лиц в отношениях с ребенком.

Ключевые слова: биологический родитель, отчим/мачеха, пасынок/падчерица, вторичные члены семьи, личные неимущественные отношения, родитель-нерезидент, наилучший интерес ребенка, неродственные лица, семейная система, отчимство.

¹ Автор для корреспонденции

ӨГЕЙ ӘКЕ МЕН ӨГЕЙ БАЛАНЫҢ ЖЕКЕ МҮЛІКТІК ЕМЕС ҚАТЫНАСТАРЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘНДЕРІН ІЗДЕУ

Елена Генриховна Комиссарова

Профессор, заң ғылымдарының докторы, Түмен мемлекеттік университетінің азаматтық құқық және процесс кафедрасының профессоры (Ресей Федерациясы, Тюмень қ.); Пермь мемлекеттік ұлттық зерттеу университетінің азаматтық құқық кафедрасының профессоры (Ресей, Пермь қ.), Ресей Федерациясы Жоғары мектебінің еңбек сіңірген қайраткері; e-mail: eg-komissarova@yandex.ru

Сара Кимадиевна Идрышева

Қазақстан Республикасының заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Ресей Федерациясының заң ғылымдары докторы, «М.С. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университетінің» Жоғары құқық мектебі профессоры (Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.), Қазақстан Республикасының құрметті заңгері; e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz.

Татьяна Владимировна Краснова

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Түмен мемлекеттік университетінің азаматтық құқық және процесс кафедрасының доценті (Ресей, Тюмень қ.); e-mail: krasnova-tv@yandex.ru

Аннотация. Құқықтық әдебиетте өгей әкенің/өгей шешенің және өгей ұлдың/өгей қыздың қатысуымен біріктірілген немесе қайта некеде тұрған отбасында туындайтын мүліктік емес жеке қатынастар мәселесі сирек зерттеледі. Ресейлік фамилистикасында өгей әкеге заңды құқықтар мен міндеттер қою заңды ата-аналарға ұқсас схеманы ұсыну арқылы қарастырылады. Қазақстандық отбасы құқығы ғылымында бұл мәселеге тіпті зерттелмеген. Осы тақырыпты зерделеуде мақала авторлары зерттеудің тиісті теориялық және әдістемелік тәсілдерін негіздеуге ұмтылады.

Авторлардың бастапқы ұстанымы отбасы құқығындағы жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттер ата-анада да, отбасының басқа мүшелерінде де «өздігінен» туындамайтындығына негізделген. Мұның негіздері тек заңмен аталып, осы мақсатта ата-ана ретінде танылу ережелері белгіленеді. Осындай танудың нәтижесінде ғана ата-анасы деп «заң бойынша» атаған тұлғалар – биологиялық, генетикалық, заңды ата-аналар заңды құқықтар мен міндеттердің иелеріне айналады.

Ресей мен Қазақстанның қолданыстағы заңнамасында балаға қатысты заңды құқықтар мен міндеттерді белгілеу үшін адамдарды заң бойынша ата-ана деп танудан басқа негіздер қарастырылмаған. Өгей әкеге құқықтар мен міндеттерді заңды түрде жүктеуге ғылыми талпыныстар бұл заңнамалық ережеге сәйкес келмейді және оған қайшы болады. Бұл авторлық пайымдау диспозитивті реттеуге негізделген оның ғылыми сипаттамасында басқа құқықтық құралдардың қолданылуын алдын ала болжай отырып, өгей әке мен өгей баланың арасындағы мүліктік емес жеке қатынастарды болашақта зерттеуге әдістемелік нұсқау ретінде қызмет етеді. Оларға неке бұзылғаннан кейін балаға қатысты мүліктік емес жеке құқықтары мен міндеттері тоқтатылмайтын баланың заңды ата-анасының және өгей әкесінің қатысуымен жасалатын келісімдік және ерік білдірушілік сипаттағы әрекеттер жатады. Бұл ұстаным резидент емес ата-ананың өгей әкесі мен өгей баласының арасындағы қарым-қатынастардан шеттемейді және баламен қарым-қатынаста осы тұлғалардың құқықтарының бәсекелестігі мәселесін туындатпайды.

Түйін сөздер: биологиялық ата-ана, өгей әке/өгей ана, өгей ұл/өгей қыз, отбасының екінші дәрежелі мүшелері, жеке мүліктік емес қатынастар, резидент емес ата-ана, баланың ең жақсы мүддесі, туыс емес адамдар, отбасылық жүйе, өгей әке.

PERSONAL NON-PROPERTY RELATIONSHIPS OF THE STEP-FATHER AND STEPSON: IN SEARCH OF LEGAL ENTITIES

Komissarova Elena Genrikhovna

Professor, Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law and Procedure of the Tyumen State University (Tyumen, Russia), Professor of the Department of Civil Law of the Perm State National Research University (Perm, Russia), Honored Worker of the Higher School of the Russian Federation; e-mail: eg-komissarova@yandex.ru

Idrysheva Sara Kimadievna

Candidate of Law Sciences of the Republic of Kazakhstan, Associate Professor, Doctor of Law Sciences of the Russian Federation, Professor of the Higher School of Law JSC "KAZGUU University named after M.S. Narikbaeva (Nur-Sultan, Kazakhstan), Honorary Lawyer of the Republic of Kazakhstan; e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz.

Krasnova Tatyana Vladimirovna

Associate Professor, Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process, Tyumen State University (Tyumen, Russia); e-mail: krasnova-tv@yandex.ru

Abstract. *The problem of personal non-property relations that arise in a consolidated or remarried family with the participation of a stepfather/stepmother and a stepson/stepdaughter is rarely studied in the legal literature. Schematic approaches have been adopted in Russian familistics, suggesting the legal imposition of legal rights and obligations on the stepfather, by analogy with legal parents. In the Kazakh science of family law, this problem is not even touched upon. Turning to it, the authors of the article seek to substantiate the appropriate theoretical and methodological approaches to its study. Turning to it, the authors of the article seek to substantiate the appropriate theoretical and methodological approaches to its study. The original author's idea is based on the fact that personal non-property rights and obligations in family law do not arise either from parents or other family members "on their own". The grounds for this are named only by the law, establishing for this purpose the rules for recognition by parents.*

The current legislation of Russia and Kazakhstan does not provide for other grounds, except for the recognition of persons as parents by law, for establishing legal rights and obligations in relation to a child. Scientific attempts to legally impose legal rights and obligations on the stepfather are not consistent with this legislative maxim and contradict it. This author's judgment serves as a methodological guideline for future research on personal non-property relations between a stepfather and stepson, prejudging the involvement of other legal tools in its scientific description, which is based on dispositive regulation. Such are conciliatory and voluntary acts with the participation of the stepfather and the legal parents of the child, whose personal non-property rights and obligations in relation to the child do not cease after the breakup of their marriage. This approach does not eliminate the relationship between the stepfather and stepson of the non-resident parent from the study and does not raise the problem of the competition of the rights of these persons in relations with the child.

Keywords: *biological parent, parentstepfather/stepmother, stepson/stepdaughter, secondary family members, personal non-property relations, non-resident parent, parentchild's best interest, unrelated persons, personsfamily system, Stepfatherhood Нравится 10:58*

Введение

Личные неимущественные отношения с участием отчима/мачехи и пасынка/падчерицы (далее обобщенно – отчим и пасынок) на протяжении своего долгого существования остаются без удовлетворительного юридического описания. Не имея соответствующей теоретической подводки, эти отношения упоминаются в учебной и комментаторской литературе исключительно по нормативному шаблону – не в тематике личных неимущественных отношений членов семьи, а в теории алиментных обязательств, где эти лица поименованы как «другие члены семьи». Проблематика личных неимущественных отношений отчима и пасынка оказывается «лишней» даже в специальных предметных исследованиях, посвященных этому виду отношений в семье [1; 2; 3]. Как следствие, фигуры отчима и пасынка продолжают оставаться как в российском, так и в казахстанском законодательстве риторическими. И если в имущественном понимании этих отношений, связанном с посталиментными обязательствами и наследственным правопреемством, есть определенная однозначность, то личные неимущественные отношения с участием этих лиц без какого-либо преувеличения можно назвать научно непознанными. В российской науке они исследуются не часто, в казахстанской науке таких исследований обнаружить вовсе не удалось.

Желая снять с проблемы налет неисследованности и предпослать этой проблематике не сказочно-мрачный образ мачехи и отчима как лиц, занимающих место «как бы» родителя, а представить отчимство в качестве организованного социально-культурного явления, столь же ориентированного на интересы и благополучие ребенка, как и законное родительство, авторы обращаются к проблеме, вынесенной в заголовок настоящей статьи.

Основные положения

Как показывают немногочисленные теоретические исследования, правовая история про отношения отчима и пасынка – это не столько история про трудности нормативной гармонизации отношений между лицами, не связанных биологическими узами, сколько настойчивые доктринальные попытки сначала советской науки семейного права [4, 36-39; 5; 6; 7, 98-102], а после и науки по-

стмодерна [8, 117; 9, 240-243; 10, 107-111; 11, 68-69; 12, 36-39] наделять отчима юридическими правами и обязанностями в личных неимущественных отношениях с пасынком. Несмотря на то, что каких-либо заметных теоретических успехов исследования отчимства в этом ключе такие попытки не принесли, они продолжают. Вполне очевиден административный стиль таких суждений, подпитываемый не самыми позитивными социальными установками, сформировавшимися под влиянием мифопоэтических сказаний, где мачеха была представлена в одних и тех же красках злонамеренной матери.

Довлея не только над обыденным сознанием, но и над юриспруденцией, эти сказочные мифы, имея в общем то благую цель в виде идеализации образа родной доброй и любящей матери на фоне контраста матери неродной, а значит, нелюбящей, повлекли за собой два вида последствий. Одно в виде простого доктринального молчания по поводу места и роли отчима в сводной семье, второе в виде научных призывов дисциплинировать отчима за счет фиксации в текущем законодательстве юридических прав и обязанностей этого «другого» члена семьи. На взгляд доктрины, не единожды сославшейся на нечеткость правового регулирования личных неимущественных отношений между отчимом и пасынком и указавшей на законодательную неизвестность алгоритма этих отношений, такое законодательное решение будет способствовать защите права ребенка жить и воспитываться в семье.

Оппонентов у этого научного взгляда нет, он фактически является единственным. Глобальная юридическая мысль, вошедшая в национальные научные пространства, достаточность междисциплинарных исследований, предметно связанных с правовой тематикой родственной и неродственной связанности лиц в рамках семейных отношений, а также изменение многих социальных семейных контекстов, не привнесли в исследование этих отношений новых методов и приемов научного познания. Недостаток конструктива и позитива, сопутствующий правообязывающему подходу, не помешал стать ему универсальным.

Материалы и методы

Исследование носит междисциплинарный характер за счет привлечения в процесс

научной аналитики ресурсов того научного знания, которые созданы в смежных гуманитарных науках: социология семьи, демографическая и психологическая наука, описывающие отчимство как социально приемлемое и в достаточной степени распространенное явление. Этот подход позволяет исключить внутридисциплинарное искажение отношений отчима и пасынка, в которые доктрина стремится привести административный стиль.

Ведущим методом в рамках этого подхода является метод юридической догматики, понимаемый как метод исследования права в виде внутренне непротиворечивой системы логических категорий, юридических конструкций и институтов, дающий возможность соотносить теоретические выводы с действующим законодательством. Феноменологический метод направлен на установление внутренней и во многом скрытой от юриспруденции сути такого социального явления как отчимство. Индуктивный метод позволил строить общие выводы по исследуемой проблеме на основе частных посылок. Вовлечение метода аналитики обеспечило изучение достаточного числа имеющих достоверных научных источников об отношениях отчима и пасынка (главным образом российских), их отбор и систематизацию концепций, посвященных исследованию этих отношений как личных неимущественных.

В качестве общенаучных методов научного познания использованы метод диалектики и метод формальной логики, позволяющие использовать приемы абстрагирования, сопоставления и аналогии.

Результаты исследования

Исследование отношений отчима и пасынка как участников алиментных и наследственных правоотношений не является самодостаточным, поскольку имущественные отношения в семейном праве вторичны по отношению к личным неимущественным. Юридическая идентификация отчимства как правового явления возможна только в ракурсе исследования личных неимущественных отношений с участием этих лиц. Таких исследований доктрине явно недостает.

Научное познание личных неимущественных отношений отчима и пасынка в прежнем формально-юридическом ключе, как это было в доктрине советского семейного права, а в праве постмодерна ключе рациональном, неэффективно и методоло-

гически уязвимо. Причина такого исхода в том, что личные неимущественные права и обязанности в семейном праве не возникают сами по себе. Они являются следствием законного родительского признания на основе биологической, генетической связи или усыновления. Таких связей между отчимом и пасынком нет, что исключает правообязывание отчима в его отношениях с пасынком.

Юридическое навязывание отчиму юридических прав и обязанностей не только перелицовывает эти отношения, противореча благо ребенка, но и конкурирует с родительскими правами и обязанностями того родителя, который после распада супружеских отношений проживает отдельно от ребенка (родитель-нерезидент).

Для объективного и беспристрастного исследования отношений отчима и пасынка в пространстве семейного права важно не просто прибегать к аргументам о правах и обязанностях, а обосновать какие аспекты этих отношений семейный законодатель может считать необходимыми, какие произвольными, а какие просто приемлемыми и не требующими государственного вмешательства. Дискуссии об этом должны быть продолжены. В ином случае этот аспект личных неимущественных семейных отношений так и останется без эволюции, соответствуя качеству приблизительного научного знания с высокой степенью субъективности.

Исходные нормативные позиции в части текущего семейно-правового регулирования отношений отчима и пасынка в семейном законодательстве России и Казахстана

Аналитика действующего семейного законодательства обоих государств однозначно свидетельствует о том, что порядок присутствия фигуры отчима и пасынка во многом сохранен таким, каким он был в советском законодательстве. Его основу составляет идеологический постулат, основанный на нормативной модели семьи с её традиционной структурой, представленной гетеросексуальной моногамной парой и её биологическими детьми. Другие члены семьи в их личных неимущественных отношениях для законодателя в основном остаются невидимыми.

Определения сводной семьи как той семьи, в которой есть дети, не связанные биологическими и юридическими узлами с лицами, «реализующими по отношению к ним фактические воспитательные функции» [13], стали появляться во второй половине XX в., когда научные дискуссии о семье ак-

тивно перешли в плоскость семейной политики государства. Но в силу национальной замкнутости советской доктрины и пребывания генеомии – науки о семье в «дремлющем состоянии», исследований, которые могли описать присутствие отчима в воспитательном пространстве сводной семьи, так и не появилось. Изменение ситуации пришлось на последние десятилетия XX в. Одной из первых считается работа родоначальника социологии семьи А. Г. Харчева [14].

Казахстанская наука, долгое время принимая существующее законодательное положение отчима как данность, косвенно обратилась к этой проблеме лишь в постсоветском периоде [15, 18-21; 16, 216-223], когда динамика процессов распада семей и их следствий в виде образования повторнобрачных семей стала очевидной. Сдерживающими факторами достаточно позднего обращения к проблеме служили также и элементы родового самосознания у казахов. В имперский и советский период в нем велась борьба [17], но полной утраты не произошло, и они продолжали быть актуальными ориентирами при создании семьи и воспитании детей.

Признание брака не просто союзом двух людей, а долговременным союзом двух семейно-родственных групп, не разрушающимся в случае развода или смерти одного из супругов, во многом снимало проблему отчимства. Дети после развода нередко остаются в семье отца, воспитываясь «по традициям семьи отца» его родственниками, родителями или в новой семье отца. Сила этих обычаев сегодня потеснена другими правилами, но случаи, когда родители мужа после его развода с матерью детей просят оставить им на воспитание хотя бы одного из сыновей от распавшегося брака, есть. Нередки и случаи, когда женщина, создающая новую семью, просит родственников бывшего мужа взять на воспитание детей «для оставления в своем роде» [18, 71-78; 19].

Эти традиции смягчают социальную и правовую проблемность отношений отчима и пасынка во вновь созданной семье. Но следование им в условиях, когда «каркас социальной модели казахского общества оказал-

ся не лишенным подвижности» [20, 94-111; 21, 105-106], как и в большинстве обществ постмодерна, не исключает ни разводов, ни споров о том, с кем из родителей будет проживать ребенок после развода [22, 23-29].

По оценкам социологов семьи с отчимами перестают восприниматься в качестве эпизодического отклонения от базовой модели нуклеарной семьи, составляя весьма значительный процент от общего числа брачных семей [23, 239-244; 24, 12-18]. В связи с этим в социологии таким семьям постарались придать эмпирическую определенность, именуя их сводной ячейкой наряду с существующими нормативными семейными ячейками [25, 99-110] и «социальной альтернативой семье с расторгнутым браком» [26, 61-68].

Легализация этой данности пока не отразилась на исследовании проблемы личных неимущественных отношений отчима и пасынка, пребывающих в статусе научно неопisanного и, по сути, гипотетического явления.

Конституционные нормы не дифференцируют виды семей, которые государство берет под защиту. В российской и в казахстанской Конституциях есть адресная политически легитимированная норма о том, что брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства (ст. 38 Конституции РФ², ст. 27 Конституции Казахстана³), позволяя считать, что в равной мере защите подлежат все виды семей.

Кодекс Республики Казахстан о браке (супружестве) и семье⁴ (далее – Кодекс РК о браке и семье) в технико-юридическом отношении ушел чуть дальше российского, заключив в отдельную норму специальный терминологический ряд для целей определения таких базовых категорий как семья, детство, близкие родственники, так и категорий второстепенных – патронат, суррогатная мать, свойство и др.). Однако, включив термин «свойство» в число системообразующих, казахстанский законодатель отстранился от его наполнения, указав на свойство лишь как на отношение одного из супругов к близким родственникам другого супруга (ст. 1 п. 16 Кодекс РК о браке и семье).

² Конституция Российской Федерации. Принята 12 декабря 1993 г. всенародным голосованием // *Российская газета*. 1993. 25 дек. № 237.

³ Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 г. на республиканском референдуме // *Ведомости Парламента РК*. 1996. № 4. Ст. 217.

⁴ Кодекс Республики Казахстан. О браке (супружестве) и семье: утв. 26 декабря 2011 года № 518-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.07.2020 г.) <https://online.zakon.kz>. См. также: Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 ноября 2019 г. № 6 «О применении судами законодательства, связанного со взысканием алиментов» (п. 19) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P190000006S>.

Если исходить из того, что по общему правилу свойство не попадает в сферу позитивного регулирования семейного законодательства, исключая отношения строго ограниченно определенных лиц, в числе которых отчим, мачеха, пасынок, падчерица, то предпочтительнее было указать перечень таких лиц.

Легальным институтом, в структуре которого есть упоминание об отчине и пасынке, являются нормы имущественной направленности. Следуя канонам семейно-правового регулирования, согласно которым первичными для семейного права являются отношения личные неимущественные, эти нормы содержат привязку к последним. Так, в нормах, касающихся алиментных притязаний отчимов и мачех (ст. 97 СК РФ⁵, ст. 141 Кодекс РК о браке и семье) есть указание на «воспитание пасынков и падчериц надлежащим образом». Аналогично устроены и нормы о наследственном правопреемстве (п. 3 ст. 1145 ГК РФ, п. 3 ст. 1064 ГК РК), в которых есть указание на отчима и пасынка, «проживающих под одной крышей» без указания срока (СК РФ) или «не менее десяти лет» (ГК РК). Подобные законодательные артикуляции на личных неимущественных отношениях отчима и пасынка логично следуют из названия соответствующих глав СК РФ и Кодекса РК о браке и семье, включивших отчима и мачеху в состав других членов семьи, о чем свидетельствует заголовки глав, в которых размещены нормы об алиментных притязаниях отчимов и мачех (гл. 15 и 21 соответственно).

Считается, что на защите более тесных юридически значимых отношений отчима и пасынка стоят нормы об усыновлении, отражая презумпцию того, что процесс неудовлетворенности статусом де-факто позволяет отчиму/мачехе усыновить ребенка своего супруга и тем самым «превратиться» в законного родителя (гл. 19 СК РФ, гл. 13 Кодекса РК о браке и семье). К усыновлению пасынка отчимом можно прибегнуть всегда, если это соответствует интересам ребенка и оба родителя согласны на усыновление, исключая факт уклонения родителя-нерези-

дента от воспитания и содержания ребенка, что установлено судом (ст. 127, п. 2 ст. 128 СК РФ⁶ ст. 84 Кодекса РК о браке и семье⁷).

Других нормативных вариантов обрести хотя бы часть родительских полномочий для участия в отношениях, связанных с интересами некровного ребенка, за пределами физического пространства семьи у отчима нет. Как и нет никаких норм для урегулирования отношений между отчимом и пасынком на случай смерти родителя-резидента, равной утрате ребенком родной семьи. При наступлении такого случая правовая логика диктует лишь один выход в виде передачи ребенка родителю-нерезиденту, а если он отсутствует или не способен исполнять родительские права и обязанности под опеку государства. У отчима, если он того пожелает, в таких случаях нет ни преимущественного права на опеку (перед другими родственниками ребенка или государством), ни права запросить такую опеку в судебном порядке.

Дефициты и заблуждения в познании личных неимущественных отношений отчима и пасынка

К исследованию проблемы личных неимущественных отношений отчима и пасынка в её современном состоянии семейно-правовая доктрина подходит не особо тщательно. Невидимость законодательных ориентиров и замкнутость на идее юридических прав и обязанностей отчима обеспечивает ей весьма невысокий уровень наукоёмкости.

Научный взгляд о правообязывании отчима в отношениях с пасынком зародился в советской юриспруденции, создавшей теорию правоотношения, развитое учение о правах и обязанностях родителей и учение о других членах семьи. На первых порах при описании природы отношений отчима и пасынка как других членов семьи акцент делался на фактических действиях со стороны отчима по принятию на себя обязанностей по воспитанию или содержанию [27]. Но после того, как по отношению к основным членам семьи конструкция юридических прав и обязанностей устоялась⁸, доктрина начала предпринимать попытки «законодательно

⁵ Семейный кодекс Российской Федерации. Принят 8 декабря 1995 г. // СПС КонсультантПлюс.

⁶ Как установлено Постановлением Пленума Верховного Суда РФ от 17 декабря 2013 № 37 «О внесении изменений в постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 20 апреля 2006 года № 8 «О применении судами законодательства при рассмотрении дел об усыновлении (удочерении) детей» судам необходимо иметь в виду, что при решении вопроса о доходе кандидата в усыновители ограничение в его размере не распространяется на отчима (мачеху) усыновляемого ребенка (п. 1.2 ст. 127 СК РФ)» // КонсультантПлюс.

⁷ См. также: Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2012 г. «Об утверждении Правил передачи детей, являющихся гражданами Республики Казахстан, на усыновление <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000380>.

⁸ КоБС РСФСР от 30 июля 1969 г. б/н. Гл. 8 «Права и обязанности родителей по воспитанию детей» (утратил силу).

навязать» права и обязанности также и другим членам семьи, включая отчима и мачеху [28, 36-39].

Основанием для правообязывания этих лиц служили аргументы о том, что «отчимом может быть кто угодно, даже тот, кому бы не доверили ни усыновление, ни опеку и попечительство» [6, 89]. Опираясь на теорию статусов как часть учения о правоотношении, представители семейно-правовой науки признали свойство, связывающее отчима и пасынка, «значимым фактом, порождающим обязанности по воспитанию пасынка» [5, 135]. В более поздних исследованиях, ориентированных на фактических воспитателей, к которым советская доктрина причисляла отчима и мачеху, взгляд на правообязывание отчима уже выглядел более радикально в виде категоричного указания на то, что «институт фактического воспитания должен быть детально регламентирован в законе» [7, 100].

Современные представители науки семейного права восприняли правообязывающую концепцию отчимства, созданную в «спокойной обстановке развитого социализма нашими советскими учителями» [28, 180], во многом механически. Единичные суждения о том, что эти лица, совместно проживая вместе со своим супругом и его несовершеннолетним ребенком, не воспитывают и не содержат этого ребенка, а лишь добровольно участвуют в его воспитании и содержании [29, 64], которые можно считать контраргументами, не привлекают доктрину. В итоге мировоззренческие, идеологические и теоретические аспекты личных неимущественных отношений отчима и пасынка со времен советского семейного права во многом остаются нетронутыми.

Мировоззренческий аспект проблемы идет от недоверия и подозрительности к отчиму, как лицу, не имеющему родственной связи с пасынком. Лежащий на поверхности факт её отсутствия обеспечил представлениям об этих отношениях в большей степени неприглядный образ, сопровождаемый негативными суждениями о фактах внутрисемейной декультурации в виде отчуждения, эмоционального и даже физического насилия по отношению к пасынку. Совершенно очевидно, что такие представления противоречат исходной идее нормативного регулирования семейных отношений в целом,

согласно которой семья – это место мира, доверия, уважения и взаимопонимания, ответственность её членов за судьбу друг друга.

В области психологического знания, транслирующего аналитику эмпирических наблюдений, высказаны вполне обоснованные суждения о том, что отчим, выполняя, по сути, родительские функции, «может иметь такое же эмоциональное отношение к неродному ребёнку, что и биологический отец» [30, 176], а среди отчимов, как и кровных отцов, есть разные типы, «чаще встречаются функциональный и дистантный типы, реже – эмоциональный тип» [31, 87]. Уважение этих знаний юриспруденцией в режиме так называемого междисциплинарного перекрестка, как минимум, позволит снизить градус недоверия к сводным семьям и отношениям в них. Не следует приписывать личным неимущественным отношениям в них заведомо опасный образ. Факты внутрисемейной девиантности, к большому сожалению, в равной мере присутствуют как в семьях традиционных, так и семьях, от них производных.

В конце концов пока еще здравствующей мифологической логике, обеспечившей сводным семьям долгосрочный «эффект Золушки» [32, 95-109], и биологической логике кровного родства, под которую отчим не подпадает, можно противопоставить знание, созданное «наукой всех наук» философией. Её гуманистическая истина о том, что в каждом обществе есть культурно обусловленные правила, которые определяют, как вести себя, чтобы не быть заподозренным и осужденным, по-прежнему остается вечной.

Если рассуждать об идеологических причинах, то они в большей степени связаны с ориентиром на традиционную узкородственную семью, основанную на браке и кровных узах. Наиболее распространенным определением семьи этого исторического периода было то, согласно которому в социалистическом обществе семья это ячейка общества, её составляют лица, связанные браком или родством, общностью жизни и взаимосвязанными юридическими правами и обязанностями. Эта культовая идея, выпестованная в недрах социалистического права [33, 64; 15, 19], остаётся социально, политически и юридически значимой, продолжая выступать залогом демографическо-

Кодекс КазССР от 6 августа 1969 г. № 4276 «О браке и семье». Гл. 10 «Личные права и обязанности родителей» (утратил силу).

го равновесия и благополучного воспитания детей. Доминирующий стандарт культурной идеализации кровных родителей в такой семье вполне естественно сопровождается ожиданием того, что отчим, заключивший брак с родителем ребенка и пришедший в семью, где уже есть ребенок, должен немедленно ассимилироваться в сводной семье и любить своего пасынка по тем же правилам, что и биологические родители. Иное не вписывается в стандарты традиционной семьи. Этим идеалистическим представлениям о беспроблемной ассимиляции отчима сегодня противопоставлены далеко не единичные аргументы представителей социологии семьи, указавших на шаговые алгоритмы вхождения отчима в отношения с пасынком, которые требуют необходимого и разумного времени [26, 64; 34].

Если констатировать существующее научное положение в части исследованности проблемы личных неимущественных прав отчима и пасынка, то оно может быть описано как то, в котором отсутствует какое-либо понимание того, что они представляют собой с точки зрения возможного законодательного участия в них. А именно, каковы пределы законодательного давления на них и, что не менее значимо, как они соотносятся с таким ключевыми семейно-правовыми понятиями как семья и родительство как первостепенными и системообразующими. Простой факт нормативной связанности этих отношений с воспитательными терминами и совместным проживанием, на что законодатель указывает в отдаленных нормах имущественного содержания, как оказалось, проясняет совсем немного.

В связи с этим сформулируем ту перспективную юридическую задачу, которую надлежит решить современному законодателю с участием науки семейного права в части достижения юридической определенности в регулировании личных неимущественных отношений с участием отчима.

Понимая, что любое «продвижение права вглубь семьи требует от законодателя крайней осторожности и взвешенности» [35, 39], мы видим эту задачу в поиске таких теоретических решений, которые позволят научно обосновать те инструментальные способы, привлекая которые закон будет уважать добровольные, фактические, позитивные личные неимущественные отношения между отчимом и пасынком, не отрицая при этом законных прав и обязанностей биологических родителей, которыми их наделил

закон, признав основными и естественными воспитателями ребенка.

Прежде всего, необходимо отойти от субъективной интерпретации проблемы отчима. Междисциплинарные исследования и глобальная юридическая мысль, устроенная на принципе наилучших интересов ребенка, способствуют этому. Это первое.

Во-вторых, теория о личных неимущественных правах отчима и пасынка должна учитывать то императивное законодательное положение, согласно которому родители имеют равные права и обязанности в отношении своих детей (п. 1 ст. 61 СК РФ, п. 1 ст. 68 Кодекса РК о браке и семье), даже если они развелись и не проживают совместно с ребенком (ст. 66 СК РФ, ст. 73 Кодекса РК о браке и семье). Надо признать, что эти нормативные императивы, подчеркивая значимость для наилучшего блага ребенка естественного родительского воспитания, побуждают воспринимать явление отчима как вторичное в иерархии отношений «биологический родитель – кровный ребенок». Дословно это означает, что любые суждения о личных неимущественных отношениях между отчимом и пасынком должны быть теоретически устроенными так, чтобы не исключать из сферы внимания родителя, не проживающего вместе с ребенком (родитель-нерезидент).

В процессе интерпретации законодательного императива о том, что «родители имеют равные права и обязанности» применительно к постразводным родительским отношениям, доктрина мыслит упрощенно и даже ошибочно, призывая «отказаться от мифа о равноправии родителей при их раздельном проживании, введя конструкции «ограниченный статус» и «разлучение» [36, 83].

В-третьих, в интересах ребенка отчим, руководствуясь собственным волеизъявлением и согласием родителя-резидента, должен иметь право в инициативном порядке обратиться в суд для целей получения части полномочий в отношении пасынка, объем которых не ущемит родительских прав и обязанностей родителя-нерезидента.

Предоставление таких полномочий отчиму - не самое простое для законодателя решение. Право родительской опеки в виде юридических прав и обязанностей по общему правилу несут только законные родители, выполняя по отношению к ребенку обязательства «по происхождению» перед тем, которого они привели в этот мир. Либо опека учреждается принудительно, если к

тому есть основания для обеспечения благополучия ребенка, по каким-либо причинам его лишенным. В этом случае появляется третье основание для получения как бы родительской опеки. Оно, по понятным причинам, не снимает всех проблем юридического молчания по отношению к отчиму, однако нельзя не признать, что необходимую долю публичного участия в отношении отчима и пасынка вносит. Особенно если учесть, что вопрос о том, с кем останется ребенок в случае смерти или болезни биологического родителя-резидента, пусть частично, но она все же решает.

Заключение

Существующие теоретические попытки дисциплинировать отчима в его отношениях с пасынком путем его автоматического правообязывания, да еще без учета прав, которыми по закону наделены биологические родители, являются научным заблуждением. Возвести отношения отчима и пасынка на уровень отношений правовых, задавим автоматический, императивный, правообязывающий характер, с точки зрения юридико-технической, несложно. Вопрос в другом: чего достигнет законодатель, при включении соответствующих норм в действующее семейное законодательство. Кому от этого будет лучше и будет ли, неизвестно.

Семейное право цивилизованного государства не может себе позволить простого молчания по поводу регулирования отношений с участием вторичных членов семьи, какими являются отчим, мачеха, пасынок, падчерица. Молчание должно быть квалифицированным. Это значит, что такое молчание действует как правонаправляющее за счет различных норм-проводников, указывающих на должное качество отношений в семье. Кроме конституционных норм и вводных норм действующего семейного зако-

нодательства (ст. 1 СК РФ, ст. 1 Кодекса РК о браке и семье) к числу таких норм можно причислить предписания абз. 2 ч. 1 ст. 65 СК РФ и абз. 2 ст. 72 Кодекса РК о браке и семье, фиксирующие императив о том, что «способы воспитания детей должны исключать пренебрежительное, жесткое, грубое, унижающее человеческое достоинство обращение, оскорбление и эксплуатацию детей». Не стоит умалять и законодательное указание на то, что воспитание других членов семьи должно «быть надлежащим».

Если демографический режим конкретной страны требует большего участия законодателя в личных неимущественных отношениях отчима и пасынка, чем просто указание на «крепкую семью» и «надлежащее воспитание», то доктринально надлежит договориться о том, какие аспекты этих отношений должны быть дополнительно охвачены нормами. О том, что определённые адаптивные стратегии этим отношениям сегодня уже необходимы, свидетельствует неоправданное законодательное молчание по отношению к ситуациям смерти (тяжелой болезни) родителя-резидента, состоящего в браке с отчимом, отсутствие у отчима права на добровольную опеку над ребенком, против которой не возражают законные родители ребенка. Возможность отчима и законных родителей договориться на уровне соглашения о том, в каком объеме отчим может участвовать в судьбе ребенка, с которым он совместно проживает, также пока законодателя не интересует. Эти аспекты законодательного вмешательства нуждаются в дополнительном научном описании на уровне диалога. Но методологическим условием для такого диалога должен стать отказ от концепции правообязывания отчима и определение вида родственных отношений отчима и пасынка в составе семьи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Елисеева А.А. *Правовое регулирование личных неимущественных отношений в семейном праве Российской Федерации: автореф. дис. ... к.ю.н. М., 2008*
2. Гуляева Н.А. *Семейно-правовое регулирование отношений между ребенком и другими членами семьи, не являющимися его законными представителями: автореф. дис... к.ю.н. М., 2011;*
3. Никитин Д.Н. *Правовое регулирование личных неимущественных отношений супругов: вопросы теории и практики: автореф. дис.... к.ю.н. Курск, 2013.*
4. Рясенцев В.А. *Задачи совершенствования законодательства о браке и семье // Развитие законодательства о браке и семье. Под ред. М.Я. Булошниковой и др. М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1978. С. 36-39*
5. Мананкова Р.П. *Правовые проблемы членства в семье. Томск: Изд-во Томского уни-*

верситета, 1985

6. Казанцева А.Е. *Обязанности и права родителей и заменяющих их лиц и ответственность за их нарушение*. Томск. Изд-во Томского госуниверситета, 1987

7. Воронина З.И. *Институт фактического воспитания в семейном праве* // Правоведение. 1992. № 5. С. 98-102.

8. Бахтияров И.П. *Мачеха, отчим, пасынок и падчерица как субъекты семейных правоотношений*. Евразийский юридический журнал. № 9 (16). 2009.

9. Малькевич М.С. *Реализация родительских прав в случае проживания ребенка с отчимом (мачехой), сожителем (сожительницей)* // Вестник Самарского государственного университета. Серия Право. 2014. № 5 (116). С. 240-243

10. Кулакова А. А. *Особенности правоотношений отчима (мачехи) и пасынка (падчерицы)* // Вестник Владимирского юридического института. 2018. № 4 (49). С. 107-110.

11. Гаврилов В.Н., Сливина Д.В. *Правовой статус пасынков (падчериц) и отчима (мачех)* // Закон и право. 2021. № 7. С. 68-69

12. Телегин Р.Е. *Правовое положение отчима и мачехи по законодательству Российской Федерации* // Семейное и жилищное право. 2020. № 3. С. 36-39 и др.

13. Юркевич Н.Г. *Советская семья. Функции и условия стабильности*. Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1970.

14. Харчев А.Г. *Быт и семья в социалистическом обществе*. Ленинград. Знание, 1968.

15. Сапаргалиев Г.С. *Об организационно-правовых вопросах обеспечения безопасности детей*. В кн.: *Становление конституционного строя Республики Казахстан 1990-1996*. Сб. статей Алматы. Жеты Жарги, 1997. С. 18-21

16. Жаназарова З. Ж. *Семья в современном Казахстане: состояние и перспективы развития*. материалов VI Конгресса социологов Казахстана. Астана, 2018. С. 216-223.

17. Аргынбаев Х.А. *Семья и брак у казахов: Автореф. дис. ... доктора ист. наук*. Алма-Ата, 1975.

18. Наумова О.Б. *Новое и традиционное в структуре современной казахской семьи* // Полевые исследования института этнографии. 1980-1981. Сборник статей. М., 1984. С. 71-78.

19. Кабакова М.П., Масалимова А.Р. *Этнокультурные традиции казахской семьи: психологический анализ*. Вестник КазНУ. Алматы, 2010. Available at: <https://articlekz.com/article/8367>.

20. Стасевич И.В. *Брак и семья у казахов в конце XIX – начале XXI в. время и традиция* // Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН. Санкт-Петербург, 2009. С. 94-111. С. 109.

21. Гусев М.А. *Институт отцовства в Республике Казахстан: проблемы правового обеспечения: дисс. на соиск. степени доктора философии (PhD)*. Алматы. 2020. С. 105-106.

22. Гусев М.А. *Принцип равенства прав родителей: законодательное регулирование и проблемы реализации прав на практике* // Наука и жизнь Казахстана. Международный научно-популярный журнал. 2019. № 6/2. С. 23-29.

23. Шабденова А.Б., Веревкин А. В. *Особенности отношения к бракам и разводам казахстанцев с различным семейным статусом*. // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. 2017. Т. 60. № 1. С. 239-244.

24. Турганова М. К. *Современная ситуация по бракам и разводам в Республике Казахстан* // Электронный научно-образовательный вестник Здоровье и образование в XXI веке. 2015. Т. 17. № 8. С. 12-18.

25. Гурко Т. А. *Новые семейные формы: тенденции распространения и понятия* // Социологические исследования. 2017. № 11 (403). С. 99-110.

26. Шевченко И.О. *Сводные семьи: отношения и проблемы* // Вестник РГГУ. Серия: философия, социология, искусствоведение. 2016. № 4 (6). С. 61-68.

27. Ворожейкин М.В. *Семейные правоотношения*. М.: Госюриздат, 1972.

28. Мананкова Р.П. *О современном состоянии цивилистики* // Вестник Томского государственного университета. 2019. № 34.

29. Копыткова Н. В. *Обязанности отчима и мачехи по воспитанию пасынков и падчериц* // Эволюция государства и права: история и современность: Сб. научных статей II Международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию юридического факультета Юго-Западного государственного университета. Отв. ред. С.Г. Емельянов.

Курск: ЗАО «Университетская книга», 2017.

30. Мид М. Мужское и женское. Исследования полового вопроса в изменяющемся мире. М.: Росспэн, 2004.

31. Валитова И.Е., Клещева Е.А. Родительство отца и родительство отчима: сравнительный анализ // Вестник БарГУ. Серия: педагогические науки. Психологические науки. Филологические науки. 2013. № 1.

32. Whiting J., Smith D., et al. Overcoming the myth of Cinderella // Journal of divorce and remarriage. 2007. No. 47. Pp. 95 – 109.

33. Короткова Л. П. Необходимо универсальное понятие семьи // Правоведение. 1980. № 1.

34. Steinbach A. Step – families // Handbuch Familiensoziologie. 2014. S. 563-610 URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-02276-1_19?error=cookies_not_supported&code=6771d97c-ff51-4932-bb4c-d3dde572aceb (дата обращения 10.02.2022).

35. Косова О.Ю. О концептуальной основе развития российского семейного законодательства // Актуальные проблемы российского права. 2017. № 5.

36. Громоздина М. В. Осуществление родительских прав при раздельном проживании родителей по законодательству Российской Федерации. Новосибирск. Сибирский университет потребительской кооперации, 2011.

REFERENCES

1. Eliseeva A.A. *Pravovoe regulirovanie lichnyh neimushhestvennyh otnoshenij v semejnom prave Rossijskoj Federacii: avtoref. dis. ... k.ju.n. M., 2008*

2. Guljaeva N.A. *Semejno-pravovoe regulirovanie otnoshenij mezhdu rebenkom i drugimi chlenami sem'i, ne javljajushhimisja ego zakonnyimi predstaviteljami: avtoref. dis... k.ju.n. M., 2011;*

3. Nikitin D.N. *Pravovoe regulirovanie lichnyh neimushhestvennyh otnoshenij suprugov: voprosy teorii i praktiki: avtoref. dis.... k.ju.n. Kursk, 2013.*

4. Rjasencev V.A. *Zadachi sovershenstvovanija zakonodatel'stva o brake i sem'e // Razvitie zakonodatel'stva o brake i sem'e. Pod red. M.Ja. Buloshnikova i dr. M.: Izd-vo IGiP AN SSSR, 1978. S. 36-39*

5. Manankova R.P. *Pravovye problemy chlenstva v sem'e. Tomsk: Izd-vo Tomskogo universiteta, 1985*

6. Kazanceva A.E. *Objazannosti i prava roditelej i zamenjajushhih ih lic i otvetstvennost' za ih narushenie. Tomsk. Izd-vo Tomskogo gosuniversiteta, 1987*

7. Voronina Z.I. *Institut fakticheskogo vospitanija v semejnom prave // Pravovedenie. 1992. № 5. S. 98-102.*

8. Bahtiarov I.P. *Macheha, otchim, pasynok i padcherica kak sub#ekty semejnyh pravootnoshenij. Evrazijskij juridicheskij zhurnal. № 9 (16). 2009.*

9. Mal'kevich M.S. *Realizacija roditel'skih prav v sluchae prozhivanija rebenka s otchimom (machehoj), sozhitel'em (sozhitel'nicей) // Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija Pravo. 2014. № 5 (116). S. 240-243*

10. Kulakova A. A. *Osobennosti pravootnoshenij otchima (machehi) i pasynka (padchericy) // Vestnik Vladimirskogo juridicheskogo instituta. 2018. № 4 (49). S. 107-110.*

11. Gavrilo V.N., Slivina D.V. *Pravovoj status pasynkov (padcheric) i otchima (macheh) // Zakon i pravo. 2021. № 7. S. 68-69*

12. Telegin R.E. *Pravovoe polozhenie otchima i machehi po zakonodatel'stvu Rossijskoj Federacii // Semejnoe i zhilishhnoe pravo. 2020. № 3. S. 36-39 i dr.*

13. Jurkevich N.G. *Sovetskaja sem'ja. Funkcii i uslovija stabil'nosti. Izd-vo BGU im. V.I. Lenina, 1970.*

14. Harchev A.G. *Byt i sem'ja v socialisticheskom obshhestve. Leningrad. Znanie, 1968.*

15. Sapargaliev G.S. *Ob organizacionno-pravovyh voprosah obespechenija bezopasnosti detej. V kn.: Stanovlenie konstitucionnogo stroja Respubliki Kazahstan 1990-1996. Sb. statej Almaty. Zhety Zhargi, 1997. S. 18-21*

16. Zhanazarova Z. Zh. *Sem'ja v sovremennom Kazahstane: sostojanie i perspektivy razvitija. materialov VI Kongressa sociologov Kazahstana. Astana, 2018. S. 216-223.*

17. Argynbaev H.A. *Sem'ja i brak u kazahov: Avtoref. dis. ... doktora ist. nauk. Alma-Ata, 1975.*
18. Naumova O.B. *Novoe i tradicionnoe v strukture sovremennoj kazahskoj sem'i // Polevye issledovanija instituta jetnografii. 1980-1981. Sbornik statej. M., 1984. S. 71-78*
19. Kabakova M.P., Masalimova A.R. *Jetnokul'turnye tradicii kazahskoj sem'i: psihologicheskij analiz. Vestnik KazNU. Almaty, 2010. Available at: <https://articlekz.com/article/8367>.*
20. Stasevich I.V. *Brak i sem'ja u kazahov v konce XIX – nachale HHI v. vremja i tradicija // Jelektronnaja biblioteka Muzeja antropologii i jetnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) RAN. Sankt-Peterburg, 2009. S. 94-111. S. 109.*
21. Gusev M.A. *Institut otcovstva v Respublike Kazahstan: problemy pravovogo obespechenija: diss. na soisk. stepeni doktora filosofii (PhD). Almaty. 2020. S. 105-106.*
22. Gusev M.A. *Princip ravenstva prav roditel'noj regulirovanie i problemy realizacii prav na praktike // Nauka i zhizn' Kazahstana. Mezhdunarodnyj nauchno-populjarnyj zhurnal. 2019. № 6/2. S. 23-29.*
23. Shabdenova A.B., Verevkin A. V. *Osobennosti otnoshenija k brakam i razvodam kazahstancev s razlichnym semejnym statusom. // Vestnik KazNU. Serija psihologii i sociologii. 2017. T. 60. № 1. S. 239-244.*
24. Turganova M. K. *Sovremennaja situacija po brakam i razvodam v Respublike Kazahstan // Jelektronnyj nauchno-obrazovatel'nyj vestnik Zdorov'e i obrazovanie v XXI veke. 2015. T. 17. № 8. S. 12-18.*
25. Gurko T. A. *Novye semejnye formy: tendencii rasprostraneniya i ponjatija // Sociologicheskie issledovanija. 2017. № 11 (403). S. 99-110.*
26. Shevchenko I.O. *Svodnye sem'i: otnoshenija i problemy // Vestnik RGGU. Serija: filosofija, sociologija, iskusstvovedenie. 2016. № 4 (6). S. 61-68.*
27. Vorozhejkin M.V. *Semejnye pravootnoshenija. M.: Gosjurizdat, 1972.*
28. Manankova R.P. *O sovremennom sostojanii civilistiki // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2019. № 34.*
29. Kopytkova N. V. *Objazannosti otchima i machehi po vospitaniju pasynkov i padcheric // Jevoljucija gosudarstva i prava: istorija i sovremennost': Sb. nauchnyh statej II Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvjashhennoj 25-letiju juridicheskogo fakul'teta Jugo-Zapadnogo gosudarstvennogo universiteta. Otv. red. S.G. Emel'janov. Kursk: ZAO «Universitetskaja kniga», 2017.*
30. Mid M. *Muzhskoe i zhenskoe. Issledovanija polovogo voprosa v izmenjajushhemsja mire. M.: Rosspjen, 2004.*
31. Valitova I.E., Kleshheva E.A. *Roditel'stvo otca i roditel'stvo otchima: sravnitel'nyj analiz // Vestnik BarGU. Serija: pedagogicheskie nauki. Psihologicheskie nauki. Filologicheskie nauki. 2013. № 1.*
32. Whiting J., Smith D., et al. *Overcoming the myth of Cinderella // Journal of divorce and remarriage. 2007. No. 47. Pp. 95 – 109.*
33. Korotkova L. P. *Neobhodimo universal'noe ponjatie sem'i // Pravovedenie. 1980. № 1.*
34. Steinbach A. *Step – families // Handbuch Familiensoziologie. 2014. S. 563-610 URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-02276-1_19?error=cookies_not_supported&code=6771d97c-ff51-4932-bb4c-d3dde572aceb (data obrashhenija 10.02.2022).*
35. Kosova O.Ju. *O konceptual'noj osnove razvitija rossijskogo semejnogo zakonodatel'stva // Aktual'nye problemy rossijskogo prava. 2017. № 5.*
36. Gromozdina M. V. *Osushhestvlenie roditel'skih prav pri razdel'nom prozhivanii roditel'ev po zakonodatel'stvu Rossijskoj Federacii. Novosibirsk. Sibirskij universitet potrebitel'skoj kooperacii, 2011.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ ТАМАҚ ЖӘНЕ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ ДАМУ

Мадина Қойшыбайқызы Жүсіпбекова¹

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhmk6464@mail.ru

Эльмира Орынтайқызы Тойлыбекова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: elmira-01-1981@mail.ru

Қуаныш Жақсыбайұлы Жарекеев

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kuanysh.zharekeev@mail.ru

Аннотация. Мақалада елді азық-түлік және азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз ететін аграрлық секторды дамытудың құқықтық проблемасы қарастырылады. Азық-түлік қауіпсіздігі басым және халықаралық маңызы бар жаһандық проблема болып табылады. Қазіргі қоғам үшін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Біріншіден, халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету физикалық тұрғыдан оның өмірін қамтамасыз ету болып табылады; екіншіден, азық-түлік қауіпсіздігі мемлекеттің экономикалық тұрақтылығы мен саяси тәуелсіздігін, оның ұлттық-мемлекеттік мүдделерге нұқсан келтірместен өз азаматтарының бастапқы қа-жеттіліктерін қамтамасыз ету қабілетін анықтайтын ұлттық қауіпсіздік бағыттарының бірі.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету біздің мемлекетіміздің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Мақала авторы аграрлық сектордың маңыздылығын көрсетеді, халықаралық құжаттар мен құқықтық актілерден “азық-түлік қауіпсіздігі” терминінің әртүрлі анықтамаларын келтіреді, “азық-түлік қауіпсіздігі” және “тамақ қауіпсіздігі” терминдерінің мәнін ашуға тырысады, азық-түлік және тамақ қауіпсіздігінің өзара байланысы мәселелерін қарастырады, олардың құқықтық негіздерін анықтайды. Сонымен бірге, автор азық-түлік қауіпсіздігін адамдардың денсаулығы мен өмірін анықтайтын негізгі фактор болып табылатын азық-түлік қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі ретінде анықтайды. Сонымен қатар, автор азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша ғалымдардың пікірін талдайды және халықаралық тәжірибені қолдануды ұсынады. Зерттеудің мақсаты елдің азық-түлік және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін аграрлық сектордың маңызын зерделеу болып табылады. Автор ауыл шаруашылығындағы проблемаларды шешетін “азық-түлік қауіпсіздігі туралы” ҚР Заңы мен “жеке қосалқы шаруашылық туралы” ҚР Заңын қабылдауды, агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялауды күшейтуді және ауыл шаруашылығы техникасын жаңғыртуды, сондай-ақ шет елдердің озық тәжірибесін алуды ұсынады.

Түйінді сөздер: Азық-түлік қауіпсіздігі, тамақ өнімдері, жеке қосалқы шаруашылық, агроөнеркәсіптік кешен, аграрлық сектор.

¹ Хат-хабарға арналған автор

РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАК УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПИЩЕВОЙ И ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жусупбекова Мадина Койшыбаевна*

Доцент кафедры «Правоведение» Кызылординского университета имени Коркыт Ата, кандидат юридических наук, г. Кызылорда, Республика Казахстан; e-mail: zhmk6464@mail.ru

Тойлыбекова Эльмира Орынтаевна

Старший преподаватель кафедры «Правоведение» Кызылординского университета имени Коркыт Ата, кандидат юридических наук, г. Кызылорда, Республика Казахстан; e-mail: elmira-01-1981@mail.ru

Жарекеев Куаныш Жаксыбаевич

Старший преподаватель кафедры «Правоведение» Кызылординского университета имени Коркыт Ата, магистр права, г. Кызылорда, Республика Казахстан; e-mail: kuanysh.zharekeev@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается правовая проблема развития аграрного сектора, которая обеспечивает страну продовольственной и пищевой безопасностью. Продовольственная безопасность является глобальной проблемой, имеющая приоритетную и международную значимость. Проблема обеспечения продовольственной безопасности для современного общества является одной из важнейших. Поскольку во-первых, обеспечение населения продовольствием - это в физическом смысле обеспечение его жизнедеятельности; во-вторых, продовольственная безопасность одно из направлений национальной безопасности, которая определяет экономическую устойчивость и политическую независимость государства, его способность обеспечивать первичные потребности своих граждан без ущерба национально-государственным интересам.

Обеспечение продовольственной безопасности является одной из основных задач нашего государства.

Автор статьи указывает на значение аграрного сектора, приводит различные определения термина «продовольственная безопасность» из международных документов и правовых актов, пытается раскрыть сущность терминов «продовольственная безопасность» и «пищевая безопасность», рассматривает вопросы взаимосвязи продовольственной и пищевой безопасности, определяет их правовые основы. В то же время автор определяет пищевую безопасность как один из компонентов продовольственной безопасности, являющийся основным фактором и определяющим здоровье и жизнедеятельность людей. Вместе с этим, автор анализирует мнения ученых по обеспечению продовольственной безопасности и предлагает применить международную практику. Целью исследования является изучение значения аграрного сектора, обеспечивающего продовольственную и пищевую безопасность страны. Автор предлагает принять Закон РК «О продовольственной безопасности» и Закон РК «О личном подсобном хозяйстве», которые решили бы проблемы в сельском хозяйстве, усилить субсидирование агропромышленного комплекса и модернизировать сельскохозяйственную технику, а также перенимать передовой опыт зарубежных стран.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, пищевые продукты, личное подсобное хозяйство, агропромышленный комплекс, аграрный сектор.

DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS A CONDITION FOR ENSURING FOOD AND FOOD SECURITY

Zhusupbekova Madina Koishybayevna*

*Associate Professor of the Department of «Jurisprudence»
of the Korkyt Ata Kyzylorda University, Candidate of Law,
Kyzylorda, Republic of Kazakhstan; e-mail: zhmk6464@mail.ru*

Toylybekova Elmira Oryntayeva

*Senior Lecturer of the Department of «Jurisprudence»
of the Korkyt Ata Kyzylorda University, Candidate of Law,
Kyzylorda, Republic of Kazakhstan; e-mail: elmira-01-1981@mail.ru*

Zharekeev Kuanysh Zhaksybayevich

*Senior Lecturer of the Department of «Jurisprudence»
of the Korkyt Ata Kyzylorda University, Master of Law,
Kyzylorda, Republic of Kazakhstan; e-mail: kuanysh.zharekeev@mail.ru*

Abstract. *The article deals with the legal problem of the development of the agricultural sector, which provides the country with food and food security. Food security is a global issue of priority and international importance. The problem of ensuring food security for modern society is one of the most important. Because firstly, the provision of food to the population is, in the physical sense, the provision of its vital activity; Secondly, food security is one of the directions of national security, which determines the economic stability and political independence of the state, its ability to provide for the primary needs of its citizens without prejudice to national and state interests.*

Ensuring food security is one of the main tasks of our state.

The author of the article points out the importance of the agricultural sector, gives various definitions of the term “food security” from international documents and legal acts, tries to reveal the essence of the terms “food security” and “food security”, examines the issues of the relationship between food and food security, defines their legal foundations. At the same time, the author defines food safety as one of the components of food security, which is the main factor and determines the health and livelihoods of people. At the same time, the author analyzes the opinions of scientists on ensuring food security and suggests applying international practice. The purpose of the study is to study the importance of the agricultural sector, which ensures the food and food security of the country. The author proposes to adopt the Law of the Republic of Kazakhstan “On Food Security” and the Law of the Republic of Kazakhstan “On personal subsidiary farming”, which would solve problems in agriculture, strengthen subsidies to the agro-industrial complex and modernize agricultural machinery, as well as adopt the best practices of foreign countries.

Keywords: *food security, food products, personal subsidiary farming, agro-industrial complex, agricultural sector.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_86

Кіріспе

ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «Қазақстанның аграрлық әлеуеті көп. Бірақ агро-өнеркәсіп кешені саласында көптеген проблемалар жинақталды» [1]. Мемлекет Басшысы Қ.К.Тоқаевтың айтуынша, аграрлық сектордың проблемаларының біріншісі, тиімсіз баға белгілеу және азық-түлік тауарларын бөлу болып табылады, яғни көтерме-тарату орталықтарын құру қажет, олар шағын ауыл шаруашылығы та-

уарларын өндірушілер мен жеке қосалқы шаруашылығы бар адамдарға қолжетімді болуы тиіс. Сонымен қатар, өндірушіден тұтынушыға дейінгі бағалар бойынша бірыңғай бақылауды қамтамасыз ету қажет, мұнда бағаның өсуі кезінде жағдайды мұқият талдау қажет. Екіншіден, жем-шөп дақылдарын өсіру алаңдарын кеңейту және ауыспалы егістің сақталуын бақылауды күшейту қажет, бұл ретте жерді ғарыштық мониторингтеу және қашықтықтан зондтау мүмкіндіктерін пайдалану, ауыл тұрғында-

рының жеке аулаларын жайылымдық алқаптармен қамтамасыз ету қажет. Осыған байланысты бұрыннан қажет болып келе жатқан «Жеке қосалқы шаруашылықтар туралы» жеке заңды әзірлеу тапсырылды және онда жеке қосалқы шаруашылықпен айналысатындардың құқықтық мәртебесі мен оларды мемлекеттік қолдау шаралары ескерілуі тиіс делінді. Үшіншіден, ветеринария саласын жетілдіру қажет, онсыз ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын кеңейту мүмкін емес, сондықтан бұл салада процестерді цифрландыру қажеттілігі бар. Төртіншіден, субсидиялау тетігін қайта қарау және тұрақтандыру қажет, бұл ретте тетік шағын және орта шаруашылықтарға түсінікті әрі ашық әрі толық көлемде қолжетімді болуға тиіс. Ауыл шаруашылығын субсидиялау өнеркәсіптік саясатқа сәйкес жүргізілуге тиіс. Бесіншіден, ауыл шаруашылығындағы техниканы жаңғырту керек. Президент агроөнеркәсіптік кешеннің басты міндеті елді негізгі азық-түлікпен толық қамтамасыз ету, яғни азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылатынын атап өтті [1].

Аграрлық сектор елді азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз ететін, демек оның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін экономика секторларының бірі болып табылады.

Зерттеудің мақсаты елдің тамақ, оның ішінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін экономиканың маңызды секторы болып табылатын аграрлық секторды дамыту мәселелерін зерделеу болып табылады. Зерттеудің міндеттері болып табылады:

- азық-түлік және тамақ қауіпсіздігінің мәнін ашу;
- азық-түлік қауіпсіздігі ұғымын және оның Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша өлшемдерін қарау;
- халықаралық тәжірибені зерттеу;
- аграрлық заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныс жасау.

Әдістер мен пайдаланылған материалдар

Азық-түлік және азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерімен көптеген ресейлік және отандық ғалымдар айналысуда.

Аграрлық сектордың тамақ және азық-түлік қауіпсіздігінің шарты ретінде дамуы туралы мақала жазу барысында ресейлік және отандық ғалымдарының ғылыми жұ-

мыстары, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық құжаттары пайдаланылды, тарихи, аналитикалық талдау, салыстырмалы әдістер, талдау және синтез әдістері қолданылды.

Сонымен бірге қазақстандық ғалым Л.К.Еркімбаева мен ресейлік ғалым А.И. Бирюковтың ғылыми жұмыстары зерттеліп, пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері

Азық-түлік қауіпсіздігін басым және халықаралық маңызы бар жаһандық проблема ретінде қарау керек. Қазіргі қоғам үшін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Біріншіден, халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету - бұл физикалық тұрғыдан оның тіршілігін қамтамасыз ету; екіншіден, азық-түлік қауіпсіздігі - мемлекеттің экономикалық тұрақтылығы мен саяси тәуелсіздігін, оның ұлттық - мемлекеттік мүдделерге нұқсан келтірместен өз азаматтарының бастапқы қажеттіліктерін қамтамасыз ету қабілетін анықтайтын ұлттық қауіпсіздік бағыттарының бірі.

Адамның толық тамақтану және аштықтан қорғау құқығы 1948 жылғы Адам құқықтары туралы Халықаралық билдің және 1966 жылғы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пактінің ажырамас бөлігі болды. Мысалы, 1948 жылы БҰҰ қабылдаған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 25-бабында: «Әр адам өзінің және отбасының денсаулығы мен әл-ауқатын сақтау үшін қажет тамақ, киім, тұрғын үй, медициналық көмек және қажетті әлеуметтік қызметтерді қоса алғанда және жұмыссыздық, ауру, мүгедектік, жесірлік, кәрілік, өмір сүру қаржысы болмай қалған немесе адамның еркіне байланысты емес басқа да жағдайлар болған кезде осындай өмір сүру деңгейіне құқылы».²

Мысалы, ЕурАзЭҚ мемлекетаралық кеңесінің 2009 жылғы 11 желтоқсандағы № 464 шешімімен қабылданған Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың азық-түлік қауіпсіздігі Тұжырымдамасында «Азық-түлік қауіпсіздігі деп өз өндірісі есебінен елдің азық-түлік тәуелсіздігі қамтамасыз етілетін, белсенді және салауатты өмір сүру, сондай-ақ демографиялық өсуді қамтамасыз ету үшін қажетті мөлшерде және сапада

² Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. [Электронды ресурс] // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001/>. (Дата обращения: 01.03.2022).

бүкіл халық үшін азық-түлік пен таза ауыз судың негізгі түрлерінің физикалық және экономикалық қолжетімділігіне кепілдік берілетін мемлекет экономикасының жай-күйі» деп түсініледі.³

Сыртқы және ішкі жағдайлардың өзгеруіне тәуелсіз болып табылатын елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңызды міндеттерге мыналар жатады:

- азық-түлік қауіпсіздігіне қатысты барлық қауіптердің алдын алу, дүлей зілзалалар және басқа да төтенше жағдайлар кезінде азаматтарды азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету жүйесінің тұрақты әзірлігі, сапалы және қауіпсіз тамақ өнімдерінің стратегиялық қорларын қалыптастыру есебінен олардың теріс салдарларын барынша азайту;

- ЕурАзЭҚ-қа мүше мемлекеттердің әрбір азаматы үшін белсенді және салауатты өмір салты үшін қажетті негізгі тамақ өнімдерін тұтынудың белгіленген ұтымды нормаларына сәйкес келетін көлемде және ассортиментте қауіпсіз және сапалы тамақ өнімдеріне қол жеткізу және олардың нақты және экономикалық қолжетімділігіне қол жеткізу және оларды қолдау;

- ЕурАзЭҚ азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін жеткілікті азық-түліктің негізгі түрлерінің ішкі өндірісін тұрақты дамыту;

- тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі мен сапасын қамтамасыз ету.⁴

2010 жылғы 19 қарашада Тәуелсіз Мемлекеттер Достығының Үкімет Басшылары Кеңесінің шешімімен қабылданған ТМД - ға қатысушы мемлекеттердің азық-түлік қауіпсіздігін арттыру Тұжырымдамасында азық-түлік қауіпсіздігі ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің экономикалық қауіпсіздігінің құрамдас бөлігін құрай отырып, олардың мемлекеттілігі мен егемендігін сақтаудың негізгі факторын, тыныс-тіршілікті қамтамасыз ету жүйесінің және демографиялық саясаттың маңызды құраушысын, сондай-ақ денсаулықты сақтаудың, дене белсенділігін, ұзақ өмір сүруді және әр-

бір мемлекет халқының өмір сүру сапасын жоғары деңгейде қамтамасыз етудің қажеттілігі деп белгіленеді⁵.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында мемлекеттік саясаттың міндеттерінің бірі халықты азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз ету болып табылады. Елімізде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, агроөнеркәсіптік кешенді қолдау және дамыту бойынша көптеген бағдарламалар мен құқықтық актілер қабылданған.

«Азық – түлік қауіпсіздігі» ұғымы алғаш рет «Астық туралы» Қазақстан Республикасының Заңында берілген,⁶ онда «азық-түлік қауіпсіздігі-бұл сыртқы және ішкі жағдайларға қарамастан, халықтың тамақ өнімдеріне қажеттіліктері қанағаттандырылатын тиісті ресурстармен, әлеуетпен және кепілдіктермен қамтамасыз етілген экономиканың, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешеннің жай-күйі»деп айтылған.

Осыдан кейін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі ҚР Президентінің 2003 жылғы Жолдауында қарастырылды, онда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін құжаттар пакетін әзірлеу қажеттілігі туралы айтылды. В обеспечение

Қазақстан Республикасының Президентінің жоғарыда көрсетілген Қазақстан халқына жолдаған Жолдауын қамтамасыз ету мақсатында «Қазақстан Республикасының 2003-2005 жылдарға арналған мемлекеттік аграрлық азық-түлік бағдарламасы» қабылданды. Бұл бағдарламаның мақсаты агроөнеркәсіптік кешеннің тиімді жүйесін қалыптастыруға және бәсекеге қабілетті өнім өндіруге негізделген Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болды.

Осы құжаттардан азық-түлік қауіпсіздігі экономикалық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде тамақ қауіпсіздігі мен демографиялық саясат мәселелерін шешетін азық-түлік тәуелсіздігі болып табылатының көруге болады.

Азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері шетел-

³ Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың азық-түлік қауіпсіздігі тұжырымдамасы туралы. Шешімі. Еуразиялық экономикалық қоғамдастық. 2009 жылғы 11 желтоқсан № 464. [Электронды ресурс] - Режим доступа. — URL: <http://www.businesspravo.ru>. (Дата обращения: 01.03.2022).

⁴ Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың азық-түлік қауіпсіздігі тұжырымдамасы туралы. Шешімі. Еуразиялық экономикалық қоғамдастық. 2009 жылғы 11 желтоқсан № 464. [Электронды ресурс] - Режим доступа. — URL: <http://www.businesspravo.ru>. (Дата обращения: 01.03.2022).

⁵ Решение Совета глав правительств Содружества Независимых Государств. О Концепции повышения продовольственной безопасности государств-участников СНГ (Санкт-Петербург, 19 ноября 2010 года). [Электронный ресурс] - Режим доступа. — URL: <http://www.navinu>. (Дата обращения: 01.03.2022).

⁶ Астық туралы 2001 ж. 19 қаңтардағы № 143-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы. [Электронды ресурс] // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000143>. (Дата обращения: 01.03.2022).

дік және отандық ғалымдардың унемі басты назарында болады. Сонымен, ресейлік ғалым А.И.Бирюков экономикалық категория ретінде азық-түлік қауіпсіздігі экономикалық жүйенің тұрақты дамуын, оның жұмыс істеуінің мақсатты параметрлерін анықтайды және азық-түлік тәуелсіздігін, аймақтардың азық-түлікпен қамтамасыз етілу дәрежесін, халық үшін азық-түліктің экономикалық және физикалық қолжетімділігін, азық-түліктің сапасы мен экологиялық тазалығын сипаттайтын экономикалық категориялардың ішкі жүйесін қамтиды деп санайды [2]. Қазақстандық ғалым Л.К.Еркімбаева кез келген елдің экономикалық даму тұжырымдамасын іске асыру азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді көздейді, бұл өз кезегінде тұрақты азық-түлікпен қамтамасыз етуге кепілдік беруді, сондай-ақ азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ететін аграрлық өндіріс көлемін қолдауды қамтиды [3, 44-бет]. Ғалымдардың пікірімен келісе отырып, азық-түлік қауіпсіздігі елдің азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз етеді, яғни әр адамға қауіпсіз тамақ қол жетімді болуы керек.

Қазақстан Республикасында азық-түлік қауіпсіздігін қарастыратын бірқатар құқықтық актілер бар. Мысалы, «Тамақ қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңы, «Астық туралы» ҚР Заңы, «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» ҚР Заңы, Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы ҚР кодексі, және т.б. Осы құқықтық актілердің барлық нормалары халықтың денсаулығын қорғауға, яғни қауіпсіз тамақ өнімдерін тұтынуға бағытталған.

Азық-түлік қауіпсіздігі ұғымы «ҚР Ұлттық қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңында толықтай көрсетілген. Бұл Заңының 22-бабында елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету шаралары көрсетілген, онда азық-түлік қауіпсіздігі деп «Мемлекет тұтынудың және демографиялық өсудің физиологиялық нормаларын қанағаттандыру үшін жеткілікті сапалы және қауіпсіз азық-түлік тауарларына халықтың физикалық және экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз ете алатын экономиканың, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешеннің қорғалу жай-күйін көздейтін азық-түлік қауіпсіздігі»

деп түсіндіріледі⁷.

2005 жылғы 8 шілдедегі «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» ҚР Заңының «Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді мемлекеттік реттеу» атты 3-1-тарауында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету өлшемдері туралы айтылады, онда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі ішкі аграрлық азық-түлік нарығын, оның ішінде отандық ауыл шаруашылығы өнімдерін және оны тереңдете қайта өңдеу өнімдерін өндірушілерді қолдау жолымен молықтыру үшін қажетті жағдайлар жасау деп белгіленеді⁸.

Осыдан бір жағынан, азық – түлік қауіпсіздігі – бұл мемлекеттің қауіпсіз азық-түлікпен қамтамасыз етілуі және оның тәуелсіздігі; екінші жағынан, қоғамның әр мүшесінің тамақ өнімдеріне қол жетімділігі; үшіншіден, бұл өз халқын қамтамасыз ете алатын дамыған ауылшаруашылық өндірісі деп тұжырымдауға болады.

Азық-түлік қауіпсіздігінің стратегиялық мақсаты елді азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз ету болып табылады.

Тамақ қауіпсіздігі азық-түлік қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі ретінде азық-түлік қауіпсіздігін білдіреді, ол нарықта тұтынуға жарамсыз немесе қауіпті тамақ өнімдерінің болмауын қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі тамақтану гигиенасы мен токсикология саласынан тыс, тамақ өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы, сауда және логистика, үйде тамақтану сияқты салалармен байланысты. Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін бақылау экономикалық және саяси аспектілермен де байланысты. Экономикалық аспект өнімді өндіру мен сатуға байланысты болса, ал саяси аспект елдің азық-түлік қауіпсіздігімен байланысады. Азық-түлік қауіпсіздігін жалпы қабылданған мөлшерде тұтынған кезде өнімдердің адам ағзасына уытты, канцерогенді, тератогенді, мутагенді немесе басқа жағымсыз әсерінің болмауы деп тұжырымдауға болады. Қауіпсіздік құрамының регламенттелетін деңгейін сақтауға, яғни химиялық және биологиялық сипаттағы лаस्ताғыштардың, сондай-ақ осы өнімге тән және адам денсаулығына қауіп төндіретін

⁷ Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. [Электронды ресурс] - Режим доступа. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>. (Дата обращения: 01.03.2022).

⁸ Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы 2005 жылғы 8 шілдедегі №66-III Қазақстан Республикасының Заңы. [Электронды ресурс] - Режим доступа. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066>. (Дата обращения: 01.03.2022).

табиғи уытты заттардың жол берілетін концентрациясының болмауына немесе шектеуіне кепілдік беріледі.

Қазіргі уақытта әлемдік қауымдастықта қауіпсіздікті бағалаудағы басымдықтар нақтылануда. Егер, бұрынғы кезде қауіпсіздікке байланысты қауіптер тек тағамның ластануы тұрғысынан бағаланса, қазір бүкіл әлемдегі ғалымдар тамақ өнімдерінің ластану деңгейін ғана емес, сонымен бірге халықтың тамақтану құрылымын, яғни диетадағы қоректік заттардың жетіспеушілігін, артық мөлшерін немесе теңгерімсіздігін бағалау керек деген қорытындыға келді.

Сонымен қатар, тамақ өнеркәсібінде жаңа технологияларды әзірлеу және енгізу тамақтанумен байланысты жаңа қауіптерді тудыруы мүмкін. Мысалы, тамақ өнімдерінің кейбір түрлерін өндіруде уыттылығы бар акриламид пайда болуы мүмкін.

Тамақтану құрылымы адам денсаулығына тікелей әсер етеді. Сонымен, қазіргі уақытта Қазақстан халқының рационында көмірсулар мен майлардың, ең алдымен жануарлардан алынатын майлардың шамадан тыс мөлшері, сонымен қатар бірқатар макро - және микроэлементтер дәрумендерінің және диеталық талшықтардың жетіспеушілігі байқалады. Мұның бәрі бірқатар аурулардың, соның ішінде семіздік пен май алмасуының бұзылуының әртүрлі формалары, атеросклероз, остеопороз, темір тапшылығы анемиясы, кейбір онкологиялық және т. б. ауруларының пайда болуының елеулі факторы болып табылады.

Мысалы, құстар мен ірі қара малға арналған жемге жем қоспаларына көптеген түрлі химиялық заттар қосылады, мысалы, жануарлардың сау және тез өсуі үшін диэтилстиль – быстрол гормоналды препараты пайдаланылады. Алайда, бұл препарат жүктілік кезінде оны қабылдаған әйелдерден туылған балаларда қатерлі ісік ауруын тудырады. Оның әйелдердің де қатерлі ісік ауруының қауіпін арттырғаны туралы деректер бар.

Осылайша, тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі оның өмірлік циклінің бүкіл тізбегі бойынша қамтамасыз етілуі керек: азық-түлік шикізатын өсіру, өндіру, тасымалдау, сақтау және сату.

Азық-түлік қауіпсіздігі сияқты, тамақ қа-

уіпсіздігі оның құрамдас бөліктерінің бірі бола отырып, бүкіл әлемдегі жаһандық проблемалардың бірі болып табылады. Азық – түлік қауіпсіздігі мәселесі-оны шешу үшін көп күш жұмсауды қажет ететін көп қырлы мәселе. Сонымен қатар, тамақ қауіпсіздігі адамдардың денсаулығын анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Талқылау

«Тамақ қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңы тамақ қауіпсіздігінің құқықтық негізі болып табылады, ол бойынша тамақ өнімдерінде адам өмірі мен денсаулығына зиян келтіретін зиянды заттар болмауы тиіс.⁹

Кеден Одағының 021/2011 «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» Техникалық регламентінде тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі адамға және болашақ ұрпаққа зиянды әсер етумен байланысты жол берілмейтін тәуекелдің жоқ екенін айғақтайтын тамақ өнімдерінің жай-күйін білдіреді.

Демек, тамақ адамға, оның өмірі мен денсаулығына зиян тигізбеуі керек. Азық-түлікпен адам ағзасына оның денсаулығына қауіпті заттар түсуі мүмкін. Кеден одағының «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» техникалық регламентінің 4-бабында «Тамақ өнімдерінің адамға зиянды әсері-тамақ өнімдерінде адамның өміріне немесе денсаулығына қауіп төндіретін контаминанттардың, ластағыштардың не болашақ ұрпақтың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін контаминанттардың болуына байланысты қолайсыз факторлардың әсері» деп көрсетіледі¹⁰. Сондықтан сапасыз азық-түлік жеткізілімі үшін жауапкершілікті күшейту туралы мәселе туындайды. Азық-түлік технологиясының дамуымен жаңа тағамдық қоспалар пайда болды, сонымен қатар қоршаған ортаның ластануы өсуде. Осы факторлардың барлығы тамақ қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қойылатын талаптарды қатаңдату қажеттігін көрсетеді.

Сонымен қатар, аграрлық сектор елді азық-түлікпен қамтамасыз ететін болғандықтан оған үнемі мемлекет тарапынан қолдау қажет, яғни субсидиялау керек. Мемлекет тарапынан бұл бағдарлама жүзеге асырылып жатыр, бірақ, ол субсидиялардың Ресей, Белоруссия мемлекеттеріне қарағанда мөлшері төмен, аз болғанына қарамастан,

⁹ Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы 2007 жылғы 21 шілдедегі №301-III Қазақстан Республикасының Заңы. [Электронды ресурс] - Режим доступа. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000301>. (Дата обращения: 01.03.2022).

¹⁰ TP TC 021/2011. Технический регламент Таможенного союза. «О безопасности пищевой продукции», утвержденный решением комиссии Таможенного Союза от 9 декабря 2011 г. N 880. [Электронный ресурс]— Режим доступа. — URL: <http://sudact.ru/law/>. (Дата обращения: 01.03.2022).

берілген субсидиялар уақытылы берілмейді, қол жетімсіз және тек ірі ауылшаруашылық өндірушілерге қана қол жетімді болып табылады, ал орта және ұсақ фермерлерге субсидиялар жетпейді және жеңілдетілген кредиттерге де ие бола алмайды. Бұған бірнеше кедергілер бар:

- субсидияны алу үшін мемлекеттік қызметтерді цифрландыру арқылы және шенеунік пен тапсырушы арасында тікелей байланыс орнату үшін еңгізілген «Қолдау» жүйесінің қиындығында, яғни оңы тек компьютерлік технологиядан хабары бар фермер қолдана алады. Себебі, бағдарлама ЖСН теруді талап етеді, ал ауылшаруашылық өндірісімен айналысатындардың көпшілігінде БСН қана бар;

- жүйеде космомониторинг деректері бойынша өрістердің электрондық карталары жасалады. Оларды құратын бағдарлама көбінесе учаскелердің көлемін азайтады, нәтижесінде фермерлердің көпшілігі 5-10 га «жоғалтады», бұл тек 50-100 га болатын шағын шаруашылықтар үшін өте маңызды көлем;

- жүйемен жұмыс істеудің техникалық аспектілері. Субсидияларды алу үшін жеке маман қажет, ол өтініш береді және ақшаның түсу уақытын бақылайды. Ірі холдингке компьютер мамандарын жалдау қиын емес, бірақ қарапайым шаруалар үшін бұл мүмкін емес. Көбінесе ұсақ шаруашылықтарда ШҚ басшысының өзі мамандардың жетіспеушілігі салдарынан есеп қисаппен өзі айналысады, есеп жүргізеді, өзі егеді, егістейді, техника сатып алуды жүргізеді. Бір сөзбен айтқанда, ол үшін компьютерде отыру, өрісте жұмыс істейтін ешкім болмаған кезде өтінімді бақылау мүмкін емес. Тағы бір проблема бар-мемлекеттік қызметтер тегін көрсетілуіне қарамастан, жүйені пайдалану үшін ақы төлеуге тура келеді. Сонымен қатар, «Қолдау» жүйесінің иелері 2020 жылы өз қызметтері үшін төлемді бірнеше есе арттырды [4].

Мемлекет Басшысы айтқандай, аграрлық секторды дамыту үшін шет елдердің озық тәжірибесін қолдану қажет, осы тұста А.А.Айтпаевамен келісуге болады. Ол ғалымның пікірі бойынша АҚШ, Германия, Франция, Англия, Италия, Швеция сияқты дамыған елдер мықты азық-түлік тәуелсіздігін құрды және аталған мемлекеттердің ұлттық заңнамасы аграрлық протекционизмді

және ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеуді, олардың ұлттық азық-түлік нарықтарының тұрақтылығы мен тиімділігін қамтамасыз етеді. Еуропалық Одақ елдеріндегі ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің мазмұны да назар аударады. Ол мынадай шараларды көздейді: экономиканың аграрлық секторы өніміне жоғары бағаны қолдау, тауар өндірушілердің табыс деңгейін реттеу, салық салу саласындағы жеңілдіктер жүйесі, азық-түліктің жекелеген түрлеріне әрбір ауыл шаруашылығы тауарын өндірушіге жіберілетін квоталарды (аграрлық өнім өндірісінің ең жоғары көлемін) белгілеу [5, 12 б.].

Мысалы, Германияда «тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жеті негізгі қағидасы» бар. Бұл қағидалар жүйе шеңберіндегі жауапкершіліктер мен рөлдердің бөліну принциптерін айқын көрсетеді және «тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің конструкциясы» негізделетін тірек тіректері болып табылады. Еуропа елдерінде қолданылатын осындай негізгі қағидаларға мыналар жатады: азық-түлік тізбегінің барлық буындарының өзара әрекеттесу принципі; кәсіпкердің жауапкершілік принципі; бақылау принципі; тәуекелді тәуелсіз ғылыми бағалау; тәуекелдерді бағалау және тәуекелдерді басқару салалары арасында бөлу; ескерту принципі; тәуекелдердің ашық байланысы. Мәселен, мысалы, азық-түлік тізбегінің барлық буындарының өзара әрекеттесу принципі өндіріс процесінің барлық кезеңдерінде заңды нормалар мен бақылаудың жабық жүйесінің әрекетін болжайтын тамақ, жем және қажетті заттар туралы Кодекс бар екенін білдіреді.¹¹ Германия тәжірибесін бізде де пайдалану қажет деп санаймыз, сол арқылы тамақ өнімдерін өндірушінің жауапкершілігін арттыруға және елді қауіпсіз тамақ өнімдерімен қамтамасыз етуге болады.

Қорытынды

Азық-түлік қауіпсіздігінің де, тамақ қауіпсіздігінің де маңыздылығы мен маңызын мойындай отырып, тамақ қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін «Тамақ қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңында азаматтық, әкімшілік және өзге де жауапкершілікті көздейтін сапасыз, өмірге және денсаулыққа зиянды тамақ өнімдерін өндіру үшін жауапкершілік туралы жеке тарауды қарастыру қажет деп

¹¹ Стратегии обеспечения безопасности пищевой продукции. [Электронный ресурс] - Режим доступа. — URL: <http://selcoop.ru>. (Дата обращения: 01.03.2022).

санаймыз.

Осылайша, елді азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз ету стратегиялық маңызды мемлекеттік міндет болып табылады, ол аграрлық секторды дамытуды көздейді. Аграрлық секторды дамыту және халықты азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз ету үшін:

- біріншіден, халықаралық тәжірибені пайдалану керек;

- екіншіден, «Азық-түлік қауіпсіздігі туралы» ҚР арнайы Заңы қабылдануы қажет;

- үшіншіден, азық-түлік қауіпсіздігін азық-түлік қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі ретінде анықтай отырып, «Тамақ қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңына сапасыз немесе адам

өміріне, денсаулығына зиянды тамақ өнімдерін өндіру үшін өндірушінің жауапкершілігін көздейтін арнайы тарауды енгізу керек;

- төртіншіден, жеке қосалқы шаруашылықты дамыту, ұсақ ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерге олардың ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізуге көмектесетін көтерме-басқару орталықтарын құру қажет. Сондықтан «Жеке қосалқы шаруашылықтар туралы» арнайы ҚР Заңы қабылдап, агро-неркәсіптік кешенді субсидиялауды күшейту және ауыл шаруашылығындағы техниканы, машина-трактортехника паркін толығымен жаңғырту қажет деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны. Послание Президента Республики Казахстан от 1 сентября 2021 года* [Электронный ресурс] - Режим доступа. — URL: <http://online.zakon.kz/>.

2. Бирюков А.И. *Условия и факторы обеспечения продовольственной безопасности России. Дисс. канд.экон.наук. - Саратов, 2001. - 204 с.* [Электронный ресурс] - Режим доступа. — URL: <https://www.dissercat.com/content/>. (Дата обращения: 01.03.2022).

3. Еркінбаева Л.К. *Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: Дисс. канд. юрид.наук. - Алматы, 2008. - 354 с.*

4. Ж. Дайрабаев: *Господдержка стимулирует крупное производство, мелкие КХ остаются «за бортом».* [Электронный ресурс] — Режим доступа. - URL: <https://go.mail.ru/>. (Дата обращения: 01.03.2022).

5. Айтпаева А.А. *Научное обоснование прогнозных сценариев обеспечения региональной продовольственной безопасности: монография. — М.: КНОРУС; Астрахань: АГУ, ИД «Астраханский университет», 2016. — 152с.*

REFERENCES

1. *Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaya osnova procvetaniya strany. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 1 sentyabrya 2021 goda* [The unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the prosperity of the country. Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 1, 2021] Retrieved from // <http://online.zakon.kz/> [in Kazakh].

2. Biryukov A.I. *Usloviya i faktory obespecheniya prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii. Dis. na sosk. uchenoj stepeni k. e. n., Saratov, 2001. - 204 p.* Biryukov A.I. *Conditions and factors of ensuring food security in Russia. Dis. on sosk. degree of Candidate of Economics, Saratov, 2001. - 204 p.* [dslib.net/e. Retrieved from // <http://www.dslib.net/e>. [in Russian]. (Accessed: 01.03.2022).

3. Erkinbayeva L.K. *Agrarnye pravootnosheniya v Respublike Kazahstan: Diss na soisk. uchenoj stepeni k.yu.n., Almaty, 2008. - 354 s.* [Erkinbayeva L.K. *Agrarian legal relations in the Republic of Kazakhstan: Diss on the job. academic degree of Candidate of Law, Almaty, 2008. - 354 p.*] [in Russian].

4. Zh.Dajrabaev: *gospodderzhka stimuliruet krupnoe proizvodstvo, melkie KKH ostayutsya «za bortom»* [Zh.Dajrabaev: *state support stimulates large-scale production, small farms remain “overboard”*] go.mail.ru/. Retrieved from <https://go.mail.ru/> [in Russian]. (Accessed: 01.03.2022).

5. Ajtpaeva A.A. *Nauchnoe obosnovanie prognoznyh scenarijev obespecheniya regional'noj prodovol'stvennoj bezopasnosti: monografiya. — М.: КНОРУС; Астрахань: АГУ, ИД «Астраханский университет», 2016. — С. 12.* [Aitpaeva A.A. *Scientific substantiation of forecast scenarios for ensuring regional food security: monograph. - М.: КНОРУС; Astrakhan: ASU, Publishing House “Astrakhan University”, 2016. -152 p.*] [in Russian].

УДК 349.23, 349.24

К ВОПРОСУ О ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОМ ПРЕОДОЛЕНИИ ЦЕНОВОГО ДЕМПИНГА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ЗАКРЕПЛЕНИИ ПРИНЦИПОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ

Нурмагамбетов Рашит Габитович¹

Доктор Ph.D, ассоциированный профессор (доцент), ведущий научный сотрудник Костанайского филиала РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан», Республика Казахстан, г. Костанай; e-mail: Orel032@mail.ru

Шунаева Сулу Мырзахановна

Кандидат исторических наук, заведующая кафедрой теории государства и права Института экономики и права им. П.Чужинова Костанайского регионального университета им. А.Байтурсынова, Республика Казахстан, г. Костанай; e-mail: Orel032@mail.ru

Аннотация. В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Риск-ориентированные организационно-экономические механизмы обеспечения безопасного труда в условиях современного Казахстана» (ИРН OR11865833-ОТ-21) в рамках программно-целевого финансирования исследований Республиканского научно-исследовательского института по охране труда МТСЗН РК. Характеризуя теоретико-правовой порядок преодоления ценового демпинга образовательных услуг в сфере охраны труда в Республике Казахстан, понимая сложность, неизученность, дискуссионность и отсутствие действенных политико-правовых механизмов решения данного вопроса темы исследования, автор, указывая на наличие теоретических правовых пробелов в вопросе организации процесса обучения сотрудников предприятий, отсутствие контроля за субъектами экономической деятельности, оказывающих образовательные услуги со стороны государственных органов, общественности, высказывает сугубо личное субъективное научное мнение теоретико-правового преодоления ценового демпинга образовательных услуг в сфере охраны труда. По мнению автора, с целью предотвращения несчастных случаев, которые происходят на производстве в Республике Казахстан, связанных с травматизмом, предлагается по примеру отдельных государств (в нормах которых закреплены принципы осуществления государственных закупок, которые во многом способствуют устранению возможности оказания низкого качества образовательных услуг в сфере охраны труда), закрепить в статье 4 Закона Республики Казахстан принципы профессионализма при осуществлении государственных закупок, публичности, законности и беспристрастности в отношении поставщиков (подрядчиков). С целью недопущения участия в государственных закупках предприятий и организаций, оказывающих низкокачественные услуги, стимулирования к осуществлению добросовестной конкуренции в образовательной среде наряду с закрепленным в законе понятием «Реестр недобросовестных участников государственных закупок», предлагается ввести понятие «Реестр квалифицированных поставщиков, участвующих в закупках», в который включить, в том числе и информацию о недобросовестных компаниях, недобросовестных лицах, претендентах и поставщиках, участвующих в государственных закупках и осуществляющих преднамеренный демпинг цен на образовательные услуги по охране труда. По мнению автора вышеперечисленные меры позволят установить равные возможности для всех субъектов экономических отношений, оказывающих образовательные услуги в сфере охраны труда, повысить качество услуг в сфере охраны труда.

Ключевые слова: государственные закупки, охрана труда работников организаций и предприятий Республики Казахстан, международное право, демпинг, низкое качество предоставления услуг, охрана труда.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТТЕРІНІҢ БАҒА ДЕМПИНГІН ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕҢСЕРУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ: ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУ ҚАҒИДАТТАРЫН БЕКІТУДЕГІ ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Рашид Ғабитұлы Нұрмағамбетов

Ph.D докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), «Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК Қостанай филиалының жетекші ғылыми қызметкері, Қазақстан Республикасы, Қостанай қаласы; e-mail: Orel032@mail.ru

Сұлу Мырзаханқызы Шонаева

Тарих ғылымдарының кандидаты, Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік А. Университеті, П. Чужинев атындағы Экономика және құқық институтының мемлекет және құқық теориясы кафедрасының меңгерушісі; Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.; e-mail: Orel032@mail.ru

Аннотация. Мақалада «Қазіргі Қазақстан жағдайында қауіпсіз жұмысты қамтамасыз етудің тәуекелге бағытталған ұйымдық-экономикалық механизмдері» (IRN OR11865833-OT-21) тақырыбы бойынша ғылыми-техникалық бағдарламаны жүзеге асыру барысында алынған ғылыми зерттеулердің нәтижелері берілген. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Республикалық еңбекті қорғау ғылыми-зерттеу институтының ғылыми-зерттеу жұмыстарын бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңбері. Қазақстан Республикасындағы еңбекті қорғау саласындағы білім беру қызметтеріне баға демпингін еңсерудің теориялық және құқықтық тәртібін сипаттай отырып, зерттеудің осы мәселесін шешудің күрделілігін, білімінің жетіспеушілігін, пікірталас тудыратын және тиімді саяси-құқықтық тетіктердің жоқтығын түсіну. Тақырыпта автор кәсіпорын қызметкерлерін оқыту процесін ұйымдастыруда теориялық құқықтық олқылықтардың болуын, мемлекеттік органдардың білім беру қызметін көрсететін шаруашылық субъектілеріне бақылаудың жоқтығын көрсетеді, қоғам теориялық мәселелер бойынша таза жеке субъективті ғылыми пікір білдіреді. және еңбекті қорғау саласындағы білім беру қызметтеріне баға демпингін құқықтық еңсеру. Автордың пікірінше, Қазақстан Республикасында жарақаттанумен байланысты болатын жазатайым оқиғалардың алдын алу мақсатында жекелеген мемлекеттерді (ережелері мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидаттарын белгілейтін, мүмкіндігін жоюға үлкен ықпал ететін) мысалға ала отырып ұсынылады. Еңбекті қорғау саласында сапасыз білім беру қызметтерін көрсету туралы) Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабында мемлекеттік сатып алулардағы кәсібилік, өнім берушілерге (мердігерлерге) қатысты жариялылық, заңдылық және бейтараптық қағидаттары бекітілсін. Сапасыз қызмет көрсететін кәсіпорындар мен ұйымдардың мемлекеттік сатып алуларға қатысуына жол бермеу, білім беру ортасында адал бәсекелестікті ынталандыру мақсатында заңда бекітілген «Мемлекеттік сатып алуға жосықсыз қатысушылардың тізілімі» тұжырымдамасымен қатар ұсынылып отыр. «Сатып алуға қатысатын білікті өнім берушілердің тізілімі» тұжырымдамасын енгізу, онда басқалармен қатар, мемлекеттік сатып алуларға қатысы бар жосықсыз компаниялар, жосықсыз жеке тұлғалар, өтініш берушілер мен жеткізушілер және еңбекті қорғау саласындағы білім беру қызметтерінің бағасын әдейі демпингтік жасау туралы мәліметтер қамтылады. Автордың пікірінше, жоғарыда аталған шаралар еңбекті қорғау саласындағы білім беру қызметтерін ұсынатын экономикалық қатынастардың барлық субъектілері үшін тең мүмкіндіктер орнатуға, еңбекті қорғау саласындағы қызметтердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мемлекеттік сатып алу, Қазақстан Республикасының ұйымдары мен кәсіпорындары қызметкерлерінің еңбегін қорғау, халықаралық құқық, демпинг, қызмет көрсету сапасының төмендігі, еңбекті қорғау.

TO THE QUESTION OF THEORETICAL AND LEGAL OVERCOMING OF EDUCATIONAL SERVICES PRICE DUMPING IN THE SPHERE OF OCCUPATIONAL SAFETY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN CONSOLIDATION OF THE PRINCIPLES OF REGULATION OF RELATIONS

Nurmagambetov Rashit Gabitovich

Doctor Ph.D, associate professor (associate professor), Leading researcher of the Kostanay branch of the RSE on REM "Republican Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan", Kazakhstan, Kostanay; e-mail: Orel032@mail.ru

Shunaeva Sulu Myrzakhanovna

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Theory of State and Law of the Institute of Economics and Law. P. Chuzhinov Kostanay Regional University. A. Baitursynova, Kazakhstan, Kostanay; e-mail: Orel032@mail.ru

Abstract. *The article presents the results of scientific research obtained during the implementation of the scientific and technical program on the topic: «Risk-oriented organizational and economic mechanisms for ensuring safe work in the conditions of modern Kazakhstan» (IRN OR11865833-OT-21) within the framework of program-targeted funding of research of the Republican Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan. Describing the theoretical and legal procedure for overcoming the price dumping of educational services in the field of labor protection in the Republic of Kazakhstan, understanding the complexity, lack of knowledge, debatability and lack of effective political and legal mechanisms for resolving this issue of the research topic, the author points out the presence of theoretical legal gaps in the organization of the training process for employees of enterprises, the lack of control over economic entities providing educational services by state bodies, the public expresses a purely personal subjective scientific opinion on the theoretical and legal overcoming of price dumping of educational services in the field of labor protection. According to the author, in order to prevent accidents that occur in the Republic of Kazakhstan associated with injuries, it is proposed, following the example of individual states (the rules of which establish the principles of public procurement, which largely contribute to eliminating the possibility of providing poor quality educational services in the field of labor protection) to consolidate in article 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan, the principles of professionalism in public procurement, publicity, legality and impartiality in relation to suppliers (contractors). In order to prevent the participation in public procurement of enterprises and organizations providing low-quality services, to encourage fair competition in the educational environment, along with the concept of "Register of unscrupulous participants in public procurement" enshrined in the law, it is proposed to introduce the concept of "Register of qualified suppliers involved in procurement" in which include, among other things, information about unscrupulous companies, unscrupulous individuals, applicants and suppliers involved in public procurement and deliberately dumping prices for educational services in labor protection. According to the author, the above measures will establish equal opportunities for all subjects of economic relations providing educational services in the field of labor protection, improve the quality of services in the field of labor protection.*

Keywords: *public procurement, labor protection of employees of organizations and enterprises of the Republic of Kazakhstan, international law, dumping, poor quality of services, labor protection.*

Введение

Вопросы, касающиеся ценообразования различных сфер экономической деятельности, в том числе и образовательной, на современном этапе развития этого процесса, в Республике Казахстан актуальны и значимы. Нельзя не признать, что существующая в настоящее время система ценообразования образовательных услуг в сфере охраны труда, сложившаяся в период становления Республики Казахстан как независимого государства нуждается в части актуализации действующих правовых норм совершенствования.

Понимая, что решение этой сложной проблемы лежит в плоскости разработки комплексного подхода, включающего различные политические, экономические, правовые меры преодоления ценового демпинга, в данной научной статье будет акцентировано внимание на теоретико-правовом аспекте преодоления демпинга в сфере охраны труда. Считаем, что без закреплённого надлежащего правового фундамента теоретико-правового регулирования отношений в данной сфере, имплементации накопленного отдельными странами теоретического опыта регулирования отношений, устанавливающих единые принципы регулирования, невозможно в практической деятельности установить необходимые правовые барьеры, препятствующие ценовому демпингу отдельных субъектов экономических отношений, оказывающих соответствующий вид образовательных услуг.

Ведь речь идет прежде всего о безопасности здоровья граждан, жизни миллионов субъектов, каждый день осуществляющих трудовую деятельность. Как отмечает в своем докладе Генеральный директор Международного бюро труда Х. Сомавия, «ежегодно в мире регистрируются 270 миллионов несчастных случаев производственного характера и 160 миллионов профессиональных заболеваний, лишь единичные, наиболее трагические случаи получают общественную огласку, а в повседневной жизни мы, как правило, не замечаем тех, кто умирает, заболевает или получает травмы на работе. Взятые вместе, эти случаи представляют собой социальное явление, на которое мир должен реагировать. Бездействие влечет за

собой огромные человеческие и экономические потери. И предприятия, и трудящиеся осознают, что бездействие негативно отражается на производстве»².

Анализ законодательства Республики Казахстан в сфере охраны труда показывает наличие теоретико-правовых пробелов в вопросе организации процесса обучения сотрудников предприятий, отсутствие контроля за субъектами экономической деятельности, оказывающих образовательные услуги со стороны государственных органов государства, общественности. Считаем, что многие несчастные случаи, которые происходили и происходят на производствах в Республике Казахстан, связанные с травматизмом, можно избежать, предотвратить, если законодательно устранить возможность оказания субъектами экономической деятельности некачественных услуг, на законодательном уровне предотвратить возможность преднамеренного занижения цен отдельными субъектами экономической деятельности в образовательной среде в ущерб качеству организации процесса обучения руководителей и специалистов вопросам безопасности и охраны труда в Республике Казахстан. Характеристике отдельных теоретико-правовых мер по борьбе с ценовым демпингом, выработанных законодательством отдельных стран, возможности их имплементации в законодательство Республики Казахстан с целью его совершенствования посвящена научная статья.

Материалы и методы

Материалами, послужившими основой научной статьи, явились нормы действующего зарубежного и казахстанского законодательства, а также научные публикации отдельных авторов, напрямую или косвенно затрагивающих тему ценового демпинга образовательных услуг. К нормативным правовым актам зарубежных стран, которые использовались при написании научной статьи, можно отнести законы Республики Беларусь, Республики Узбекистан, Кыргызской Республики, Грузии «О государственных закупках». К числу законодательных актов Республики Казахстан, анализируемых в процессе исследования, относятся Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября

² Охрана труда в цифрах и фактах: направления совершенствования глобальной культуры охраны труда//https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/generic_document/wcms_305834.pdf (Дата обращения 10.03.2022).

2015 года, Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V ЗРК «О государственных закупках». Научными исследованиями, в которых отражаются различные теоретико-правовые вопросы, посвященные нормативно-правовому преодолению ценового демпинга в целом и образовательных услуг частности, в том числе и в сфере охраны труда являются работы Е.Ю. Аносовой, Е.А. Зориной, Е.Ж. Даирбекова [2;5].

В анализе вопросов, связанных с нормативно-правовым преодолением ценового демпинга образовательных услуг в сфере охраны труда в Республике Казахстан, применялся формально-юридический и сравнительно-правовой методы исследования. С позиции формально-юридического метода анализировались нормы международных актов и нормативных правовых актов Республики Казахстан в сфере государственных закупок, формулировались понятия по теме исследования. Применение сравнительно-правового метода позволило выявить несовершенство норм казахстанского антидемпингового законодательства, в сравнении с законодательством зарубежных стран, сформулировать предложения по имплементации отдельных принципов в нормативно-правовую базу Республики Казахстан.

Результаты и обсуждение

Понимая под демпингом – продажу товаров и услуг по заниженным ценам, существенно ниже рыночных, отметим, что несмотря на наличие на рынке десятка организаций, специализирующихся на предоставлении данной услуги предприятиями Республики Казахстан, найти организацию, имеющую внушительную материально-техническую базу, квалифицированный профессорско-преподавательский состав, обладающий необходимыми теоретическими знаниями и практическими навыками, сложно. Причины этого разнообразны: от гибкого ценообразования до присутствия формального подхода к организации процесса обучения в сфере охраны труда.

Как отмечают Е.Ю. Аносова, Е.А. Зорина, «в развитых странах современное законодательство выделяет два основных типа демпинга: ценовой демпинг, то есть осуществляется продажа товара на экспортном рынке по цене ниже, чем его цена на национальном рынке; стоимостный демпинг - это также продажа товара на экспортном рынке только по цене ниже, чем его стоимость. Некоторые источники выделяют еще и третий

тип демпинга, а именно: нерыночный демпинг, когда товар экспортируется из страны с нерыночной экономикой» [2, с.6].

Как отмечают в своей работе Э.Н. Абильтарова, Ш.Ю. Абитова, поддерживая позицию В.Е. Рябовой, «для практики обучения по охране труда характерен явный перекокс в сторону безликого преподавания теории. Слушатели приобретают достаточный объем знаний с использованием традиционных методик обучения. При этом недополучают действительно практические навыки и компетенции активного обучения» [1, с.249; 6, с.74-78].

Проведенное в период с 4 по 20 апреля 2022 года анкетирование 30 работников различных организаций Костанайской области, в которых содержались вопросы в сфере совершенствования процесса обучения, во многом подтверждает высказанную мысль. 84% опрошенных считают, что в процессе обучения необходимо уделять внимание формированию практических навыков в сфере охраны труда, активным формам работы в виде круглых столов, тренингов, 16% опрошенных отдали предпочтение прохождению обучения в специализированных учебных заведениях, имеющих соответствующую материально-техническую базу.

Казахстанские ученые К.А. Бакишев, А.К. Алихан в своей статье, посвященной нормативной регламентации ответственности за нарушение правил охраны труда, констатируют, что «нарушение правил охраны труда, занимая всего 3-4% в структуре технических неосторожных уголовных правонарушений, характеризуется довольно внушительными цифрами, свидетельствующими об увеличении масштабов причиняемого виновным физического вреда и как результат - повышение степени общественной опасности» [4, с. 57].

Авторы, анализируя статистические данные Национального Бюро статистики, указывают на внушительные количественные данные, связанные с гибелью и получением увечья людей (более 2 тысяч человек ежегодно), ежегодный рост коэффициента несчастных случаев со смертельным исходом, что, по мнению авторов, превышает показатели ведущих стран Содружества Независимых Государств» [4, с. 57]. К этому необходимо добавить и тенденцию внедрения субъектами, оказывающими данный вид услуги, формат дистанционного обучения, что, безусловно, приводит к понижению ее стоимости и, как следствие, превращает процесс

повышения квалификации в формальную процедуру.

Безусловно, существующая тенденция требует выработки законодательно закрепленных теоретико-правовых решений при проведении государственных закупок, связанных с организацией процесса обучения сотрудников предприятий охране труда, устраняющих возможность значительного снижения расценок в организации такого вида обучения.

В теоретико-правовом аспекте, как одним из возможных вариантов теоретического решения анализируемой проблемы, является актуализация правовых принципов осуществления государственных закупок в сфере организации процесса обучения охране труда.

Известный советский ученый С.С. Алексеев отмечал, что «принципы права - это нашедшие выражение в праве его изначальные направляющие начала и основы, которые отражают объективные социальные закономерности» [3, с.98]. Разделяя взгляды С.С. Алексеева, считаем, что именно они в концентрированном виде выражают имеющие научные взгляды о целеполагании политико-правовых инструментов, участвующих в процессе конституционно-правового воздействия, инструментах, составляющих основу проводимой в государстве политики по организации процесса обучения охране труда.

Понимая дискуссионность предлагаемого теоретического решения этой сложной многогранной проблемы, связанное с отсутствием прямой взаимосвязи между анализируемой практической проблемой и предлагаемыми теоретическими путями, решения отметим, что в данном случае закрепление, актуализация правовых принципов осуществления государственных закупок в сфере организации процесса обучения охране труда окажет опосредованное влияние на состояние казахстанского законодательства, практику применения норм в сфере государственных закупок, действия многих из которых направлены в том, числе и на обеспечение равных условий субъектам экономических отношений, оказывающих образовательные услуги в анализируемой сфере, недопущение участия в этом процессе недобросовестных субъектов, осуществляющих оказание услуг по заниженным ценам в ущерб качеству, минимизации последствий ценового демпинга со стороны отдельных субъектов экономической деятельности.

Несмотря на содержащиеся в нормах законодательства в сфере государственных закупок фундаментальные принципы, считаем, что по примеру детального нормативно-правового регулирования отношений в сфере осуществления государственных закупок отдельных стран, их перечень нуждается в дополнении.

Анализ международного опыта регулирования общественных отношений в анализируемой сфере показал наличие действенных норм, препятствующих осуществлению ценового демпинга в сфере государственных закупок.

В Законе Республики Беларусь «О государственных закупках товаров (работ, услуг)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.12.2019 г.) подробно регламентированы вопросы, связанные с принципами осуществления государственных закупок. Наряду с общепринятыми принципами, такими как эффективное расходование денежных средств; гласность и прозрачность процесса государственных закупок; возможность участия в государственных закупках юридических и физических лиц, в том числе индивидуальных предпринимателей; развитие добросовестной конкуренции; обеспечение справедливого и беспристрастного отношения к потенциальным поставщикам (подрядчикам, исполнителям); оказание поддержки отечественным поставщикам (подрядчикам, исполнителям) в той мере, в которой это не противоречит международным договорам Республики Беларусь; предотвращение коррупции в области государственных закупок, провозглашается и декларируется такой принцип как профессионализм при осуществлении государственных закупок.

Помимо Закона Республики Беларусь «О государственных закупках товаров (работ, услуг)», данный принцип закреплен и в нормах Закона Республики Узбекистан от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684 «О государственных закупках». Анализ данной нормы показывает, что «профессионализм ответственных лиц государственного заказчика, оператора электронной системы государственных закупок, специализированной организации обеспечивается путем установления к работникам соответствующих подразделений требований о наличии профильного образования, регулярном повышении квалификации, поэтапной наработке практического опыта и профессиональной деятельности».

Практическая реализация данного прин-

ципа, его закрепления в нормах законодательства о государственных закупках Республики Казахстан, основанного на способности субъектов экономической деятельности быстро, качественно и эффективно организовать процесс обучения сотрудника предприятия с привлечением высококвалифицированных кадров, обладающих современными знаниями, умениями и навыками и образовательными методиками их передачи обучающимся основам охраны труда, с целью формирования умений и навыков применять полученные знания в практической деятельности при проведении государственных закупок, будет способствовать минимизации имеющихся фактов некачественного оказания образовательных услуг в сфере охраны труда, поставит надежный правовой барьер субъектам экономической деятельности, оказывающим некачественные образовательные услуги, привлекающим к процессу обучению охране труда неквалифицированные кадры [4, с. 186].

В ст.1 Закона Кыргызской Республики от 3 апреля 2015 года №72 «О государственных закупках» содержатся принципы осуществления государственных закупок, устраняющие возможность совершения коррупционных правонарушений со стороны субъектов экономической деятельности, организующих процесс обучения работников предприятий охране труда - это публичность, законность и беспристрастность в отношении поставщиков (подрядчиков) .

Как отмечает Г.Ж. Сулейменова, анализируя реализацию данного принципа при отравлении правосудия, «требование беспристрастности предполагает, что при рассмотрении дел суд обязан быть не связанным с мнением участников судебного разбирательства: он не выступает ни на стороне обвинения, ни на стороне защиты, т.е. он должен быть непредвзятым, непредубежденным, объективным и принимать решения по своему внутреннему убеждению, основанному на оценке рассмотренных доказательств и, руководствуясь при этом только Конституцией Республики Казахстан и законами» [7].

Если спроецировать это мнение к сфере осуществления государственных закупок, то закрепление в нормах профильного закона и практическая реализация принципа публичности, законности и беспристраст-

ности при проведении государственных закупок позволит устранить имеющиеся нарушения в данной сфере, связанные в том числе и с преднамеренным снижением стоимости государственных образовательных услуг в сфере охраны труда, лоббировании интересов отдельных лиц, групп лиц заинтересованных в получении прибыли, а не в качественном оказании услуг в ущерб безопасности жизни работников предприятий Республики Казахстан. Позволит непредвзято, руководствуясь нормами Конституции Республики Казахстан, действующего законодательства, основываясь на объективных фактах организации процесса обучения, с выездом на место проведения обучения, анализе материально-технической базы, отзывах работодателей и работниках, публичной независимой оценке документов, предоставленных на конкурс, принимать решения по выделению средств субъектам экономической деятельности на обучение охране труда.

Считаем, что имплементация международного опыта регулирования отношений в анализируемой сфере в законодательство Республики Казахстан, основывающееся на Конституции Республики Казахстан, позволит обеспечить действенность незыблительным международным ценностям, закрепленным в статье 23 Всеобщей декларации прав человека 1948 года, предусматривающей право каждого человека «на труд, на свободный выбор работы, на справедливые и благоприятные условия труда и на защиту от безработицы», в статье 7 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах 1966 года, нормам Европейской социальной хартии 1996 г., провозгласившей, что «все работники имеют право на справедливые условия труда», «право на охрану и гигиену труда»³. Детализация данным международным норм, помимо норм Конституции Республики Казахстан, находит отражение и в нормах Трудового кодекса Республики Казахстан.

Вышеперечисленные нормативные правовые акты служат конституционно-правовым фундаментом регулирования отношений в сфере организации обучения руководителей и специалистов предприятий и организаций Республики Казахстан охране труда, независимо от принадлежности к сфере деятельности. Именно в них закреп-

³ Европейская Социальная Хартия (Страсбург, 3 мая 1996 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1018232(Дата обращения 28.04.2022).

плен порядок организации данного процесса в государстве. Как и во многих государствах постсоветского пространства, данный вид услуги оказывается консалтинговыми компаниями с широким спектром услуг, в том числе и в сфере охраны труда и специальными государственными организациями, в функции которых входит обязательное проведение работодателем обучения работников охране труда.

Данное положение регламентируется нормами п.2 ст.118 Трудового кодекса Республики Казахстан. Норма закрепляет, что «работодатель проводит профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации работников или иных лиц, не состоящих с ним в трудовых отношениях (обучаемый): непосредственно в организации (у работодателя); в организациях образования, реализующих образовательные программы технического и профессионального, послесреднего, высшего и послевузовского образования; в иных организациях, осуществляющих профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации кадров»⁴.

Заключение

Предлагаем по примеру отдельных государств в нормах, которых закреплены принципы осуществления государственных закупок, которые во многом способствуют устранению возможности оказания низкого качества образовательных услуг в сфере охраны труда, закрепить в статье 4 Закона Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках» следующие принципы:

- профессионализм при осуществлении государственных закупок (ст.4 Закона Республики Беларусь от 17 июля 2018 г. № 136-З «О внесении изменений и дополнений в закон Республики Беларусь «О государственных закупках товаров (работ, услуг)»⁵);

- публичности, законности и беспристрастности в отношении поставщиков (подрядчиков) (ст.1 Закона Кыргызской Республики от 3 апреля 2015 года №72 «О го-

сударственных закупках»⁶);

По примеру регулирования отношений в Республике Узбекистан предлагаем дополнить статью 4 Закона абзацем следующего содержания «Основные принципы государственных закупок должны применяться на всех этапах процесса государственных закупок»⁷.

Одной из действенных законодательных мер способствующей преодолению ценового демпинга образовательных услуг в сфере охраны труда в Республике Казахстан будет дополнение названий отдельных статей, создание на государственном уровне «Реестра квалифицированных поставщиков, участвующих в закупках»⁸.

Данная мера уже на законодательном уровне действует в Республике Грузия. Эта мера позволит путем организации мониторинга субъектов экономической деятельности, оказывающих образовательные услуги в сфере охраны труда с привлечением общественности, проведения анонимного анкетирования среди работников предприятий, прошедших обучение, определить круг недобросовестных участников рынка и, включив их в данный реестр, предотвратить оказание ими некачественных услуг за счет ценового «демпинга».

По примеру Республики Грузия, с целью недопущения участия в государственных закупках, предприятий и организаций, оказывающих низкого качества услуги, стимулирования к осуществлению добросовестной конкуренции в образовательной среде наряду с закрепленным в законе понятием «Реестр недобросовестных участников государственных закупок», предлагаем ввести понятие «Реестр квалифицированных поставщиков, участвующих в закупках», в который необходимо включить, в том числе и информацию о недобросовестных компаниях, недобросовестных лицах, претендентах и поставщиках, участвующих в государственных закупках и осуществляющих преднамеренный демпинг цен на образовательные услуги по охране труда. Предлагается на та-

⁴ Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2021 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832(Дата обращения 28.04.2022).

⁵ Закон Республики Беларусь от 13 июля 2012 года № 419-З «О государственных закупках товаров (работ, услуг)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.12.2019 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31234292 (Дата обращения 9.03.2022);

⁶ Закон Кыргызской Республики от 3 апреля 2015 года № 72 «О государственных закупках»// <http://cbd.minjust.gov.kg/act/properties/ru-ru/111125/110>(Дата обращения 9.03.2022).

⁷ Закон Республики Узбекистан от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684 О государственных закупках // <https://lex.uz/docs/5382983> (Дата обращения 14.02.2022).

⁸ Закон Грузии «О государственных закупках» № 1388-Іс 20 апреля 2005 года// <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/31252?publication=79> (Дата обращения 9.03.2022).

кие виды предприятий и организаций наложить запрет участвовать в государственных закупках на 3 года, заключать договоры по государственным закупкам. Данный реестр предлагается вести в электронной форме с открытым размещением на официальных интернет-страницах и социальных сетях, доведением до руководителей предприятий и организаций Республики Казахстан.

Таким образом считаем, что вышеперечисленные законодательные меры окажут

опосредованное влияние на состояние казахстанского законодательства, практику применения норм в сфере государственных закупок, действия, многие из которых направлены в том числе на обеспечение равных условий субъектам экономических отношений, оказывающих образовательные услуги, минимизации последствий ценового демпинга со стороны отдельных субъектов экономической деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абильтарова Э.Н., Абитова Ш.Ю. Своевременное обучение в области охраны труда - путь к безопасному труду// Ученые записки Крымского инженерно - педагогического университета. -2018.- № 3 (61). - С. 246-251.
2. Аносова Е.Ю., Зорина Е.А. Демпинг: зачем субъекты мировой торговли прибегают к демпингу? / В сборнике: Стратегии развития государства и экономики в условиях турбулентности. Сборник статей. - Мюнхен, 2021. С. 5-9.
3. Алексеев С. С. Общая теория права. Курс: в 2 т. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
4. Бакишев К.А., Алихан А.К. Регламентация ответственности за нарушение правил охраны труда (статья 156 Уголовного кодекса Республики Казахстан) // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. - 2021. - Т. 17. - № 4. - С. 57-66.
5. Даирбеков Е.Ж. Перспективы и проблемы в сфере образования в Казахстане на современном этапе // <https://articlekz.com/article/10789> (Дата обращения 09.03.2021).
6. Рябова В. Е. О совершенствовании обучения по охране труда / В.Е. Рябова // Охрана и экономика труда. - 2013. - № 3 (12). - С. 74-78.
7. Сулейменова Г.Ж. Право каждого на рассмотрение его дела с соблюдением всех требований закона и справедливости компетентным, независимым и беспристрастным судом// https://online.zakon.kz /Document/ ?doc_id= 35300429&pos=5;-116#pos=5;-116 (Дата обращения 09.03.2022).

REFERENCES

1. Abil'tarova Je.N., Abitova Sh.Ju. Svoevremennoe obuchenie v oblasti ohrany truda - put' k bezopasnomu trudu// Uchenye zapiski Krymskogo inzhenerno - pedagogicheskogo universiteta. -2018.- № 3 (61). - S. 246-251.
2. Anosova E.Ju., Zorina E.A. Demping: zachem sub#ekty mirovoj trgovli pribegajut k dempingu?/ V sbornike: Strategii razvitija gosudarstva i jekonomiki v uslovijah turbulentnosti. Sbornik statej. - Mjunhen, 2021. S. 5-9.
3. Alekseev S. S. Obshhaja teorija prava. Kurs: v 2 t. M.: Jurid. lit., 1981. T. 1. 360 s.
4. Bakishev K.A., Alihan A.K. Reglamentacija otvetstvennosti za narushenie pravil ohrany truda (stat'ja 156 Ugolovnogo kodeksa Respubliki Kazahstan) // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija. - 2021. - T. 17. - № 4. - S. 57-66.
5. Dairbekov E.Zh. Perspektivy i problemy v sfere obrazovanija v Kazahstane na sovremennom jetape // <https://articlekz.com/article/10789> (Data obrashhenija 09.03.2021).
6. Rjabova V. E. O sovershenstvovanii obuchenija po ohrane truda / V. E. Rjabova // Ohrana i jekonomika truda. - 2013. - № 3 (12). - S. 74-78.
7. Sulejmenova G.Zh. Pravo kazhdogo na rassmotrenie ego dela s sobljudeniem vseh trebovanij zakona i spravedlivosti kompetentnym, nezavisimym i bespristrastnym sudom// https://online.zakon.kz /Document/ ?doc_id= 35300429&pos=5;-116#pos=5;-116 (Data obrashhenija 09.03.2022).

ПРАВА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И ВОПРОСЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Бурашов Шоқан Уәлиханұлы

Докторант Международного казахско-турецкого университета имени К.А.Ясави,
Республика Казахстан, г.Туркестан, e-mail: Shokan1995@mail.ru

Тайторина Бинур Адамовна¹

Профессор Института истории и права Казахского национального
педагогического университета имени Абая, доктор юридических наук,
Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: binur.a@mail.ru

Бекежанов Даурен Нуржанович

Ассоциированный профессор Жетысуского университета
имени И. Жансугурова, доктор философии (PhD),
Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Аннотация. Исследование посвящено концептуализации основных понятий современной концепции консьюмеризма: научному анализу подвергнуты дефиниции «потребитель», «образовательные услуги», «образовательные отношения», «договор возмездного оказания образовательных услуг», «защита прав потребителей». Проблема защиты прав потребителей в целом и потребителей образовательных услуг в частности актуализируется в Республике Казахстан, прежде всего в силу нерешенных проблем совершенствования законодательства и правоприменительной практики. Сравнительный анализ практики применения законодательства зарубежных стран показал, что в избранных для анализа юрисдикциях защита прав потребителей осуществляется гораздо эффективнее. В связи с этим выявлена закономерность: в Республике Казахстан потребительские правоотношения концентрировались на применении административных мер, тогда как законы и правоприменительная практика в развитых странах основным приоритетом выделяли восстановление нарушенных прав потребителей товаров и услуг.

Для характеристики образовательных правоотношений на основе существующих исследований раскрыты особенные связи правовых норм различной отраслевой принадлежности – административного, гражданского, трудового, финансового и других отраслей права; сделан вывод о комплексном характере сравнительно новой отрасли – образовательного права. В контексте концептуализации правовой категории «образовательные услуги» выделены и охарактеризованы виды правоотношений в сфере образования: собственно образовательные отношения и отношения по созданию условий для реализации образовательных отношений.

В исследовании акцент сделан на способах правового воздействия на образовательные отношения – методах правового регулирования, а также необходимости эффективных контрольных механизмов государства.

Комплексный анализ проблемы концептуализации основных понятий института защиты прав потребителей, осуществленный в мировом контексте эволюции консьюмеризма, служит основанием для предложений об уточнении их сущности в процессе дальнейшей модернизации современного законодательства РК о защите прав потребителей и правоприменительной практики.

Ключевые слова: правовое регулирование, законодательство, образовательные услуги, концепция консьюмеризма, потребительские отношения, права потребителей, защита прав потребителей, концептуализация, модернизация.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТТЕРІН ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ: ТҰЖЫРЫМДАМАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЗАҢНАМАНЫ ЖАҢҒЫРТУ СҰРАҚТАРЫ

Шоқан Уәлиханұлы Бурашов

*Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің докторанты,
Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.; e-mail: Shokan1995@mail.ru*

Бинүр Адамқызы Тайторина

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих
және құқық институтының профессоры, заң ғылымдарының докторы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.; e-mail: binur.a@mail.ru*

Дәурен Нұржанұлы Бекежанов

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қауымдастырылған
профессоры, философия докторы (PhD),
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.; e-mail: bek_dauren@mail.ru*

Аннотация. Зерттеу қазіргі заманғы консьюмеризм тұжырымдамасының негізгі ұғымдарын тұжырымдамалауға арналған: «тұтынушы», «білім беру қызметтері», «білім беру қатынастары», «ақылы білім беру қызметтерін ұсыну туралы келісім», «тұтынушылардың құқықтарын қорғау» анықтамалары ғылыми талдаудан өтті. Тұтастай алғанда тұтынушылардың және білім беру қызметтерін тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі, ең алдымен, заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдірудің мәселесі шешілмегендігіне байланысты Қазақстан Республикасында өзекті етілуде. Шет елдердің заңнамасын қолдану тәжірибесін салыстырмалы талдау талдау үшін таңдалған юрисдикцияларда тұтынушылардың құқықтарын қорғау әлдеқайда тиімді екенін көрсетті. Осыған байланысты заңдылық айқындалды: Қазақстан Республикасында тұтынушылық құқықтық қатынастар әкімшілік шараларды қолдануға шоғырландырылды, ал дамыған елдердегі заңдар мен құқық қолдану практикасы тауарлар мен қызметтерді тұтынушылардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіруді негізгі басымдық ретінде айқындады.

Қолданыстағы зерттеулер негізінде білім беру құқықтық қатынастарын сипаттау үшін әр түрлі салалық – әкімшілік, азаматтық, еңбек, қаржы және басқа да құқық салаларының құқықтық нормаларының ерекше байланыстары ашылды; салыстырмалы түрде жаңа саланың - білім беру құқығының жан-жақты сипаты туралы қорытынды жасалды. «Білім беру қызметтері» құқықтық санатын тұжырымдамалау аясында білім беру саласындағы білім беру қатынастарының өзі және білім беру қатынастарын жүзеге асыру үшін жағдай жасау жөніндегі қатынастар құқықтық қатынастардың түрлері ретінде анықталды және сипатталды.

Зерттеуде білім беру қатынастарына құқықтық әсер ету тәсіліне-құқықтық реттеу әдістеріне, сондай-ақ мемлекеттің тиімді бақылау тетіктерінің қажеттілігіне баса назар аударылады.

Консьюмеризм эволюциясының әлемдік контекстінде жүзеге асырылған тұтынушылардың құқықтарын қорғау институтының негізгі ұғымдарын концептуализациялау мәселесін кешенді талдау тұтынушылардың құқықтарын қорғау және құқық қолдану практикасы туралы ҚР қазіргі заманғы заңнамасын одан әрі жаңғырту үдерісінде олардың мәнін нақтылау туралы ұсыныстар жасау үшін негіз болып табылады.

Түйін сөздер: құқықтық реттеу, заңнама, білім беру қызметі, тұтынушылық концепция, тұтынушылармен қарым-қатынас, тұтынушылардың құқықтары, тұтынушылардың құқықтарын қорғау, концептуализация, жаңғырту.

RIGHTS OF CONSUMERS OF EDUCATIONAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION AND ISSUES OF MODERNIZATION OF LEGISLATION

Burashov Shokan Ualikhanovich

Doctoral student of the International Kazakh-Turkish University named after K.A. Yassavi, Republic of Kazakhstan, Turkestan; e-mail: Shokan1995@mail.ru

Taitorina Binur Adamovna

Professor of the Institute of History and Law of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Doctor of Law, Republic of Kazakhstan, Almaty; e-mail: binur.a@mail.ru

Bekezhanov Dauren Nurzhanovich

Associate Professor of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan; Taldykorgan, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Abstract. *The study is devoted to the conceptualization of the main concepts of the modern concept of consumerism: the definitions of “consumer”, “educational services”, “educational relations”, “contract for the provision of educational services”, “protection of consumer rights” are subjected to scientific analysis. The problem of protecting the rights of consumers in general and consumers of educational services in particular is being updated in the Republic of Kazakhstan, primarily due to unresolved problems of improving legislation and law enforcement practice. A comparative analysis of the practice of applying the laws of foreign countries showed that in the jurisdictions selected for analysis, the protection of consumer rights is carried out much more efficiently. In this regard, a regularity was revealed: in the Republic of Kazakhstan, consumer relations were concentrated on the application of administrative measures, while laws and law enforcement practice in developed countries highlighted the restoration of violated rights of consumers of goods and services as the main priority.*

To characterize educational legal relations on the basis of existing research, special connections are revealed between legal norms of various branches of law - administrative, civil, labor, financial and other branches of law; the conclusion is made about the complex nature of a relatively new branch - educational law. In the context of the conceptualization of the legal category “educational services”, the types of legal relations in the field of education are identified and characterized: educational relations proper and relations to create conditions for the implementation of educational relations.

The study also focuses on the ways of legal influence on educational relations - methods of legal regulation, as well as the need for effective control mechanisms of the state.

A comprehensive analysis of the problem of conceptualizing the basic concepts of the institution of consumer protection, carried out in the global context of the evolution of consumerism, serves as the basis for proposals to clarify their essence in the process of further modernization of the modern legislation of the Republic of Kazakhstan on consumer protection and law enforcement practice.

Keywords: *legal regulation, legislation, educational services, the concept of consumerism, consumer relations, consumer rights, consumer rights protection, conceptualization, modernization.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_104

Введение

Проблема защиты прав потребителей образовательных услуг является актуальной в силу нерешенных проблем правоприменительной практики: действующая система правового регулирования потребительских отношений в Казахстане долгие годы была

сконцентрирована на административных мерах и безучастна в восстановлении нарушенных прав; институт досудебного регулирования слабо интегрирован в общую систему защиты; отсутствовало единство понимания общих задач в деятельности государственных органов и неправительствен-

ных организаций по защите прав потребителей.

Исследования ученых разных стран по проблемам правового регулирования прав потребителей в исторической ретроспективе и в свете актуальных проблем, показывают, что данные факторы негативно влияют на уровень защиты прав потребителей и тем самым определяют необходимость поиска новых, конструктивных научных подходов к решению проблем защиты прав потребителей. Такой исследовательской позицией обусловлена цель статьи – на основе современных данных осуществить концептуализацию основных понятий института защиты прав потребителей образовательных услуг, на основе анализа международно-правовых актов и нормативных правовых актов Республики Казахстан актуализировать проблемы модернизации законодательства о защите прав потребителей.

Современный этап развития системы образования Республики Казахстан характеризуется развитием рынка образовательных услуг: образовательные услуги предоставляются поставщиками - целой системой образовательных и учебно-воспитательных заведений различных форм собственности и организационно-правовой структуры; потребителями образовательных услуг является все более расширяющийся круг граждан. Государственная политика возвела повышение качества образования в ранг высших приоритетов, усматривая обеспечение качественного образования для всех фактором устойчивого роста экономики и человеческого капитала².

Методы исследования

Основные гипотезы данного исследования основаны на нормах и положениях международного и национального права по защите прав потребителей, начиная с исторически первых источников римского права, международно-правовых документов и признанных глобальных стандартов относительно понятия и реализации защиты прав потребителей (ООН; ОЭСР; европейские директивы), национального законодательства по вопросам защиты прав потребителей, а также фундаментальных научных исследованиях ученых разных стран мира. Ввиду специфики предмета исследования и

сложности состава изучаемого объекта использован междисциплинарный подход.

В ходе исследований использованы общенаучные и специальные методы. Приоритеты имели методы анализа, синтеза, формальной логики, компаративистики. Методология работы включает в себя методы накопления фактов, имеющих отношение к объекту исследования, методы описания фактов, методы анализа фактов, свойств, факторов и явлений по разным показателями и критериями (оценка, сопоставление, сравнение, классификация, внедрение, систематизация), методы обоснования научных выводов (синтеза, доказывания, оценки достоверности), методы выбора и обоснования научных рекомендаций, оценки и оптимизации. Исследование проблемы осуществлено при комплексном использовании базисных методологических основ (системного подхода, включающего структурный и функциональный анализ, и диалектического метода) и специальных юридических методов (историко-правового, сравнительно-правового, структурно-юридического и др.). Методологической основой работы служат диалектический метод, а также идеи, изложенные в трудах философов, теоретиков права, специалистов административного и гражданского права, концепции современных отечественных и зарубежных ученых - юристов, социологов, историков, политологов, посвященные проблемам функционирования мировых моделей защиты прав потребителей. Диалектический метод познания выбран с целью выявления причинных связей в развитии института защиты прав потребителей, в ходе исследования выявлены закономерности, которые присущи этому динамичному процессу.

Исследование научной проблемы осуществлено на основе комплекса методов для достижения поставленной цели и решения взаимообусловленных задач: в равной степени использованы как методы эмпирического исследования (наблюдение, сравнение, измерение), так и методы теоретического исследования (идеализация, формализация, логический и исторический методы). Историко-правовой метод позволил рассмотреть процесс развития прав потребителей в исторической ретроспективе, выявить и сопоставить произошедшие изменения на раз-

² Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2014 года № 396 Об утверждении Концепции социального развития Республики Казахстан до 2030 года и Плана социальной модернизации на период до 2016 года. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/P140000039>

ных этапах развития исследуемого объекта в контексте мировой практики.

Для понимания целесообразности и целостности института прав потребителей был использован системно-структурный метод. В исследовательском процессе в комплексе использованы методы анализа, ретроспективный, формально-юридический, метод социолого-правового прогнозирования, метод правового моделирования и другие.

Обсуждение и результаты

Понятие «образовательные услуги» относится к категории терминов, конкретно не закрепленных как в национальных законодательных актах государств, так и в документах международного права. В Международной стандартной классификации образования ЮНЕСКО, принятой на 36-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО в ноябре 2011 года, образовательная деятельность определена как целенаправленная деятельность, включающая некоторую форму коммуникации, направленную на обучение. Дефиниция «образовательные услуги» с позиции данного документа может быть сформулирована на основе понятия организации, обеспечивающей предоставление образовательных услуг, для которой предоставление образовательных услуг является основной или сопутствующей целью: это может быть государственное учебное заведение, а также частное предприятие, негосударственная организация или государственная необразовательная организация³. Важнейшими аспектами оказания образовательных услуг и реализации права на образование в целом в соответствии со статьей 2 Протокола № 1 к Европейской конвенции о защите прав человека говорится в целом о таких важнейших аспектах данного права, как: а) всеобщность (никому не может быть отказано в этом праве); б) обязанности государства в области образования и обучения; в) обязанности государства уважать религиозные и философские убеждения родителей при обеспечении их детям образования в соответствии с этими убеждениями⁴.

Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года №319-III «Об образовании» регла-

ментирует образовательную деятельность как процесс целенаправленного, педагогически обоснованного, последовательного взаимодействия субъектов образования, в ходе которого решаются задачи обучения, развития и воспитания личности⁵.

В современной юридической литературе представлены разные, порой диаметрально противоположные результаты исследований сущности образовательных правоотношений. Прежде всего привлекает внимание научная дискуссия о соотношении публичных и частных начал в конструкции образовательных правоотношений. В.М.Сырых категоричен в выводах о том, что образовательные отношения однозначно являются разновидностью публично-правовых отношений, с незначительной оговоркой. Оговорка касается дополнительных образовательных услуг по инициативе потребителя (репетиторство, занятия в кружках и по индивидуальной программе) и относит их в сферу гражданско-правового регулирования [1]. Г.И.Петров однозначно охарактеризовал отношения в сфере образования в соответствии с тенденциями своего времени как административно-правовые [2]. Апологетам данной точки зрения противостоит большая группа исследователей, доказывающих противоположную и иные позиции: нормы права не являются административно-правовыми в их собственном смысле [3, с.33]; образовательное отношение представляет собой разновидность гражданско-правового отношения, оформляемого договором на оказание образовательных услуг [4, с.273]; образовательно-правовая норма всегда направлена на регулирование образовательных отношений, независимо от того, какая именно отрасль права регулирует эти отношения (гражданское право, административное право, финансовое право, трудовое право или др.), и поэтому обладает собственным, специфическим содержанием [5, с.23].

Принимая во внимание разные позиции, полагаем целесообразным обобщить: общественные отношения в сфере образования регулируются формирующейся с начала XXI века комплексной отраслью права, именуемой образовательным правом. Комплексный

³ Международная стандартная классификация образования ЮНЕСКО, принятая на 36-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО 2011 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/iscled-2011-ru.pdf>

⁴ Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007545

⁵ Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года №319-III «Об образовании» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747&doc_id2=39579626#pos=3;-100&pos2=124;-81

характер образовательного права, таким образом, обусловлен тем фактором, что нормы и положения, регулирующие отношения в области образования, могут иметь различную отраслевую принадлежность. Правовые нормы различной отраслевой принадлежности функционально взаимодействуют в целях наиболее полного эффективного регулирования педагогических отношений, возникающих в рамках образовательного процесса между организацией, осуществляющей образовательную деятельность, педагогическими работниками, обучающимися, родителями (законными представителями) несовершеннолетних обучающихся [6].

Правовая категория «образовательные услуги» является центральной в парадигме развернувшейся дискуссии. Прежде всего следует принять во внимание отличительные черты категории услуги от работы: личностный характер, отсутствие о вещественного результата и меновой стоимости. Применительно к сфере высшего профессионального образования характеристика этой категории услуг обладает спецификой: а) данный вид деятельности осуществляется поставщиком/вузом на основе лицензии; б) целенаправленность – удовлетворение потребности заказчика в необходимом уровне профессиональной компетенции; в) неовещественный результат – знания, компетенции потребителя применимы в течение длительного (неограниченного) промежутка времени в профессиональной деятельности потребителя; г) зависимость качества услуги как от уровня ее предоставления вузом, так и результативности встречных действий потребителя в процессе получения услуги.

Как правило, концептуализация правовой категории «образовательные услуги» обусловлена правовой природой общественных отношений в сфере образования. Принято в самом общем виде выделять две основные группы правоотношений: 1) собственно образовательные отношения и 2) отношения по созданию условий для должной реализации образовательных отношений, в этом процессе важное значение имеет обеспечение соблюдения прав и надлежащего исполнения субъектами правоотношений своих обязанностей.

Собственно образовательные правоотношения основаны на нормах действующего законодательства: их субъектами являются непосредственно организации образования и потребители образовательных услуг. Как правило, данные правоотношения развива-

ются в образовательном процессе, с учетом правового статуса его участников: организации образования (педагогического коллектива, административного персонала) с одной стороны, и обучающегося и его законных представителей – с другой.

Относительно второй группы правоотношений следует иметь ввиду их служебный, обеспечительный характер и особенности их возникновения и изменения на всех этапах: во-первых, когда они предшествуют образовательным отношениям, во-вторых, когда они существуют наравне с образовательными отношениями, в-третьих, когда они являются вытекающими из образовательных отношений.

Важное значение имеют правовые способы воздействия на общественные отношения в сфере образования. Для образовательных правоотношений характерны двусторонние и многосторонние связи, которые регулируются в зависимости от ситуации императивными, диспозитивными, рекомендательными и поощрительными методами, при необходимости - для получения наилучших результатов - целесообразно сочетание разных методов регулирования.

Важным фактором, влияющим на обеспечение качества образовательной услуги, являются контрольные механизмы государства. Законом определено, что государственный контроль за соблюдением государственного стандарта образования и качеством образования должен органично сочетаться с принципами свободы, плюрализма в образовании и автономности учреждений образования. В данном контексте уместно определить роль в образовательных правоотношениях государства, являющегося третьей стороной правоотношений всех видов, обязанной обеспечить должный уровень правового регулирования и контроля за обеспечением прав и выполнением обязанностей сторон – поставщика и потребителя образовательных услуг. Верно замечено, что «предпринимательство не допускает безбрежную (абсолютную) свободу от жестких требований рыночной экономики и роль государства в обеспечении этих требований исключительно высока» [7,с.120]. Каждый потребитель тех или иных услуг должен получить необходимую и достоверную информацию, позволяющую сделать правильный выбор [8,с.131]. Общественные отношения по предоставлению образовательных услуг регулируются правовыми нормами международных и внутригосударственных нормативных правовых

актов всех уровней: от закрепляющих общие положения права человека на образование до конкретизирующих это право договоров об оказании образовательных услуг индивидуального характера. Данные правоотношения представляют собой, по общему правилу, взаимодействие между субъектами на основе сотрудничества и контроля. Содержание правоотношений по предоставлению и потреблению образовательных услуг имеет волевой характер, рассматриваемый вид правоотношений специфичен – субъекты индивидуализированы, конкретизированы, обе стороны правоотношений априори обязаны совершать активные действия, прилагать определенные интеллектуальные усилия. Существенным признаком образовательной услуги является отсутствие итогового овеществленного результата.

Как правило, образовательные отношения возникают, изменяются и прекращаются на основе договора между поставщиком и заказчиком образовательных услуг. В соответствии со статьей 384 Гражданского кодекса Республики Казахстан договор, по которому сторона должна получить плату или иное встречное предоставление за исполнение своих обязанностей, является возмездным; договор предполагается возмездным, если из законодательства, содержания или существа договора не вытекает иное. Исследования подтверждают, что договор возмездного оказания образовательных услуг в сфере высшего образования относится к категории публичных: «регулирование договорных правоотношений в сфере получения высшего образования основывается на сочетании публичных и частных начал, что является одним из признаков публичного договора. Договор возмездного оказания образовательных услуг оказывается субъектами, деятельность которых носит публичный характер; исполнителями договора могут быть как коммерческие, так и некоммерческие организации, а потребителями – физические лица, характеризующиеся большим количеством; цена договора устанавливается одинаковой для обучающихся с предоставлением льгот определенным их категориям; договор заключается способом присоединения к оферте, разработанной вузом; утвержден Типовой договор; вуз предлагает публичную оферту [9, с.51].

Наиболее существенной проблемой при

определении методологических основ и концептуализации защиты прав потребителей является обоснование специфики правового статуса потребителей образовательных услуг в общей системе защиты прав потребителей. При этом следует отметить проблемы многослойности образовательно-правового статуса субъектов правоотношений по оказанию и потреблению образовательных услуг и его трансформации в ответ на современные вызовы [10; 11; 12; 13; 14; 15].

Исторический экскурс развития проблемы защиты прав потребителей в мировом контексте эволюции консьюмеризма показывает, что данная проблема остается актуальной в современный период. Исследования ученых разных стран по проблемам правового регулирования прав потребителей в исторической ретроспективе и в свете актуальных проблем законодательства и правоприменительной практики, показывают, что данные факторы негативно влияют на уровень защиты прав потребителей и тем самым определяют необходимость поиска новых, конструктивных научных подходов к решению проблем защиты прав потребителей [16; 17; 18].

В исследованиях на основе комплексного анализа представлен вывод о том, что в развитых странах концепция консьюмеризма в целом и концептуальные понятия в частности в процессе эволюции претерпевают существенное изменение парадигмы [19]. Концептуализация основных понятий, например, дефиниции «потребитель» в европейском и российском законодательстве основана на разных подходах [20; 21; 22; 23], наблюдаются альтернативные позиции в исследовании более сложных проблем правового регулирования защиты прав потребителей, касающихся статуса малых и средних предприятий [24], альтернативного и онлайн-разрешения споров для трансграничных потребительских контрактов [25; 26], разрешения потребительских споров посредством посредничества [27], преимуществ и недостатков существования, с одной стороны, обобщенного кодекса потребителей и, с другой стороны, целого спектра конкретных законодательных актов, международного согласования норм и стандартов⁶, разнополярного восприятия правового регулирования потребительских отношений [28; 29], вопросов юридической ответственности

⁶ *Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для защиты интересов потребителей; резолюция Генеральной Ассамблеи ПА/70/470/ Add.1, распространена 15 декабря 2015 года, принята 22 декабря 2015 года, переиздана как: A/RES/70/186. По ЦУР см. Организация Объединенных Наций, Преобразование нашего мира: Повестка дня в*

ности за нарушение прав потребителей [30], необходимости создания новой национальной модели защиты прав потребителей [31; 32; 33] и многих других вопросов. В соответствии с положениями Закона Республики Казахстан «О защите прав потребителей» под потребителем понимается физическое лицо, имеющее намерение заказать или приобрести либо заказывающее, приобретающее и (или) использующее товар (работу, услугу) исключительно для личного, семейного, домашнего или иного использования, не связанного с предпринимательской деятельностью⁷ Дефиниция «потребитель» в казахстанском законодательстве отличается от современной дефиниции, принятой в европейском праве: оно распространяет понятие потребителя не только на физическое лицо, которое вступило в договорные отношения, но и на физическое лицо, имеющее намерение вступить в потребительское правоотношение. Закон Республики Казахстан «О естественных монополиях» содержит дефиницию потребителя, распространенную на юридические лица: физическое или юридическое лицо, пользующееся или намеревающееся пользоваться регулируемые услуги⁸. Распространение статуса потребителя на лиц, имеющих намерение вступить в сделку с предпринимателем, является основанием для дискуссии: с одной стороны, такая формулировка вызвана необходимостью защиты от недобросовестных действий предпринимателей, с другой – на практике доказать наличие или отсутствие намерения и его содержания представляется задачей не из легких. Во избежание недостатков в применении специального законодательства представляется необходимым решить вопрос о более точной формулировке в казахстанском праве дефиниции потребителя в европейском варианте, изложенном, в частности, в Модельных правилах европейского частного права («DCFR»).

Заключение

Концептуализацию института прав потребителей как методологическую процедуру введения онтологических представ-

лений в имеющийся массив эмпирических данных, обеспечивающую теоретическую организацию знания и схематизацию связи понятий, логично обобщить анализом модернизации законодательства о защите прав потребителей. Модернизированный в 2020 году Закон Республики Казахстан «О защите прав потребителей» нацеливает на построение целостной системы защиты прав потребителей с активизацией роли неправительственных организаций и бизнеса: внедрена трехступенчатая система рассмотрения и разрешения жалоб потребителей. Изменения и дополнения в закон о защите прав потребителей можно условно разделить на основные категории: а) изменение порядка урегулирования требований потребителей; б) регламентация порядка проверки бизнеса по вопросам защиты прав потребителей; в) внедрение механизмов общественного контроля; г) внедрение единой информационной системы защиты прав потребителей и другие дополнения. Новеллы в вопросах защиты прав потребителей (всего порядка 200 поправок) отражены в 3 кодексах и 4 законах Республики Казахстан.

В новой редакции закона РК «О защите прав потребителей» консолидирован перечень мер защиты прав потребителей, включающий в себя профилактические меры, меры по самостоятельной защите, меры по урегулированию спора в досудебном порядке, меры государственного воздействия и защиты прав в судебном порядке. В обновленном законе содержится регламентация порядка рассмотрения продавцом жалоб потребителей, введена обязанность размещения контактов продавца, уполномоченного органа и субъектов досудебного урегулирования в местах реализации товаров, работ и услуг. Важное значение имеет в тексте закона определение, конкретизация перечня субъектов досудебного урегулирования (медиация, арбитраж, общественные объединения, саморегулируемые организации), а также порядок рассмотрения споров. Отныне в состав механизмов защиты прав потребителей вошли общественные объединения потребителей, юридические консультанты,

области устойчивого развития на период до 2030 года, А/RES/70/1.2015; ЮНКТАД, 2013 год, «Доклад об осуществлении руководящих принципов Организации Объединенных Наций для защиты интересов потребителей (1985–2013 годы)», записка секретариата ЮНКТАД. В отношении Верховного суда Мексики. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.consumidor.gob.mx/wordpress/wp-content/uploads/2012/04/SENTENCIA_AMPARO_MEXICANA.pdf.

⁷ Закон Республики Казахстан от 4 мая 2010 года № 274-IV «О защите прав потребителей». [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000274_/z100274.htm

⁸ Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2018 года № 204-VI «О естественных монополиях». [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38681059

адвокаты и др. лица, регламентированы их основные права и обязанности, требования к оформлению услуг. Существенно расширен предмет государственного социального заказа на оказание представительских услуг социально-уязвимым слоям населения

в восстановлении их нарушенных прав. В законе отражен конкретный механизм регламентации порядка рассмотрения жалоб потребителей государственными органами и условий в их отказах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сырых В.М. Образовательные услуги и образовательные правоотношения: дискуссионные взгляды и действительное содержание // Журнал российского права. – 2010. – №4. – С.69-79.
2. Петров Г.И. Административная правосубъектность граждан СССР // Правоведение. – 1975. – № 1. – С. 24–31.
3. Правовое положение граждан в советском государственном управлении / Новоселов В.И. - Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1976. - 217 с.
4. Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования: Монография. — Москва: Изд-во «Готика», 2005. - 432 с.
5. Ягофаров Д.А. Образовательное нормотворчество и образовательные правоотношения в механизме правового регулирования отношений в сфере образования (теоретико-правовой аспект) // Журнал «Право и образование», №4, 2006. - С.13-21.
6. Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. - М.: Готика, 2002. - 340 с.
7. Нурмагамбетов А.А. Государственное регулирование предпринимательской деятельности в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. – 2018.- №4(125). – С.119-126.
8. Жусупбекова М.А. Права потребителей на получение необходимой и достоверной информации // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. - 2019. - №1(55). –С.128-134.
9. Идрышева С.К. Публичный договор в гражданском праве Республики Казахстан: проблемы теории и практики: автореф. дисс. ... доктора юридических наук. – М., 2012. – 60 с.
10. Охлупина О. В. Вузы перед лицом пандемии: актуальные аспекты организации самостоятельной работы студентов в условиях дистанционного обучения // Высшее образование сегодня. — 2020. — № 7. — С. 24–28.
11. Алексеенко О. И. Проблемы дистанционного обучения студентов в условиях пандемии и самоизоляции // Кубанские исторические чтения: сб тр. XI Междунар. науч.-практ. конф. — Краснодар: Из-во Краснодарского центра научно-технической информации (ЦНТИ), 2020. — С. 156–161.
12. Церюльник А.Ю. Функционирование университета в условиях дистанционного формата обучения в период пандемии COVID-19 // Гуманитарный научный вестник. — 2020. — № 5. — С. 139–143.
13. Уразова Б.А., Ким А.А., Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б. Образовательное несоответствие и рынок труда в Республике Казахстан // Вестник Университета Туран. - 2022. - №1 (93). – С.284-293.
14. Вахабова Г.И. Перспективы развития дистанционного образования в Казахстане // Педагогическая наука и практика. – 2020. - №4 (30). – С.111-115.
15. Биняминов Б. А. Тренды и перспективы «ухода» бизнеса в режим online: антикризисная мера для российского предпринимательства // Modern Economy Success. — 2020. — № 2. — С. 211–217.
16. Schwalm J., Schellmann J. Cos. Must Prepare For Collective Consumer Suits In Germany (August 1, 2018, 1:38 PM EDT). URL: <https://www.law360.com/articles/1068884/cos-must-prepare-for-collective-consumer-suits-in-germany>
17. Japan: Consumer Protection Laws and Regulations. 2021 - URL: <https://iclg.com/practice-areas/consumer-protection-laws-and-regulations/japan>
18. Rustandi N. (2021) Consumer Protection Laws In Dispute Solution In BpskCianjur District, Proceedings International Conference on Education of Suryakencana. URL: <https://jurnal.unsur.ac.id/cp/article/view/1372>

19. Kingisepp M., Väriv A. *The Notion of Consumer in EU Consumer Acquis and the Consumer Rights Directive - a significant Change of Paradigm?* // *Juridica International*. - 2011. - Vol. XVIII. - P. 44-53.

20. Бычко М.А., Гаджиев Т.Ф. *К вопросу о понятии «потребитель» в российском и европейском законодательстве* // *Образование и наука в современных условиях: материалы IV Международной научно-практической конференции (Чебоксары, 10 июля 2015 г.)*. Сборник ЦНС «Интерактивплюс». - 2015. - № 3 (4). - С. 339-340.

21. Schoenmaekers W. *The Notion “Consumer” in European Private Law*. - Gent, 2014. - 103 p.

22. Арабей Е.А. *Понятие «потребитель» в праве Европейского союза* // *Актуальные проблемы российского права*. - 2013. - № 12 (37). - С. 1634-1640.

23. Погарцев В.В. *Права потребителей в сфере образовательных услуг* // *Проблемы высшего образования*. - 2019. - № 1. - С. 47-50.

24. Hesselink M.W. *SMEs in European Contract Law: Background Note for the European Parliament on the Position of Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) in a Future Common Frame of Reference (CFR) and in the Review of the Consumer Law Acquis* // *Centre for the Study of European Contract Law Working Paper*. - 2007. - № 3. - URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1030301

25. Hill J. *Cross-Border Consumer Contracts*. Oxford: Oxford University Press, Oxford Private International Law Series, 2008. - 466 p.

26. Rühl G. *Alternative and Online Dispute Resolution for Cross-Border Consumer Contracts: A Critical Evaluation of the European Legislature’s Recent Efforts to Boost Competitiveness and Growth in the Internal Market* // *Journal of Consumer Policy*. - 2015. - Vol. 38. Issue 4. - P. 569-601

27. Putra I. *Gede Dhipa Bawantara Penyelesaian Sengketa Konsumen Melalui Mediasipada Badan Penyelesaian Sengketa Konsumen (BPSK) Kota Mataram [Resolution of Consumer Disputes through Mediation in the Consumer Dispute Resolution Body, Mataram City]*, Fakultas Hukum, Universitas Mataram, Mataram. - 2014. - URL: <https://onsearch.id/Record/IOS5428.8990>.

28. Kitching J. et al, 2015, *Burden or benefit? Regulation as a dynamic influence on small business performance*, *International Small Business Journal*, 33(2):130–147.

29. *Защита прав потребителей в Российской Федерации в 2020 году: Государственный доклад*. - М.: Федеральная служба по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека, 2021. - 380 с.

30. Плахова Е.С. *Защита прав потребителей в России: административно-правовой аспект* // *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. - 2020. - Т. 8. - № 3 (31). - С. 169-179.

31. Shabani F., 2020, *Consumer Protection: The Republic of North Macedonia Needs a New Law* // *JUSTICIA – International Journal of Legal Sciences*, 13-14: 84-91.

32. Богдан В.В. *Гражданско-правовое регулирование защиты прав потребителей в современной России: проблемы теории и практики: дисс.д.ю.н.* — Курск, 2015. — 389 с.

33. Карагусов Ф., Бондарев А., Пак Е. *Совершенствование правовой и организационной основы обеспечения интересов потребителей и использования групповых исков для защиты имущественных прав в Республике Казахстан*. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39581709#pos=6;-108

REFERENCES

1. Syryh V.M. *Obrazovatel'nye uslugi i obrazovatel'nye pravootnosheniya: diskussionnye vzglyady i dejstvitel'noe sodержание* // *Zhurnal rossijskogo prava*. - 2010. - № 4. - S. 69-79.

2. Petrov G.I. *Administrativnaja pravosub#ektnost' grazhdan SSSR* // *Pravovedenie*. - 1975. - № 1. - S. 24–31.

3. *Pravovoe polozhenie grazhdan v sovetskom gosudarstvennom upravlenii* / Novoselov V.I. - Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 1976. - 217 с.

4. Kvanina V.V. *Grazhdansko-pravovoe regulirovanie otnoshenij v sfere vysshego professional'nogo obrazovaniya: Monografija*. — Moskva: Izd-vo «Gotika», 2005. - 432 s.

5. Jagofarov D.A. *Obrazovatel'noe normotvorchestvo i obrazovatel'nye pravootnosheniya v mehanizme pravovogo regulirovanija otnoshenij v sfere obrazovaniya (teoretiko-pravovoj aspekt)* // *Zhurnal “Pravo i obrazovanie”*, N4, 2006. - S.13-21.

6. Syryh V.M. *Vvedenie v teoriju obrazovatel'nogo prava*. - M.: Gotika, 2002. - 340 s.
7. Nurmagambetov A.A. *Gosudarstvennoe regulirovanie predprinimatel'skoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N.Gumileva*. - 2018. - №4(125). - S.119-126.
8. Zhusupbekova M.A. *Prava potrebitelej na poluchenie neobhodimoy i dostovernoy informacii // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK*. - 2019. - №1(55). - S.128-134.
9. Idrysheva S.K. *Publichnyj dogovor v grazhdanskom prave Respubliki Kazahstan: problemy teorii i praktiki: avtoref. diss. ... doktora juridicheskikh nauk*. - M., 2012. - 60 s.
10. Ohlupina O. V. *Vuzy pered licom pandemii: aktual'nye aspekty organizacii samostojaatel'noj raboty studentov v uslovijah distancionnogo obuchenija // Vysshee obrazovanie segodnja*. - 2020. - № 7. - S. 24-28.
11. Alekseenko O. I. *Problemy distancionnogo obuchenija studentov v uslovijah pandemii i samoizoljaccii // Kubanskie istoricheskie chtenija: sb tr. XI Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. — Krasnodar: Iz-vo Krasnodarskogo centra nauchno-tehnicheskoy informacii (CNTI), 2020. — S. 156-161.*
12. Cerjul'nik A. Ju. *Funkcionirovanie universiteta v uslovijah distancionnogo formata obuchenija v period pandemii COVID-19 // Gumanitarnyj nauchnyj vestnik*. - 2020. - № 5. - S. 139-143.
13. Urazova B.A., Kim A.A., Kurmanova G.K., Suhanberdina B.B. *Obrazovatel'noe nesootvetstvie i rynek truda v Respublike Kazahstan // Vestnik Universiteta Turan*. - 2022. - №1 (93). - S.284-293.
14. Vahabova G.I. *Perspektivy razvitija distancionnogo obrazovanija v Kazahstane. // Pedagogicheskaja nauka i praktika*. - 2020. - №4 (30). - S.111-115.
15. Binjaminov B. A. *Trendy i perspektivy «uhoda» biznesa v rezhim online: antikrizisnaja mera dlja rossijskogo predprinimatel'stva / B. A. Binjaminov // Modern Economy Success*. - 2020. - № 2. - S. 211-217.
16. Schwalm J., Schellmann J. *Cos. Must Prepare For Collective Consumer Suits In Germany (August 1, 2018, 1:38 PM EDT)*. URL: <https://www.law360.com/articles/1068884/cos-must-prepare-for-collective-consumer-suits-in-germany>
17. *Japan: Consumer Protection Laws and Regulations. 2021* - <https://iclg.com/practice-areas/consumer-protection-laws-and-regulations/japan>
18. Rustandi N. (2021) *Consumer Protection Laws In Dispute Solution In BpskCianjur District, Proceedings International Conference on Education of Suryakencana*. URL: <https://jurnal.unsur.ac.id/cp/article/view/1372>
19. Kingisepp M., Väriv A. *The Notion of Consumer in EU Consumer Acquis and the Consumer Rights Directive - a significant Change of Paradigm? // Juridica International*. - 2011. - Vol. XVIII. - P. 44-53.
20. Bychko M.A., Gadzhiev T.F. *K voprosu o ponjatii «potrebitel'» v rossijskom i evropejskom zakonodatel'stve // Obrazovanie i nauka v sovremennyh uslovijah: materialy IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii (Cheboksary, 10 ijulja 2015 g.). Sbornik CNS «Interaktivpljus»*. - 2015. - № 3 (4). - S. 339-340.
21. Schoenmaekers W. *The Notion “Consumer” in European Private Law.-Gent, 2014.- 103 p.*
22. Arabej E.A. *Ponjatie «potrebitel'» v prave Evropejskogo sojuza // Aktual'nye problemy rossijskogo prava*. - 2013. - № 12 (37). - S. 1634-1640.
23. Pogarcev V.V. *Prava potrebitelej v sfere obrazovatel'nyh uslug // Problemy vysshego obrazovanija*. - 2019. -№1. - S. 47-50.
24. Hesselink M.W. *SMEs in European Contract Law: Background Note for the European Parliament on the Position of Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) in a Future Common Frame of Reference (CFR) and in the Review of the Consumer Law Acquis // Centre for the Study of European Contract Law Working Paper*. - 2007.- № 3. - URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1030301
25. Hill J. *Cross-Border Consumer Contracts*. Oxford: Oxford University Press, Oxford Private International Law Series, 2008.-466 p.
26. Rühl G. *Alternative and Online Dispute Resolution for Cross-Border Consumer Contracts: A Critical Evaluation of the European Legislature's Recent Efforts to Boost Competitiveness and Growth in the Internal Market // Journal of Consumer Policy*.- 2015. - Vol. 38. Issue 4. -R. 569-601

27. Putra I. *Gede Dhipa Bawantara Penyelesaian Sengketa Konsumen Melalui Mediasipada Badan Penyelesaian Sengketa Konsumen (BPSK) Kota Mataram [Resolution of Consumer Disputes through Mediation in the Consumer Dispute Resolution Body, Mataram City]*, Fakultas Hukum, Universitas Mataram, Mataram. - 2014. - URL: <https://onsearch.id/Record/IOS5428.8990>.

28. Kitching J. et al, 2015, *Burden or benefit? Regulation as a dynamic influence on small business performance*, *International Small Business Journal*, 33(2):130–147.

29. *Zashhita prav potrebitelej v Rossijskoj Federacii v 2020 godu: Gosudarstvennyj doklad.*—M.: Federal'naja sluzhba po nadzoru v sfere zashhity prav potrebitelej i blagopoluchija cheloveka, 2021. - 380 s.

30. Plahova E.S. *Zashhita prav potrebitelej v Rossii: administrativno-pravovoj aspekt // Jelektronnyj nauchnyj zhurnal «Nauka. Obshhestvo. Gosudarstvo».* – 2020. - T. 8. - № 3 (31). - S.169-179.

31. Shabani F., 2020, *Consumer Protection: The Republic of North Macedonia Needs a New Law // JUSTICIA – International Journal of Legal Sciences*, 13-14: 84-91.

32. Bogdan V.V. *Grazhdansko-pravovoe regulirovanie zashhity prav potrebitelej v sovremennoj Rossii: problemy teorii i praktiki: diss.d.ju.n.* — Kursk, 2015. — 389 s.

33. Karagusov F., Bondarev A., Pak E. *Sovershenstvovanie pravovoj i organizacionnoj osnovy obespechenija interesov potrebitelej i ispol'zovanija gruppovyh iskov dlja zashhity imushhestvennyh prav v Respublike Kazahstan.* URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39581709#pos=6;-108

СТАНДАРТЫ В ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА

Кайшатаева Асель Куандыковна¹

*Проректор по стратегическому развитию и науке, кандидат юридических наук,
Alikhan Bokeikhan University, Республика Казахстан, г. Семей, e-mail: aselkz@list.ru*

Баязитова Расима Тлеубергеновна

*Докторант PhD, Alikhan Bokeikhan University,
Республика Казахстан, г. Семей, e-mail: rassima@gmail.com*

Аннотация. Правовое регулирование нестандартных форм трудовых отношений и выбор эффективной стратегии для обеспечения права на достойный труд важная задача как международного, так и национального уровня. Уяснение того факта, что доля чистых трудовых отношений, существующих в рамках конкретных стандартов, стремительно уменьшается – есть первый шаг на пути отхождения от части закрепленных, но устаревающих сегодня аксиом в трудовом праве.

В статье проведен теоретико-правовой анализ стандартов в области трудовых отношений в рамках трудового договора и возможностей их нетипичного проявления в современных условиях. Авторами также предпринята попытка показать, что отклонение от стандартов в современном мире является нормальным явлением, требующем лишь разработки новых эффективных правовых рамок и социальных гарантий.

На основе проведенных теоретических исследований авторы пришли к выводу, что если стандарты в реализации трудовых отношений в рамках трудовых договоров еще можно подвести под установленные характеристики и их нетипичное проявление в рамках трудового договора можно назвать нестандартным, то в рамках реализации новых форм занятости термин «нестандартные формы» не может быть применим. Разброс новых форм занятости, организации трудовой деятельности в современных условиях настолько разнообразен и динамичен, что попытка стандартизации и унификации критериев занятости как таковой не целесообразна.

Методологическую базу исследования в основе составил структурный анализ доктринальных разработок ученых, системный подход к изучению как теоретической, так и международной нормативной практики.

Ключевые слова: Труд, стандарты, занятость, трудовой договор, работник, работодатель, нетипичные трудовые отношения.

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ СТАНДАРТТАР: ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Әсел Куандыққызы Қайшатаева

*Стратегиялық даму және ғылым жөніндегі проректор,
заң ғылымдарының кандидаты, Alikhan Bokeikhan University,
Қазақстан Республикасы, Семей қ., e-mail: aselkz@list.ru*

Расима Тілеубергенқызы Баязитова

*PhD докторанты, Alikhan Bokeikhan University,
Қазақстан Республикасы, Семей қаласы, e-mail: rassima@gmail.com*

¹ Автор для корреспонденции

Аннотация. Еңбек қатынастарының стандартты емес нысандарын құқықтық реттеу және лайықты еңбек құқығын қамтамасыз етудің тиімді стратегиясын таңдау халықаралық деңгейде де, ұлттық деңгейде де маңызды міндет болып табылады. Белгілі бір стандарттар шеңберінде өмір сүретін таза еңбек қатынастарының үлесі тез төмендеп бара жатқанын түсіну еңбек заңнамасында бекітілген, бірақ бүгінгі күні ескірген кейбір аксиомалардан бас тартудың алғашқы қадамы болып табылады.

Мақалада еңбек шарты шеңберіндегі еңбек қатынастары саласындағы стандарттарға теориялық және құқықтық талдау және олардың қазіргі заманғы жағдайларда типтік емес көрініс беру мүмкіндіктері қарастырылған. Сондай-ақ авторлар қазіргі әлемдегі стандарттардан ауытқу жаңа тиімді құқықтық негіздер мен әлеуметтік кепілдіктерді әзірлеуді талап ететін қалыпты құбылыс екенін көрсететін құқықтық жағдайларды белгілеуге тырысты.

Жүргізілген теориялық зерттеулердің негізінде авторлар еңбек шарты шеңберінде еңбек қатынастарын жүзеге асырудағы нормалар бұрынғысынан белгіленген сипаттамаларға және олардың еңбек шарты шеңберіндегі типтік емес көрінісіне келтірілуі мүмкін деген қорытындыға келді. стандартты емес деп атауға болады, онда жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын іске асыру шеңберінде «стандартты емес нысандар» термині қолданылмауы мүмкін. Жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының таралуы, еңбек қызметін ұйымдастыру қазіргі заманғы жағдайларда соншалықты алуан түрлі және серпінді, сондықтан жұмысқа орналастыру критерийлерін стандарттау және біріздендіру әрекеті дұрыс емес.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ғалымдардың доктриналық әзірлемелерін құрылымдық талдауға, теориялық және халықаралық нормативтік тәжірибені зерттеуге жүйелі көзқарасқа негізделген.

Түйін сөздер: Еңбек, стандарттар, еңбек, еңбек шарты, қызметкер, жұмыс беруші, атипті еңбек қатынастары.

STANDARDS IN LABOR RELATIONS: SOME ASPECTS OF THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Kaishatayeva Assel Kuandykovna

Vice-Rector for Strategic Development and Science, Ph.D in Law, Alikhan Bokeikhan University, Republic of Kazakhstan, Semey city, email: aselkz@list.ru

Bayazitova Rassima Tleubergenovna

PhD student, Alikhan Bokeikhan University, Republic of Kazakhstan, Semey city, email: rassima@gmail.com

Abstract. Legal regulation of non-standard forms of labor relations and the choice of an effective strategy to ensure the right to decent work is an important task both at the international and national levels. Understanding the fact that the share of pure labor relations that exist within the framework of specific standards is rapidly decreasing is the first step towards moving away from some of the axioms fixed, but outdated today in labor law.

The article provides a theoretical and legal analysis of standards in the field of labor relations within the framework of an employment contract and the possibilities of their atypical manifestation in modern conditions. The authors also attempted to show that deviation from standards in the modern world is a normal phenomenon that only requires the development of new effective legal frameworks and social guarantees.

Based on the theoretical studies carried out, the authors concluded that the standards in the implementation of labor relations within the framework of labor contracts can still be brought under the established characteristics and their atypical manifestation within the framework of an employment contract can be called non-standard, then in the framework of the implementation of new forms of employment, the term “non-standard forms” may not be applicable. The spread of new forms of employment, and organization of labor activity in modern conditions is so diverse

and dynamic that an attempt to standardize and unify the criteria for employment as such is not advisable.

The methodological base of the study was based on a structural analysis of the doctrinal developments of scientists, a systematic approach to the study of both theoretical and international normative practice.

Keywords: Labor, standards, employment, employment contract, employee, employer, atypical labor relations.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_116

Введение

Современная эпоха с ее постоянными изменениями, форсированной цифровизацией и возникающими глобальными угрозами требует новых подходов к пониманию многих процессов общественной жизни. Организация трудового процесса не является исключением. На протяжении достаточно долгого периода времени в современном обществе движение в этой области идет от стабильности в трудовых отношениях к развитию гибкости их реализации. Гибкость, гибридность, нестандартность – принципы построения эффективного бизнеса, повышения собственного благосостояния в современном мире. В связи с этим установление стандартов отходит на второй план, понимание стандартных трудовых отношений расширяется. Степенный процесс осознания и принятия новых форм и условий реализации трудовой деятельности после всемирной пандемии Covid 19, однозначно, должен принять более активный облик с формированием альтернативных позиций. Одной из таких позиций является вопрос о стандартах реализации трудовых отношений, необходимости изменения суждений в отношении осуществления трудовой деятельности на основании заключения иных договоров, в том числе гражданско-правовых. Уяснение того факта, что доля чистых трудовых отношений, существующих в рамках конкретных стандартов, стремительно уменьшается – есть залог построения новой модели гибридных отношений в трудовой деятельности. Отхождение от архаичных стандартов и принятие новых гибридных отношений позволит выработать государствам политику эффективной их реализации с разработкой современных социальных гарантий, подходящих к любым формам занятости, которые существуют либо появятся в будущем.

Целью научного исследования в рамках данной статьи является определение природы нестандартных видов трудовых отношений в современном обществе, демонстрация степени влияния возникающих новых форм

занятости на установленные ранее стандарты. В статье рассмотрены принятые стандарты, критерии и показано, что отклонение от стандартов в современном мире является нормальным явлением, требующем лишь разработки новых эффективных правовых рамок и социальных гарантий.

Методология исследования. Методологическую базу исследования в основе составил структурный анализ доктринальных разработок ученых, системный подход к изучению как теоретической, так и международной нормативной практики. Использование этих методов позволило вычлнить в многоаспектном процессе развития новых нетипичных форм реализации трудовой деятельности основные элементы, влияющие на понимание и осознание необходимости пересмотра стандартов и устоявшихся критериев трудовых отношений.

При исследовании содержательного смысла правовых норм, используемых в статье, применялись методы юридической лингвистики, позволяющие постигнуть и развернуть содержание норм и провести анализ лексико-семантических особенностей юридической терминологии.

Для анализа международной правовой базы, актов и рекомендаций международных организаций были использованы как статический, так и динамический подходы. Рассмотрение норм и их изменение как со стороны стабильности и определенности, так и со стороны анализа динамики развития норм под влиянием глобальных процессов стало основой формулированию выводов в исследовании.

Обсуждение и результаты

Ведет ли разнообразие к нестандартности?

Глобализация экономики есть состоявшееся явление, и эффективная адаптация стран к этому состоянию являются ключом к обеспечению будущей конкурентоспособности экономики каждой страны. Именно

глобализация послужила толчком к формированию новых трендов в различных сферах экономики. Одним из таких трендов является развитие разнообразных форм занятости, порождающее множество проблемных вопросов в различных областях.

В последнее время развитие разнообразных форм занятости и увеличение их видов можно связывать не только с такими ключевыми факторами как глобализация, усиление конкуренции и научно-технический прогресс, но и с пандемией коронавирусной инфекции. Без сомнения, «одним из основных вызовов пандемии стала трансформация трудовых отношений под влиянием цифровых технологий» [1]. Кризис, связанный с пандемией охватил все страны без исключения как развитые, так и развивающиеся. Так, например, «в результате реализации политики борьбы с пандемией были приняты решительные меры, из-за которых в первые месяцы Covid-19 около 43% предприятий сектора были временно закрыты, а занятость сотрудников снизилась примерно на 40%» [2]. У всех государств, без исключения, на первый план в период пандемии и после нее выходит построение такой политики, которая поможет сделать рынок труда более гибким и адаптированным к новой угрозе, которая поменяла представление о самом понятии «стандартный работник».

Если обратиться к пониманию термина «нестандартная занятость» посредством рассмотрения исследований последних 10 лет можно проследить определенную трансформацию. На протяжении всего XX века нормой воспринималась работа по постоянному трудовому договору на полную ставку [3]. Индустриализация нуждалась в работниках в течение всего дня, и основная задача как национального, так и международного трудового законодательства заключалась в том, чтобы наложить ограничения на рабочее время. Согласно обзору МОТ, официального определения нестандартной занятости не существует. Как правило, этот термин охватывает работу, которая выходит за рамки «стандартных трудовых отношений» и понимается как работа на полный рабочий день, на неопределенный срок, а также как часть подчиненных и двусторонних трудовых отношений. В некоторых случаях

исследователи также определяют стандартные трудовые отношения как происходящие на определенном месте работы вне дома. При включении этой характеристики под нестандартную занятость подпадает еще более широкий круг задач, включая удаленную работу². Нестандартная работа — это общий термин, относящийся к широкому спектру работ. Нестандартными работниками могут быть независимые подрядчики, работающие в одиночку, самозанятые работники, потенциально нанимающие других людей, зависимые наемные работники, работающие неполный рабочий день, работники по временным контрактам, временные работники, работники платформы и другие работники, не имеющие «стандартной» занятости³. Даже на этом небольшом обзоре, можно увидеть, что появление нестандартных форм организации трудовой деятельности в рамках стандартных трудовых отношений, а именно неполный рабочий день, сезонность работы трансформировалось в целый пласт абсолютно новых форм, которые связаны не только с рабочим временем, но и способом найма, выполняемыми задачами, условиями контрактов, использованием дистанционных технологий, уровнем подчиненности и другое. Самое интересное, что в сегодняшних условиях, отклонение от стандартов настолько разнообразно и принимаемо, что встает вопрос о том, что брать за основу стандарта?

Как было уже сказано, нет четкого закрепленного на международном уровне понятия нестандартных форм занятости. Каждая страна стремится создать политику равного отношения в работникам, их равной правовой защиты. В этом смысле отправной точкой в классификации и понимании нестандартных форм занятости являются рекомендации и отчеты МОТ. Причем нужно отметить, что указанные формы вкладываются в рамки договора, что же касается латентной занятости или самозанятости, то МОТ относит их к формам нетрадиционной занятости вне рамок трудового контракта. Получается, исходя из рекомендаций МОТ, занятость включает в себя стандартные формы занятости, нестандартные формы занятости в рамках трудового договора и нетрадиционные формы занятости, которые включают в себя

² *Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects International Labour Office – Geneva: MOT. 2016 // https://www.MOT.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_534326.pdf Дата обращения 31.03.2022 г.*

³ *OECD (2019), Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b6d3dcfc-en> Дата обращения 31.03.2022 г.*

формы организации трудовой деятельности вне рамок трудового договора. На наш взгляд понять это достаточно сложно, более того применение терминов «нестандартный» и «нетрадиционный» может привести к неясному пониманию и смешению категорий.

В этом направлении интерес представляют документы ЕЭК ООН по статистике. Серия документов представляет и анализирует актуальные темы в области статистики и направлена на выявление возникающих вопросов и обмен инновациями. Исследования часто служат основой для начала новой работы по разработке новых статистических данных и руководящих принципов⁴. Хотя этот документ носит рекомендательный характер, именно он указывает о новых формах занятости. Бюро КЕС выбрало тему новых форм занятости и качество занятости в виде второстепенной темы для углубленного обзора на своем заседании в феврале 2021 года. Статистическому управлению Канады было предложено подготовить документ, который послужит основой для обзора. На основании обзора, сделанного в этом документе, к новым формам занятости относят трудовые отношения, формы организации трудовой деятельности и модели трудовой деятельности. Они могут быть различными и укладываться как в стандартные трудовые отношения, которые по различным причинам претерпевают изменения, так и новые формы, которые не укладываются в стандартные трудовые отношения. И при развитии новых методов и моделей организации трудовой деятельности и появляются такие категории как «краудворк», «мобильная занятость», «фрилансерство», «неформальная работа», «коллаборативная занятость», «ненадежная занятость» и т.п. При этом Конференция европейских статистиков ОЭСР признает, что новые формы занятости представляют собой постоянную проблему для измерения и разработки политики, поскольку будут продолжать появляться новые способы организации и осуществления трудовой деятельности, которые создают проблемы существующим институциональным и регулирующим механизмам⁵.

В связи с вышеизложенным, более ясным будет применять термин «нестандартный» к трудовым отношениям в рамках трудового

договора. Применение же словосочетания «нестандартные формы занятости» в современном мире звучит как архаизм. Однозначно, термин «новые формы занятости» более применим к современным вновь появляющимся формам организации трудовой деятельности вне рамок трудового договора. В то же время применять термин «новые формы» как критерий для классификации форм занятости не представляется информативным и не несет никакой смысловой нагрузки в характеристике. Классификацию занятости нужно осуществлять, исходя из характеризующих это явление критериев (основание, метод, модель, степень подчиненности и т.п.), а не из критериев стандартности или новизны. На наш взгляд, этот подход обеспечивает определенность в терминологии и как следствие в описании характеристик, видов и возможностей правовой защиты субъектов в процессе осуществления трудовой деятельности. Более того это обеспечит поступательное развитие национального трудового права в Казахстане в контексте его соответствия лучшим образцам системы трудовых отношений, присущих ведущим государствам, значение которого подчёркивают и казахстанские авторы [4].

Что есть стандарты в трудовых отношениях?

Принимая во внимание, что термин нестандартные формы будет применять только в отношении организации трудовых отношений в рамках трудового договора, рассмотрим, какие критерии считаются значимыми в вопросе отграничения трудовых отношений от других форм выполнения трудовой деятельности. Какое стандартное проявление этих критериев и каковы примеры нестандартных проявлений этих критериев?

Прежде чем приступить, необходимо выделить критерии, которые будут исходить из стандартов, принятых в трудовых отношениях в рамках трудового договора. Исходя из принятых трудовых стандартов, наиболее правильным будет применение международных трудовых стандартов. Вопрос о международных трудовых стандартах весьма сложен. И здесь хотелось бы согласиться с мнением Канаковой А.Е., которая указывает на теоретические и практические сложности в области определения международных трудовых стандартов: во-первых, возникают

⁴ Серия рабочих документов ЕЭК ООН по статистике, выпуск 8, июнь 2021 г. Новые формы занятости и качество занятости: последствия для официальной статистики // https://unece.org/sites/default/files/2021-11/WP8_New%20forms%20of%20employment_RUS%20updated_0.pdf Дата обращения 31.03.2022 г.

⁵ См. там же

трудности с используемой терминологией: разными терминами обозначается идентичное содержание, а под одним и тем же термином подразумевается разное содержание; во-вторых, нет единства в понимании категории «стандарт»: «стандарт труда» либо приравнивается к норме международного трудового права, либо выступает в качестве акта конкретной международной организации, либо вообще рассматривается как некая обобщенная субстанция; в-третьих, разнятся подходы авторов и в определении системы источников международных трудовых стандартов [5]. Что касается источников, то в рамках данной статьи мы будем брать во внимание международные трудовые стандарты ООН и МОТ в силу их значимости и распространенности на регулирование трудовых отношений во всем мире.

При рассмотрении категории «стандарты труда» мы столкнулись с проблемой понимания этой категории. Термин «стандарты» применяется в различных смыслах и в некоторых источниках отождествляется с понятием «нормы», «принципы», и даже соотносится с международными источниками регулирования трудовых отношений. Приведем некоторые примеры понятий, используемых в исследованиях: «международный стандарт труда можно определить как содержащую базовые положения социально-трудовых отношений основную, модельную норму, закрепленную в международных актах, являющихся результатом деятельности государств» [5]. «К международным трудовым стандартам относят совокупность правовых актов, принимаемых на международном уровне, вне зависимости от того, обладают они обязательной юридической силой или относятся к так называемому мягкому праву» [6]. Изучив исследования в данной области, мы пришли к выводу о том, что категория «стандарты» в сфере труда имеют достаточно широкое значение. Они касаются различных областей, таких как: свобода объединения, ведения коллективных переговоров и трудовых отношений, пресечения принудительного труда, искоренения детского труда, защиты детей и молодежи, обеспечения равенства возможностей и обращения, политики в сфере занятости и содействия ей, профессиональной ориентации и обучения кадров, оплаты труда, безопасности и гигиены труда, социального

обеспечения, охраны материнства, трудовых мигрантов, коренных и ведущих племенной образ жизни народов и иных направлений в области регулирования труда. Так как наше исследование не касается вопроса определения и описания стандарта в широком смысле слова, то в рамках нашей статьи будет лучше ограничиться понятием «стандарты трудовых отношений в рамках трудового договора».

При определении стандартов трудовых отношений в рамках трудового договора, нужно отметить, что под «трудовыми отношениями принято понимать отношения между работником и работодателем, возникающие при осуществлении прав и обязанностей, предусмотренных трудовым законодательством, соглашениями, трудовым, коллективным договорами и актами работодателя» (ст. 1 ТК РК)⁶. При описании этих стандартов не следует учитывать отношения, связанные с трудовыми, а именно: отношения, складывающиеся по поводу организации и управления трудом, трудоустройства, профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников, социального партнерства, заключения коллективных договоров и соглашений, участия работников и их представителей в установлении условий труда, разрешения трудовых споров и контроля за соблюдением трудового законодательства.

Установление критериев стандартного трудового договора и их нетипичное проявление является определяющим в классификационных критериях и требует анализа существующих теоретических и практических подходов решения поставленной задачи. Одно из интересных теоретических решений представлено в диссертационном исследовании Зайцевой О.В., а именно автором выделено пять критериев идентификации нестандартных форм занятости: длительность трудовых отношений, продолжительность рабочего времени, расположение рабочего места, тип работодателя, степень формализации трудовых отношений [7]. Предложенные виды нестандартных проявлений стандартных условий трудового договора поддерживаются и другими авторами, а также рекомендациями МОТ. При рассмотрении отдельных видов нестандартных трудовых отношений в рамках трудового договора уместным будет учесть вышеу-

⁶ Трудовой кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗПК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> Дата обращения 31.03.2022 г.

казанные характеристики.

Говоря о характеристиках трудовых отношений, также важным представляется определение критериев отнесения отношений по выполнению работы к трудовым. Здесь интересным представляются рекомендации МОТ. Международная организация труда, изучив законодательство и практику стран Европы и Центральной Азии, в качестве обобщающих рекомендаций выдвинуло следующие критерии установления факта наличия трудового отношения:

Подчинение или зависимость;

Контроль за выполнением работы и указания;

Интегрированность в деятельность предприятия;

Работа выполняется исключительно или главным образом в интересах другого лица;

Выполнение работы лично трудящимся;

Наличие определенной продолжительности и непрерывности;

Необходимость нахождения трудящегося в пределах досягаемости;

Предоставление инструментов/материалов по просьбе физического лица, требующего выполнения работы;

Периодические выплаты трудящемуся:

Данное вознаграждение является единственным или основным источником дохода;

Оплата в натуральном выражении;

Признание прав;

Оплата поездок лицом, требующим выполнения работы;

Отсутствие финансового риска для трудящегося;

Взаимность обязательств;

Прочие критерии⁷.

Однозначно, все вышеуказанные критерии вызывают интерес для характеристики нетипичного проявления трудового отношения. Многие из них закреплены в трудовом законодательстве Республики Казахстан, в частности в понятии трудового договора, закрепленном в ст. 1 ТК РК: «трудовой договор – письменное соглашение между работником и работодателем, в соответствии с которым работник обязуется лично выполнять определенную работу (трудовую функцию), соблюдать трудовой распорядок, а работодатель обязуется предоставить работнику работу по обуслов-

ленной трудовой функции, обеспечить условия труда, предусмотренные Кодексом, законами Республики Казахстан и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан, коллективным договором, актами работодателя, своевременно и в полном размере выплачивать работнику заработную плату»⁸. Понятие указывает на стандартные критерии трудовых отношений в рамках трудового договора, а именно: подчиненность, непосредственность выполнения работ, зависимость, взаимность обязательств.

Все вышеуказанные критерии являются наиболее характеризующими трудовые отношения, но их проявление может выражаться как в привычной (стандартной) форме, так и в современной (нестандартной) форме. Многие критерии, которые являлись стандартными и выделяются в современных международных актах, становятся все менее применимыми: например, заработную плату как единственный источник дохода – сегодня нельзя назвать стандартной ситуацией, ведь явление о других источниках заработка распространяется быстрыми темпами. В процессе они выходят за рамки своего предназначения, беря на себя множество экономических ролей, которые могут варьироваться от мелкой торговли до сдачи в аренду имущества и предоставления личных услуг [8]. Также наряду с распространением новых методов управления происходит эрозия стандартов, и самое важное в связи со стиранием границ, временных рамок, прикреплённости к конкретному месту национальное законодательство постепенно отходит от особенностей, стремясь к гибкости собственного законодательства исходя из мировых тенденций развития рынка труда.

Заключение

Таким образом, проведя теоретико-правовой анализ вопроса стандартности трудовых отношений и их нетипичного проявления, можно сделать следующие выводы:

- в международном праве понятие стандартов в трудовых отношениях претерпевает постоянное переосмысление, в связи с чем, международные правовые нормы построены таким образом, что предоставляют гибкость в применении стандартов, ранее

⁷ *Regulating the employment relationship in Europe and Central Asia: a guide to Recommendation No. 198 / International Labour Office, Governance and Tripartism Department. - Geneva: МОТ, 2014. Дата обращения 31.03.2022 г.*

⁸ *Трудовой кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗПК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> Дата обращения 31.03.2022 г.*

казавшихся непоколебимыми. В современном мире государства стараются свое национальное законодательство строить на основании критериев разделения трудовых отношений от других отношений, в том числе в области самозанятости, при этом расширяя возможности человека при выборе подходящего трудоустройства.

- возможные комбинации проявлений принятых критериев и стандартов в трудовых договорах позволяют работодателям и работникам использовать имеющийся потенциал в полной мере. Последствия применения гибридных комбинаций для сторон трудовых отношений зависят от характера использования предоставленных возможностей: позитивно, негативно или нейтрально. Исходя из этого, на наш взгляд, должны

строиться механизмы по предоставлению или ограничению правовых гарантий для сторон.

- если стандарты в реализации трудовых отношений в рамках трудовых договоров еще можно подвести под установленные международные критерии, принятые характеристики и их нетипичное проявление в рамках трудового договора можно назвать нестандартным, то в рамках реализации новых форм занятости термин «нестандартные формы» не может быть применим. Разброс новых форм занятости, организации трудовой деятельности в современных условиях настолько разнообразен и динамичен, что попытка стандартизации и унификации критериев занятости как таковой не целесообразна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Mihaela Simionescu, Agota Giedrė Raišienė, *A bridge between sentiment indicators: What does Google Trends tell us about COVID-19 pandemic and employment expectations in the EU new member states?*, *Technological Forecasting and Social Change*, Volume 173, 2021, 121170, ISSN 0040-1625 <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121170>.

2. Bartik, A.W. Bertrand, M., Lin, F., Rothstein, J., Unrath, M. (2020). *Measuring the labor market at the onset of the COVID-19 crisis*, Brook. Paper. Econ. Activ. Natl. Bureau Econ. Res., Working Paper 27613, DOI 10.3386/w27613.

3. Elena Sychenko *Non-Standard Employment in the BRICS Countries*, 7(4) *BRICS Law Journal* 4–44 (2020). <https://doi.org/10.21684/2412-2343-2020-7-4-4-44>

4. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А и др. *Стандарты запрещения дискриминации в сфере занятости: перспективы имплементации в Казахстане // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. No2 (60) – 2020. С. 144-151*

5. Канакова А. Е. *Международные стандарты трудового права (понятие, своеобразие источников) // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Право. 2014. Т. 10. Вып. 2. С. 69–74*

6. Swepston L. *International Labour Law // Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies*, IX-th ed. Kluwer Law International, 2007. P. 141-165

7. Зайцева О.В. *Нестандартные формы занятости в Республике Беларусь: развитие и управление / Автореф. дисс... канд. экон. наук по специальности 08.00.05 — экономика и управление народным хозяйством, Минск, 2019. С.9-10*

8. Ursula Huws, Neil H. Spencer and Dag S. Syrdal *Online, on call: the spread of digitally organised just-in-timeworking and its implications for standard employment models* *New Technology, Work and Employment* 33:2 ISSN 1468-005

REFERENCES

1. Mihaela Simionescu, Agota Giedrė Raišienė, *A bridge between sentiment indicators: What does Google Trends tell us about COVID-19 pandemic and employment expectations in the EU new member states?*, *Technological Forecasting and Social Change*, Volume 173, 2021, 121170, ISSN 0040-1625 <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121170>.

2. Bartik, A.W. Bertrand, M., Lin, F., Rothstein, J., Unrath, M. (2020). *Measuring the labor market at the onset of the COVID-19 crisis*, Brook. Paper. Econ. Activ. Natl. Bureau Econ. Res., Working Paper 27613, DOI 10.3386/w27613.

3. Elena Sychenko *Non-Standard Employment in the BRICS Countries*, 7(4) *BRICS Law Journal* 4–44 (2020). <https://doi.org/10.21684/2412-2343-2020-7-4-4-44>

4. Buribaev E.A., Hamzina Zh.A i dr. *Standarty zapreshhenija diskriminacii v sfere zanjatosti:*

perspektivy implementacii v Kazahstane // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK. No2 (60) – 2020. S. 144-151

5. Kanakova A. E. *Mezhdunarodnye standarty trudovogo prava (ponjatie, svoeobrazie istochnikov) // Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pravo. 2014. T. 10. Vyp. 2. S. 69–74*

6. Swepston L. *International Labour Law // Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies, IX-th ed. Kluwer Law International, 2007. P. 141-165*

7. Zajceva O.V. *Nestandartnye formy zanjatosti v Respublike Belarus': razvitie i upravlenie / Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata jekonomicheskikh nauk po special'nosti 08.00.05 — jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom, Minsk, 2019. S.9-10.*

8. Ursula Huws , Neil H. Spencer and Dag S. Syrdal *Online, on call: the spread of digitally organised just-in-timeworking and its implications for standard employment models New Technology, Work and Employment 33:2 ISSN 1468-005*

ПРИМЕНЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ПРАВА В ДОГОВОРАХ ПО ОТЧУЖДЕНИЮ ДОЛЕЙ УЧАСТИЯ (АКЦИЙ) КОМПАНИЙ И В КОРПОРАТИВНЫХ ДОГОВОРАХ

Калдыбаев Аскар Куралбаевич

Кандидат юридических наук, магистр немецкого права (LL.M.), adjunct assistant professor КАЗГЮУ им. М. Нарикбаева, управляющий партнер Консалтинговой компании Talrup, председатель правления Коалиции корпоративных юристов Aqiqat; Республика Казахстан, г. Нур-Султан; e-mail: Askar.kaldybayev@gmail.com

Аннотация. В статье речь идет о возможности применения иностранного права к договорам купли-продажи долей участия или акций компаний, созданных по законодательству Казахстана. Вместе с тем рассматривается возможность применения иностранного права и к другим договорам между участниками (акционерами) компаний, созданных по законодательству Казахстана.

В настоящее время преобладающей точкой зрения является отрицание возможности применения иностранного права к такого рода договорам. Вместе с тем, ни буквальный, ни телеологический анализ не дают оснований для такого ограничения. Буквально читая п. 2 ст. 1114 ГК, можно прийти к выводу о том, что, если отношения возникают между участниками компании, применимым правом должно быть право страны, где создана компания. Если компания создана в Казахстане, то применимым правом должно быть казахстанское право. Но если отношения складываются не между участниками, то не действует указанное ограничение об обязательном применении права страны, где создана компания.

Более того, принцип свободы договора должен позволять сторонам согласовать в своем корпоративном договоре применение иностранного права для наиболее эффективного регулирования их отношений.

Необходимо признать необоснованно ограниченное в настоящее время действие принципа свобода договора в частно-правовых отношениях в Казахстане. Предлагается отойти от такого подхода и устранить широкое, ничем не обоснованное применение императивных норм. Так, наличие императивных норм в частно-правовых законах, к которым также относятся законы по регулированию деятельности компаний, корпоративных образований, должно определяться наличием интересов, которые требуют особой защиты – публичные интересы, интересы слабых участников оборота.

Ключевые слова: корпоративные отношения, корпоративный договор, применимое право, принцип свободы договора.

КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ҚАТЫСУ ҮЛЕСТЕРІН (АКЦИЯЛАРЫН) ИЕЛІКТЕН ШЫҒАРУ ТУРАЛЫ ШАРТТАРДА ЖӘНЕ КОРПОРАТИВТІК ШАРТТАРДА ШЕТЕЛДІК ЗАҢНАМАНЫ ҚОЛДАНУ

Аскар Құралбайұлы Қалдыбаев

Заң ғылымдарының кандидаты, неміс құқығы магистрі (LL.M.), М. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ adjunct assistant professor, «Talrup» консалтингтік компаниясының басқарушы серіктесі, «Aqiqat» корпоративтік заңгерлер коалициясының басқарма төрағасы; Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан; e-mail: Askar.kaldybayev@gmail.com

Аннотация. Мақалада Қазақстан заңнамасына сәйкес құрылған компаниялардың үлестерін немесе акцияларын сату туралы шарттарға шетелдік заңнаманы қолдану мүмкіндігі қарастырылған. Бұл ретте Қазақстан заңнамасына сәйкес құрылған серіктестіктердің қатысушылары (акционерлері) арасындағы басқа да шарттарға шетелдік заңнаманы қолдану мүмкіндігі қарастырылуда.

Қазіргі уақытта мұндай келісім-шарттарға шетелдік құқықты қолдану мүмкіндігін жоққа шығару көзқарасы басым. Дегенмен, сөзбе-сөз де, телеологиялық талдау да мұндай шектеуге негіз бермейді. Азаматтық кодекстің 1114-бабына сәйкес, егер серіктестікке қатысушылар арасында қатынастар туындаса, қолданыстағы заңнама серіктестік құрылған елдің құқығы болуы керек деп қорытынды жасауға болады. Егер компания Қазақстанда құрылса, онда қолданылатын заң қазақстандық заң болуы керек. Бірақ егер қатысушылар арасында қарым-қатынас болмаса, онда серіктестік құрылған елдің заңнамасын міндетті түрде қолдануға көрсетілген шектеу қолданылмайды.

Сонымен қатар, келісім-шарт еркіндігі принципі тараптардың өзара қарым-қатынастарын барынша тиімді реттеу үшін корпоративтік келісімде шетелдік құқықты қолдану туралы келісімге келуге мүмкіндік беруі керек.

Сонымен қатар, Қазақстандағы жеке-құқықтық қатынастардағы шарт бостандығы принципінің қазіргі уақытта негізсіз шектелген әрекетін мойындау қажет. Бұл тәсілден бас тартып, императивтік нормалардың кең таралған, негізсіз қолданылуын жою ұсынылады. Сонымен, жеке-құқықтық заңдарда императивтік нормалардың болуы, оған серіктестіктердің, заңды тұлғалардың қызметін реттейтін заңдар да кіреді, ерекше қорғауды талап ететін мүдделердің – қоғамдық мүдделердің, айналымға әлсіз қатысушылардың мүдделерінің болуымен анықталуы керек.

Түйін сөздер: корпоративтік қатынастар, корпоративтік келісім, қолданыстағы құқық, шарт еркіндігі принципі.

THE APPLICATION OF FOREIGN LAW IN AGREEMENTS ON THE ALIENATION OF PARTICIPATION INTERESTS (SHARES) OF COMPANIES AND IN CORPORATE AGREEMENTS

Kaldybaev Askar Kuralbaevich

PhD in Law, Master of German Law (LL.M.), adjunct assistant professor of KAZGUU named after M. Narikbayev, Managing Partner of Talpyn Consulting Company, Chairman of the Board of Aqiqat Coalition of Corporate Lawyers; Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan; e-mail: Askar.kaldybayev@gmail.com

Abstract. The article deals with the possibility of applying foreign law to contracts for the sale of shares of companies established under the laws of Kazakhstan. At the same time, the possibility of applying foreign law to other agreements between participants (shareholders) of companies established under the laws of Kazakhstan is being considered.

At present, the prevailing point of view is the denial of the possibility of applying foreign law to such contracts. However, neither literal nor teleological analysis gives grounds for such a limitation. Literally reading paragraph 2 of Art. 1114 of the Civil Code, it can be concluded that if the relationship arises between the participants of the company, the applicable law should be the law of the country where the company was established. If the company is established in Kazakhstan, then the applicable law must be Kazakh law. But if the relationship is not formed between the participants, then the specified restriction on the mandatory application of the law of the country where the company is created does not apply.

Moreover, the principle of freedom of contract should allow the parties to agree in their corporate agreement on the application of foreign law in order to most effectively regulate their relationship.

At the same time, it is necessary to recognize the unreasonable currently limited operation of the principle of freedom of contract in private law relations in Kazakhstan. It is proposed to move away from this approach and eliminate the widespread, unjustified application of imperative

norms. Thus, the presence of imperative norms in private law laws, which also include laws regulating the activities of companies, corporate entities, should be determined by the presence of interests that require special protection - public interests, the interests of weak participants in the turnover.

Keywords: *corporate relations, corporate agreement, applicable law, principle of freedom of contract.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_125

Введение

Имеются случаи, когда долю участия в казахстанском ТОО или акции в казахстанском АО хочет купить лицо, являющееся иностранным гражданином или компанией, созданной за рубежом. Поскольку такое лицо как правило хочет обезопасить себя в правовом плане, то оно может предложить регулировать отношения по купле-продаже доли участия или акций по праву иной страны, не Казахстана, т.е. по праву страны, с которым это лицо более знакомо, чем с казахстанским правом. Причинами выбора иностранного права могут быть также несовершенство как самого казахстанского права, там и практики его применения.

Вопрос о выборе иностранного права может стоять также в случае заключения договора между участниками компании, когда в составе участников имеются иностранные лица. Такой договор направлен на регулирование отношений между участниками компании по поводу управления компанией и реализации иных корпоративных прав участников.

В этой связи вопрос касается возможности применения норм иностранной юрисдикции в корпоративных соглашениях с иностранным элементом – к отношениям по купле-продаже (отчуждению) долей участия или акций казахстанских компаний, а также по регулированию отношений между участниками или между участниками и иными лицами.

Материалы и методы

При написании статьи использовались методы буквального и телеологического толкования нормы.

Результаты. Обсуждение

Текущее регулирование по законодательству Казахстана

Гражданский кодекс РК содержит ст. 1114, которая озаглавлена как «Право, применяемое к договору о создании юридического лица с иностранным участием». Она звучит следующим образом:

«1. К договору о создании юридического

лица [выделено мной – А.К.] с иностранным участием применяется право страны, где учреждается или учреждено юридическое лицо.

2. Отношения, регулируемые настоящей статьей, включают в себя отношения по созданию и прекращению [выделено мной – А.К.] юридического лица, передаче доли участия в нем и другие отношения между участниками [выделено мной – А.К.] юридического лица, связанные с их взаимными правами и обязанностями (в том числе определяемые последующими соглашениями).

3. Положения настоящей статьи применяются и в случае установления взаимных прав и обязанностей участников юридического лица с иностранным участием другими учредительными документами [выделено мной – А.К.]».

Для определения возможности применения права иной страны к договору купли-продажи (или к иному договору по отчуждению) доли участия или акций казахстанских компаний и к соглашениям между участниками (акционерами), сначала проведем буквальный анализ ст. 1114 ГК, а затем кратко сделаем ее телеологический (целевой) анализ.

Буквальное толкование нормы ст. 1114 ГК

Как исходит из ее содержания, данной статьей охватываются отношения между следующими субъектами, один из которых должен быть иностранцем (физическим или юридическим лицом):

Между учредителями компании (при создании компании);

Между участниками компании (после создания компании).

Таким образом, статья регулирует внутрикорпоративные отношения, без участия иных лиц, не являющихся учредителями или участниками компании. Как известно, корпоративное законодательство различает внутренние и внешние отношения. Так, например, п. 5 ст. 43 закона «О товариществах с ограниченной и дополнительной от-

ветственности» указывает, что общее собрание участников вправе отменить любое решение иных органов товарищества по вопросам, относящимся к внутренней деятельности товарищества, если иное не определено уставом товарищества. Под внутренней деятельностью необходимо понимать отношения, в которых не участвуют иные лица, не являющиеся участниками, работниками товарищества.

Буквально читая п. 2 ст. 1114 ГК, можно прийти к выводу о том, что, если отношения возникают между участниками компании (см. слова в норме «...и другие отношения между участниками юридического лица...»), применимым правом должно быть право страны, где создана компания. Если компания создана в Казахстане, то применимым правом должно быть казахстанское право.

Союз и слово «и другие» говорит нам о том, что ранее перечисленные в норме отношения относятся к общему – к «отношениям между участниками юридического лица». А ранее в п. 1 и п. 2 ст. 1114 ГК перечислялись отношения по:

- созданию компании;
- прекращению компании;
- передаче доли участия в компании.

Очевидно, что отношения между участниками компании не ограничиваются лишь указанными случаями. Например, могут быть отношения по избранию должностных лиц компании, по внесению вкладов, по распределению прибыли и др. Оформление отношений в этом случае происходить через заключение т.н. корпоративного договора [1].

Надо понимать, что если отношения по созданию и прекращению компании действительно требуют участия только ответственно учредителей и участников компании, то в отношениях по продаже (отчуждению) долей участия (акций) могут участвовать также и иные лица – покупатели, не являющиеся участниками компании. Более того, основываясь на принципе свободы договора, не-участники компании также могут участвовать и в других корпоративных отношениях, например, при установлении обязанности участников согласовывать с не-участниками (являющимися, например, инвесторами) свои решения по управлению компанией.

В соответствии с данной нормой, права и обязанности между участниками могут содержаться в соглашениях между ними, а также в учредительных документах, в т.ч. в

уставе, который имеет договорную природу.

Таким образом, указанное выражение «и другие отношения между участниками юридического лица» говорит о том, что если отношения складываются не между участниками, то не действует указанное ограничение об обязательном применении права страны, где создана компания. Данные отношения, как я указал выше, могут касаться продажи (отчуждения) долей участия (акций) иным лицам, но не в случае создания и прекращения компании. Хотя, снова основываясь на принципе свободы договора, отношения при создании и прекращении компании могут также складываться и с участием иных лиц, не участников (не перспективных участников).

Таким образом, буквальное толкование указанной статьи указывает на возможность применить право другой страны (не Казахстана, где создана компания), если заключается договор не с другим участником (акционером), а с иным лицом, в том числе если заключается договор по отчуждению доли участия (акции).

Из данной статьи вытекает общее правило о том, что возможно применить право другой страны (не Казахстана, где создана компания), если заключается не только договор по отчуждению доли участия (акции), но и любой иной договор, в котором стороной является лицо, не являющееся участником компании.

Так, например, участник компании может заключить соглашение (корпоративный договор) с иностранным лицом, не являющимся участником компании, о наделении последнего определенными правами по управлению компанией, в т.ч. путем согласования решений общего собрания участников, и контролю ее деятельности в обмен на инвестиции от этого лица. И к этому соглашению может быть применено зарубежное право.

Как можно заметить, несмотря на то что в ст. 1114 ГК речь идет только о долях участия, я считаю, что данные правила относятся как к долям участия, так и к акциям. То есть эти правила относятся к хозяйственным товариществам, в т.ч. к товариществам с ограниченной ответственностью, и к акционерным обществам.

В сфере действия ст. 1114 ГК должны быть включены и отношения по отчуждению акций по причине того, что указанная статья касается компаний, созданных не только по праву Казахстана, но и по праву зарубежных

стран. А раз так, то понятие «доля участия» является родовым, собирательным, которое включает и акции. Ведь акция, как отмечает Ф.С. Карагусов, сама по себе действительно представляет долю участия в акционерном обществе [2]. Мы можем также поддержать его в том, что и акции, и доли участия имеют одно и то же экономическое значение, а их правовые режимы представляются достаточно близкими по содержанию [2].

Полагаю, что М.К. Сулейменов [3] и Д.А. Братусь [4], хотя и буквально подходят к норме ст. 1114 ГК, необоснованно ограничивают сферу действия данной нормы лишь хозяйственными товариществами. Тем самым имеется попытка вывести из-под действия статьи акционеров, давая им, но не участникам хозяйственных товариществ возможность выбирать к своим соглашениям право иной страны. Однако, как я указал выше, правильным исходя из буквального толкования данной нормы должна являться возможность применения иностранного права как к хозяйственным товариществам, так и к акционерным обществам.

Теологическое толкование нормы ст. 1114 ГК

Для правильного уяснения смысла нормы необходимо понимать, какую цель преследует данная норма. Или другими словами, какую цель скорее всего преследовал законодатель при принятии данной нормы. А именно, для чего может потребоваться установление ограничений по обязательному применению права страны, где создана компания. Как правило, императивные нормы, не допускающие отхода от них соглашениями, устанавливаются (должны устанавливаться) для защиты публичных интересов, интересов лиц, менее защищенных в правовом плане (например, миноритарии), интересов кредиторов. То есть должен наличествовать какой-либо защищаемый интерес.

В данном конкретном случае не ясно, какой интерес должна защищать эта императивная норма, устанавливая обязательное применение права страны, где учреждена компания, при заключении договора между участником и не-участником компании (но и при заключении договора между участниками компании). В общем следует признать наличия публичного интереса, что обосновывает наличие императивных норм по обязательному применению права определенной страны (казахстанского права), при создании, регистрации компаний. Тем

самым достигается единообразие этих процедур и определенность для участников оборота. Более того, чаще всего отношения по созданию компаний являются публично-правовыми, что исключает применение иностранного права.

Однако, если отношения субъектов основаны на частно-правовых, диспозитивных нормах, например, об условиях продажи долей участия, о порядке согласования решений участниками компании, об определении кандидатуры директора, о последствиях нарушения обязательств, то не ясно, почему для этих отношений должно быть обязательным применение казахстанского права (права страны, где создана компания). Наличие в отношениях в качестве участника компании является недостаточным для такого обоснования. С учетом того, что договор затрагивает лишь права участвующих в нем сторон, какой интерес будет защищаться при установлении императивных норм в таких случаях?

Регулирование заключения и содержания договора об отчуждении долей участия (акций) компании основано на диспозитивных нормах. В этом случае требовать обязательное применение для этого договора права страны, где учреждена компания, является неправильным. Так же как неправильно требовать применение права определенной страны в отношении купли-продажи любого другого имущества. Понятно, что сам порядок регистрации нового участника (акционера) уже должен быть императивным, исходя из публичного интереса в единообразном порядке такой регистрации и определенности этого порядка для самих участников и третьих лиц. Это и предполагает обязательное применение права Казахстана именно в этой части.

Ф.С. Карагусов, отстаивая свою позицию обязательного применения права страны учреждения АО в сделках с акциями, ссылается на императивный характер нормы ст. 1114 ГК [2]. Полагаю, что автор обосновано исходит из ситуаций, когда необходимо вести реестр акционеров в соответствии с правом страны, где было учреждено АО. Вместе с тем, необходимо дифференцировать отношения, когда они не касаются императивных требований, в т.ч. по ведению реестров акционеров. В этом случае требуется обосновать императивный характер ст. 1114 ГК как в отношении ТОО (хозяйственных товариществ), так и АО.

Мы можем пойти еще дальше. Несмотря

на то, что п. 1 ст. 1114 ГК определяет, что к договору о создании компании с иностранным участием применяется право страны, где учреждается компания, надо задаться вопросом – почему должно быть применено именно это право ко всему договору? Так, содержанием договора о создании компании могут быть следующие вопросы:

- решение о создании компании, ее наименование и место нахождения;
- перечень учредителей компании;
- порядок учреждения компании;
- обязанности и права учредителей, связанные с ее учреждением;
- размер уставного капитала компании;
- сведения о составе, размере и сроках вложения денежного вклада каждого учредителя;
- определение долей учредителей;
- утверждение устава компании;
- порядок распределения чистого дохода компании.¹

Как видим, ряд норм, определяющих содержание договора может иметь диспозитивный характер (например, права и обязанности учредителей, о составе, размере и сроках внесения денежного вклада каждого учредителя), что должно предопределять возможность применения к этим отношениям иностранного права.

Это означает, что в самом договоре о создании компании могут содержаться нормы, которые могут основываться как на императивных, так и на диспозитивных нормах закона. Тем самым можно руководствоваться следующим правилом: если норма договора основана на диспозитивных нормах закона, то к отношениям, вытекающим из данной нормы, может допускаться применение иностранного права. Но если норма договора основана на императивных нормах закона (например, минимальный размер уставного капитала, отражение в реестре новых акционеров), то к соответствующим отношениям должно применяться право страны, где создается компания (право Казахстана, если компания создается в Казахстане).

Данное правило должно быть применено при наличии иностранного элемента *de lege lata* в отношениях между участниками и не-участниками компании. Но и *de lege ferenda* данное правило должно применяться между участниками компании.

Полагаю, что такой подход предоставляет возможность гибкого подхода к регулированию отношений между сторонами кор-

поративного договора, в том числе в связи с созданием компании, ее управлением, позволяет учесть индивидуальные интересы сторон, а также соответствует принципу свободы договора.

Считаю, что как раз от данного правила отталкивается ГК РФ, когда в его п. 1 ст. 1214 указывается, что выбор права, подлежащего применению к договору о создании компании и к договору, связанному с осуществлением прав участника компании, не может затрагивать действие императивных норм права страны места учреждения компании по вопросам, указанным в п. 2 ст. 1202 ГК РФ. В перечне императивных вопросов в п. 2 ст. 1202 ГК РФ есть лишь одна неопределенность, что следует понимать под внутренними отношениями, кроме отношений компании с ее участниками и отношений между органами, должностными лицами компании и ее участниками. Если отношения между участниками компании подпадают под внутренние отношения, то насколько правильно определять императивно, что данные отношения должны регулироваться личным законом компании.

П. 2 ст. 1214 ГК РФ определяет, что при отсутствии соглашения сторон о подлежащем применению праве к договору о создании компании и к договору, связанному с осуществлением прав участника компании, применяется право страны, в которой учреждено или подлежит учреждению компания.

Принцип свободы договора как основание для применения иностранного права в корпоративных соглашениях

ГК провозглашает принцип свободы договора, который может быть ограничен лишь в крайних, обоснованных случаях, когда необходимо защитить интерес более высокого уровня [5]. При наличии необоснованно введенной обязанности по применению права определенной страны, ограничивается действие принципа свободы договора. Это отрицательно влияет на возможность предпринимателям (и не только) свободно регулировать свои отношения, исходя из своих интересов, если не нарушаются ничьи иные интересы. Такое ограничение таким образом отрицательно сказывается на развитии предпринимательства и привлечении инвестиций, а в итоге и на уровне экономики всей страны. Казахстану при регулирова-

¹ См., например, п. 2 ст. 14 Закона «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью»

нии договорных отношений следует отойти от господствующего сейчас императивного подхода в гражданском законодательстве и практике.

Принцип свободы договора полностью относится и к корпоративным отношениям, которые составляют часть обязательственного права и базируются на договорах, как между участниками компании, так с не-участниками.

Необоснованные ограничения возможности применения сторонами договора иностранного права, так же, как и ограничение иных аспектов свободы договора в корпоративных отношениях, будут приводить к тому, что участники делового оборота, предприниматели будут создавать компании или участвовать в компаниях за пределами Казахстана, где нет таких ограничений. Это даст им возможность беспрепятственной реализации своих интересов. Но такой уход из страны очевидно будет вести к уменьшению деловой активности в Казахстане и как результат к отсталости его экономики.

Зачастую при установлении императивного регулирования мы находимся в плену формально-правового, догматического подходов. Между тем, развитые правовые порядки придерживаются прагматического подхода и возможности более широкой автономии воли.

Мне очень нравится следующее выражение, что «никому сейчас в мире не приходит в голову ограничить свободу договора по каким-то чисто формально-догматическим причинам лучшего вписывания некой сделки в какую-то сложившуюся в догматике права концепцию или понятие. Для обоснования принципа свободы договора и оправдания его ограничения современными зарубежными юристами используются в первую очередь аргументы содержательной рациональности права, включая мораль, экономическую эффективность и конституционные права и ценности» [6].

Одним из примеров того, что между участниками компании может применяться как местное, так и зарубежное право, и это не противоречит публичному порядку, является принятие в России закона «О международных компаниях и международных фондах». Международной компанией может стать иностранное юридическое лицо, являющееся коммерческой корпоративной организацией и принявшее решение об изменении своего личного закона в порядке редомициляции.

В соответствии с данным законом, в уставе международной компании может предусматриваться применение норм иностранного права, регулирующего отношения участников корпораций, учрежденных по праву, которое применялось к иностранному юридическому лицу до даты государственной регистрации международной компании. Из этого следует, что международная компания может обладать двойным личным законом [7].

Как указывает сам Ф.С. Карагусов, к трансграничным договорам передачи (купли-продажи) акций в рамках Европейского Союза применяется Регламент о праве, подлежащем применению к договорным обязательствам («Рим 1»). А этим Регламентом определено, что *на случай отсутствия выбора сторон договора* [выделено мной – А.К.] применяется право той страны, с которой (как вытекает из всех обстоятельств дела) договор имеет явно более тесные связи, а сам такой выбор сторон договора не должен наносить ущерба применению положений права страны, от которых не разрешается отступать посредством соглашений [8].

Таким образом, международными документами допускается выбор применимого права сторонами трансграничного договора по отчуждению долей участия (акций) и этому выбору должно отдаваться предпочтение, который, однако, не должен противоречить императивным требованиям законодательства. Императивные же требования законодательства должны исходить именно из подлежащих защите важных интересов.

Заключение

В качестве вывода можно отметить, что в соответствии с принципом свободы договора и основываясь на диспозитивном методе регулирования частного права, к которому относится и корпоративное право, необходимо буквально и телеологически толковать ст. 1114 ГК. Такое толкование дает в настоящее время возможность применения в отношениях между участниками и не-участниками компании (при установлении взаимных прав и обязанностей, основанных на диспозитивных нормах закона) права другой страны, а не только права страны (Казахстана), где учреждена компания. При этом возможность выбора иностранного права не ограничивается лишь договорами купли-продажи долей участия (акций), но распространяется и на другие корпоративные договоры с иностранным элементом.

Более того, необходимо принять в качестве общего правила правило о том, что если норма договора с иностранным элементом основана на диспозитивных нормах закона, то может допускаться применение иностранного права. Если же норма договора основана на императивных нормах закона, то должно применяться право страны, где создается компания (право Казахстана, если компания создается в Казахстане).

При этом считаю необходимым дополнительно определить, насколько норма закона должна пониматься в качестве императивной. Требуется проверка обоснованности

императивного характера норм в частно-правовом законодательстве и введение правила, в законе (в ст. 383 ГК) или нормативным постановлением Верховного суда, о том, что даже внешне императивная норма должна пониматься по сути диспозитивной, исходя из ее существа и целей законодательного регулирования. За образец при формировании такого правила можно взять знаковое Постановление Пленума Высшего Арбитражного Суда РФ от 14 марта 2014 г. N 16 «О свободе договора и ее пределах»².

ЛИТЕРАТУРА

1. Калдыбаев А.К. Принцип свободы договора и корпоративный договор // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34607786&pos=6;-106#pos=6;-106. Дата обращения 10.04.2022
2. Карагусов Ф.С. О свободе учреждения и выборе применимого права при создании юридических лиц с иностранным участием по законодательству Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35239734. Дата обращения 10.04.2022
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий (постатейный): в двух книгах. Книга 2. Ответственные редакторы Сулейменов, Басин. - Алматы, 2006. - С. 760.
4. Братусь Д.А. Комментарий к статье 1114 Гражданского кодекса Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33033027. Дата обращения 10.04.2022
5. Калдыбаев А.К. Свобода договора и презумпция диспозитивности норм частного права как вызовы доминирующей методологии регулирования. О книге А.Г. Карапетова и А.И. Савельева «Свобода договора и ее пределы» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38408300. Дата обращения 10.04.2022
6. Карапетов А.Г., Савельев А.И. Свобода договора и ее пределы. Т. 1: Теоретические, исторические и политико-правовые основания принципа свободы договора и его ограничений. - М.: Статут, 2012. - С. 33.
7. Арнаутков Д.Р. Будущее акций с разным объемом прав в России // «Закон». - № 11. - 2020. - С. 138.
8. Карагусов Ф.С. О применимом праве в трансграничных договорах купли-продажи акций казахстанских компаний // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37693184. Дата обращения 10.04.2022

REFERENCES

1. Kaldybayev A.K. Printsip svobody dogovora i korporativnyy dogovor // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34607786&pos=6;-106#pos=6;-106. Data obrashcheniya 10.04.2022
2. Karagusov F.S. O svobode uchrezhdeniya i vybore primenimogo prava pri sozdanii yuridicheskikh lits s inostrannym uchastiyem po zakonodatel'stvu Respubliki Kazakhstan // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35239734. Data obrashcheniya 10.04.2022
3. Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Osobennaya chast'). Kommentariy (postateynyy): v dvukh knigakh. Kniga 2. Otvetstvennyye redaktory Suleymenov, Basin. Almaty, 2006. S. 760.
4. Bratus' D.A. Kommentariy k stat'ye 1114 Grazhdanskogo kodeksa Respubliki Kazakhstan // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33033027. Data obrashcheniya 10.04.2022
5. Kaldybayev A.K. Svoboda dogovora i prezumptsiya dispozitivnosti norm chastnogo prava kak

² Постановление Пленума Высшего Арбитражного Суда РФ от 14 марта 2014 г. N 16 «О свободе договора и ее пределах» // <http://base.garant.ru/70628260/>

vyzovy dominiruyushchey metodologii regulirovaniya. O knige A.G. Karapetova i A.I. Savel'yeva «Svoboda dogovora i yeye predely» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38408300. Data obrashcheniya 10.04.2022

6. Karapetov A.G., Savel'yev A.I. *Svoboda dogovora i yeye predely. T. 1: Teoreticheskiye, istoricheskiye i politiko-pravovyye osnovaniya printsipa svobody dogovora i yego ogranicheniy.* – M.: Statut, 2012. S. 33.

7. Arnautov D.R. *Budushcheye aktsiy s raznym ob'yemom prav v Rossii* // «Zakon», № 11, 2020. S. 138.

8. Karagusov F.S. *O primenimom prave v transgranichnykh dogovorakh kupli-prodazhi aktsiy kazakhstanskikh kompaniy* // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37693184. Data obrashcheniya 10.04.2022

УДК 343.19

РАСШИРЕНИЕ ПОДСУДНОСТИ СУДА ПРИСЯЖНЫХ: ПРОБЛЕМЫ СТАБИЛЬНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ

Каржаубаев Серик Сеитович

Ведущий научный сотрудник отдела уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, Нұр-Сұлтан, Республика Казахстан, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. Суд присяжных зарекомендовал себя как справедливый суд. Такая справедливость объясняется правовым статусом суда присяжных, ведь по своей сути он представляет собой некое промежуточное положение между властью и народом. Независимость присяжных заседателей является главным отличием суда присяжных от профессионального суда. Поэтому суд с участием присяжных необходим в демократическом обществе. В Казахстане существует суд присяжных, но он не востребован. Приводимая статистика рассмотрения дел судами с участием присяжных заседателей показывает значительное сокращение таких дел.

Назрела необходимость расширения категории дел, рассматриваемых судами присяжных заседателей. В Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» 16 марта 2022 года Президент Республики Казахстан высказался о целесообразности расширения категории дел с участием суда присяжных.

В целях увеличения категории дел, рассматриваемых судами с участием присяжных заседателей необходимо решить несколько правовых проблем. Первая проблема – проблема стабильности уголовно-процессуального законодательства, посредством совершенствования норм, регулирующих института суда присяжных. Такой подход необходим в целях соблюдения юридической техники, так как простота и доступность изложения норм позволит избежать правовых коллизий и положительно отразится на правоприменительной практике. Представлена авторская позиция по статейному определению подсудности дел суда присяжных заседателей.

Вторая правовая проблема – дублирование норм, которая встречается в статьях 52, 321, 631 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан. Представлено обоснование исключения такого дублирования, так как оно не соответствует юридической технике и загромождает УПК РК.

Третья проблема – пересмотр решений суда с участием присяжных заседателей. Сложившаяся практика пересмотра решений суда порождает недоверие граждан к правосудию. Представлено авторское видение пересмотра таких решений в суде апелляционной инстанции в расширенном составе присяжных заседателей.

Ключевые слова: суд присяжных, стабильность законодательства, юридическая техника, подсудность, расширение подсудности, исключение дублирования, апелляция, кассация.

АЛҚАБИЛЕР СОТЫНЫҢ СОТТЫЛЫҒЫН КЕҢЕЙТУ: ЗАҢНАМА МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕХНИКАНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Серік Сейітұлы Қаржаубаев

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасы бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, з.ғ.к., Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. Қазылар алқасы өзін әділ сот ретінде көрсетті. Мұндай әділеттілік алқабилер сотының құқықтық мәртебесімен түсіндіріледі, өйткені ол билік пен халық арасындағы аралық позицияны білдіреді. Алқабилердің тәуелсіздігі алқабилер сотының кәсіби соттан басты айырмашылығы болып табылады. Сондықтан демократиялық қоғамда алқабилер соты қажет. Қазақстанда алқабилер соты бар, бірақ ол талап етілмейді. Алқабилер қатысатын соттардың істерді қарауының келтірілген статистикасы мұндай істердің айтарлықтай қысқарғанын көрсетеді.

Алқабилер соттары қарайтын істердің санаттарын кеңейту қажеттігі пісіп-жетілді. 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті алқабилер сотының қатысуымен істердің санаттарын кеңейтудің орындылығы туралы айтты.

Алқабилер қатысатын соттар қарайтын істердің санаттарын ұлғайту мақсатында бірнеше құқықтық проблемаларды шешу қажет. Бірінші проблема-алқа билер соты институттарын реттейтін нормаларды жетілдіру арқылы қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тұрақтылығы проблемасы. Мұндай тәсіл заң техникасын сақтау мақсатында қажет, өйткені нормаларды баяндаудың қарапайымдылығы мен қолжетімділігі құқықтық қайшылықтарды болдырмауға мүмкіндік береді және құқық қолдану практикасына оң әсерін тигізеді. Алқабилер соты істерінің соттылығын баптан кейінгі айқындауға авторлық ұстаным ұсынылды.

Екінші құқықтық проблема-Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 52, 321, 631-баптарында кездесетін нормалардың қайталануы. Мұндай қайталануды болдырмауға негіздеме ұсынылды, өйткені ол заң техникасына сәйкес келмейді және ҚР ҚІЖК-ні бөгейді.

Үшінші мәселе – алқабилердің қатысуымен сот шешімдерін қайта қарау. Сот шешімдерін қайта қараудың қалыптасқан тәжірибесі азаматтардың сот төрелігіне сенімсіздігін тудырады. Алқабилердің кеңейтілген құрамындағы апелляциялық сатыдағы сотта осындай шешімдерді қайта қараудың авторлық пайымы ұсынылды.

Түйін сөздер: алқабилер соты, заңнаманың тұрақтылығы, заңдық техника, соттылық, соттылықты кеңейту, қайталануды болдырмау, апелляция, кассация.

EXPANDING THE JURISDICTION OF THE JURY: PROBLEMS OF STABILITY OF LEGISLATION AND LEGAL TECHNOLOGY

Karzhaubayev Serik Seitovich

Leading Researcher of the Department of Criminal, Criminal Procedure and Penal Enforcement Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: serikseit@mail.ru

Abstract. The jury has established itself as a fair trial. Such justice is explained by the legal status of the jury trial, because in essence it is a kind of intermediate position between the government and the people. The independence of jurors is the main difference between a jury trial and a professional court. Therefore, a jury trial is necessary in a democratic society. There is a jury trial in Kazakhstan, but it is not in demand. The statistics provided on the consideration of cases by courts with the participation of jurors shows a significant reduction in such cases.

There is a need to expand the category of cases considered by jury courts. In the Address to the People of Kazakhstan «New Kazakhstan: the path of renewal and modernization» on March 16, 2022, the President of the Republic of Kazakhstan spoke about the expediency of expanding the category of cases involving a jury trial.

In order to increase the category of cases considered by courts with the participation of jurors, it is necessary to solve several legal problems. The first problem is the problem of the stability of the criminal procedure legislation, through the improvement of the norms governing the institution of jury trial. Such an approach is necessary in order to comply with legal techniques, since the simplicity and accessibility of the presentation of norms will avoid legal conflicts and will have

a positive impact on law enforcement practice. The author's position of the article-by-article determination of the jurisdiction of the cases of the jury is presented.

The second legal problem is the duplication of norms, which is found in articles 52, 321, 631 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. The justification for excluding such duplication is presented, since it does not correspond to legal technique and clutters up the CPC of the Republic of Kazakhstan.

The third problem is the review of court decisions with the participation of jurors. The current practice of reviewing court decisions generates citizens' distrust of justice. The author's vision of reviewing such decisions in the court of appeal in an expanded jury is presented.

Keywords: *jury trial, stability of legislation, legal technique, jurisdiction, extension of jurisdiction, exclusion of duplication, appeal, cassation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_134

Введение

Института суда присяжных во все времена и у всех народов считается наиболее справедливым по ряду факторов, важным из которых является участие народа в отправлении правосудия. Такая справедливость объясняется правовым статусом суда присяжных, ведь по своей сути он представляет собой некое промежуточное положение между властью и народом. Поэтому у обвиняемых отстаивающих свою невиновность в суде присяжных заседателей есть возможность представить обстоятельства дела на моральную оценку его деяний. В таких случаях присяжные заседатели, как правило обычные люди, воспринимают представленные доказательства исходя из своей морально-этической позиции, руководствуясь лишь совестью и личностным понятием справедливости. Соответственно решение присяжных основываются прежде всего на их оценке представленной информации. Как отмечают многие ученые по сравнению с профессиональными судами, суды присяжных выносят больше оправдательных приговоров [1]. Объяснить это обстоятельство можно тем, что профессиональные судьи при постановлении решений главным образом руководствуются критерием законности, оставляя за пределами так называемое «житейское усмотрение». Поэтому в истории человечества данный институт зарекомендовал себя с положительной стороны. В юридической литературе институт суда с участием присяжных заседателей достаточно полно освещен в трудах Ахпанова А.Н., Бернем У., Боботова С.В., Канафина Д.К., Петрухиной И.Л., Смирнова А.В., Теймана С.С., Фойницкого И.Я., Шнарбаева Б.К., и др. Такое внимание со стороны ученых также свидетельствует о важности суда присяжных заседателей.

Основные положения

Республика Казахстан провозглашая себя независимым государством гарантирует обеспечение прав и свобод граждан, посредством проводимой правовой политики. Важным составляющим правовой политики является стабильность национального законодательства. По мнению многих ученых постоянно меняющееся законодательство пагубно отражается на правоприменительной практике, что приводит к противоречиям и влияет на ее динамику [2].

Наряду с проблемами стабильности, вторым вопросом, вызывающим трудности, выступает наличие в законах казусов и пробелов, что так же отрицательно влияет на правоприменительную практику. Применение закона напрямую зависит от правильно выстроенной нормы. Чем яснее и логичнее представлена диспозиция нормы, тем более должным образом выстраивается правоприменительная практика. В таких случаях на практике практически не встречаются случаи судебного спора по вопросам неправильного понимания нормы. Напротив, бывают случаи отсутствия применения в судах норм, вследствие определенной нестабильности и имеющихся правовых казусов либо несоответствия юридической технике. Под такой пример можно привести практику применения института суда присяжных заседателей. Однако, стоит оговориться, что такой вывод строится только на статистических данных. В большинстве случаев причинами сокращения таких дел являются более прагматичные причины, такие как недоверие к суду, снижение административного давления на суды в целях увеличения показателя и т.п. Дело не в причинах, а в соответствии юридической технике норм, регулирующих суд присяжных заседателей.

Методы и материалы

Статья подготовлена с использованием общих и научно-научных методов правового исследования, такие как сравнительно-правовой, метод анализа, метод правового моделирования и прогнозирования, технико-юридического и др. При проведении исследования были изучены труды казахстанских и российских ученых по вопросам суда присяжных, а также действующее уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан.

Результаты. Обсуждение

Статистика рассмотрения дел с участием присяжных заседателей в Казахстане показывает сокращение таких дел. Наибольший показатель рассмотрения судами с участием присяжных заседателей приходится на 2012 год и составил 289 дела. В последующие годы идет значительное сокращение этого показателя. Так в 2013 году было зарегистрировано 198 дела с участием суда присяжных, в 2014 году – 65 дел, в 2015 году – 42 дела, в 2016 году – 47 дел, в 2017 году – 95 дел, в 2018 году – 44 дела¹. В 2020 году было рассмотрено 42 дела, а 2021 году – 59 дел². Небольшой рост таких дел в 2017 году не является значимым показателем и не влияет на рост числа дел с участием суда присяжных заседателей.

По мнению многих ученых основной причиной сокращения дел, рассматриваемых судами присяжных заседателей являются правовые проблемы, а именно проблемы стабильности законодательства и несоответствия норм, регулирующих деятельность суда присяжных заседателей юридической технике. Несоответствие норм, регулирующих подсудность суда присяжных заседателей, юридической технике наблюдалось во всех редакциях УПК РК. В первой редакции УПК РК диспозиция статей 52, 321, 631 УПК РК, регулирующих институт суда присяжных заседателей, представляла собой сложную структуру, состоящую из ряда отдельных критериев. Некоторые ученые критиковали данную диспозицию, указывая на сложность восприятия и на противоречие юридической технике, отмечая о наличии

четырёх групп составов [3]. Последующие изменения в указанные статьи также были достаточно сложными по юридической технике и нуждалась в комментариях, о чем говорили ученые, которые видели в этом проблему, связанную с отнесением той или иной статьи к категории особо тяжких преступлений [4].

Решением этой проблемы должно стать принятие норм, соответствующих юридической технике, которому в предыдущих редакциях уделялось недостаточно внимания. Значение юридической техники для правильно выстроенной нормы нельзя игнорировать. В юридической литературе сложилось устойчивое мнение о значении юридической техники. С.И. Вележев считает, что правовые казусы влияют на последствия правового поведения субъектов [5]. По мнению Н.Н. Маршакова, недостаточное внимание к юридической технике приводит к допущению правотворческих ошибок, что в итоге негативно сказывается на применении норм права соответствующими органами [6]. Подобное мнение высказал С.Н. Болдырев, который отметил, что основными правилами юридической техники являются простота и лаконичность изложения правовых норм, отсутствие сложных оборотов и при этом эти нормы должны отражать всю волю законодателя [7]. Важность юридической техники обоснована и имеет практическое значение, которое может повлиять на исход применения норм на практике. Поэтому необходимо соблюдать все правила юридической техники в нормотворческом процессе.

Представляется необходимым изменение конструкции статей 52, 321, 631 УПК РК с учетом юридической техники, а также в целях расширения категории дел рассмотрения судами присяжных заседателей. Одним из таких решений может послужить конкретный перечень статей (составов) уголовных правонарушений, подсудных суду с участием присяжных заседателей. Такая конструкция позволит избежать излишней неопределенности, исключить правовые коллизии.

Наибольшую проблему составляют исключения отдельных категорий из орбиты

¹ Верховный Суд Республики Казахстан. Аналитические доклады и обзоры информационного характера о деятельности судов, в том числе о состоянии отправления правосудия судами республик // <https://www.sud.gov.kz/rus/content/analiticheskie-doklady-i-obzory-informacionnogo-haraktera-o-deyatelnosti-sudov-v-tom-chisle> (дата обращения 06.05.2022 г.)

² Консультативный документ регуляторной политики к проекту Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан по расширению категорий дел, рассматриваемых судом с участием присяжных заседателей» // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14068023> (дата обращения 06.05.2022 г.)

рассмотрения суда присяжных заседателей. Такое положение также влияет на юридическую технику, так как для правильного восприятия смысла нормы необходимо прибегать к анализу уголовного законодательства. Ф.Р. Ахмеджанов, Д.М. Биржанова отмечают важность логичности юридических факторов, которые не должны содержать в себе исключаяющие критерии [8].

Наряду с решением проблем юридической техники встает проблема расширения института суда присяжных заседателей в современных условиях. Уже давно назрела необходимость расширения категорий дел, так как суд присяжных заседателей представляется как самый беспристрастный и справедливый суд, отражающий волю и представления о справедливости общества. Учитывая этот фактор Президент Республики Казахстан в своем Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» 16 марта 2022 года отметил о необходимости расширения категории дел с участием суда присяжных заседателей³.

Расширение сферы рассмотрения судами присяжных заседателей позволит поднять на новый уровень правосудие. Анализ результатов вынесенных решений судами присяжных заседателей выявил определенные положительные моменты, которые необходимо закрепить и наметить пути для их расширения. По мнению некоторых ученых необходимо увеличить сферу дел подсудных суду присяжных заседателей. И. И. Лучинин отмечает, что необходимо дополнить категории уголовных дел, рассматриваемых судами присяжных заседателей, уголовными правонарушениями, направленными против личности, в сфере экономики, против общественной безопасности и порядка. При этом он предлагает передать право рассмотрения судами присяжных заседателей не только квалифицированных составов убийства, но и его любой состав [9]. Т.А. Владыкина также считает, что необходимо передать на рассмотрение судами дел, связанных с убийством и геноцидом [10].

Применение суда присяжных заседателей при рассмотрении дел, связанных с убийством, геноцидом, в сфере экономики, против общественной безопасности и порядка позволит обеспечить участие гражданского

общества в правосудии, что в итоге положительно скажется на доверии общества к судебной системе.

Другим важным условием совершенствования законодательства в сфере применения суда присяжных заседателей является исключение дублирующих норм. Дублирование норм в законе вызывает ряд вопросов о целесообразности такого подхода. По мнению И.В. Упорова, дублирование в законе влечет решение таких проблем, как необходимость такого дублирования. Он утверждает, что такое дублирование противоречит юридической технике [11]. В Казахстане эта проблема решена на законодательном уровне и отражена в пункте 3 статьи 24 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года, согласно которой норма, которая уже изложена в нормативном правовом акте, не подлежит повторному изложению, в этом же нормативно-правовом акте⁴. Диспозиции статьи 52, 321, 631 УПК РК содержат повторяющиеся нормы, что противоречит указанному положению. Следовательно, необходимо устранить данное противоречие.

Видится более правильным предусмотреть в диспозиции статьи 631 УПК РК перечень статей, подведомственных суду присяжных заседателей, включающих в себя преступления против личности, в сфере экономики, против общественного порядка. В диспозиции статей 52 и 321 УПК РК необходимо сделать ссылку на данную статью. Такая конструкция статей позволит облегчить восприятие норм, что в итоге положительно отразится на практике применения.

Следующим условием совершенствования института присяжных заседателей по мнению многих ученых является преодоление проблем отмены решений, принятых судом присяжных заседателей. Практика отмен решений суда присяжных заседателей негативно отражается на доверии граждан. В юридической литературе бытуют различные мнения. Одни ученые утверждают о незаконности такой апелляции. А.А. Ильюхов отмечает, что апелляционное производство в судопроизводстве с участием присяжных заседателей противоречит конституционным нормам. Более того он утверждает, что такое производство не может проходить без

³ Официальный сайт Президента Республики Казахстан. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» 16 марта 2022 года // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (дата обращения 05.05.2022 г.)

⁴ Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480> (дата обращения 06.05.2022 г.)

самих присяжных заседателей [12].

Другие ученые считают возможным пересмотр таких дел в вышестоящей инстанции только в кассационном порядке. Такое усмотрение основывается на незыблемости решения суда присяжных заседателей. О.А. Сухов, поддерживая кассационный порядок обжалования решений суда присяжных заседателей, считал, что именно кассация, наделена тем максимумом полномочий, способных решить эту проблему [13]. Подобное мнение было высказано А.С. Камневым, который считает, что наиболее приемлемым является кассационный порядок, который полностью соответствует своему предназначению [14].

А.С. Камнев описывая передовой международный опыт на примере Франции, отмечают что пересмотр вердикта присяжных заседателей возможен только в суде кассационной инстанции, и как вариант пересмотр решений суда присяжных заседателей в апелляционной инстанции, но не профессиональным судьей, а новым составом суда с участием присяжных заседателей. Более того, он полагает, что в случае применения апелляции, тогда кассация должна быть по французской модели, с участием расширенной коллегией присяжных заседателей [15].

Такой подход наиболее приемлем в правоприменении по нескольким причинам. Первая из которых это доверие народа к правосудию. Отмена решений, принятых судом с участием присяжных заседателей профессиональным судьей, в корне подрывает авторитет и доверие народа к такому правосудию. У присяжных заседателей справедливо возникает вопрос о необходимости такого суда, если дело было решено профессиональным судьей. Вторая причина, правовой статус суда с участием присяжных заседателей. Решения суда присяжных заседателей должны быть отменяться только таким же судом, а не профессиональным судьей. В

Казахстане возможен вариант французской модели, пересмотра решений суда с участием присяжных заседателей апелляционной инстанцией в расширенном составе присяжных заседателей.

Заключение

Необходимость соблюдения юридической техники в нормах, регулирующих подсудность суда присяжных заседателей, представляют собой одну из важных причин совершенствования уголовного-процессуального законодательства. Простота и доступность норм всецело отражается на практике ее применения и не требует дополнительных комментариев. Сложность восприятия норм статей 52, 321, 631 УПК РК вызвана наличием целого ряда различных критериев. Поэтому в данном аспекте необходимо проработать вопрос о постатейном определении подсудности дел суда присяжных заседателей.

Дублирование норм в законе вызывает ряд вопросов о целесообразности такого подхода, также влияет на качество правового акта. Видится более правильным предусмотреть в диспозициях статьи 631 УПК РК перечень статей, подведомственных суду присяжных заседателей, включающие в себя преступления против личности, в сфере экономики, против общественного порядка. В диспозиции статей 52 и 321 УПК РК необходимо сделать ссылку на данные нормы. Такая конструкция статей позволит облегчить восприятие норм, что в итоге положительно отразится на практике применения.

Опасность отмены решений, принятых судом присяжных заседателей, так как такая практика негативно отражается на доверии граждан. Видится более правильным предусмотреть в суде апелляционной инстанции, но не профессиональным судьей, а новым составом суда с расширенным участием присяжных заседателей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Купряшина Е.А., Черкасова Е.А. Участие граждан в отправлении правосудия в России и зарубежных государствах // <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-grazhdan-v-otpravlenii-pravosudiya-v-rossii-i-zarubezhnyh-gosudarstvah> Дата обращения: 02.05.2022.
2. Сарпеков Р.К. Современная уголовная политика Республики Казахстан и меры по повышению ее эффективности // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33671636; Журавлев М. П. Стабильность и динамизм законодательства как условие обеспечения законности в правовом государстве // <https://cyberleninka.ru/article/n/stabilnost-i-dinamizm-zakonodatelstva-kak-uslovie-obespecheniya-zakonnosti-v-pravovom-gosudarstve>; Монастырский Д.А. Влияние соблюдения правил законодательной техники на стабильность и эффективность законодательства // <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie>

soblyudeniya-pravil-zakonodatelnoy-tehniki-na-stabilnost-i-effektivnost-zakonodatelstva Дата обращения: 02.05.2022.

3. Каржаубаев С.С. К вопросу законодательной технике норм, регулирующих суд с участием присяжных // <http://infozakon.kz/courts/8834-k-voprosu-zakonodatelnoy-tehniki-norm-reguliruyuschih-sud-s-uchastiem-prisyazhnyh.html> Дата обращения: 02.05.2022.

4. Каржаубаев С.С. Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. Р.Н. Юрченко «О некоторых вопросах судопроизводства по уголовным делам с участием присяжных заседателей» // Вестник Института законодательства и правовой информации. Научно-правовой журнал № 1 (64) 2021. – 343 с. С. 331 – 335. // <http://www.zqai.kz/ru/node/14295> Дата обращения: 03.05.2022.

5. Вележнев С.И. Нормативность и казуальность права: Теоретико-методологический и сравнительно-правовой анализ тема: Дис. докт. юрид. наук: 12.00.01 / Вележнев С.И. - Санкт-Петербург, 2005. - 339 с. // <https://www.disscat.com/content/normativnost-i-kazualnost-prava-teoretiko-metodologicheskii-i-sravnitelno-pravovoi-analiz> Дата обращения: 03.05.2022.

6. Маршакова Н.Н. Юридическая техника: понятие, виды, средства, основные функции и значение // <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-tehnika-ponyatie-vidy-sredstva-osnovnyie-funktsii-i-znachenie> Дата обращения: 03.05.2022.

7. Болдырев С.Н. Юридическая техника: история и современность // <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-tehnika-istoriya-i-sovremennost> Дата обращения: 04.05.2022.

8. Ахмеджанов Ф.Р., Биржанова Д.М. К вопросу о расширении подсудности суда с участием присяжных заседателей // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-rasshirenii-podsudnosti-suda-s-uchastiem-prisyazhnyh-zasedateley> Дата обращения: 04.05.2022.

9. Лучинин И.И. Сравнительный анализ института присяжных заседателей в США и России / И. И. Лучинин, В. В. Дорошков. – Текст: непосредственный // Государство и право: теория и практика: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, январь 2019 г.). – Санкт-Петербург: Свое издательство, 2019. – С. 26-29. – URL: <https://moluch.ru/conf/law/archive/319/14739/> Дата обращения: 04.05.2022.

10. Владыкина Т.А. Дискуссионные вопросы подсудности уголовных дел суду с участием присяжных заседателей // <https://cyberleninka.ru/article/n/diskussionnye-voprosy-podsudnosti-ugolovnyh-del-sudu-s-uchastiem-prisyazhnyh-zasedateley> Дата обращения: 05.05.2022.

11. Упоров И.В. Дублирование нормативного текста в правовых актах: теоретические основы и юридическое значение // <https://cyberleninka.ru/article/n/dublirovanie-normativnogo-teksta-v-pravovyh-aktah-teoreticheskie-osnovy-i-yuridicheskoe-znachenie> Дата обращения: 05.05.2022.

12. Ильяхов А.А. Проблемы теории и практики апелляционного производства уголовных дел, рассмотренных судом с участием присяжных заседателей // <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-teorii-i-praktiki-apellyatsionnogo-proizvodstva-ugolovnyh-del-rassmotrennyh-sudom-s-uchastiem-prisyazhnyh-zasedateley> Дата обращения: 05.05.2022.

13. Сухова О.А. Приговор, постановленный на основе вердикта присяжных заседателей, как предмет обжалования и проверки в апелляционном порядке // <https://cyberleninka.ru/article/n/prigovor-postanovlennyy-na-osnove-verdikta-prisyazhnyh-zasedateley-kak-predmet-obzhalovaniya-i-proverki-v-apellyatsionnom-poryadke> Дата обращения: 05.05.2022.

14. Камнев А.С. Пересмотр не вступивших в законную силу приговоров, постановленных судом с участием присяжных заседателей, в России: традиция и международные стандарты уголовного правосудия // <https://cyberleninka.ru/article/n/peresmotr-ne-vstupivshih-v-zakonnyu-silu-prigovorov-postanovlennyh-sudom-s-uchastiem-prisyazhnyh-zasedateley-v-rossii-traditsiya-i> Дата обращения: 05.05.2022.

15. Камнев А.С. Формы и основания пересмотра приговоров, постановленных судом с участием присяжных заседателей во Франции // <https://cyberleninka.ru/article/n/formy-i-osnovaniya-peresmotra-prigovorov-postanovlennyh-sudom-s-uchastiem-prisyazhnyh-zasedateley-vo-frantsii> Дата обращения: 05.05.2022.

REFERENCES

1. Kuprjashina E.A., Cherkasova E.A. Uchastie grazhdan v otpravlenii pravosudija v Rossii i zarubezhnyh gosudarstvah // <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-grazhdan-v-otpravlenii->

pravosudiya-v-rossii-i-zarubezhnyh-gosudarstvah Data obrashhenija: 02.05.2022.

2. Sarpekov R.K. *Sovremennaja ugolovnaja politika Respubliki Kazahstan i mery po povysheniju ee jeffektivnosti* // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33671636; Zhuravlev M. P. *Stabil'nost' i dinamizm zakonodatel'stva kak uslovie obespechenija zakonnosti v pravovom gosudarstve* // <https://cyberleninka.ru/article/n/stabilnost-i-dinamizm-zakonodatelstva-kak-uslovie-obespecheniya-zakonnosti-v-pravovom-gosudarstve>; Monastyrskij D.A. *Vlijanie sobljudenija pravil zakonodatel'noj tehniki na stabil'nost' i jeffektivnost' zakonodatel'stva* // <https://cyberleninka.ru/article/n/vlijanie-soblyudeniya-pravil-zakonodatelnoy-tehniki-na-stabilnost-i-jeffektivnost-zakonodatelstva> Data obrashhenija: 02.05.2022.

3. Karzhaubaev S.S. *K voprosu zakonodatel'noj tehnike norm, regulirujushchih sud s uchastiem prisjazhnyh* // <http://infozakon.kz/courts/8834-k-voprosu-zakonodatelnoy-tehniki-norm-reguliruyuschih-sud-s-uchastiem-prisjazhnyh.html> Data obrashhenija: 02.05.2022.

4. Karzhaubaev S.S. *Vozvrashhajas' k nauchnoj publikacii k.ju.n. R.N. Jurchenko «O nekotoryh voprosah sudoproizvodstva po ugolovnym delam s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej»* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii. Nauchno-pravovoj zhurnal № 1 (64) 2021. – 343 s. S. 331 – 335.* // <http://www.zqai.kz/ru/node/14295> Data obrashhenija: 03.05.2022.

5. Velezhev S.I. *Normativnost' i kazual'nost' prava: Teoretiko-metodologicheskij i sravnitel'no-pravovoj analiz tema: Dis. dokt. jurid. nauk: 12.00.01 / Velezhev S.I. - Sankt-Peterburg, 2005. - 339 s.* // <https://www.dissercat.com/content/normativnost-i-kazualnost-prava-teoretiko-metodologicheskii-i-sravnitelno-pravovoi-analiz> Data obrashhenija: 03.05.2022.

6. Marshakova N.N. *Juridicheskaja tehnika: ponjatie, vidy, sredstva, osnovnye funkcii i znachenie* // <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-tehnika-ponjatie-vidy-sredstva-osnovnye-funksii-i-znachenie> Data obrashhenija: 03.05.2022.

7. Boldyrev S.N. *Juridicheskaja tehnika: istorija i sovremennost'* // <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-tehnika-istoriya-i-sovremennost> Data obrashhenija: 04.05.2022.

8. Ahmedzhanov F.R., Birzhanova D.M. *K voprosu o rasshirenii podsudnosti suda s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej* // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-rasshirenii-podsudnosti-suda-s-uchastiem-prisjazhnyh-zasedateley> Data obrashhenija: 04.05.2022.

9. Luchinin I.I. *Sravnitel'nyj analiz instituta prisjazhnyh zasedatelej v SShA i Rossii / I. I. Luchinin, V. V. Doroshkov. – Tekst: neposredstvennyj // Gosudarstvo i pravo: teorija i praktika: materialy V Mezhdunar. nauch. konf. (g. Sankt-Peterburg, janvar' 2019 g.). – Sankt-Peterburg: Svoe izdatel'stvo, 2019. – S. 26-29. – URL: <https://moluch.ru/conf/law/archive/319/14739/> Data obrashhenija: 04.05.2022.*

10. Vladykina T.A. *Diskussionnye voprosy podsudnosti ugovolnyh del sudu s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej* // <https://cyberleninka.ru/article/n/diskussionnye-voprosy-podsudnosti-ugolovnyh-del-sudu-s-uchastiem-prisjazhnyh-zasedateley> Data obrashhenija: 05.05.2022.

11. Uporov I.V. *Dublirovanie normativnogo teksta v pravovyh aktah: teoreticheskie osnovy i juridicheskoe znachenie* // <https://cyberleninka.ru/article/n/dublirovanie-normativnogo-teksta-v-pravovyh-aktah-teoreticheskie-osnovy-i-yuridicheskoe-znachenie> Data obrashhenija: 05.05.2022.

12. Il'juhov A.A. *Problemy teorii i praktiki apelljacionnogo proizvodstva ugovolnyh del, rassmotrennyh sudom s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej* // <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-teorii-i-praktiki-apellyatsionnogo-proizvodstva-ugolovnyh-del-rassmotrennyh-sudom-s-uchastiem-prisjazhnyh-zasedateley> Data obrashhenija: 05.05.2022.

13. Suhova O.A. *Prigovor, postanovlennyj na osnove verdikta prisjazhnyh zasedatelej, kak predmet obzhalovaniya i proverki v apelljacionnom porjadke* // <https://cyberleninka.ru/article/n/prigovor-postanovlennyj-na-osnove-verdikta-prisjazhnyh-zasedateley-kak-predmet-obzhalovaniya-i-proverki-v-apellyatsionnom-poryadke> Data obrashhenija: 05.05.2022.

14. Kamnev A.S. *Peresmotr ne vstupivshih v zakonnuju silu prigovorov, postanovlennyh sudom s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej, v Rossii: tradicija i mezhdunarodnye standarty ugovolnogo pravosudija* // <https://cyberleninka.ru/article/n/peresmotr-ne-vstupivshih-v-zakonnuju-silu-prigovorov-postanovlennyh-sudom-s-uchastiem-prisjazhnyh-zasedatelej-v-rossii-traditsiya-i> Data obrashhenija: 05.05.2022.

15. Kamnev A.S. *Formy i osnovaniya peresmotra prigovorov, postanovlennyh sudom s uchastiem prisjazhnyh zasedatelej vo Francii* // <https://cyberleninka.ru/article/n/formy-i-osnovaniya-peresmotra-prigovorov-postanovlennyh-sudom-s-uchastiem-prisjazhnyh-zasedatelej-vo-frantsii> Data obrashhenija: 05.05.2022.

УДК 341.6

**ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ СУДЬЯЛЫҚ ЭТИКА:
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК
ТӘРТІПТІК ТӘЖІРИБЕ****Медеу Шүнгенұлы Құрманғали**

Заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби ат.
Қазақ ұлттық университеті және Нархоз университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,
e-mail: medeu.kurtmangali@gmail.com

Жанель Юрсуневна Сайлибаева¹

Заң ғылымдарының кандидаты, Абай ат.
Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,
e-mail: zhanel.sailibaeva@mail.ru

Аннотация. Зерттелетін отырған тақырыптың өзектілігі қазіргі қоғамдық және құқықтық қатынастардағы әлеуметтік желілердің өсіп келе жатқан рөліне, атап айтқанда, оның сот төрелігін жүзеге асыру мәселелерінің әсеріне байланысты. Жаңа медиа мәдениеттің коммуникацияны қайта қалыптаструға және адамның жеке басы туралы ақпаратты тарату практикасына әсері соттардың қызметіне қатысты ерекше және мүдделі сұрақтармен қамтыла бастады. Цифырлық заманда әлеуметтік медианы қолдану көптеген адамдардың күнделікті іс-әрекетіне айналды. Әлеуметтік желілер ақпараттық-ағартушылық жұмыстың қуатты құралына айналды және қоғамның сот органдарына сенімін арттыруға ықпал ете алады. Алайда, әлеуметтік медианы қолдану этикалық мәселелердің жаңа шешілмеген мәселелерін тудырады. Ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты әлеуметтік желілердегі Судья әдеби проблемаларының кейбір негізгі халықаралық-құқықтық аспектілерін талдау болып табылады.

Жаңа медиа мәдениеттің коммуникацияны қайта қарауға және адамның жеке басы туралы ақпаратты тарату тәжірибесіне әсері, соттардың қызметіне қатысты ерекше және қызықты сұрақтар қояды. Жаһандық дәуірде әлеуметтік медианы пайдалану адамдардың көпшілігінің күнделікті қызметіне айналды. Әлеуметтік медиа - бұл ақпараттық-ағартушылық жұмыстың қуатты құралына айналды және сот органдарына қоғамның сенімін арттыруға ықпал ете алады.

Судьялар әлеуметтік желілерді қолданғанда абайлық таныту керек. Материалдарды әлеуметтік желілерге орналастыру кезінде олар жариялағанның бәрі жойылғаннан кейін де сақталып қалатындығын және судья берген мәліметті біреулер бұрмалап түсіндіруі, контекстен бөліп алып көрсетілуі мүмкін екенін ескеруі керек. Интернетте анонимді комментарий жазған кезде, адамды анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар екенін есте сақтауы керек. Әлеуметтік желіде жарияланған кез-келген жеке ақпарат немесе фотосуреттер кішіпейіл және лайықты болуы керек.

Түйін сөздер: әлеуметтік желілер, судья, этика, қоғам, медиа мәдениет.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

СУДЕЙСКАЯ ЭТИКА В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ И ЗАРУБЕЖНАЯ ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ПРАКТИКА

Құрманғали Медеу Шунгенович

Кандидат юридических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби и университет Нархоз, Республика Казахстан, город Алматы;
e-mail: medeu.kurmangali@gmail.com

Сайлибаева Жанель Юрсуновна

Кандидат юридических наук, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Республика Казахстан, город Алматы; e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Аннотация. Актуальность исследуемой темы обусловлена все возрастающей ролью социальных сетей в современных общественных и правовых отношениях, и в частности, ее влиянием на вопросы отправления правосудия. Влияние новой медиакультуры на пересмотр коммуникации и практику распространения информации о личности человека задает необычные и интересные вопросы, касающиеся деятельности судов. В глобальную эпоху использование социальных сетей стало повседневной деятельностью большинства людей. Социальные сети стали мощным инструментом информационно-просветительской работы и могут способствовать повышению доверия общества к судебным органам. Однако использование социальных сетей порождает этические проблемы с новыми проблемами. Основной целью научного исследования является анализ некоторых основных международно-правовых аспектов проблем судейской этики в социальных сетях.

Влияние новой медиакультуры на переосмысление коммуникации и практики распространения личной информации ставит конкретные и интересные вопросы о функционировании судебной власти. В глобальную эпоху использование социальных сетей стало повседневной деятельностью для большинства людей. Социальные сети стали мощным инструментом защиты интересов и могут повысить доверие общественности к судебной системе.

Судьям следует быть осторожными при использовании социальных сетей. При размещении материалов в социальных сетях следует учитывать, что все, что они публикуют, сохранится даже после удаления, а предоставленная судьей информация может быть неверно истолкована и вырвана из контекста. При написании анонимного комментария в сети имейте в виду, что существуют разные способы идентификации человека. Любая личная информация или фотографии, размещенные в социальной сети, должны быть скромными и уместными.

Ключевые слова: социальные сети, судья, этика, общество, медиакультура.

JUDGE ETHICS IN SOCIAL NETWORKS: INTERNATIONAL STANDARDS AND FOREIGN DISCIPLINARY PRACTICE

Kurmangali Medeu

PhD in Law, al-Farabi Kazakh National University and Narxoz University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: medeu.kurmangali@gmail.com

Sailibayeva Zhanel

PhD in Law, Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Abstract. The relevance of the topic under study is due to the increasing role of social networks in modern social and legal relations, and in particular, its influence on the administration of justice. The influence of the new media culture on the revision of communication and the practice

of disseminating information about a person's personality raises unusual and interesting questions concerning the activities of the courts. In the global era, the use of social media has become the daily activity of most people. Social networks have become a powerful tool for information and educational work and can contribute to increasing public confidence in the judiciary. However, the use of social media generates ethical issues with new challenges. The main purpose of the research is to analyze some of the main international legal aspects of the problems of judicial ethics in social networks.

The influence of the new media culture on the rethinking of communication and the practice of disseminating personal information raises specific and interesting questions about the functioning of the judiciary. In the global age, using social media has become a daily activity for most people. Social media has become a powerful advocacy tool and can increase public confidence in the judiciary.

Judges should be careful when using social media. When posting materials on social networks, it should be taken into account that everything that they publish will remain even after deletion, and the information provided by the judge may be misinterpreted and taken out of context. When writing an anonymous comment online, keep in mind that there are different ways to identify a person. Any personal information or photos posted on the social network must be modest and appropriate.

Keywords: social networks, judge, ethics, society, media culture.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_142

Кіріспе

Алайда, әлеуметтік желілерді пайдалану өзімен бірге жаңа қиындықтармен этикалық мәселелерді тудырады. Бұл мәселелер орналастырылған материалдардың орындылығымен, абайсыз біржақтылықты немесе мүдделілігін байқатып алумен және судьялардың үшінші тұлғалармен жасаған қатынастарының болуы мүмкін салдарымен байланысты. 2015 ж. Судьялық этиканың жаһандық кодексі² ережелеріне сәйкес, судья әлеуметтік желілерді пайдалана алады. Судьялар құзіреті бар тиісті органның әлеуметтік желілерді пайдалану қауіпсіздігіне қатысты нұсқауларды орындауы қажет.

Жұмысымыздың негізгі зерттеу әдістеріне жатады: жалпы ғылыми әдістер (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау, синтез), сондай-ақ құбылыстар мен процестерді зерттеудің арнайы әдістері мен тәсілдері (формальды-логикалық, құрылымдық-функционалдық, салыстырмалы құқықтану әдісі).

Зерттеудің негізгі нәтижелері судьялар мінез-құлқының осы маңызды аспектісін құқықтық талдаудан, атап айтқанда, ұлттық және халықаралық құқықтық құжаттар мен прецеденттік практиканың мазмұнын зерттеуден тұрады.

Талқылау

Судья келесі ұсынылған ережелерді ұстануы тиіс. Судья интернетте оның жеке өмірі мен үйінің мекен-жайы туралы ақпараттың болмауын қамтамасыз етуі керек. Судья қажетті жеке ақпараттан астам мәліметерді жариялаудан сақ болуы керек. Атап айтқанда, телефон нөмірлері, туған күні мен мекен-жайы интернет алаяқтары үшін маңызды ақпарат болып табылады. Басқа пайдаланушыларға мұндай мәліметтерді білу қажет емес. Егер қандай да бір байланыстар қажет болса, оны жеке тұлғадарға бөлек жібереді. Судья жеке қауіпсіздігіне қауіп төндіретін ақпаратты жарияламауы керек. Мысалы, жеке мекен-жайы, демалыс жоспары және отбасы туралы ақпарат қылмыстық мақсаттарда пайдаланылуы мүмкін. Фотосурет арқылы сіздің үйіңіздің мекен-жайын немесе автокөлік нөмірін біліп алуға болады. Судья құпиялылық параметрлерін тексеріп, ақпараттың шектеулі топта сақталуын қамтамасыз ету үшін оның профилін көруге шектеу қою керек. Судья тіркелген сайттардың шарттарын тексеріп, сайтта орналастырылған деректердің кімге тиесілі екенін және сайт иелері олардың мәліметтерімен не істей алатындығын білуі керек.

Судья блог жүргізе алады. Блог жүргізетін

² Bologna Milano Global Code of Judicial Ethics 2015 / Approved at the International Conference of Judicial independence held at the University of Bologna and at Bocconi University of Milano June 2015 / <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/02/Bologna-and-Milan-Global-Code-of-Judicial-Ethics.pdf>

(немесе басқа адамдардың блогына пікір қалдыратын) судьялар, сот органдарының қызметкерлері өздерін сот жүйесінің мүшесі ретінде көрсетпеуі керек. Әлеуметтік желіні қолданушы адамның судья екендігі белгілі болып қалу салдарынан, судьялық қоғамдастықтың бейтараптылығына немесе жалпы сот жүйесіне сенім төмендеп кету қаупі болса, судьяға өз пікірін білдіруінің қажеті жоқ. Бұл анонимділік сақтайтын блогтарға да қатысты. Судья әлеуметтік желідегі қауіпсіздік талаптарын орындамаса, нәтижесінде тәртіптік жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Бұл туралы нақты талаптар болмаса да, ақпараттың таралуы және технологияны қолдану адамдарға әр түрлі тәуелсіз ақпарат көздерінен мәлімет жинауға мүмкіндік беретінін судьяларға естерінде ұстағандары жөн. Тексерудің қарапайым тәсілі - өзіңіздің атыңызды Google сияқты интернеттегі іздеу жүйесіне енгізу. Сонымен қатар, Facebook сияқты әлеуметтік желілерде жеке деректер абайсызда кең қоғамдық жариялыққа шығып кетуі мүмкіндігі туралы судья отбасы мүшелерін ескерту керек.

БҰҰ-ның Арнайы баяндамашысының «Судьялар мен адвокаттардың тәуелсіздігі» тақырыбындағы баяндамасында «Әлеуметтік желілер және судьялармен прокурорлардың қызметі» деген бөлім бар. Халықаралық шарттарда судьялардың Интернетте өз бостандықтарын қолдана алуы туралы нұсқаулар жоқ. Сонымен қатар, жеке тұлғалардың оффлайн режимінде бар құқықтары, атап айтқанда пікір білдіру бостандығы да, онлайн режимінде дәл солай қорғалуы керек³. Іс жүзінде бұл, сот төрелігі субъектілері, судьяның құрметті атағына нұқсан келтіретін немесе қоғамның сот жүйесіне деген сенімін төмендететін мүдделер қақтығысын тудыратын кез-келген қызметпен айналысудан аулақ болу керек дегенді білдіреді (A/HRC/26/32, 58-тармақ).

Осы уақытқа дейін адам құқықтары жөніндегі соттармен жүйелер, судья әлеуметтік желіде сөз бостандығын жүзеге асырған кезде, оның жүріс-тұрысы қандай болу керектігі туралы нақты жауапты бере алмаған болатын. Халықаралық стандарттарға сәйкес судьяларға, олардың кәсіби қызметі, жеке өмірі және жүріс-тұрысына қатысты, басқа адамдармен салыстырғанда, қатаң шектеулер қойылуы

тиіс. Алайда, судьялардан қоғамдық өмірге қатысуды мүлдем тоқтатуды талап ету ақылға қонымсыз болар еді. Судьяларды өздері өмір сүретін қоғамнан толық оқшаулау мүмкін емес және оның пайдасы жоқ (UNODC, Бангалор қағидаларына түсініктеме, 31 тармақ). Судьяларға «әлеуметтік желілерден аулақ болу» туралы жалпы нұсқау беру қазіргі цифрлық дәуірде дұрыс емес және шындыққа жанаспайды.

Судьялардың әлеуметтік желілердегі жүріс-тұрысы көпшілікке айқын көрінеді. Судья жариялаған кез-келген комментарийлермен мәлімдемелер халықтың сот жүйесіне деген сенімін нығайтып, олардың қызметінің абыройына және сот билігінің тәуелсіздігімен бейтараптығына сай болуы керек. Судьялар өздерінің жеке көзқарастарымен пікірлерін білдіру кезінде, олардың міндеттерімен мемлекеттік қызметші мәртебесіне кері әсерін тигізбеу туралы және бейтарапты, қызметіне адал және жауапты болуына күмән келтірмеу туралы ойлау керек. Интернетте өздерінің көзқарастарымен пікірлерін білдіре отырып, олар әрдайым өз қызметін құрметтеп, сот жүйесіне сенімділікті сақтап және оны күшейтуге талпыну керек. Олар әлеуметтік желіде қоғамның сот жүйесіне сенімін төмендететін немесе оның тәуелсіздігімен бейтараптығына күмән тудыратын кез-келген әрекеттен аулақ болуы керек. Судьяға кез-келген түрдегі электрондық хат алмасу байланысы, соның ішінде мәтіндік хабарламалар немесе электрондық хат байланыстары кезінде сақ болуға кеңес беріледі. Судьяға әлеуметтік желілерді пайдалану кезінде немесе материалдарды Интернетте орналастыру кезінде де сақ болуға кеңес беріледі. Интернетте орналастырылған электронды хаттармен материалдардың қол жетімділігі, кең таралу мүмкіндігі және ұзақ мерзімді сақталу сипатын ескерген жөн. Судьяның адамдармен бетпе-бет сөйлесу, қағаз хат арқылы немесе телефон арқылы сөйлесу мүмкіндігін реттейтін қағидалар, электрондық байланысқа, оның ішінде Интернетпен әлеуметтік желіні пайдалануға да қатысты болуы керек.

Тек бірнеше мемлекеттерде ғана судьялардың әлеуметтік желілердегі жүріс-тұрысын реттейтін арнайы заңнама немесе этикалық нормалар қабылданған. Бұл

³ Human Rights Council resolution A/HRC/RES/38/738/7 at 17.07.2018 / https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/38/7

Австралия, Албания, Венгрия, Словения, Солтүстік Ирландия, Шотландия және Черногория. Кейбір елдерде судьялардың кәсіби қауымдастықтары Интернетте, әсіресе әлеуметтік желілерде сөз бостандығын қолдану қаупі туралы хабардар ету мақсатында бірқатар іс-шаралар өткізді. Бұл Әзірбайжан, Болгария, Коста-Рика, Литва және Корея Республикасы. Басқа елдер өздерінің судьялық этика кодекстерін жаңартып, сот органдары қызметкерлерінің әлеуметтік желілерді пайдалануы туралы мәселені нақтылау үшін этикалық органдарды құра бастады. Сот органдары адалдығын қамтамасыз ету жөніндегі Жаһандық желісі сияқты тиісті топтар, осы мәселе бойынша құнды нұсқаулықтар шығарып, әлеуметтік желілердің сипатымен судьялардың этикалық жауапкершілігі туралы оқыту бағдарламаларын әзірлеуде⁴. Мемлекеттердің БҰҰ Арнайы баяндамашысына жіберген материалдарында судьялардың Интернеттегі сөз бостандығы құқығын жүзеге асыру кезінде құқықтық немесе тәртіптік жауапкершілікке тартылған жағдайлары туралы шектеулі ақпарат бар. Нидерланды мен Словенияда судьялар Твиттерге орынсыз пікір қалдырғаны үшін тәртіптік жауапкершілікке тартылды. Корея Республикасында бірқатар судьялар тағайындау процедураларына немесе басқа соттар қабылдаған шешімдерге қатысты сот жүйесінің ішкі коммуникациялық желісінде айтылған сындары үшін қызметінен босатылды.

Еуропалық судьяларды оқыту желісі (EJTN) шеңберінде, Чехия сот академиясысында 2015 жылғы 23-26 маусым аралығында «Фемида байқауы 2015: Судья этикасы және олардың кәсіби жүріс-тұрысы» конкурсының 4-ші жартылай финалы өтті. Оған қатысқан «Судьялар және әлеуметтік медиа: тәуекелдерді басқару» – атты ғылыми еңбектің авторлары келесіні айтады. Интернетте жедел және барлық жерде болатын қоғамдық әлеуметтік өзара әрекеттесуді қамтамасыз ете отырып, әлеуметтік желілер сот жүйесінің қызметкерлеріне этикалық міндеттерді орындауды қиындатады. Әлеуметтік желілер судьяларды тәртіптік жазаға тартуына дейін әкелуі мүмкін «этикалық миналар» құруға потенциалы бар. Мысалы, Грекияда азаматтық және қылмыстық істер жөніндегі Жоғарғы сот қатаң үнемдеу шараларына қатаң наразылық білдірген

және үкімет мүшелерін сатқындық жасады деп ашық блог арқылы айыптаған судьяны тәртіптік жауапкершілікке тартты. Твиттерде псевдоним қолданатын француз судьялары өздері қатысқан сот процесі туралы алған әсерлерімен бөлісіп отырған. Бұл қоғамның наразылығын тудырып, нәтижесінде судьялар тәртіптік жауапкершілікке тартылды. АҚШ-та Facebook арқылы аяқталмаған сот процесі бойынша адвокатқа комментариймен бөліскені үшін судьяға сөгіс жарияланған [1].

Бұл талдау судьялардың әлеуметтік желілердің этикалық салдары туралы елеулі алаңдаушылық туғызады. Әлеуметтік медиа байланыстың негізгі құралына айналған және өсіп келе жатқан әлемде сот жүйесінің мүшелерін онлайн-қауымдастықтарға қатысудан алшақтатпау керек. Әлеуметтік желілер арқылы әлеуметтену судьялардың сөз бостандығына кепілдік беріп қана қоймайды, сонымен бірге олардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуын қамтамасыз етеді, осылайша олардың кәсіби қызметінде кездесетін проблемалармен дилеммалар туралы тікелей тәжірибе жинай алады. «Судьялар және әлеуметтік медиа: тәуекелдерді басқару» ғылыми еңбегі судьяларды өздерінің этикалық міндеттерін тиімді орындауы үшін әлеуметтік желілермен өзара әрекеттесу кезінде ескеру қажет факторлар туралы айтады. Тренингтер арқылы (мысалы, әлеуметтік медиа семинарлар, брифингтер, кейстерді талқылау кезінде таныстар көбейіп) әлеуметтік желілер арқылы байланыстың қауіптілігі туралы судьяларды оқыту және әлеуметтік медиа туралы жалпы түсінікті көрсететін нақты ережелер орнату, судьялардың әділеттілігімен адалдығын сақтау үшін өте маңызды. Еуропалық этика комитеттері жақын арада Интернеттегі судьялардың әлеуметтік белсенділігінен туындайтын мәселелерді шешеді және қазіргі заманның сот білігінің мүшелері үшін ашық және технологиялық тұрғыдан озық тәжірибе басшылыққа алынатын қағидаларды қабылдайды деп күтілуде. Осындай қағидаларды сақтауға, тәртіптік этика органдарынан басқа, сот жүйесі шеңберіндегі тәуелсіз этикалық кеңестер арқылы белсенді түрде қол жеткізуге болады. Олар судьяларға заманауи этикалық дилеммалар туралы мәлімет, кеңес бере алады және этикалық нормалардың орындалуын қадағалап, Интернеттегі әлеуметтік желілерді теріс пайдаланудың алдын алады.

⁴ UNODC, "Social media, a new platform for judges around the world" / <https://undocs.org/>

АҚШ-тағы штаттар соттарының ұлттық орталығында, судьялар беделді біліммен ақпарат алуға жүгіне алатын **Судьялық этика орталығы** (NCSC) бар. Орталық Бас судьялардың конференциясымен (қауымдастығымен), Штаттардың сот әкімшілерінің конференциясымен (қауымдастығымен) және басқа да судьялардың бірлестіктерімен жұмыс істейді. NCSC судьялар үшін әртүрлі формада сарапшылық білім: веб-ресурстардан бастап практикалық көмекке дейін бере алады. Үкімет сарапшылардан және интернет-ақпарат көздерінен алынған ақпараттың ақысын төлеп, оны бірінші деңгейлі және апелляциялық соттарға, соттардың әкімшілік кеңселеріне ақысыз тарайды. Жеке артықшылықтарды пайдалану үшін судьялармен сот әкімшілері оқу курстарына жазыла алады немесе сот жұмысын жақсарту құралдарымен әдістерін бағалау және енгізу үшін NCSC зерттеушілерімен және консультанттарымен келісім жасай алады [5]. Ары қарай осы тақырыпқа арналған Judicial Conduct Reporter журналында маңызды мақала жалияланғаннан кейін шыққан сот этикасы және әлеуметтік желілер бойынша материалдардың қысқаша резюмеси келтіріледі. Осы журналда 2017 жылдың көктемімен жазында әлеуметтік медиа мен судья этикасына қатысты консультативтік қорытындылармен тәртіптік шешімдерді талдайтын 2 бөлімнен тұратын мақала жарияланған болатын. Мақаланың бірінші бөлімі судья міндеттерімен жалпы таныстыру және талқылау болды: басқа заңгерлерді, адвокаттарды «достарға қосу»; дисквалификация және ақпаратты жария ету; судьяның басқалармен біржақты байланысы және тәуелсіз тергеу жүргізу; аяқталмаған өндірістегі істерге комментарий беру мәселелері. Екінші бөлім судьяның кеңседен тыс жүріс-тұрысына арналған: қоғамның сот жүйесіне деген сенімін төмендететін жүріс-тұрыс түрлері; комментарий беру; қызмет беделін асыра пайдалану; құқықтық консультация беру; жабық ақпараттарды жария ету; қайырымдылық жасау; судьяның саяси қызметі және сайлау кампаниясын жүргізу [2].

АҚШ-тағы Судьялар қауымдастығының кеңестік пікірлері. 2018 жылдың қазан айында Калифорния жоғарғы соты штаттың сот этика кодексіне Canon 2A-ға келесідей түсініктеме қосты. Электронды байланыстың қол жетімділігі, кеңінен таралуымен

ұзақ сақталуын, материал Интернетте орналастырылғанын ескере отырып, судья электронды байланыстың кез-келген түріне, оның ішінде мәтіндік хабарлама, электрондық пошта арқылы байланысқа шығу кезінде, әлеуметтік желілердің онлайн-сайттарына қатысқанда немесе Интернетте материалдарды басқаша орналастыруда абай болуға тиіс. Судьяның бетпе-бет, қағаз жүзінде немесе телефон арқылы сөйлесуін реттейтін канондар (ережелер) электронды байланысқа, оның ішінде Интернетті және әлеуметтік медианы пайдалануға қолданады [2].

Бұл канондарға мыналар жатады: Canon 2B (2) Сот билігінің беделі; 3B (7) Біржақты байланыс, 3B (9) Аяқталмаған немесе болашақ сот істерін қоғамдық талқылау; 3E (2) Дисквалификацияға қатысты ақпаратты ашу; және 4A Судьялық қызметтің қадірін төмендетпейтін, жиі дисквалификацияға әкелмейтін, судьяның бейтарап әрекет ету қабілетіне күмән келтірмейтін соттан тыс іс-әрекеттері. 2020 жылдың шілдесінде Калифорния жоғарғы соты штаттың судьялық этика кодексіне Canon 2B ережесіне түсініктеме қосты, онда: егер судьяға әлеуметтік желіде, мысалы, Facebook, Yelp немесе TripAdvisor сияқты краудсорсинг сайттарында хабарлама жасаса, өзінің және басқалардың қаржы немесе жеке мүдделерін ілгерілету үшін судьялық лауазымның беделін пайдалануға тыйым салынады. Мысалы, оны судья ретінде анықтауға мүмкін болса, сайттардағы компанияларды, тауарларды немесе қызметтерді басқаларға ұсынып, немесе сынап комментарий жаса алмайды [2].

Белгілі бір мәселеге қатысты біліктілігі болса, судьялар Yelp сияқты краудсорсингтік сайттарда пікір жаза алады және әлеуметтік желілердегі «Ұнайды» функциясын қолдана алады (Калифорния судьялары қауымдастығының 78-ші ресми қорындысы, 2020 ж.). Апелляциялық сатыдағы судья сот қызметкері әлеуметтік желілерде канондарды бұзатын комментарий жібергенін білгенде, дереу тәртіпбұзушылықты жою үшін шаралар қолнаду керек. Кем дегенде қызметкерден «қоғамдық жариялықтан жойылды» деген хабарламасын жариялау үшін барлық ақылға қонымды қадамдарды жасауды талап етеді. Егер судья орынсыз пікірді көпшілік қарағанын, қайта жариялағанын немесе басқа жолмен таратылғанын білсе, жағдайға сәйкес, әсіресе комментарий соттың абыройына тиетін, оны қорлайтын немесе басқадай

⁵ The National Center for State Courts / *Сайт материалдары* 01.04.2021 / <https://www.ncsc.org/about-us>

теріс әсер ететін болса, сот қызметкеріне әлеуметтік желілердегі комментарийді түзету немесе алып тастау туралы нұсқаулық беру керек. Апелляциялық сатыдағы сот қызметкерлерін оқыту, олардың әлеуметтік медидағы жарияланымдарында сот билігінің адалдығына қоғамдық сенімді сақтаудағы өздерінің рөлін түсінуге көмектеседі (2020-37 Калифорния судьялары қауымдастығының ауызша нұсқаулығы) [2].

Судьялар әлеуметтік желілерді «ағымдағы саяси мәселелерге қолдау немесе наразылық білдіру үшін» пайдаланбауы керек. Соның ішінде, өздерінің атақтарын қолданбаса да, «адамды, бейнені немесе басқа адамның айтқан сөзін растау, мақұлдау немесе симпатия білдіру» үшін судьялар әлеуметтік желілерді пайдаланбайды (Колорадо судьялары ассоциациясының 2020-2 консультативтік қорытындысы). Судья адамның психикалық денсаулығына қатысты сот шешімінің жобасын тек психикалық денсаулық сақтау ұйымының веб-сайтында ғана қолданылатын видеода талқылай алады. Белгілі бір ұйымды насихаттауға мүдделі болмай, судья ол ұйымның бағдарламасын әлеуметтік желілер алаңында талқылай алады (2019-26 Флорида судьялары ассоциациясының консультативтік қорытындысы). Әріптес судья жазған кітаптың шығу күнін Facebook немесе басқа әлеуметтік желілерде судья жариялай алады (2020-21 Флорида судьялары ассоциациясының консультативтік қорытындысы) [2].

Судьяның алдына келген адвокат, өзінің Facebook-тағы бұрынғы досы екенін білген кезде, бұл фактіні жариялау талап етілмейді. Бірақ судья болған нақты қарым-қатынастардың сипатын ескеріп, осы мәліметті ашудың қаншалықты керегі барын анықтайды. Судья нақты қатынастардың сипатын: достық, судьямен адвокат арасындағы кез-келген басқа қарым-қатынастың дәрежесі және адвокаттың судьямен ерекше жақын қатынастары бар екендігі туралы әсер туғызу үшін қолданатын судья жариялаған жеке ақпаратты, ескеруі керек (2018-3 Массачусетс судьялары ассоциациясының қорытынды-хаты). Сот органдарының лауазымды тұлғалары, егер олардың әрекеті судьялық этика кодексін бұзбайтын болса, әлеуметтік желілерде аккаунттары болуы мүмкін (JI-147, 2019 Мичиган штаты судьялары ассоциациясының консультативтік қорытындысы). Судьялар әлеуметтік желілерде қайырымдылықпен айналысатын ұйымдарды қолдай алады. Судьялар өздерінің қайырымдылыққа берген ақшаларын әлеуметтік желілерде көрсете

алмайды. Қайырымдылық қорлардың директорлар кеңесіне кіретін судьялар, ұйымның веб-сайттың және әлеуметтік желілерде өздерінің лауазымын жариялауға рұқсат бере алады. Судьялар өздерінің есімдерімен фотосуреттерін қайырымдылық ұйымның веб-сайтында немесе әлеуметтік желілерде орналастыруға рұқсат бере алады. Егер судьяның қайырымдылық ұйымымен байланысын жарияламау туралы келісімі болса, ұйым қолданатын әлеуметтік медиа және басқа сандық ақпарат құралдарынан аулақ болуы тиіс (JI-148, 2019 Мичиган штаты судьялары ассоциациясының консультативтік қорытындысы) [2].

Судьялар әлеуметтік желілерді басқа қоғам мүшелерімен бірдей пайдаланамыз дей алмайды. Іске қатысатын адвокаттың әлеуметтік желілерде судьямен байланысының болуы автоматты түрде судьяны дисквалификацияға әкелмейді. Істі қараудан өздігінен бас тарту туралы шешім қабылдаған кезде судья ол адвокатпен араласуының жиілігін (мысалы, комментарий, репосттар жасау жиілігі және т.б.) ескеруі керек. Судья бұл тарап қатысатын істен бас тарту туралы шешім қабылдаған кезде, әлеуметтік медида ол тарап өкілімен қарым-қатынасының жиілігімен мазмұнын ескеруі керек. Аяқталмаған іске адвокат ретінде қатысатын адаммен судья әлеуметтік желідегі аккаунты арқылы байланыса алады, егер хабарлама ex parte мәлімет ерекшеліктерінің біріне сәйкес келсе (бейтараптылық қағидасын бұзбаса). Судья адвокаттарды LinkedIn-де немесе басқа әлеуметтік желіде «ұсына» алмайды. Әлеуметтік желіде судья бизнесті қолдай алмайды. Алайда ол әлеуметтік медида қайырымдылық ұйымын қолдай алады (2020, Мичиган штаты соттарының әлеуметтік желілері туралы жиі қойылатын сұрақтар [2]).

Жәбірленушінің жақын туыстарынан іс бойынша мазмұнды талқылауды қамтитын әлеуметтік медиа хабарламасын алған судья хабарламаны барлық тараптарға жария етуі керек. Алайда, ешқандай істі қараудан бас тарту талап етілмейді және бұл туралы шешімді судья өзі қабылдайды (2017-53, Нью-Йорк судьялары ассоциациясының консультативтік қорытындысы). Заңгерлер алқасы немесе басқа кәсіби ұйым ұйымдастырған жеке немесе кәсіптік демалыстарға онлайн-шолуды, онда адамдардың есімдері жасырын болса да және судьяның мәртебесіне қатысы болмаса да, судья жаза және жариялай алмайды (2019-87, Нью-Йорк

судьялары ассоциациясының консультативтік қорытындысы). Судьямен судьялық қауымдастық соттардың құрылымына, жұмысына әсер ететін заңдық немесе конституциялық өзгерістерді жария түрде қолдай алады немесе қарсылық білдіре алады. Бірақ әлеуметтік желілерде өз ұстанымдарын білдіруде судьялар дискрециялық әрекеттерді жүзеге асыруы керек (2019-120, Нью-Йорк судьялары ассоциациясының консультативтік қорытындысы) [2].

Судьялардың жүріс-тұрысына қатысты тәртіптік шешімдерді қарастырайық. Судьялардың жүріс-тұрысы жөніндегі Аризона штатының комиссиясы, талапкерді Facebook парақшасындағы масқаралағаны үшін судьяға ашық түрде сөгіс жариялады. Сондай-ақ, комиссия судьяға хабарламаны алып тастап, консультативтік қорытындыны оқуды бұйырды (12.06.2018 ж. Ури ісі, Бұйрық. Судьялардың жүріс-тұрысы жөніндегі Аризона штатының комиссиясы). Судьялардың жүріс-тұрысы жөніндегі Аризона штатының комиссиясы, шерифті қорғауға арналған кампаниясы үшін Facebook-тағы жазбаларында өзінің судья мәртебесін пайдаланғаны үшін, штаттан тыс қызмет атқаратын судьяға ашық түрде сөгіс жариялады (10.06.2020, Барт ісі, Бұйрық. Судьялардың жүріс-тұрысы жөніндегі Аризона штатының комиссиясы). Комиссия по вопросам поведения судей штата Аризона объявила публичный выговор судье, помимо других проступков, за просмотр сообщения в социальной сети, в котором супруга обвиняемого по уголовному делу критиковала его. Затем обсуждение сообщения с описанием предполагаемых неточностей и просьбой чтобы это было исправлено (17.11.2020 ж. Стэггс ісі, Бұйрық. Судьялардың жүріс-тұрысы жөніндегі Аризона штатының комиссиясы) [2].

Келісімге сәйкес, Арканзас штатының судьялық тәртіп жөніндегі комиссиясы, судьяның отставкаға кететіндігін және оның штатта судьялық қызмет атқаруға біржолата тыйым салуға келіскендігін жариялады. Комиссия судьяның басқа да теріс қылықтарымен қатар, Facebook Messenger және телефон арқылы байланысқан, айыпталушы әйелге қатысты барлық істерді қараудан дереу бас тарту туралы арыз бермегені үшін айыптауға дайын болған (01.05.2020, Отставка және қызметке тиым салу туралы шешім. Арканзас штатының судьялық тәртіп жөніндегі комиссиясы) [2].

Сот қызметі жөніндегі калифорниялық

Комиссия бұрынғы сот органдарының лауазымды тұлғасын көпшілік алдында айыптап, оған Калифорнияның кез-келген сотында судья ретінде қызмет етуіне тыйым салды. 1) Ол өзінің Facebook парақшасында келесі материалдарды жариялаған: мұсылмандарға қарсы, иммиграцияға қарсы, жергілікті американдықтарға қарсы пікірлер; бір жыныстық некеге, трансгендерлерге қарсы сөздер; либералдыққа, демократияға қарсы көзқарастар; қара нәсілді адамдарға қарсы сөздер; сол кездегі президенттікке кандидат Х. Клинтонға қарсы, АҚШ президенті Б. Обамаға қарсы айыптаулар; сот төреленің федералдық жүйесін құрметтемеу, кедейлерді менсінбеумен байланысты сөздер; және 2) осы посттар әлеуметтік желіде енді көпшіліктің оқуына қол жетімді емес деп санап, төрағалық етуші судьяға және Комиссияға посттарды алып тастағаны туралы айтқан. Алайда бұл сөзі шындыққа жанаспай шыққан (22.08.2018 ж. Джанкинто ісі, Шешім және бұйрық. Калифорнияның сот қызметі жөніндегі комиссиясы) [2].

Кентукки штаты судьяларының жүріс-тұрысы жөніндегі комиссия өзінің Facebook-тегі аккаунтында: «Кінәсін полицияда мойындаған бұл адам өлтіргеніне күдікті, бірнеше сағатта түрмеден босатылып жіберілген», - деген комментариймен бөліскені үшін судьяға ашық сөгіс жариялаған (12.06.2018 ж. Маклафлин ісі, Келісілген бұйрықпен қоғамдық сөгіс. Кентукки штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссия). Кентуккидің Жоғарғы соты судьяны әртүрлі тәртіп бұзғаны үшін, оның ішінде Snapchat сұхбаттарына қатысқаны және сот персоналы мүшесімен кейбір сөздері жыныстық сипатта болғаны үшін қызметінен босатты (17.12.2020, Джентри судьялардың жүріс-тұрысы бойынша комиссияға қарсы. Кентукки Жоғарғы соты) [2].

Судьяның берген айғақтарына сүйене отырып, Монтана Жоғарғы соты судьяны 30 күн мерзімге, басқа терісқылықтармен қатар өзінің Facebook-тегі жеке парақшасында соттан тыс қызметке партияның екі кандидатын ашық түрде қолдағаны үшін; сондай-ақ Facebook-тағы сайлауалды парақшасында екі партия кандидаттарымен бір саяси ұйымның қолдауын алғаны үшін қызметінен шектеді (2020, Харада бойынша сұраным 461 P.3d 869. Монтана Жоғарғы соты) [3]. Отставкаға кету және болашақта судьялық қызметке өзін ұсынбау туралы шартты қабылдай отырып, Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы,

мемлекеттік лауазымды тұлғалармен штатты сынға алған Facebook-те ашық комментарий жасағаны туралы шағым бойынша тергеуді жапқан. Комментарийлер атыс қаруын реттеуге, құқыққорғау органдарымен саяси ұйымдарға, қоғам белсенділеріне және діни топ мүшелеріне қатысты болған (08.12.2017 ж. Кларкин ісі, Шешім және бұйрық. Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы). Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы мүлік иесінің рұқсатынсыз үйге кіргені, мүлікті суретке түсіргені, фотосуреттерді Facebook әлеуметтік желісіне жариялағаны, меншік иесі туралы жаман пікірлер жазғаны үшін; және Комиссияны осындай посты жедел алып тастаймын деп сендіріп, өзі әрекетсіздік танытқаны үшін судьяға ашық сөгіс жариялаған (26.06.2018 ж. Фишер ісі, Анықтама. Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы) [2]. Отставкаға кету және болашақта судьялық қызметке өзін ұсынбау туралы шартты қабылдай отырып, Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы, осы мәліметтерді жария етуге болатын шектеулі көлемде құпиялылықтан бас тартқан бұрынғы судьяға қатысты сот ісін аяқтады. Судья Facebook-тегі өзінің аккаунтында адамды асып өлтіруге арналған ілмектің келесі жазуы бар: «IF WE WANT TO MAKE AMERICA GREAT AGAIN WE WILL HAVE TO MAKE EVIL PEOPLE FEAR PUNISHMENT AGAIN» фотосуретін орналастырған, - деп Комиссия ресми шағым жасаған (12.09.2019, Канинг ісі, Шешім және бұйрық. Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы).

Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы судьяға (1) өзінің сайлау науқаны кезінде Facebook-тегі жеке парақшасында қастандық теорияларын насихаттайтын мемдерді орналастырғаны үшін, судья ретінде ант бергенде мүлтіксіз орындауды қамтамасыз етуге тиісті заңдарға құрметсіздікпен қарап, орынсыз түсініктемелер бергені үшін; және (2) судья Facebook-тегі жеке парақшасында өзі жауапкершілікке тартқан айыпталушыны босату туралы комментарий, басқа істер бойынша кепілдікпен босату шешімдерін

сынайтын мақалаларға сілтеме және осы істердің біріне комментарий жасағаны үшін судьяға ашық сөгіс жарияған (03.11.2020 ж. Шмидт ісі, Анықтама. Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы). Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы қызының мектеп мұғалімдерін көпшілік алдында қолдағаны үшін судьяға ашық сөгіс жариялады. Білім беру кеңесінің қатысуымен сот ісін жүргізген кезде судья сот ісіне қатысты мәселелермен жеке тұлғаларға бетпе-бет, электронды пошта, және әлеуметтік медиа арқылы ашық комментарийлер берген. Судья мектепте ата-аналарға құқықтық ақпаратпен кеңестер берген; процессуалдық құжаттарға қол қойған; білім кеңесінің мүшелерімен сот ісін жүргізу туралы әңгімескен; мұғалімдер кәсіподағының адвокаттарымен сот отырысы басталғанға дейін сот залынан тыс жерде сөйлескен; сот процесінде берілген айғақтарды рәсімдеген екен. (09.12.2020, Панепинто ісі, Анықтама. Нью-Йорк штаты судьяларының жүріс-тұрысы бойынша комиссиясы) [4].

Қорытынды

Сонымен, судьялар әлеуметтік желілерді қолданғанда абайлық таныту керек. Материалдарды әлеуметтік желілерге орналастыру кезінде олар жариялағанның бәрі жойылғаннан кейін де сақталып қалатындығын және судья берген мәліметті біреулер бұрмалап түсіндіруі, контекстен бөліп алып көрсетілуі мүмкін екенін ескеруі керек. Интернетте анонимді комментарий жазған кезде, адамды анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар екенін есте сақтауы керек. Әлеуметтік желіде жарияланған кез-келген жеке ақпарат немесе фотосуреттер кішіпейіл және лайықты болуы керек. Судьялар әрқашан біржақты саяси комментарий беруден аулақ болғандары жөн және ешбір жағдайда судьялық қызметтің абыройына нұқсан келтіретін немесе мемлекеттік институт ретіндегі сот органдарына теріс әсер ететін ештеңе жарияламауы керек. Судьялар Twitter-ді қолдана алады; дегенмен, Twitter аккаунты қолданушыны судья ретінде анықтайтындықтан, оны тек ақпараттық, білім беру және кәсіби мақсаттарда пайдалану керек.

ӘДЕБИЕТ

1. *Judges & Social Media: Managing the Risks* by Dimitra Blitsa, Ioannis Papathanasiou & Maria Salmanli 2015 / https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2634043
2. *Social Media and Judicial Ethics* / Compiled by Cynthia Gray, Director / NCSC Center for

Judicial Ethics / Сайт материалдары 01.04.2021 / www.ncsc.org/cje

3. *INSIDE THIS ISSUE Social media and judicial ethics: Part 1 / Сайт материалдары 01.04.2021 / https://www.ncsc.org/_data/assets/pdf_file/0015/15513/jcr_spring_2017.pdf*

4. *Social Media and Judicial Ethics / Compiled by Cynthia Gray, Director / Сайт материалдары 01.04.2021 / https://www.sog.unc.edu/sites/www.sog.unc.edu/files/course_materials/NCSC%20CJE%20Social%20Media%20and%20Judicial%20Ethics%20Update%20Sept%202019.pdf*

REFERENCES

1. *Judges & Social Media: Managing the Risks by Dimitra Blitsa, Ioannis Papathanasiou & Maria Salmanli 2015 / https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2634043*

2. *Social Media and Judicial Ethics / Compiled by Cynthia Gray, Director / NCSC Center for Judicial Ethics / Сайт материалдары 01.04.2021 / www.ncsc.org/cje*

3. *INSIDE THIS ISSUE Social media and judicial ethics: Part 1 / Сайт материалдары 01.04.2021 / https://www.ncsc.org/_data/assets/pdf_file/0015/15513/jcr_spring_2017.pdf*

4. *Social Media and Judicial Ethics / Compiled by Cynthia Gray, Director / Сайт материалдары 01.04.2021 / https://www.sog.unc.edu/sites/www.sog.unc.edu/files/course_materials/NCSC%20CJE%20Social%20Media%20and%20Judicial%20Ethics%20Update%20Sept%202019.pdf*

ИНСТИТУТ УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В КАЗАХСТАНЕ (иммерсивный подход в законотворчестве)

Канатов Алмас Канатович

РГП на ПХВ «Института парламентаризма» УМТО, к.ю.н, ассоц. профессор;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: kahatov_76@mail.ru

Шакенов Мәди Амангельдыевич¹

РГП на ПХВ «Института парламентаризма» УМТО, к.ю.н;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: madi_shakenov@inbox.ru

Аннотация. Статья была подготовлена в связи с пополнением действующего законодательства Казахстана: Законом Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 90-VII «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан»; Законом Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 92-VII «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан»; Законом Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 91-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан»; Законом Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 93-VII «О внесении дополнения в Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) по вопросам деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан»

Основной акцент в данной статье был сделан на анализе основных концептуальных, нерешенных вопросах действующего законодательства в отношении существующих институтов и механизмов обеспечения прав и свобод человека.

Авторы статьи единодушно приходят к выводу о том, что принятие омбудсмена в действующее национальное законодательство знаменует новый (первый) этап качественного развития механизмов защиты прав и свобод человека. Вместе с тем, отдельные аспекты взаимодействия Уполномоченного по правам человека с иными институтами и механизмами защиты прав и свобод человека будут в дальнейшем формировать потребность следующей волны законодательных уточнений, что является частью неизбежного процесса совершенствования гарантий полноценной реализации прав человека в Республике Казахстан.

Ключевые слова: Права человека, институты защиты прав человека, механизм защиты прав человека, Уполномоченный по правам человека, законодательный процесс.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ ИНСТИТУТЫ (заң шығарудағы иммерсивті ұстаным)

Алмас Қанатұлы Қанатов

ШЖҚ РМК «Парламентаризм институты» МТҚБ, з.ғ.к., ассоц. профессор;
Нур-Султан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kahatov_76@mail.ru

Мәди Амангелдіұлы Шакенов¹

ШЖҚ РМК «Парламентаризм институты» МТҚБ, з.ғ.к.;
Нур-Султан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: madi_shakenov@inbox.ru

¹ Автор для корреспонденции

Аннотация. Мақала Қазақстанның іс жүзіндегі заңнамасының «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 29 желтоқсандағы № 90-VII Заңымен; «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметі мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2021 жылғы 29 желтоқсандағы № 92-VII Қазақстан Республикасының Заңымен; «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 29 желтоқсандағы № 91-VII Заңымен; «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» (Салық кодексіне) Қазақстан Республикасының кодексіне Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қызметінің мәселелері бойынша өзгеріс енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 29 желтоқсандағы № 93-VII Заңымен толықтырылуына байланысты дайындалды.

Осы мақаланың негізгі екіні адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің қолданыстағы институттары мен тетіктеріне қатысты қолданыстағы заңнаманың негізгі тұжырымдамалық, шешілмеген мәселелерін талдау анықталды.

Мақала авторлары бірауыздан омбудсменнің қолданыстағы ұлттық заңнамаға қабылдануы адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерінің сапалы дамуының жаңа (бірінші) кезеңін білдіреді деген қорытындыға келеді. Сонымен бірге, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың өзге институттарымен және тетіктерімен өзара іс-қимылының жекелеген аспектілері бұдан әрі заңнамалық нақтылаулардың мынадай толқынының қажеттілігін қалыптастыратын болады, бұл Қазақстан Республикасында адам құқықтарын толыққанды іске асыру кепілдіктерін жетілдірудің сөзсіз процесінің бір бөлігі болып табылады.

Түйін сөздер: Адам құқықтары, адам құқықтарын қорғаудың институттары, адам құқықтарын қорғаудың тетігі, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, заң шығару үдерісі.

INSTITUTE OF THE COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS IN KAZAKHSTAN (immersive approach to lawmaking)

Kanatov Almas Kanatovich

RSE BEM «Institute of parliamentarism» LD, PhD, Assoc. Professor;
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: kahanov_76@mail.ru

Shakenov Madi Amangeldyevich

RSE BEM «Institute of parliamentarism» LD, PhD;
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: madi_shakenov@inbox.ru

Abstract. The article was prepared in connection with the renewal of the current legislature of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2021 №. 90-VII “On the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan”; Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2021 №. 92-VII “On amendments and additions to the Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses on the activities of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan”; Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2021 №. 91-VII “On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the activities of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan”; The Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2021 No. 93-VII “On making additions to the Code of the Republic of Kazakhstan “On taxes and other obligatory payments to the budget” (Tax Code) on the activities of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan”

The main emphasis in this article was made on the analysis of the main conceptual, unresolved issues of the current legislation in relation to existing institutions and mechanisms for ensuring human rights and freedoms.

The authors of the article unanimously come to the conclusion that the adoption of the Ombudsman into the current national legislation marks a new (first) stage in the qualitative development of mechanisms for protecting human rights and freedoms. At the same time, certain aspects of the interaction of the Commissioner for Human Rights with other institutions and mechanisms for the protection of human rights and freedoms will further form the need for the next wave of legislative clarifications, which is part of the inevitable process of improving guarantees for the full implementation of human rights in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Human Rights, institutions for the protection of human rights, mechanism for the protection of human rights, Commissioner for Human Rights, lawmaking process.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_152

Введение

Правовое урегулирование «имплементируемого в национальное законодательство вопроса» требует специальных познаний в конкретной области. В этой статье речь пойдет об институте омбудсмана.

Во исполнение поручений Главы государства, озвученных на открытии первой сессии Парламента седьмого созыва (15 января 2021 года), депутатами Сената Парламента, при содействии РГП на ПХВ «Институт парламентаризма», был разработан «специальный» законопроект об Уполномоченном по правам человека.

К сожалению, анализ диссертационных исследований показывает, что тема уполномоченного по правам человека не столь популярна в Казахстане на протяжении десятилетия в среде академических исследователей. Авторы, писавших на данную тематику легко перечислить: Башимов М.С. [1], Калиева Г.С. [2], Мухитдинов Е.Н. [3], Узакбаева А.Б. [4]. Данное обстоятельство в значительной степени повлияло на выбор методологического инструментария проведения исследования.

Методология проведения исследования

Под иммерсивностью в данной статье предлагаем понимать то, что проведенное исследование проводилось параллельно с участием авторов на всех стадиях подготовки и обсуждения пакета законопроектов, касающихся института уполномоченного по правам человека. Другими словами, иммерсивность при разработке законопроектов позволила полностью погрузиться «с нуля» в предложенную проблематику и пройти все этапы законотворческого процесса: от инициации, до подписи Президента и вступления в законную силу. Возникало не мало вопросов: по имплементации и интеграции в законопроект тех или иных норм, с учётом сложившейся правовой системы координат (на декабрь 2021 в Казахстане насчитыва-

лось более 155 тысяч НПА); учитывая систему государственных (судебных, надзорных, правоохранительных, специальных и иных) органов; неправительственного сектора, осуществляющего защиту прав человека и законных интересов граждан (адвокатура, НПО, НПС и другие).

Результаты и обсуждения

С целью качественного укрепления статуса Уполномоченного по правам человека определены ключевые приоритеты: усиление деятельности Экспертного совета при Уполномоченном по правам человека для выработки конкретных предложений по совершенствованию законодательства и практики защиты прав человека; вовлечение в праворазъяснительную деятельность по защите прав граждан, общественных объединений, включая волонтерские и молодежные организации, профессиональные юридические сообщества в рамках института pro-bono и системы государственного социального заказа; дальнейшее совершенствование НПС предупреждения пыток и жестокого обращения и укрепление его институционализации; активизация участия в законотворческой деятельности в области прав человека путем вхождения в составы рабочих групп по законопроектам и консультативно-совещательные органы при Правительстве Республики Казахстан, деятельность которых связана с правами и свободами человека и гражданина; расширение участия в процессе мониторинга соблюдения и исполнения обязательств в области прав человека с учетом принятых рекомендаций в рамках конвенционных защит и решений (соображений, заключений) комитетов ООН; сотрудничество с Уполномоченным по защите прав предпринимателей, Страховым Омбудсменом, Уполномоченным по правам ребенка и Банковским омбудсменом в целях обмена наилучшей правоприменительной практикой и эффективного выполнения задач по защите

прав человека и гражданина; и другое.

Реализация обозначенных задач-приоритетов направлена на укрепление статуса Уполномоченного по правам человека и качественного выполнения главной миссии – наблюдение за соблюдением прав и свобод человека и принятие в рамках своей компетенции мер по восстановлению нарушенных прав и свобод человека и гражданина.

Между тем приоритетность задач была предопределена историко-правовыми условиями появления, становления и формирования данного института.

Слово «омбудсмен» имеет скандинавские корни и означает «представитель», «уполномоченный». Некоторые исследователи начинают отчет функционирования данного правового института с 1809 года, когда был принят акт «О порядке наследования», другие же авторы берут несколько ранее называя 1718 год, когда была учреждена должность Канцлера юстиции. При этом, даже в рамках изучения скандинавского следа института Омбудсмана также найдутся ученые, которые отнесут его зарождение к еще более раннему 1638 году, когда генерал-губернатор Б. Ст. фон Стенхузен был назначен «general riks schultz», чьи полномочия были наиболее близки к Омбудсмену [5]. Считаем, что прообраз этого института можно найти и в Древнем мире (трибуны в Древнем Риме), и в Средние века (Английские эльдормены, а позднее шерифы), и даже в казахском ханстве позднего периода (есаулы по реформам Аблай хана), однако все же именно Канцлер юстиции и Омбудсмен наиболее близки по своему содержанию. Сравнение этих должностей интересна и тем, что обе должности функционируют в современной Швеции параллельно.

Логично, что оба этих института имеют много общего, однако их назначение происходит различным способом, Канцлер юстиции назначается Правительством, тогда как Омбудсмен назначается Парламентом. От этого различия возникает и особенности их функционирования. Так, например, по сравнению с надзором Омбудсменов надзор Канцлера Юстиции является более всеобъемлющим и в основном сосредоточен на обнаружении систематических ошибок в деятельности государственных учреждений (см. Закон 1998/99: 1, Uo1, стр. 22).

Омбудсмены Риксдага, или Омбудсмены

Юстиции, как их обычно называют, следят за тем, чтобы органы власти работали в соответствии с законами и постановлениями, регулирующими их работу. Это, в частности, относится к таким законам, которые затрагивают права и обязанности отдельных лиц по отношению к государству и муниципалитетам. Парламент избирает четырех Омбудсменов Юстиции сроком на четыре года. У Омбудсменов Юстиции нет ограничений на переизбрание. Каждый омбудсмен несет ответственность за надзор в пределах своей зоны ответственности. Омбудсмены полностью независимы в своей работе и своих решениях. Ни один омбудсмен не может влиять на дела других. Кроме того, Канцлер Юстиции и Омбудсмены Юстиции независимы, не соподчинены и равны друг другу, что выражается, в частности, в том, что они не контролируют деятельность друг друга². Канцлер Юстиции и Омбудсмены Юстиции не расследуют одно и то же дело одновременно. Если жалоба направляется обоим, ее обычно расследует лицо, получившее жалобу первым.

Обязанности и полномочия омбудсмана регулируются Законом (1986: 765) с инструкциями для парламентских омбудсменов. Основная цель деятельности Омбудсмана – обеспечение правовой определенности. Омбудсмен должен, в частности, следить за тем, чтобы органы власти и суды в своей деятельности соблюдали законодательство, были беспристрастными и объективными, а также чтобы их общественная деятельность не нарушала основные свободы и права граждан (раздел 3 Закона с инструкциями для парламентских омбудсменов).

Омбудсмен регулярно проверяет различные органы власти и суды по всей стране, при этом контроль омбудсмана иницируется как путем рассмотрения жалобы граждан, так и путем проявления собственной инициативы.

Как видно из перечисленного контроль Омбудсмана в значительной степени соответствует понятию прокурорского надзора. Здесь уместно заметить, что несмотря на то, что институт Прокуратуры был известен в Швеции в том же 1809 году, все же специализированно прокуратура стала функционировать с 1948 года. С этого года офис Канцлера Юстиции стал представлять государство в судебных процессах лишь по значительным

² Закон (1986:765) с инструкциями для парламентских омбудсменов (*Lag (1986:765) med instruktion för Riksdagens ombudsman*)// <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/352525.html?date=2019-01-01#section1-11> (Dokument 28 февраля 2022)

делам. При этом, прокуратура в Швеции не ограничена лишь функцией государственно-го обвинителя, есть и общий надзор, и надзор за досудебными органами уголовного расследования. В рамках общего надзора, прокуратура может проводить проверку как по собственной инициативе, так и по заявлению граждан, кроме того, проверки могут быть инициированы обращениями Канцлера Юстиции и Омбудсменов Юстиции.

Таким образом, институт омбудсмена в Швеции имеет самобытную историю формирования. Также необходимо отметить, что в сфере защиты прав и свобод гражданина и человека в Швеции действует весьма сложная система с элементами, дублирующими функции друг друга. Возможно, такая ситуация как раз и необходима для обеспечения максимальной прозрачности и высокого уровня защиты прав человека. Между тем, казахстанская практика выстраивания взаимоотношений и определения компетенций государственных органов, как правило, отталкивается от принципа разграничений полномочий.

С конца 20 века начинается бум по внедрению института омбудсмена и в настоящий момент в той или иной форме этот институт действует практически во всех странах мира, называясь «народный защитник», «народный адвокат», «защитник общественных прав» и т.д. Но в целом принято различать три основные модели института омбудсмена:

- Исполнительный омбудсмен – как правило, назначаемый президентом или правительством, подконтролен и подотчетен одному из этих органов. Данная модель не популярна и действует в некоторых штатах США, а также с некоторыми оговорками под нее подпадает назначаемая Советом Министров должность – Французский медиатор;

- Независимый омбудсмен как представитель специфической ветви власти, уровень которого соответствует уровню законодательной, судебной и исполнительной власти. При этой модели, омбудсмен назначается парламентом или президентом, но впоследствии он не подотчетен им. Такая модель функционирует в таких странах как Нидерланды, Португалия, Намибия.

- Парламентский омбудсмен – наиболее распространенная классическая модель, в которой омбудсмен представляет собой дополнительный орган законодательной власти и контролирует деятельность администрации. Как правило, в данной модели

омбудсмен имеет широкие полномочия, в рамках рассмотрения жалоб со стороны граждан [6, с. 111-112].

Казахстанская модель омбудсмена начинает свою историю с принятия Указа Президента Республики Казахстан № 947 «Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека» от 19 сентября 2002 года. Изначально модель омбудсмена имела свойства первой из указанных моделей, т.е. Уполномоченный по правам человека назначался Президентом и ежегодно предоставлял ему отчет о своей деятельности. Необходимо отметить, что даже в 2002 году казахстанская модель омбудсмена имела некоторые свойства парламентской модели, т.е. была смешанной. Это проявлялось в том, что кандидатуру Уполномоченного по правам человека необходимо было согласовывать с определенными комитетами палат Парламента.

Следующей вехой прогрессивного развития данного института должен был стать 2004 год, когда Уполномоченному по правам человека в значительной степени расширили полномочия, предоставив возможность участвовать в судебных делах, а также обращаться в суд и/или прокуратуру с ходатайством о проверки вступившего в законную силу судебного акта. Однако данные поправки действовали незначительное количество времени, анализ такого полномочия рассматривается ниже.

Между тем, для достижения совершенствования национальной системы обеспечения защиты прав ребенка в Республике Казахстан, подчеркивая приверженность государства-участника к выполнению Конвенции Организации Объединенных Наций о правах ребенка, поддерживая усилия мирового сообщества по формированию среды, комфортной и доброжелательной для жизни детей, Указом Президента Республики Казахстан от 10 февраля 2016 года был учрежден институт Уполномоченного по правам ребёнка в Республике Казахстан.

В свою очередь, внесенными 10 марта 2017 года поправками в Конституцию Уполномоченный по правам человека получил конституционно-правовой статус. Наряду с этим обозначился переход модели омбудсмена с исполнительной на парламентскую.

Учитывая вышеотмеченные историко-правовые предпосылки и факт принятия Закона Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» отметим,

что имеется резерв «для законодательного обеспечения мер» по повышению статуса (а в будущем, и доверия) Уполномоченного по правам человека.

Законотворческий поиск «резерва» с целью укрепления института Уполномоченного по правам человека возможен через SWOT-анализ.

Анализ сильных, слабых сторон, возможностей и угроз для повышения статуса омбудсмена (SWOT-анализ).

СИЛЬНЫЕ СТОРОНЫ:

1) Законом Республики Казахстан 10 марта 2017 года «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» Уполномоченный по правам человека получил конституционно-правовой статус.

СЛАБЫЕ СТОРОНЫ:

Отсутствие одного из важных полномочий омбудсмена – инициирование им через суд обращения в Конституционный Совет с постановкой вопроса о проверке конституционности закона или иного нормативного правового акта. Такой опыт широко распространен в мире.

СПРАВОЧНО. Конституционный Совет Республики Казахстан обращался в Венецианскую комиссию с просьбой дать свое видение по вопросу возможности обращения граждан в органы конституционного контроля посредством судов.

Венецианская комиссия Совета Европы в 2007 году рекомендовала Казахстану наделять таким правом Уполномоченного по правам человека. «В странах, где граждане могут подавать свои жалобы в органы конституционного контроля непосредственно то, судебный фильтр в виде наличия судебного усмотрения может быть достаточно жестким, однако в странах самостоятельная подача жалоб в органы конституционного контроля ограничена, требование наличия серьезной аргументаций со стороны судьи и/или участников судебного процесса для подачи обращения является чрезмерным, поэтому Венецианская комиссия рекомендует отказаться от таких «фильтров». Кроме того, согласно общей позиции Венецианской комиссии государствам рекомендуется в любой из моделей конституционного контроля обеспечивать право омбудсменам обращаться

в органы конституционного контроля непосредственно». Данная позиция частично была освящена в разделе IV п.4.8 Послания Конституционного Совета «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан», оглашенного на совместном заседании Палат Парламента Республики Казахстан 21 июня 2021 года.

Правовой характер различных видов актов и документов, которые готовятся и направляются Уполномоченным по правам человека государственным органам и должностным лицам, не определен.

СПРАВОЧНО. В действующем Законе Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» упоминаются различные виды актов и документов. В частности, такие как: рекомендация (ст. 8, 10, 11, 12), запрос (ст. 4), ходатайство (ст. 10, 11, 12, 13), доклад (ст. 8, 14, 16) и другие. Тем не менее, в законе отсутствует отдельная всеобъемлющая статья об актах, издаваемых Уполномоченным.

ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ СТАТУСА.

Общие меры в рамках имплементации международно-правовых норм в действующее законодательство:

обеспечение «усиление независимости, ресурсов и возможностей Уполномоченного по правам человека, чтобы он смог функционировать в полном соответствии с Парижскими принципами»³.

апроприация принципов защиты и продвижения института омбудсмена («Венецианские принципы») в национальное законодательство.

иммунитет Уполномоченного не распространяется на региональных представителей, а также на сотрудников Национального центра по правам человека (далее – Офис Уполномоченного) и офисные помещения⁴.

СПРАВОЧНО. Государства, чьи законы были рассмотрены как лучшие практики для целей настоящего обзора, в регулировании вопроса неприкосновенности сотрудников национальных правозащитных учреждений (далее НПЗУ), а также документов и офисных помещений придерживаются определенных принципов. Так, весьма распространено предоставление функциональных иммунитетов, которыми члены

³ Letter by the High Commissioner (Ms. Bachelet M.) to the Foreign Minister (Mr. Tleuberdi M.)// [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session34/KZ/Letter-OHCHR-HC-Kazakhstan-ENG.pdf> (Доступ 28 февраля 2022).

⁴ За исключением тех помещений, которые принадлежат непосредственно Уполномоченному.

НПЗУ пользуются «при исполнении своих полномочий»⁵. Помимо наделения иммунитета непосредственно уполномоченных (Украина⁶, Армения⁷), некоторые государства идут несколько дальше. Так, например, молдавский закон определяет, во-первых, что наравне с омбудсменом такими же иммунитетами обладают его заместители, а во-вторых, сотрудники Офиса омбудсмана (являющиеся государственными служащими) «не могут быть принуждены давать пояснения или делать заявления по случаям, рассмотренным народным адвокатом или находящимся в процессе рассмотрения, *не могут преследоваться или привлекаться к ответственности* за действия или мнения, выраженные *при осуществлении служебных полномочий*». Похожий подход наблюдается у Малайзии⁸. Закон Латвии об омбудсмене в ст.4 предусматривает наличие у уполномоченного уголовно-процессуального иммунитета, а ст.21 закрепляет, что «*при выполнении рабочих обязанностей согласно своей компетенции*» работники Бюро омбудсмана пользуются правами, изложенными в ст.4. Как правило, уполномоченные могут быть лишены личного иммунитета только с согласия законодательного органа (Эстония, Украина, Армения). Помимо личных иммунитетов должностных лиц государства также гарантируют неприкосновенность помещений, документов, корреспонденции уполномоченного и его офиса⁹.

Специальные меры в рамках совершенствования национального законодательства:

Касательно профессионального опыта

Уполномоченного, то пп. 3) п.2 ст. 5 устанавливает достаточно широкую формулировку: «обладать опытом работы в области защиты прав и свобод человека и гражданина». Стоит отметить, что норма, касающаяся сотрудников Офиса Уполномоченного по правам человека (ст.19), вообще не содержит такого требования. Однако *основным принципом* при назначении членов НПЗУ является требование быть *высококвалифицированными и опытными экспертами в сфере прав человека*¹⁰.

СПРАВОЧНО. Закон о Национальной комиссии по правам человека Кореи¹¹ в третьем абзаце ст. 5 определяет, что уполномоченным может быть лицо, «которое обладает знаниями и опытом в вопросах прав человека и считается способным выполнять обязанности по защите и улучшению прав человека на справедливой и независимой основе». Эта норма также устанавливает список лиц, которые могут быть назначены, включая «лицо, проработавшее не менее десяти лет в университете или уполномоченном исследовательском институте на позиции адъюнкт-профессора или выше или на аналогичной должности»; «лицо, проработавшее судьей, прокурором или адвокатом не менее десяти лет»; «лицо, занимающееся правозащитной деятельностью не менее десяти лет, например, работающее в некоммерческой, неправительственной организации, корпорации или международной организации в области защиты прав человека»; «любое иное лицо, пользующееся большим уважением в обществе, которое рекоменду-

⁵ A Manual on National Human Rights Institutions, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (updated October 2018) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.asiapacificforum.net/resources/manual-on-nhris/> (Доступ 28 февраля 2022).

⁶ Закон Украины «Об Уполномоченном Верховной Рады по правам человека» от 23 декабря 1997 г. № 776/97-ВР, доступен на русском языке // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30846731#pos=6;-108 (Доступ 28 февраля 2022).

⁷ Constitutional Law of the Republic of Armenia on the Human Rights Defender 2016, доступен на английском языке на официальном Интернет-ресурсе Защитника // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://ombuds.am/en_us/site/AboutConstitution/79 (Доступ 28 февраля 2022).

⁸ A Manual on National Human Rights Institutions, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (updated October 2018) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.asiapacificforum.net/resources/manual-on-nhris/> (Доступ 28 февраля 2022).

⁹ A Manual on National Human Rights Institutions, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (updated October 2018) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.asiapacificforum.net/resources/manual-on-nhris/> (Доступ 28 февраля 2022).

¹⁰ A Manual on National Human Rights Institutions, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (updated October 2018) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.asiapacificforum.net/resources/manual-on-nhris/> (Доступ 28 февраля 2022); Report and Recommendations of the Session of the Sub-Committee on Accreditation (SCA), International Coordinating Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, Geneva 2013 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/NHRI/GANHRI/Report%20May%202013-Consolidated-English.pdf> (Доступ 28 февраля 2022).

¹¹ Национальная комиссия по правам человека Республики Корея аккредитована Глобальным альянсом национальных правозащитных учреждений (GANHRI) как «А» - полностью соответствует Парижским принципам, <https://ganhri.org/membership/> (Доступ 28 февраля 2022).

ют группы гражданского общества»¹². Законодательства иных государств, национальные правозащитные учреждения которых признаны полностью соответствующими Парижским принципам, также содержат *более сильные положения*, касающиеся квалификации кандидатов¹³.

Нормы Закона сконцентрированы на такой функции Уполномоченного, как рассмотрение жалоб лиц, чьи права предположительно были нарушены. Однако, *отсутствуют отдельные статьи, посвященные рассмотрению фактов и ситуаций* предполагаемого нарушения прав человека, сведения о которых были получены не из жалоб¹⁴.

СПРАВОЧНО. Закон об Австралийской комиссии по правам человека 1986 г. предусматривает такое полномочие НПЗУ, как расследовать любые действия или практику, которые могут быть несовместимы с или противоречат любым из прав человека¹⁵.

Касательно доклада Уполномоченного (ст.14 Закона).

Уязвимые места:

- критерии подотчётности (*избирается Сенатом, подотчётность Президенту*);
- процесс рассмотрения (*следует ли им ожидать указаний от Президента или действовать самостоятельно в соответствии с теми рекомендациями, которые были представлены в докладе?*);
- доклад это не НПА (*несогласованность с Законом Республики Казахстан «О правовых актах»*).

4) Законом Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» не использован правовой потенциал наделения полномочиями специализированного омбудсмана в рамках общего института национального омбудсмана. Например, назначения заместителя омбудсмана в специализированной сфере (Уполномоченный по правам ребёнка).

УГРОЗЫ, МОГУЩИЕ ПОДОРВАТЬ ДОВЕРИЕ К ИНСТИТУТУ:

Гарантии конфиденциальности и защиты данных «Офиса омбудсмана».

Единообразные гарантии деятельности Уполномоченного постулированы в статье 3 действующего Закона Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан». Однако такого рода гарантии не распространяются на представителя Уполномоченного в области, городе республиканского значения, столице, и рабочий орган – Национальный центр по правам человека. Они осуществляют свою деятельность на основании законодательства Республики Казахстан в сфере государственной службы.

ТАКИМ ОБРАЗОМ, исходя из возможностей (для укрепления статуса) и угроз, могущих подорвать доверие к институту уполномоченного по правам человека, первоочередные законодательные меры должны быть направлены на:

во-первых, возможность обращаться в Конституционный совет;

во-вторых, возможность представительства в суде;

в-третьих, желательно для обеспечения независимости и эффективности деятельности Уполномоченного, его представителей и сотрудников Офиса Уполномоченного предусмотреть соответствующие личные иммунитеты, возможно функционального характера. Желательно установить гарантии неприкосновенности помещений Уполномоченного, его региональных представителей и Офиса, а также корреспонденции, документов и счетов. И другое.

ДОПОЛНИТЕЛЬНО, необходимо отметить и на ряд достаточно серьезных практических (нормотворческих) вопросов, которые вытекают из данных положений.

Во-первых, в действующем национальном законодательстве сформированы отдельные специализированные сферы института Омбудсмана, требующие конкретного понимания для усиления статуса, практикоориентированности и интеграции со статья-

¹² National Human Rights Commission Act dated May 24, 2001 № 6481, доступен на английском языке на официальном сайте National Human Rights Commission of Korea, <https://www.humanrights.go.kr/site/homepage/menu/viewMenu?menuid=002003001002> (Доступ 28 февраля 2022).

¹³ A Manual on National Human Rights Institutions, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (updated October 2018) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.asiapacificforum.net/resources/manual-on-nhris/> (Доступ 28 февраля 2022).

¹⁴ A Manual on National Human Rights Institutions, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (updated October 2018) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.asiapacificforum.net/resources/manual-on-nhris/> (Доступ 28 февраля 2022).

¹⁵ Australian Human Rights Commission Act 1986, доступен на английском языке на официальном Интернет-ресурсе Комиссии // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00030> (Доступ 28 февраля 2022).

ми 18, 19, 20 Закона Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан».

1) Законом Республики Казахстан от 9 апреля 2016 года № 501-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка» впервые в Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан» был введён институт Уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан.

СПРАВОЧНО. Это лицо, назначаемое Президентом Республики Казахстан, на которого возлагаются функции по обеспечению основных гарантий прав и законных интересов детей, а также восстановлению их нарушенных прав и свобод во взаимодействии с государственными и общественными институтами.

Институт Уполномоченного по правам ребенка учреждается Президентом Республики Казахстан и осуществляет свою деятельность на общественных началах в целях обеспечения гарантии прав и законных интересов детей, а также восстановления их нарушенных прав и свобод во взаимодействии с государственными и общественными институтами.

В статьях 7-1 и 7-2 Закона Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан» регламентированы принципы деятельности и компетенции Уполномоченного по правам ребенка, которые, в свою очередь, не коррелируют со статьёй 2 «Принципы деятельности Уполномоченного» и Главой 2 Компетенции Уполномоченного, статьями 8-17 Закона Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 90-VII «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан».

2) Предпринимательским кодексом от 29 октября 2015 года № 375-V отрегулированы два специализированных омбудсмена (понятие, принципы деятельности, функции, права и обязанности, вопросы рассмотрения обращений, назначение на должность и освобождение от неё, организационно-правовые вопросы):

- уполномоченный по защите прав предпринимателей Казахстана (ст.307-313);
- инвестиционный омбудсмен (ст.314-317).

СПРАВОЧНО. Ранее до 29 октября 2015 года, функции Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана были за-

креплены в статье 14-1 и (отдельно) Главой 5-1 Закона Республики Казахстан от 4 июля 2013 года № 129-V «О Национальной палате предпринимателей Республики Казахстан». Отметим, что статьёй 21 этого Закона «забронировано» место Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана в Президиуме Национальной Палаты; статьёй 26-1 бланкетно освещены вопросы правового статуса и работы аппарата Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана.

Необходимо оптимизировать вопросы правового регулирования Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана в рамках Предпринимательского кодекса, с учётом новых принципов деятельности последнего.

3) В соответствии с Законом Республики Казахстан от 18 декабря 2000 года № 126 «О страховой деятельности» одним из участников страхового рынка Казахстана является страховой омбудсман (п.11) ст.10).

Страховая организация в течение тридцати календарных дней с даты получения лицензии на право осуществления страховой деятельности обязана войти в состав совета представителей страхового омбудсмена. Страховой омбудсман должен иметь интернет-ресурс (ст.16).

Вместе с тем, в действующем законодательстве имеется несоблюдение семантического тождества терминов «омбудсман» и «омбудсмен», которое необходимо унифицировать.

4) По аналогии с предыдущим НПА, в банковском законодательстве также имеется «свой» банковский омбудсман. В соответствии со статьями 40-1, 40-2, 40-3, 40-4 Закона Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» определены: понятие, статус и порядок избрания, требования к банковскому омбудсману, порядок принятия им решений, и его деятельность.

Банковским омбудсманом является независимое в своей деятельности физическое лицо, осуществляющее урегулирование разногласий, возникающих из договора ипотечного займа, между банком, организацией, осуществляющей отдельные виды банковских операций, и заемщиком-физическим лицом по его обращению с целью достижения согласия об удовлетворении прав и охраняемых законом интересов заемщика и банка, организации, осуществляющей от-

дельные виды банковских операций...

СПРАВОЧНО. Сфера деятельности банковского омбудсмена распространяется в рамках двух Законов: Закона Республики Казахстан от 6 мая 2017 года № 62-VI «О коллекторской деятельности», и Закона Республики Казахстан от 26 ноября 2012 года № 56-V «О микрофинансовой деятельности».

Необходима унификация терминов «омбудсман» и «омбудсмен» во всём национальном законодательстве, в различных сферах деятельности.

Во-вторых, необходимо отталкиваться от того, что в правовой системе Казахстана апробирован и работает институт НПМ (Национальный превентивный механизм), участником которого является Уполномоченный по правам человека.

1) Кодексом Республики Казахстан от 7 июля 2020 года №360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения», в главе 22, статьях 184-194 закреплены вопросы компетенции и работы участников НПМ (координация, права и обязанности, требования к участнику, и т.п.).

2) Кодексом об административных правонарушениях Республики Казахстан от 5 июля 2014 года №235-V установлена ответственность за воспрепятствование деятельности участников НПА (ст.507); разглашение участниками национального превентивного механизма сведений о частной жизни лица, ставших известными им в ходе превентивных посещений (ст.508).

3) Уголовно-исполнительным кодексом Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V, в главе 9, статьях 39-49 почти идентично с Кодексом Республики Казахстан от 7 июля 2020 года «О здоровье народа и системе здравоохранения» описаны вопросы компетенции и работы участников НПМ (координация, права и обязанности, требования к участнику, и т.п.).

4) В Законе Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан» (в статьях 47-1 – 47-11) предусмотрены аналогичные нормы, что и в Кодексе Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», и Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан касательно НПМ.

5) НПМ, как система предупреждения попыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания нашла своё отражение в главе 3-3 (статьях 46-10 – 46-20) Закона Рес-

спублики Казахстан от 30 марта 1999 года № 353-I «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, специальных помещениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества».

6) Законом Республики Казахстан от 29 декабря 2008 года № 114-IV «О специальных социальных услугах» в главе 3-1 (статьи 11-1 – 11-11) воспроизведена «слово в слово» система НПМ, что и в ранее исследованных НПА.

Вместо вывода. Ревизия вышеотмеченных шести (действующих) НПА указывает на необходимость приведения «к единому знаменателю» института НПМ относительно института Уполномоченного по правам человека, отраженного нормами Закона Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 90-VII ЗРК.

Одним из фундаментальных и в то же время естественных выводов, вытекающих из результатов законотворческой работы по принятию пакета законопроектов касательно деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан является то, что уже сейчас отчетливо видны необходимость и заделы для принятия нового Конституционного закона «Об уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан».

Заключение

Международный опыт института уполномоченного по правам человека указывает на наличие различных формы его реализации в зарубежных странах. Отметим, что не все эти формы приемлемы в казахстанских реалиях. Исторический анализ предпосылок и правовых основ формирования данного института также не могут быть объективными критериями «правильности» отдельно взятой модели омбудсмена. Принятие Закона Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» знаменует новый виток развития института Уполномоченного в Казахстане. В то же время заложена объективная необходимость комплексного пересмотра существующих механизмов обеспечения защиты прав и свобод человека в Казахстане. Последнее является наглядным проявлением реализации первой статьи Основного закона, закрепляющий конституционно-правовую норму о приоритетности человека, его жизни, прав и свобод.

ЛИТЕРАТУРА

1. Башимов М.С. *Институт омбудсмана в Республике Казахстан и зарубежных странах (сравнительно-правовой анализ)*. Дисс. докт.юрид.наук. - Астана, 2008. – 333 с.
2. Калиева Г.С. *Административно-правовые основы деятельности уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан*. Дисс. канд.юрид.наук. - Алматы, 2011. – 164 с.
3. Мухитдинов Е.Н. *Правовые основы формирования и функционирования института омбудсмана (уполномоченного по правам человека) в Казахстане и за рубежом: международно-правовые аспекты*. Дисс. PhD. Алматы, 2009. – 140 с.
4. Узакбаева А.Б. *Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан и Российской Федерации: институциональный и сравнительно-правовой анализ*. Дисс. канд.юрид.наук. Алматы, 2010. – 128 с.
5. Nordisk familjebok/ UGGLEUPPLAGAN. 13. Johan - Kikare/ С. 331-332 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://runeberg.org/nfbm/0182.html> (Доступ 28 февраля 2022).
6. Волков Д.М. *Сравнительный анализ моделей института омбудсмана в мире// Историческая и социально-образовательная мысль*. Т. 7, №2, 2015. С. 111-114.

REFERENCES

1. Bashimov M.S. *Institut ombudsmena v Respublike Kazakhstan i zarubezhnykh stranakh (sravnitel'no-pravovoy analiz)*. Diss. na soiskaniye uch. stepeni d.yu.n. Astana, 2008. – 333 s.
2. Kaliyeva G.S. *Administrativno-pravovyye osnovy deyatel'nosti upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Kazakhstan*. Diss. na soiskaniye uch. stepeni k.yu.n. Almaty, 2011. – 164 s.
3. Mukhitdinov Ye.N. *Pravovyye osnovy formirovaniya i funktsionirovaniya instituta ombudsmena (upolnomochennogo po pravam cheloveka) v Kazakhstane i za rubezhom: mezhdunarodno-pravovyye aspekty*. Diss. na soiskaniye stepeni PhD. Almaty, 2009. – 140 s.
4. Uzakbayeva A.B. *Upolnomochennyy po pravam cheloveka v Respublike Kazakhstan i Rossiyskoy Federatsii: institutsional'nyy i sravnitel'no-pravovoy analiz*. Diss. na soiskaniye uch. stepeni k.yu.n. Almaty, 2010. – 128 s.
5. Nordisk familjebok/ UGGLEUPPLAGAN. 13. Johan - Kikare/ С. 331-332 // [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <http://runeberg.org/nfbm/0182.html> (Dostup 28 fevralya 2022).
6. Volkov D.M. *Sravnitel'nyy analiz modeley instituta ombudsmana v mire// Istoricheskaya i sotsial'no-obrazovatel'naya mysl'*. Т. 7, №2, 2015. S. 111-114.

СУВЕРЕНИТЕТ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

Өмірәлі Жазира Өмірәліқызы¹

Доктор юридических наук, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, г. Алматы, Казахстан; e-mail: zhaziraomirali@mail.ru

Ильясова Бактыгүл Куанышқызы

Кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, г. Алматы, Казахстан; e-mail: Pyasova.baktygul@bk.ru

Аннотация. Укрепление независимости и самостоятельности судебной власти в Республике Казахстан, как одной из ветвей государственной власти - неизменный курс судебных и других государственно-правовых реформ. Актуальность данной цели повышения эффективности процесса судопроизводства, ознаменовывается новыми общественно-политическими запросами современного этапа исторического развития страны.

Независимость и самостоятельность судебной власти Республике Казахстан как конституционно-правовое целеполагание, опосредовано состоянием и реализацией таких государственно-правовых институтов, как государственная независимость и государственный суверенитет.

Только политически и экономически самостоятельное государство, обладающее суверенитетом всех своих государственно-правовых, политических, социальных институтов, а также военно-политическим внутригосударственным потенциалом, являющимся суверенным источником безопасности своих граждан, может гарантировать эффективную судебную правовую защиту прав и свобод человека и гражданина, охрану национальных интересов, основанных на традиционных геополитических, культурных и государственно-правовых ценностях.

Историческое событие, ознаменованное распадом СССР и выходом Казахстана на самостоятельный путь геополитического развития, предъявило высокие требования к институтам власти и управления, их воссозданию и эффективной работоспособности в новых условиях. Роль судебной власти подчеркивалась в условиях внедрения демократических принципов защиты прав и свобод человека и гражданина, их приоритета над иными институтами, включая государственные. Именно в этих условиях суда должны были переориентировать организационно-правовую и профессиональную составляющую своей деятельности. Ведь институты демократии, ранее не декларированные в Казахстане и не вживляемые в реалии общественной и политической жизни государства требовали структурной перестройки, определения баланса властей по взаимодействию для реализации власти, делегированной народом Казахстана институтам власти и управления.

Однако современные тенденции демократических процессов в некоторых государствах, в том числе в постсоветских, демонстрируют некоторые противоречия, образуемые в результате утери ими суверенных прав в тех или иных сферах общественно-политической деятельности.

Ключевые слова: суверенитет, независимость, государство, судопроизводство, судебная власть, судебная система, цифровизация, индустриализация, технологический прогресс, профессионализм судей, судебные реформы.

¹ Автор для корреспонденции

СОТ БИЛІГІНІҢ ЕГЕМЕНДІГІ

Жазира Өмірәліқызы Өмірәлі

Заң ғылымдарының докторы, Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhaziraomirali@mail.ru

Бактыгүл Қуанышқызы Ильясова

Заң ғылымдарының кандидаты, Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының Конституциялық, халықаралық құқық және кеден ісі кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан, e-mail: Ilyasova.baktygul@bk.ru

Аннотация. Қазақстан Республикасындағы сот билігінің тәуелсіздігі мен дербестігін нығайту мемлекеттік билік тармағының бірі ретінде сот және басқа да мемлекеттік-құқықтық реформалардың тұрақты бағыты болып табылады. Сот процесінің тиімділігін арттырудың бұл мақсатының өзектілігі еліміздің тарихи дамуының қазіргі кезеңінің жаңа қоғамдық-саяси талаптарымен ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасындағы сот билігінің тәуелсіздігі мен дербестігі конституциялық-құқықтық мақсат ретінде мемлекет және мемлекеттік тәуелсіздік және мемлекеттің егемендігі сияқты мемлекеттік-құқықтық институттарды жүзеге асыру арқылы жүзеге асырылады.

Өзінің барлық мемлекеттік-құқықтық, саяси, әлеуметтік институттарының, сондай-ақ өз азаматтарының қауіпсіздігінің егеменді көзі болып табылатын әскери-саяси ішкі әлеуетінің егемендігіне ие саяси және экономикалық тәуелсіз мемлекет қана тиімді сот-құқықтық кепіл бола алады. адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, дәстүрлі геосаяси, мәдени және мемлекеттік-құқықтық құндылықтар негізінде ұлттық мүдделерді қорғау.

КСРО-ның ыдырауымен және Қазақстанның дербес геосаяси даму жолына шығуымен белгіленген тарихи оқиға билік пен басқару институттарына, оларды қайта құру мен жаңа жағдайда тиімді жұмыс істеуіне жоғары талаптар қойды. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың демократиялық принциптерін енгізу, олардың басқа институттардан, соның ішінде мемлекеттік институттардан басымдылығы контекстінде сот жүйесінің рөлі ерекше атап өтілді. Дәл осы жағдайларда соттар өз қызметінің ұйымдастырушылық, құқықтық және кәсіби құрамдастарын қайта бағдарлауға мәжбүр болды. Өйткені, бұрын Қазақстанда жарияланбаған және мемлекеттің қоғамдық-саяси өмірінің шындығына енбеген демократия институттары берілген өкілеттіктерді жүзеге асыру мақсатында өзара әрекеттесу үшін өкілеттіктердің теңгерімін айқындайтын құрылымдық қайта құрылымдауды талап етті. Қазақстан халқы билік пен басқару институттарына.

Дегенмен, кейбір мемлекеттердегі, соның ішінде посткеңестік мемлекеттердегі демократиялық процестердің қазіргі тенденциялары олардың қоғамдық-саяси қызметтің жекелеген салаларында егемендік құқықтарын жоғалтуынан туындайтын кейбір қарама-қайшылықтарды көрсетеді.

Түйін сөздер: егемендік, тәуелсіздік, мемлекет, сот жүйесі, сот жүйесі, сот жүйесі, цифрландыру, индустрияландыру, технологиялық прогресс, судьялардың кәсібилігі, сот реформалары.

SOVEREIGNTY OF THE JUDICIARY

Ömirali Zhazira

Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhaziraomirali@mail.ru

Ilyasova Baktygul

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional, International Law and Customs Affairs of the Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Ilyasova.baktygul@bk.ru

Abstract. *Strengthening the independence and autonomy of the judiciary in the Republic of Kazakhstan, as one of the branches of state power, is a constant course of judicial and other state-legal reforms. The relevance of this goal of increasing the efficiency of the judicial process is marked by new socio-political demands of the current stage of the country's historical development.*

The independence and autonomy of the judiciary in the Republic of Kazakhstan as a constitutional and legal goal-setting is mediated by the state and implementation of such state-legal institutions as state independence and state sovereignty.

Only a politically and economically independent state that has the sovereignty of all its state-legal, political, social institutions, as well as the military-political domestic potential, which is a sovereign source of security for its citizens, can guarantee effective judicial and legal protection of the rights and freedoms of man and citizen, the protection national interests based on traditional geopolitical, cultural and state-legal values.

The historical event, marked by the collapse of the USSR and the emergence of Kazakhstan on an independent path of geopolitical development, made high demands on the institutions of power and administration, their reconstruction and effective performance in the new conditions. The role of the judiciary was emphasized in the context of the introduction of democratic principles for the protection of human and civil rights and freedoms, their priority over other institutions, including state ones. It was under these conditions that the courts had to reorient the organizational, legal and professional components of their activities. After all, the institutions of democracy, which were not previously declared in Kazakhstan and were not implanted in the realities of the public and political life of the state, required structural restructuring, determining the balance of powers for interaction in order to implement the power delegated by the people of Kazakhstan to the institutions of power and management.

However, the current trends in democratic processes in some states, including post-Soviet ones, demonstrate some contradictions resulting from the loss of their sovereign rights in certain areas of socio-political activity.

Key words: *sovereignty, independence, state, judiciary, judiciary, judicial system, digitalization, industrialization, technological progress, professionalism of judges, judicial reforms.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_163

Основные положения

1) Исследованы вопросы повышения динамики судебных реформ, имеющей как положительное, так и отрицательное влияние на суверенитет судебной власти. В статье доказано, что положительными являются стремление повысить эффективность правосудия, улучшить деятельность судебной системы, ее административно-правовую организацию. Отрицательными является отсутствие реальных результатов, заданных в ходе того или иного этапа судебных реформ, например, остаются коррупция, низкий профессионализм судебных кадров. На фоне повышения динамики судебных реформ отрицательным является фактор повышения динамики имплементации в национальное право новейших западных технологий, в отсутствие анализа и механизмов их внедрения.

2) Доказано, что высокие темпы технологического развития, одним из элементов которой является цифровизация, уже приводят к трансформации многие общественно-политические институты, в частности и судеб-

ную систему. Эти процессы трансформации, не сопровождаемые научно-правовым анализом, несут риски не только суверенитету судебной власти, но суверенитету государства в целом.

3) Исследовано и доказано, что понижению политико-правового статуса государственного суверенитета способствует международное право и процессы глобализации, имеющие свое выражение в унификации деятельности и организаций наднационального типа. В данной ситуации суд уступает свои суверенные права вместе с национальными критериями определения социально-правовой справедливости и общественного правопорядка.

Введение

Тридцатилетие независимости Республики Казахстан является тем сроком, который отражает результаты, достигнутые страной на выбранном и частично пройденном ею пути. С исторического момента обретения Казахстаном государственного суверенитета прошло столько времени, что можно оце-

нить достижения и ошибки, что позволяет сделать выводы и определить цели, необходимые для дальнейшего развития. Некоторые цели и задачи, поставленные для достижения блага государства и его народа, были решены в ходе государственно-правовых реформ, некоторые нужно еще сформулировать и достичь. Однако, одной неизменной, стратегической целью существования нашего государства, его процветания и благополучия остается укрепление суверенитета государственной власти, суверенитета всех государственно-правовых и политических институтов.

В данном смысле определение понятия «суверенитет судебной власти» имеет особый смысл, в рамках которого можно исследовать вопросы деятельности судов Республики Казахстан как организационно-структурной части суверенной государственной власти, осуществляющей функцию правосудия. Перспективы такого исследования обусловлены как внутренними процессами реализации власти, так и внешними неуправляемыми процессами, оказывающими стихийное воздействие на осуществление суверенных прав государства.

Материалы и методы исследования

Материалами для настоящего исследования послужили нормативно-правовые акты Республики Казахстан, в том, числе Конституционный закон Республики Казахстан «О государственной независимости», Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР от 25 октября 1990 г. Конституция Республики Казахстан, многочисленные публикации, монографии и статьи по вопросам государственного суверенитета, суверенитета судебной власти, как казахстанских, так и зарубежных авторов. Источником послужило также Послание Главы Республики Казахстан К.Ж Токаева 2021 года.

Для исследования заявленной темы использовались следующие научно-правовые методы: исторический, логический, сравнительно-правовой, формально-правовой и др.

Результаты исследования

По результатам проведенного в настоящей статье исследования выделен ряд институциональных аспектов суверенитета судебной власти: 1) непрерывность и высокая динамика процесса судебных реформ,

как фактор дестабилизации деятельности по отправлению правосудия; 2) трансформация судебной системы посредством инновационных технологий; 3) необходимость формирования политико-правовой реакции на новейшие тенденции модернизации общественных отношений с позиции сохранения и укрепления национального суверенитета и независимости государства.

Обсуждение

Термин «Суверенитет судебной власти» является производной от суверенитета государственной власти. В соответствии с конституционно-правовой доктриной Республики Казахстан (п.4 ст.3 Конституции²) о триединстве государственной власти, судебной системе делегированы властные полномочия, реализуемые, прежде всего, в сфере правосудия. Осуществляя волю и компетенцию государства в формировании судебного решения, а также являясь субъектом нормотворчества, судебная власть является носителем и выразителем суверенных прав государства.

Вопросы суверенитета судебной власти приобретают актуальность в связи с возросшим интересом политико-правовой науки к проблеме эволюции института национального суверенитета в связи с ускорением трансформационных мировых процессов. Меняющийся традиционные уклады общественной жизни государств, предлагающий свои правила перезагрузки социальных, политических и экономических отношений, технологический прогресс, открывает новые перспективы и направления развития судебной системы Республики Казахстан.

На сегодняшний день судебная система Республики Казахстан прошла многочисленные этапы реформ, цель которых было достижение максимально эффективного уровня отправления правосудия в условиях демократизации общественных отношений, приоритета прав и свобод граждан перед институтами государства и власти.

Отсутствие шаблонов, исторического опыта, смены политических режимов, новизна рыночных механизмов экономики, сложность перестроенного этапа и т.п. не уберегло от издержек, что отразилось в реформистском движении, набирающем, в настоящее время, новые обороты. Президент Республики Казахстан К. Токаев, в своем

² Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.)//«Казахстанская правда» от 8 сентября 1995 г.

Послании народу Казахстана высказывается, что: «..ключевым фактором усиления защиты прав граждан и их безопасности являются глубокие реформы судебной и правоохранительной системы» [1].

Среди новейших направлений реформ судопроизводства следует отметить:

- трансформацию судопроизводства с применением информационных цифровых технологий, в т.ч. искусственного интеллекта;

- разграничение полномочий суда и правоохранительных органов.

Суд является конечной инстанцией, где находят свое справедливое разрешение проблемы межсоциального общения, поэтому любая системная модернизация, в том числе в рамках самой судебной системы, повышают профессиональную ответственность судов (судей), а также технические и организационные требования к их деятельности. Современные процессы общественного индустриального развития предопределили судьбу реформ, тем не менее, необходим поиск политико-правового ответа.

С одной стороны, осмыслению подлежит непрерывность и высокая динамика процесса судебных реформ в целом, как фактора дестабилизации деятельности по отправлению правосудия. С другой, - трансформация судебной системы посредством инновационных технологий. С третьей, - необходимость формирования политико-правовой реакции на новейшие тенденции модернизации общественных отношений с позиции сохранения и укрепления национального суверенитета и независимости государства.

1) Повышение динамики судебных реформ, на наш взгляд, имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Положительными являются стремление повысить эффективность правосудия, улучшить деятельность судебной системы, ее административно-правовую организацию. Отрицательными является отсутствие реальных результатов, заданных в ходе того или иного этапа судебных реформ.

Одним из негативных факторов выступает факт высокой динамики реформ. Ж.С. Елюбаев считает, что «в результате непродуманных и не нужных судебных реформ, была разрушена классическая модель государственных судов, присущих для стран постсоветского пространства» [2]. «Судебная

система любого государства должна быть стабильной и консервативной, постоянные реформы только вредят укреплению судебной ветви власти, не способствуют формированию единой судебной практики, тем более при отсутствии стабильного законодательства. Бесконечные реформы в Казахстане явились одной из главных причин турбулентности судебной системы, снижения качества отправления правосудия, что вызывает оправданную критику в обществе» [2].

От чрезмерных реформ, как дестабилизирующего фактора, предостерегал академик С.Зиманов, подчеркивая, что: «Наиболее существенным фактором, который значительно снижает эффективность законодательного процесса, является безмерное увлечение и увеличение частоты вносимых изменений и дополнений к законам, что наносит ущерб их стабильности. ...Более того, совершенствование законодательства часто ведется вопреки правилам и принятым общетеоретическим стандартам» [3].

Т.Г. Морщакова также отмечала, что «..вносимые изменения и дополнения в законодательство, в том числе и касающихся судостройства, вместо того, чтобы устранить имеющиеся в законе дефекты, еще более их усиливают и усугубляют» [4, с.49-50].

В данном вопросе следует добавить, что, не смотря на многочисленные этапы судебных реформ, одними и стабильно выставляемых направлений являются: повышение профессионализма судей, обеспечение судов высококвалифицированными кадрами³; противодействие коррупции в судебном сообществе; обеспечение независимости судов и судей; обеспечение прозрачности и доступности граждан к правосудию.

Однако, можно сделать вывод о том, что, если проблема не решается и переходит от реформы к реформе, то предложенные данной реформой средства и методы не эффективны и в последующем витке реформы следует ставить другие задачи для выполнения тех или иных целей. Например, в отношении противодействия коррупции в рядах судебных кадров. Можно также отметить иную тенденцию, выраженную в попытках решить одну проблему за счет другой. Например, устранить или существенно снизить коррупцию за счет прозрачности и доступности населения к процессу правосудия, прежде всего, за счет внедрения в

³ Глава государства провел совещание по вопросам модернизации судебной 12 февраля 2021 года // https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-voprosam-modernizacii-sudebnoy-sistemy

судебную деятельность инновационных технологий и обеспечения доступности к правосудию через цифровое обеспечение. Но такой подход решает вопрос лишь отчасти. Во-первых, потому, что не имеет под собой проработанных научных методик, которые позволили бы на базе научно-правовых исследований вычлнить корень проблемы и причинно-следственные социальные связи и последствия.

Во-вторых, не учитывает традиционных особенностей судебной системы и соотношение ее константы к имплементируемым современным зарубежным стандартам, порой противоречащим существующим в принципе. Например, замена судьи искусственным интеллектом, что влечет вынесение цифрового судебного решения.

2) Тем не менее, нужно согласиться с тем, что повышение динамики судебных реформ, во многом опосредовано объективными причинами, одной из которых выступает технологический прогресс. Высокие темпы индустриализации, одним из элементов которой является цифровизация, уже приводят к трансформации многие общественно-политические институты, в частности и судебную систему. Например, в Концепции дальнейшей информатизации судебной системы Республики Казахстан, утвержденной распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от 4 июня 2012 года № 194⁴ (далее - Концепция), определенное место занимают вопросы применения прогрессивных информационных технологий. Следует отметить расставленные в Концепции приоритеты их применения в настоящем и будущем, что связано с мировыми процессами их внедрения во все области промышленного производства, инфраструктуры экономики, общественного развития, образования, культуры и т.д. В техническом обеспечении деятельности судов, расширение использования современных информационных технологий выразилось в создании модели электронного суда (е-суда)⁵.

Поясним, что система «е-суд» (электронное правосудие) обеспечивает отвечающий высокой динамике современных обществен-

ных отношений коммуникативный процесс, что, в свою очередь, способствует реализации таких принципов правосудия, как гласность и доступность правосудия[5].

Следует указать на различия системной программы «е-суд» от «цифрового правосудия» как такового. Если под «е-суд» понимаются свойства носителя информации, то цифровое правосудие предполагает форму существования данных[6].

Качественной характеристикой цифрового правосудия является реализация правосудия, прежде всего, его коммуникативных инструментов в цифровой среде, наравне с имеющим место очно-бумажным взаимодействием [7,с.51-57].

Электронное правосудие реализуется посредством определенных процессуальных и технических методик, отражающихся в информационной системе, таких как электронный документооборот, видеоконференцсвязь [8,с.65-69].

В Республике Казахстан применение видеоконференцсвязи (далее - ВКС) осуществляется на основании Правил применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требования к ним (далее – Правила)⁶.

Оснащение судов оборудованием для ВКС позволило реализовать проект «е-суд». Система ВКС предоставляет возможность судам отправлять правосудие в дистанционном режиме, что стало незаменимым инструментом во время пандемии. Однако даже применение данного института сопряжено с ослаблением судебного суверенитета в Казахстане, т.к. судебные процессы в нашей стране проходят на иностранных информационных платформах: WhatsApp и Zoom [9].

В Государственной программе «Цифровой Казахстан» (далее - Программа)⁶ отмечены достоинства и превосходства процесса информатизации как технологически прогрессивного способа организации общественных отношений. В Программе уточняется обусловленность его признания и введения общими условиями и элементами мирового технологического развития, повы-

⁴ Концепция дальнейшей информатизации судебной системы Республики Казахстан. Утверждена распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от 4 июня 2012 года № 194//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31246283#pos=6;-106

⁵ Концепция дальнейшей информатизации судебной системы Республики Казахстан. Утверждена распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от 4 июня 2012 года № 194//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31246283#pos=6;-106

⁶ Государственная программа «Цифровой Казахстан». Утверждена Постановлением Правительства от 12 декабря 2017 г. № 827 (с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 20.12.2019)//<https://lega.lacts.egov.kz/pru/view?id=1742071>).

шением потребности населения в качестве и условиях жизни. В Программе, в частности, уточняется прямая зависимость «ускорения темпов развития экономики» от «использования цифровых технологий» в настоящем и ближайшем будущем, а также акцентируется возможность формирования новой цифровой экономики в будущем.

Фактически Программа «Цифровой Казахстан» декларирует о переходе Республики Казахстан от традиционных коммуникативных средств к цифровым. При этом, «цифровое государство», в соответствии с Программой отождествляется с процессом «преобразования функций государства как инфраструктуры предоставления услуг населению и бизнесу, предвосхищая его потребности»!

Таким образом, политико-правовой статус Республики Казахстан, закрепленный в Основном законе страны (п.1 ст.1, ст.2, ст.3 Конституции РК), согласно Программе меняется. Согласно Программе теперь это не государство (п.1 ст.2 Конституции РК), обладающее суверенитетом (п.2 ст.2 Конституции РК) и независимостью, а – «инфраструктура предоставления услуг населению и бизнесу».

В данном вопросе хочется также добавить, что декларируемые в рассматриваемых источниках программы по ускорению темпов развития экономики нельзя отождествлять с деятельностью государства в сфере правосудия. Правосудие-суд-судья-судебная система – это составляющие институты судебной власти, как политико-правового института, которая всегда суверенна, так как в соответствии с Конституцией является одной из ветвей государственной власти. Любые попытки внедрить «инновационный» подход к определению статуса судебной власти не применимы, ровно так же, как и к статусу государственной власти в целом. Однако, попытки следовать современной модернизации, которая как программа не исследуется, не проходит необходимой обработки, не рассматривается на предмет рисков национальной безопасности и суверенитету, последнее время становятся частным и нежелательным явлением.

Например, в п.5 Программы «Цифровой Казахстан», провозглашается «Создание инновационной экосистемы» как «направления создания условий для развития технологического предпринимательства и инноваций с устойчивыми горизонтальными связями между бизнесом, научной сферой и

государством. Государство выступит в роли катализатора». Вот еще один новый статус современного государства, который согласно данной Программе уравнивается с бизнесом. Это безусловный фактор понижения суверенитета на пути к цифровому господству. Здесь наглядно демонстрируется главная ценность цифровых технологий – размытие государственных границ, а, следовательно, и государственности и суверенитета. В этом и заключена опасность новейших инновационных технологий. Именно поэтому, на наш взгляд, внедрение их продуктов в государственные сектора управления, а также в систему правосудия, должны иметь под собой фундаментальную основу, определяющую риски суверенитету государственной власти.

«Цифровизация существующей экономики, - в соответствии с Программой «Цифровой Казахстан», - это обеспечение прагматичного старта, состоящего из конкретных проектов в реальном секторе, запуск проектов по цифровизации и технологическому перевооружению существующих отраслей экономики, государственных структур и развитие цифровой инфраструктуры».

В Программе также подчеркивается значение цифровизации сферы экономики, что предполагает «технологическое перевооружение существующих отраслей экономики, государственных структур и развитие цифровой инфраструктуры».

Стоит обратить внимание на то, что предложенные в Программе «возможности» цифровизации, служат преобразованию роли и значения институтов государственности как итоговый результат ее внедрения. Очерченные в Программе перспективы инновационной трансформации и традиционные понятия государства как суверенного и независимого государства являются взаимоисключающими по сути, либо параллельно существующими по форме, с утерей государством своих суверенных политико-правовых функций.

Данные выводы подтверждают технические характеристики искусственного интеллекта. Например, технология реестров «блокчейн», несмотря на привлекательность ее использования, например, «достижения большей прозрачности, имеет ряд негативных характеристик своего применения, таких, как ограничение возможностей передачи данных и псевдонимность» [10, с.38-41]. Основным недостатком технологии реестров «блокчейн» является отсутствие пра-

новых возможностей для определения ее места в национальном законодательстве.

Однако, несмотря на указанные недостатки, рассматриваемая технология «блокчейн» видится инициаторами технологических инноваций перспективной для некоторых институциональных блоков электронного правосудия, например она применима в работе с информацией по правоприменительной практике, для проведения мониторинговой деятельности, а также и в целях аналитики по подбору кадров [10, с.38-41].

Таковыми же недостатками, в том числе неопределенностью юрисдикции, характеризуются облачные технологии, под которыми подразумеваются «удаленные хранилища цифровой информации» [11, с.64-72]. Таким образом, для указанных современных коммуникативных технологий единых методов правового регулирования не существует.

Искусственный интеллект, как новейшая технология, способная заменить человека, совершенствовать процедурно-технические механизмы судебных процессов также вызывает множество юридических и этических не решенных на сегодняшний день вопросов. Правовое регулирование применения искусственного интеллекта не развито, в том числе, в технологически развитых государствах. Существует определенный риск, связанный, в т.ч. с тем, что неправильная судебная практика может спровоцировать и неверный прогноз и непроработанное решение [12]. Главная проблема использования искусственного интеллекта в судебной практике состоит в том, что он базируется на вычислительных процедурах, в то время как профессиональная деятельность судей основывается на ситуационной логике. Судья, основываясь на доказательствах, собранных в ходе досудебного производства и выносит решение в соответствии со своим внутренним убеждением, формируемым таким набором человеческих качеств, как: сознание, человеческие ценности, совесть, честь, нравственность, предположение и т.д. Эти качества не могут быть адаптированы и выражены искусственным интеллектом

Аналитики отмечают, что система искусственного интеллекта самосовершенствуется, абстрагируясь от человека и подчиняя его своим правилам и законам, так как решения

нейросетей не может быть понятна человеку полностью, быть предсказуемой [13].

На сегодняшний день, несмотря на то, что в рейтинге Doing Business Казахстан уже занимает четвертое место среди 190 стран мира по индикатору, оценивающему цифровизацию судов [14], по поручению Президента РК детально прорабатываются новые судебные IT-сервисы, содержащие элементы искусственного интеллекта.

Стоит отметить, что элементы слабого искусственного интеллекта, способного решать узкоспециализированные задачи востребованы в судебной системе Республики Казахстан: Единая база «Уголовная статистика» (2005 г.), «Электронная книга учета заявлений» (2011 г.), информационная система «Единый реестр досудебных исследований» (ЕРДР) (2015 г) и др.

3) Актуальность поставленных вопросов основана на том, что современный этап реформирования судопроизводства, ориентированного на возможности технологического прогресса существенно ограничивает суверенитет и независимость государств, обращая их в единое цифровое пространство. Основываясь на тех политико-правовых паритетах, которые заложены в Конституционном Законе от 16 декабря 1991 г. «О государственной независимости Республики Казахстан»⁷, а также в Законе «О государственном суверенитете»⁸, можно утверждать, что будущее народа Казахстана основано на непоколебимых ценностях: свободы как одного из основных достояний демократии, независимости и суверенитета.

В своем Послании народу Казахстана Президент К.Ж. Токаев декларировал о силе суверенитета и независимости Казахстана, выражающемся в:

- «мирной жизни»;
- «общественном согласии»;
- «повышении благосостояния народа»;
- «уверенности молодежи в будущем» [15].

Анализ международной практики, тем не менее, выявляет тенденции ослабления политико-правовых свойств государственного суверенитета, согласно которым суверенитет:

- является признаком государства;
- выражает верховенство государственной

⁷ Конституционный закон Республики Казахстан «О государственной независимости». Алма-Ата, 16 декабря 1991 г. № 1007-ХІІ// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000798#pos=4;-106.

⁸ Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР от 25 октября 1990 г.//Ведомости Верховного Совета Казахской ССР. – 1990. - №44. –Ст.408.

власти по отношению ко всем иным организационным (государственным и частным) системам и структурам;

определяет независимость страны во внешних сношениях с другим государством» [16, с.80].

Более того, исследователями отмечается, что такая категория, как государственный суверенитет теряет свои традиционные политико-правовые позиции, которые были вложены в нормы конституций постсоветских государств. В.В.Субочев, в частности, отмечает, что понятие «суверенитет» «лишь с большой долей условности применимо к значительной части государств современно-го мира» [17].

Центральную роль в «понижении» политико-правового статуса государственного суверенитета сыграло международное право и процесс глобализации, имеющий свое выражение в унификации деятельности и организаций наднационального типа. Начало «легитимного» вмешательства в суверенные дела государств выражалось военными и гуманитарными интервенциями [18, с.13-19], Подобная международная практика не только посягнула на концептуальное учение о государственном суверенитете, его политико-правовом и социальном значении, но и способствовала распространению фактов прямого нарушения суверенитета других государств.

Например, в 2005 г. при поддержке ООН была сформулирована новая концепция международного права, понижающая роль и значение государственного суверенитета, сводимого к управленческому менеджменту, то есть к обязанности защищать жизнь и здоровье людей, проживающих на определенной территории. Понимание суверенитета государства, как государственного правовой категории было лишено такой его характеристики, как «исключительное право государства на суверенитет» как его привилегия. Концепция прямо предусматривала возможность передачи ответственности за судьбу его народа международному сообществу, в случае отсутствия на это у государства политической воли [19, с.24].

Указанная концепция, признанная в сентябре 2005 г. в ходе Всемирного саммита Организации Объединенных Наций всеми государствами-членами, также обязывает международное сообщество вмешиваться во внутреннюю политику других государств и для предотвращения гуманитарных катастроф, т.к. государства ответственны за

осуществление своей политики, как перед своими гражданами, так и перед международным сообществом через ООН [17].

С появлением новейших технологий, образующих глобальные системные структуры, риски и угрозы суверенитету государств увеличились. Этому, в том числе, способствовал ряд факторов, среди которых: единый коммуникационный сеттинг по всему миру, высокая скорость распространения информации; технические возможности и свобода подключения к информационным сетям; многократный рост аудитории; доступность информации и все большая ее полнота по разным вопросам в международных масштабах и др. [20, с.39-41].

Стоит согласиться с С.Хорунжием, считающим, что «глубина изменений суверенитета, а также и степень пересмотра самого этого понятия недопонимаются и недооцениваются» [21]. Особенно это ощутимо в сфере судопроизводства, где устанавливаются эталоны социально-правовой справедливости. При этом важно, что некоторые из них, основаны на имплементации международного, либо зарубежного корпоративного права, оказывающих эффект трансформации национальных традиционных правовых институтов, что отражается на практике рассмотрения споров по таким делам [21].

Например, в качестве наднациональной международно-правовой судебной структуры стоит рассматривать Европейский суд по правам человека (далее - ЕСПЧ). При определенных обстоятельствах полномочия ЕСПЧ могут перейти границы судебной власти конкретного государства, признающего институты международного права в своей юрисдикции. При таких обстоятельствах судебная власть теряет свои властные полномочия, реализуемые в пределах суверенного государства, превращаясь в институциональный элемент наднациональных звеньев. Она становится социально-правовым (политизированным) каналом, через который в государстве, наравне с национальным законодательством, приобретают легитимность интересы международных и наднациональных сетевых организаций. Обеспечить интересы государственной независимости в межгосударственных отношениях, при таких обстоятельствах, будет практически невозможно.

Тогда суд уступает свои суверенные права вместе с национальными критериями определения социально-правовой справедливости. При том, что «независимость суда

и подчиненность его только Закону» (п.1ст. 77 Конституции РК) закрепляют суверенитет судебной власти и господствующий в конкретном обществе правопорядок, основанный на политико-правовой концепции социальной справедливости.

Заключение

В настоящем исследовании выделен блок вопросов, определяющий институциональные позиции суверенитета судебной власти по отношению к новым тенденциям государственного развития в различных областях.

На сегодняшний день повышается актуальность проблемы трансформации институтов государственного суверенитета и государственной независимости как политико-правовых основ организации жизнедеятельности общества и государства в т.ч. и Республики Казахстан. Недооценка данного процесса, начавшегося после Первой мировой войны, ведет к утере основных ценностей и интересов народа, гарантированных государством, системой его управления. Важное место в цепи трансфор-

мируемых институтов занимает судебная система. Суверенитет судебной системы, подтверждающей в своей деятельности идеалы правосудия, образующей в триединстве государственной власти власть судебную, не может быть ослаблен или утерян т.к. именно суд охраняет и защищает господствующий в суверенном государстве правопорядок, основанный на политико-правовой концепции социальной справедливости. В данном смысле следует уделять повышенное внимание процессу обновления законодательства в условиях глобализации, охватывающей все сферы инфраструктуры государства. Наглядным примером служит цифровая индустрия, не имеющая геополитических границ.

Данный процесс уже не имеет цель повышения эффективности норм права, а, связан с внедрением новшеств в социальную действительность, что повышает уровень политической ответственности законодателя, связанный с рисками для суверенитета и политико-правовой независимости Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстан 2019 г. // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomartatokaeva-narodu-kazahstana Дата доступа 12.11.2021.
2. Елюбаев Ж.С. О судах, статусе судей и верховенстве права: взгляд со стороны // <http://kazbar.org/kz/o-sudah-statuse-sudej-i-verhovenstve-prava-vzglyad-so-storony/> Дата доступа 06.12.2021.
3. Зиманов С. О повышении эффективности работы депутатов Парламента в новых условиях // Зангер. 2007. № 2. С.36-42.
4. Морцакова Т.Г. Анализ проекта Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон «О судебной системе и статусе судей» // Правовая реформа в Казахстане. 2006. № 2 (34). С. 49-50.
5. Электронное правосудие: итоги, перспективы. Интернет-интервью Председателя Арбитражного суда Калужской области С.Ю. Ширяева // URL: <https://www.garant.ru/compau/cooperation/gov/action/regional/271319/> Дата доступа 09.09.2019.
6. Козырев А.Н. Цифровая экономика и цифровизация в исторической ретроспективе // URL: <https://medium.com/cemi-ras/%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F-%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B8-%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B5-1ad034c16373> Дата доступа 22.05.2021.
7. Колга О.В., Калашикова Е.Б. «Цифровое направление развития правосудия в России // Актуальные проблемы юриспруденции: сб.ст. по матер. XVI Междунар.научн-практ. конф. Новосибирск. 20018 № 11 (15). С.51-57.
8. Тищенко А.В. Электронное правосудие: судебное реформирование в 2021 году // Правопорядок: история, теория, практика. 2018. № 4. С. 65-69.
9. Мухиткызы А. Онлайн-режим удобен системе // <https://rus.azattyq.org/a/online-trial-in-kazakhstan-during-a-pandemic-/30843321.html> Дата доступа: 12.12.2021.

10. Солдаткина О.Л. *Возможности применения технологии блокчейна для информатизации судебной системы*//Российская юстиция. 2019. № 3. С.38-41.
11. Батура Т.В., Мурзин Ф.А., Ершова А.П. *Облачные технологии: основные модели, приложения, концепции и тенденции развития*//Программные продукты и системы. 2014 № 3. С.64-72.
12. Постряков Р. С. *«Использование искусственного интеллекта в судебной деятельности»*// <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-iskusstvennogo-intellekta-v-sudebnoy-deyatelnosti> Дата доступа: 22.05.2021.
13. Момотов В. *Искусственный интеллект в суде не будет нейтрален к человеку*// <https://legal.report/viktor-momotov-iskusstvennyj-intellekt-v-sude-ne-budet-nejtralen-k-cheloveku/> Дата доступа: 06.04.2021.
14. Иванилова А. *Казахстан на 4 месте среди 190 стран мира по уровню цифровизации судов*// <https://mk-kz.kz/politics/2021/08/18/kazakhstan-na-4-meste-sredi-190-stran-mira-po-urovnyu-cifrovizacii-sudov.html> Дата доступа: 06.04.2021.
15. *Послание Главы Республики Казахстан К.Ж Токаева 2021 г.*// <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> Дата доступа: 29.12.2021.
16. Тихомиров Ю.А. *Суверенитет в условиях глобализации // Суверенная демократия в конституционно-правовом измерении: Сб. ст. и материалов. М., 2007. 190 с.*
17. Субочев В.В. *Исчезновение суверенитета: теоретический анализ политико-правовых реалий // https://mgimo.ru/upload/iblock/0c7/Subochev-dissolution-of-sovereignty.pdf* Дата доступа: 18.11.2021.
18. Субочев В.В. *Законные интересы как неотъемлемый элемент механизма правового регулирования // Право и политика. 2007. № 2. С. 13-19.*
19. Иванов, Н. П. *Человеческий капитал и глобализация. 2004. МЭМО. Дата доступа: 14.10.2020.*
20. Гринин Л.Е. *Глобализация и проблемы национального суверенитета // Вызовы современности и философия. / Материалы «Круглого стола», посвященного Дню философии ЮНЕСКО. Кыргызско-Российский Славянский университет. Под общ.ред. И.И. Ивановой Бишкек : 2004. С.39-47.*
21. Хорунжий С. *Государственный суверенитет и юридическая справедливость судебных решений в институционально-историческом аспекте*//http://www.law.vsu.ru/structure/civillaw/personal/publications/khorunzhiy_18.pdf Дата доступа: 04.05.2021.

REFERENCE

1. *Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstan 2019 г.*// https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana Data dostupa 12.11.2021.
2. *Elübaev J.S. O sudah, statuse sudei i verhovenstve prava: vzgläd so storony*//<http://kazbar.org/kz/o-sudah-statuse-sudej-i-verhovenstve-prava-vzglyad-so-storony/> Data dostupa 06.12.2021.
3. *Zimanov S. O povyšëнии effektivnosti raboty deputatov Parlamenta v novyh usloviah*//Zanger. 2007. № 2. С.36-42.
4. *Morşakova T.G. Analiz proekta Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmeneni i dopolneni v Konstitucionnyi zakon «O sudebnoï sisteme i statuse sudei» // Pravovaia reforma v Kazahstane. 2006. № 2 (34). S. 49-50.*
5. *Elektronnoe pravosudie: itogi, perspektivy. İnternet-intervü Predsedatelä Arbitrajnogo suda Kalujskoj oblasti S.İu. Şiräeva // URL: https://www.garant.ru/company/cooperation/gov/action/regional/271319/* Data dostupa 0609.09.2019.
6. *Kozyrev A.N. Sifrovaia ekonomika i sifrovizasia v istoricheskoi retrospektive //URL: https://medium.com/cemi-ras/%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F-%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B8-%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1*

%82%D0%B8%D0%B2%D0%B5-1ad034c16373 Data dostupa 06 22.05.2021.

7. Kolga O.V., Kalaşnikova E.B. «Sifrovoe napravlenie razvitiia pravosudia v Rosii//Aktuälnye problemy iurisprudensii: sb.st. po mater. XVI Mejdunar.nauchn-prakt.konf. Novosibirsk. 2018 № 11 (15). С.51-57.
8. Tişenko A.V. Elektronnoe pravosudie: sudebnoe reformirovanie v 2021 godu//Pravoporädok: istoria, teoria, praktika. 2018. № 4. S. 65-69.
9. Muhitkyzy A. Onlain-rejim udoben sisteme // <https://rus.azattyq.org/a/online-trial-in-kazakhstan-during-a-pandemic-/30843321.html> Data dostupa 12.12.2021.
10. Soldatkina O.L. Vozmojnosti primeneniia tehnologii blokcheina dlä informatizatsii sudebnoi sistemy//Rosiskaia iustisia. 2019. № 3. С.38-41.
11. Batura T.V., Murzin F.A., Erşova A.P. Oblachnye tehnologii: osnovnye modeli, prilozhenia, konsepsii i tendensii razvitiia//Programnye produkty i sistemy. 2014 № 3. S.64-72.
12. Posträkov R. S. «İspölzovanie iskusstvennogo intellekta v sudebnoi deiatelnosti»// <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-iskusstvennogo-intellekta-v-sudebnoy-deyatelnosti> Data dostupa: 22.05.2021.
13. Momotov V. İskusstvennyi intellekt v sude ne budet neitralen k cheloveku // <https://legal.report/viktor-momotov-iskusstvennyj-intellekt-v-sude-ne-budet-neitralen-k-cheloveku/> Data dostupa: 06.04.2021.
14. İvanilova A. Kazahstan na 4 meste sredi 190 stran mira po urovnü sifrovizatsii sudov // <https://mk-kz.kz/politics/2021/08/18/kazahstan-na-4-meste-sredi-190-stran-mira-po-urovnyu-cifrovizatsii-sudov.html> Data dostupa: 06.04.2021.
15. Poslanie Glavy Respubliki Kazahstan K.J Tokaeva 2021 z.// <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> Data dostupa: 29.12.2021.
16. Tihomirov İu.A. Suverenitet v usloviah globalizatsii // Suverennaia demokratia v konstitusionno-pravovom izmerenii: Sb. st. i materialov. M., 2007. 190 s.
17. Subochev V.V. İscheznovenie suvereniteta: teoreticheski analiz politiko-pravovyh reali // <https://mgimo.ru/upload/iblock/0c7/Subochev-dissolution-of-sovereignty.pdf> Data dostupa: 18.11.2021.
18. Subochev V.V. Zakonnye interesy kak neotemlemyi element mehanizma pravovogo regulirovania // Pravo i politika. 2007. № 2. S. 13-19.
19. İvanov, N. P. Chelovecheski kapital i globalizatsia. 2004. MEMO. Data dostupa: 14.10.2020.
20. Grinin L.E. Globalizatsia i problemy nasionälno suvereniteta // Vyzovy sovremenosti i filosofia. / Materialy «Kruglogo stola», posväşennogo Dnü filosofii ÜNESKO. Kyrgyzsko-Rosiski Slavänski universitet. Pod obş.red. İ.İ. İvanovoi Bişkek : 2004. С.39-47.
21. Horunji S. Gosudarstvennyi suverenitet i iuridicheskaia spravedlivöst sudebnyh reşeni v institusionälno-istoricheskom aspekte // http://www.law.vsu.ru/structure/civillaw/personal/publications/khorunzhiy_18.pdf Data dostupa: 04.05.2021.

УДК: 342.61.

АҚШ-ТАҒЫ АТҚАРУШЫ БИЛІКТІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Айгүл Мұратбайқызы Қаратаева¹

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.к.; Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Дәурен Бахтыбайұлы Махамбетсалиев

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының I курс магистранты Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: mahambetsaliev@mail.ru

Аннотация. Американдық атқарушы (президенттік) билік ұзақ уақыттан бері әлеуметтік ғылымдарға қызығушылық танытып келеді және зерттеушілер мен бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аударуда. АҚШ Конституциясы АҚШ үкіметінің тармақтарын, оларға берілген өкілеттіктер мен шектеулерді сипаттайды. II бапта атқарушы биліктің міндеттері баяндалады.

Атқарушы билікке назар аудармағанына қарамастан, тарихшы Джек Раков президенттік лауазымды құрушылардың «ең шығармашылық әрекет» деп атады. Конституцияның II бабында жасаушылар әлемге мүлдем жаңа нәрсе ұсынды: билік тұқым қуалаушылықтан немесе күштен емес, халықтан шыққан атқарушы биліктің басшысы. Алайда Конституция Президенттің қазіргі кездегідей күшті болатындығы туралы аз мәлімет береді. Әзірлеушілер заң шығарушы билік әлдеқайда ықпалды болады деп нақты болжады. Мэдисон «егер біз ұсынған атқарушы билік заң шығарушы билікке қарсы тұру үшін жеткілікті беріктікке ие болса, сирек кездеседі» деп жазды.

Кейіннен үкіметтің өзіне сеніп тапсырылған заңды билікпен тиімді басқару мүмкіндігі оның Америка халқының сенімін сақтау қабілетіне байланысты екендігін көрсетуге болады. Америка Құрама Штаттарының федералды үкіметінің атқарушы тармағы - өмірдің әртүрлі салаларынан шыққан және әртүрлі жеке құндылықтар жүйесін ұстанатын мыңдаған адам құрамдастарынан тұратын кең ауқымды, күрделі және көп деңгейлі ұйым болып табылады.

Президенттің өкілеттіктері мен міндеттерін белгілейтін Конституцияның таңқаларлық қысқаша бөлімі (II бап) президенттер өз өкілеттіктерін икемді түрде түсіндіре алатын кең ауқымды қалдырады. (Президенттер мұны өз пайдасына жасауы таңқаларлық емес шығар). Көбінесе Президенттің өкілеттіктері II бапта нақты жазылмаған, бірақ тарихтың екі ғасырында жасалған нормаларды көрсетіп отыр.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, АҚШ атқарушы билігі, президенттік бақылау, президенттік билікті кеңейту, Президенттің өкілеттіктері мен Конгресстің өкілеттіктері арасындағы байланыс.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В США

Каратаева Айгүль Муратбаевна

Старший преподаватель кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби; к.ю.н.; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: karataeva_80@mail.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Махамбетсалиев Даурен Бахтыбайұлы

Магистрант I курса кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: mahambetsaliiev@mail.ru

Аннотация. Американская исполнительная (президентская) власть давно заинтересована в социальных науках и привлекает внимание исследователей и средств массовой информации. Конституция США описывает пункты правительства США, полномочия и ограничения, которые им предоставлены. В статье II излагаются задачи исполнительной власти.

Несмотря на отсутствие внимания к исполнительной власти, историк Джексон Раков назвал «самым творческим поступком» создателей президентского поста. В статье II Конституции создатели предложили миру нечто совершенно новое: власть - это глава исполнительной власти, которая исходит от народа, а не от наследственности или власти. Однако Конституция мало что говорит о том, что президент будет таким же сильным, как и сегодня. Разработчики явно предполагали, что законодательная власть будет гораздо более влиятельной. Мэдисон писал, что «редко, если представленная нами исполнительная власть обладает достаточной силой, чтобы противостоять законодательной власти».

Впоследствии можно показать, что способность правительства эффективно управлять вверенной ему законной властью зависит от его способности сохранять доверие американского народа. Исполнительная ветвь федерального правительства США представляет собой обширную, сложную и многоуровневую организацию, состоящую из тысяч человеческих компонентов, происходящих из разных сфер жизни и придерживающихся различных систем личностных ценностей.

Удивительно короткий раздел Конституции (статья II), который устанавливает полномочия и обязанности президента, оставляет широкий спектр полномочий, которые президенты могут гибко интерпретировать. (Неудивительно, что президенты делают это в свою пользу). Зачастую полномочия президента четко не прописаны в статье II, а отражают нормы, выработанные за два столетия истории.

Ключевые слова: государственная служба, исполнительная власть США, президентский контроль, расширение президентской власти, связь между полномочиями президента и полномочиями Конгресса.

CONSTITUTIONAL LEGAL REGULATION OF THE EXECUTIVE BRANCH IN THE UNITED STATES

Karatayeva Aigul Muratbayevna

Senior lecturer of the Department of theory and history of state and law, constitutional and administrative law of KazNU. al-Farabi; candidate of legal sciences;
Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Makhambetsaliyev Dauren Bakhtybayuly

Ist-year master's student of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of KazNU. al-Farabi;
Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: mahambetsaliiev@mail.ru

Abstract. The American executive (presidential) government has long been interested in social sciences and has attracted the attention of researchers and the media. The U.S. Constitution describes the points of the U.S. government and the powers and restrictions that are granted to them. Article II sets out the tasks of the executive branch.

Despite the lack of attention to the executive branch, historian Jack Rakoff called it the «most creative act» of the creators of the presidential post. In article II of the Constitution, the creators offered the world something completely new: power is the head of the executive branch, which comes from the people and not from heredity or power. However, the Constitution says little that the President will be as strong as today. The developers assumed that the legislature would be

much more influential. Madison wrote that «it is rare if the executive power represented by us has sufficient power to resist the legislative power».

Subsequently, it can be shown that the ability of the government to manage the legal power entrusted to it effectively depends on its ability to maintain the trust of the American people. The executive branch of the Federal Government of the United States is a large-scale, complex, and multi-level organization consisting of thousands of human components from different walks of life and adhering to other personal value systems.

The surprisingly short section of the Constitution (Article II), which establishes the powers and duties of the President, leaves a wide range of influences that presidents can flexibly interpret. (Not surprisingly, presidents do this in their favor). Often, the powers of the President are not spelled out in Article II but reflect the norms developed over two centuries of history.

Keywords: *public service, the executive branch of the United States, presidential control, the expansion of presidential power, the relationship between the President's forces and the management of Congress.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_175

Кіріспе

Америка Құрама Штаттарында Конституцияның 2-бабына сәйкес атқарушы билікті Президент жүзеге асырады, ол тек мемлекет басшысы ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің ең жоғары атқарушы билігінің басшысы болып табылады. Президент құзыретін жүзеге асырудың маңызды салаларының бірі атқарушы биліктегі өкілеттіктер болып табылады. Конституция заңдарды орындауды, жоғары лауазымды тұлғаларды Сенаттың кеңесі мен келісімімен және ондай келісімсіз төменгі шенеуніктерді тағайындауды және АҚШ-тың барлық шенеуніктерінің өкілеттіктерін анықтауды қамтиды. Министрлер кабинетін Президент басқарады. Сонымен қатар, министрлер формальды түрде тек оның кеңесшілері болып табылады: Конституцияға сәйкес, атқарушы билікті басқару жөніндегі барлық шешімдерді Президент жеке-дара қабылдайды.

Сондықтан ресми түрде министрлер кабинеті конституциялық емес орган болып табылады. Дегенмен, әдеттегі кабинет маңызды рөл атқарады. АҚШ Президенттерінің зерттеулері мен көпшілік алдында сөйлеген сөздері көрсеткендей, министрлер кабинетінің отырыстары айына 1-2 рет өткізіледі, онда үкімет саясатының маңызды мәселелері талқыланып және келісетінін көрсетеді. Министрлер кабинетінің ресми отырыстары президенттерге үкімет саясатының маңызды мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Көбінесе министрлер кабинетінің отырыстары өз талаптарын Президентке бетпе-бет емес, әріптестерінің көзінше жеткізуге мәжбүр болған тым белсенді министрлердің жолын кесу үшін қолданылады.

Ерекше құзыретті атқарушы органдар жалпы «*әкімшілік мекемелер*» атаумен белгіленеді. Олардың қатарына барлық депар-

таменттер мен тәуелсіз ведомстволар емес, жеке тұлғалардың заңды мәртебесіне қатысты шешім қабылдауға өкілеттігі барлар ғана кіреді. Қолданыстағы 14 департаменттің 11-і әкімшілік мекемелер болып табылады. Әскери және әскери-саяси функцияларды жүзеге асыратын армияның, әскери-теңіз флотының және әуе күштерінің бөлімдері ғана мұндай болып есептелмейді. 100-ге жуық тәуелсіз федералды департаменттердің 60-қа жуығы әкімшілік институттар ретінде танылады.

Президент жанындағы атқарушы департамент те олардың қатарында жоқ. Оның негізгі функциялары 1977 жылғы қайта құру жоспарында айқындалған және Президентке ортақ саяси бағытты әзірлеу бойынша кеңес беруден, әртүрлі деңгейдегі атқарушы биліктің қызметін үйлестіруден тұрады. Оның қызметінің негізгі бағыттарының бірі Конгресс көшбасшыларымен байланыс орнату болып табылады (онда жұмыс істейтін 1,5 мыңнан астам персоналдың бірнеше жүздеген қызметкерлері осы салада мамандандырылған). Жалпы әкімшілік те, оның құрамына кіретін органдар да дербес өкілеттікке ие емес. Сонымен қатар, Президент жанындағы Атқарушы дирекция мемлекет басшысына тікелей тұрақты қол жеткізу мүмкіндігінің арқасында елдің саяси өмірінде елеулі және өсіп келе жатқан рөл атқарады, көбінесе әкімшілік институттарды екінші жоспарға ығыстырады.

Президент заң шығару саласында да өкілеттіктерге ие. Ол Конгреске іс жүзінде заңнамалық әрекеттердің жоспарларын қамтитын хабарламалармен жүгінеді. Президент вето құқығы бар заңдарға қол қояды, ол әр палатаның депутаттарының 2/3 дауысымен жойылуы мүмкін.

АҚШ Президентінің сыртқы саясат са-

ласындағы өкілеттігі маңызды орын алады: мемлекеттің халықаралық қатынастардағы өкілдігі. Оларды жүзеге асыра отырып, Президент шет мемлекеттердің басшыларымен келіссөздер жүргізеді, шет мемлекеттерге елшілер тағайындайды, оның жанында басқа мемлекеттердің елшілері аккредиттеледі, Сенаттың кеңесі мен келісімімен халықаралық шарттар жасасады. Ол АҚШ-тың Қарулы Күштерінің Жоғарғы Бас қолбасшысы болып табылады, кешірім жасайды, ордендермен марапаттайды және т. б.

Президенттің пәрменді қызметінің бір кепілі – оны кез келген адамның алдындағы саяси жауапкершіліктен босату. Америка Құрама Штаттарында мұндай кепілдік Конституцияда мұндай ереже болмағандықтан, әдет-ғұрып негізінде дамыды. Айта кету керек, бұл әдет-ғұрыпты 1974 жылы Президент Р.Никсонды заңдарды бұзғаны үшін заттай дәлелдемелер беруге, Б. Клинтонды үлкен қазылар алқасының алдында куәлік етуге, сондай-ақ Дж. Буш кіші Ақ үйде Конгресс өкілдерімен 11 жылғы 2002 қыркүйектегі шабуыл туралы «сөйлесу» Жоғарғы Соттың шешімдерімен айтарлықтай шайқалған.

Сонымен қатар, иммунитеттің бар екендігін жанама растау АҚШ Конгресінің Президентті жауапсыздық мәртебесінен айыру Конституциясымен бекітілген құқығы болып табылады. Бұл оны импичмент ретінде кінәлі деп танығаннан кейін ғана мүмкін болады, ал қылмыстық жауапкершілікке тарту жеке сот ісін жүргізу тәртібімен ғана мүмкін болады.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау, синтез, салыстыру, абстракциялау, индукция және дедукция, модель-деу), сондай-ақ құбылыстар мен процестерді зерттеудің арнайы әдістері мен тәсілдері (нақты тарихи, диалектикалық, формальды-логикалық, құрылымдық функционалдық, салыстырмалы құқықтану әдісі) қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

АҚШ Конституциясының II бабына сәйкес және Жоғарғы Соттың прецеденттерінің салыстырмалы түрде болмауына қарамастан, атқарушы биліктің дамуына бұл құқықтық бағдарлар тарихи тәжірибе сияқты әсер етті. Алайда, екеуі де мемлекеттік институттар мен мүмкіндіктермен тығыз байланыста болды.

Атқарушы билікті мемлекет басшысының көбірек пайдалануы американдық саясатпен қоғамдағы негізгі мәселе болып табылады. Америка Құрама Штаттарының Конституциясы Президентке өз қалауынша саясатты заң жүзінде бекітуге құқық бермейді. Құрылтайшылар топ ретінде маңызды саяси шешімдерді талқылайтын, дауласатын және қауіп төндіретін заң шығарушы органға сенді. Конституция авторларының бастапқы ниетіне қарамастан, атқарушы жарлықтарды республикалық және демократиялық партиялардың Президенттері заңдарды қабылдау және негізгі заң шығарушы орган - Америка Құрама Штаттарының Конгрессін айналып өтетін мемлекеттік саясат бастамаларын құру үшін көбірек қолданды.

Көптеген ғалымдар тарихи тәжірибеге қатысты атқарушы билікті түсінуде басты орын алады. Олар президенттің өкілеттіктері, міндеттері және институционалдық негіздері он сегізінші және он тоғызыншы ғасырлардан айтарлықтай ерекшеленеді деп санайды [1, 200 б.]. Құқықтық стандарт ретінде мысалға «тәуелсіз» реттеушілерді құру және Президенттің әскери күш қолдануға біржақты құқығын жатқызуға болады. Атқарушы билікке қатысты ең ұзаққа созылған осы даудың Президентке тікелей бағынатын департаменттердің ықпалы мен президенттің әскери өкілеттіктеріне байланысты болуы кездейсоқ емес. Осылайша, атқарушы биліктің заңын түсіндіру V бапқа түзетулер енгізудің формальды процесінен тыс конституциялық өзгерістерге келісуді көздейді.

Сонымен бірге, Конституцияның мәтіні он сегізінші ғасырдағы АҚШ Конституциясын құрастырған авторларынан қаншалықты өзгеше болса да, жиырма бірінші ғасырдың атқарушы билігін қалыптастырудағы рөлі айқын көрінуде. Қазіргі таңда заң ғылымы әдетте түпнұсқа призмасы арқылы түсіндірілетін мәтіннің рөлін ерекше атап өтеді. Өзгермейтін мәтінмен және бейресми конституциялық өзгерістердің шындығымен туындаған шиеленістер биліктің бөлінуі туралы заңдық тұрғыдан маңызды негізгі проблемаға айналдыратынын ескеру қажет.

Атқарушы билікке қатысты құқықтық талдау көбінесе он сегізінші ғасырдағы және одан кейінгі тарихтағы жоғары таңдаулы дәлелдердің оғаш қоспасы болып табылады, сонымен қатар билік тармақтары арасындағы күштердің дұрыс балансы туралы құқықтық идеялар айтылады.

Нәтижесінде атқарушы билік конституциялық құқықтағы ең даулы пікірталастарға

тікелей қатысады. Бұл әдіснамалық мәселе-лерді шешу қажеттігін көрсетеді.

Атқарушы билікті түсіну: негізгі құқықтық ойлар. Президенттің билігін заңды тұрғыдан қалай түсінуіміз керек? Әйгілі Янгстаун шешіміндегі судья Блэк сияқты, Конституция мәтінімен және Конгресс атқарушы билікке қатысты берген өкілеттіктерді ескерген жөн [2, 495 б.]. Алайда, көптеген ғалымдар судья Блэктің айтқан қарапайым әдіснамасына наразы болды. Алайда, конституциямен берілген нақты өкілеттіктер Президенттің қазіргі өкілеттіктерін түсіндіру және негіздеу үшін жеткіліксіз болып көрінеді.

Сонымен қатар, Президентке қатысты атқарушы биліктің ережелері маңызды болып көрінеді. II бапта өкілеттік беру туралы ереже Президентке «атқарушы билікті» береді, бірақ бұл маңызды биліктің қайнар көзі бола ма, жоқ па, деген күдік тудырады [3, 7-21 бб.]. Президент «Америка Құрама Штаттарының армиясы мен флотының бас қолбасшысы» болып табылғанымен, бұл атқарушы биліктегі қарулы қақтығысқа кіру туралы әскерлерге бұйрық беру құқығын бере ме? - деген сұрақ туындайды. Сондай-ақ, Президентке «заңдардың адал орындалуын қамтамасыз ету» міндеті жүктелгенімен, I баптағы заңнамаға билікті veto құқығын қосатынын ескере отырып, бұл Президентті заң шығару процесінде негізгі ойыншы ретінде атап өткен жөн.

Президенттің қазіргі билігіне құқықтық талдау, біздің зерттеп отырған мәтіннен тыс шығып, бейресми конституциялық өзгерістердің шынайылығын түсінуімізді талап ететіндігін көрсетеді. АҚШ Үкіметінде болған өзгерістердің маңыздылығына қарамастан, оның ішінде президентке тиесілі атқарушы биліктің құрылу дәуірінен бастап, олардың кейбір конституциялық мәселелері ең ауқымды өлшемге ие болуы мүмкін. Олар конституциялық түзетулердің практикалық және нормативтік құқықтық базасы болып табылады, өйткені олар Үкіметтің құрылымына айтарлықтай әсер етеді және уақыт өте келе сақталады. Атқарушы билікке тікелей қатысты конституциялық өзгерістерге неғұрлым жүйелі көзқарасты қажет етеді, себебі президенттік билік туралы пікірталастар негізінен күш қолдану эпизодтары, прецеденттері, жетістіктерге жету тарихтары, әр түрлі есептелетін тарихи оқиғаларға сүйенді. Атқарушы биліктегі (ауыс түйіс) өзгеріс теориялары бізге президенттің қазіргі билігіне әсер еткен және әсер етпеген

жағдайларды ажыратуға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік қызметтегі атқарушы билікке қатысты конституциялық өзгерістер туралы зерттеулер конституциядағы Президенттің атқарушы биліктегі өкілеттіктерін жүзеге асыру үшін конституциялық құрылымдардың маңызды элементі болып табылады. Бұйрықтар (кейбір ғалымдар «режимдер» терминін пайдаланғанды қалайды) Конституцияның мемлекеттік билік пен жеке адамның құқықтары сияқты іргелі аспектілеріне қатысты институционалдық өзара әрекеттестіктің салыстырмалы түрде тұрақты үлгілері болып табылады. Бұл бұйрықтар көптеген институттардың (атқарушы билікке қатысты) әрекеттері мен нормаларына негізделген, олардың барлығы Конституциядағы норманың тікелей мағынасын білдіреді.

Сонымен қатар, АҚШ Президенті атқарушы биліктің негізгі субъектісі ретінде қоғаммен өзінің саясатын ұйымдастыруымен қатар, (саяси партиялар мен мүдделі топтар арқылы), мемлекеттік қызметкерлердің, жоғарғы биліктің және қоғамның саяси мақсаттарын, және ең бастысы мемлекеттік институттардың құрылымы мен мүмкіндіктерін конституцияның мәтініндегі көрсетілген конституциялық құрылыстың функционалдық элементтерінің негізгі жүйелік мәселелерін көрсетеді.

Атқарушы билік барлық билік тармақтарының ішінде ең ықпалды болғанымен, конституциялық құрылыстың әрбір элементі басқалармен өзара байланыста болатын маңызды мәселені көрсетіп отыр. Барлық осы аталған элементтер атқарушы биліктің өкілеттіктері АҚШ Президентімен жүзеге асырылуына қарамастан, атқарушы билікке қатысты баптар, бөлімдер конституцияның мағынасына белгіленген құқықтық тәртіпті ресми түзетулерсіз және, ең бастысы, сот түсіндіруінсіз өзгертуге мүмкіндік береді. Алайда, бұл модель мәтіннің сөзсіз «жоғарғы заңы» мен өзгеретін тарихи жағдайлар арасындағы айтарлықтай қайшылықты сақтайтынына назар аударады.

АҚШ-тың мемлекеттік қызмет туралы заңы конституциялық тәртіппен реттелгенімен, басқа жағдайда жасырын қалуы әбден мүмкін. Атқарушы билікті жүзеге асыру күрделі тарихи, саяси және құқықтық аспектілерді ашуға көмектеседі. Кейде атқарушы билікті пайдалану оның конституциялық құрылысына қарамастан тәжірибедегі «өзгеріс» ретінде қарастырылады.

Конституциялық тәртіп теориясы арқылы бейресми түрде атқарушы билік қалай өзгер-

генін түсіну өте күрделі сұрақтардың біріне айналуға. Атқарушы биліктің конституциялық тәртіпті зерттеу бізді құқықтық тарихи көзқарасты ұстануға итермелейді. АҚШ-тың саяси дамуы саласында жұмыс істейтін барлық мемлекеттік қызметкерлердің көзқарастары, олардың атқарушы билікпен арақатынасы Президенттің белгілі бір институционалды шеңбердегі және тарихи кезеңдегі әрекеттерін түсінуге мүмкіндік береді.

Атқарушы биліктің әрбір қызметі іске асырылуы, қазіргі конституциялық тәртіпті қалыптастыру үшін салмақ пен мәнге бірдей ие болғандай, практикаға жүйесіз сенім артудан гөрі жаңылыстыруы мүмкін. Жоғарыда айтылып кеткендей Үкімет бөлген саяси партиялар мен мемлекеттік органдардың шаралар қабылдау қабілеті арасындағы нақты айырмашылық мәтіннің барлық маңызды сұрақтарға жауап беруін талап ететін хабарламаларға байланысты жүзеге асырылады. Соңғы жылдардағы биліктің бөлінуін зерттеудегі ең қуанышты оқиға - бұл пікірлерге байыпты қарайтын жағдайлар.

Жоғарғы соттың атқарушы билікке қатысты мәселесі және көзқарасы. Атқарушы биліктің негізгі проблемасы Президент пен Конгресс өкілеттіктерінің арасындағы байланыс болуы мүмкін. Өзінің заңнамалық қызметін және қаржы бөлуді бақылау арқылы жүзеге асыратын Конгресс, көптеген аспектілерде АҚШ Үкіметі үшін орталық бақылау органы болып қала береді. Егерде АҚШ Конгресі атқарушы биліктің функционалды қызметтерін конституциялық тұрғыдан реттесе, атқарушы билік пен Президент Әкімшілігінің көптеген департаменттері мен мекемелері болмас еді. Алайда, осы аталған деректерді АҚШ-тың бірінші Президенті Джордж Вашингтонның алғашқы әкімшілігінен бері айқын көруге болады. Осы тұста атқарушы билікке тікелей қатысты шешілмеген мәселелер бойынша АҚШ Президенті Конгреске атқарушы биліктің нормаларын реттейтін заңнаманы ұсынып, кеңес беріп, қажет болған жағдайда вето қою қабілетімен айқындалуы қажет.

АҚШ Конституциясының I баптағы атқарушы билікке қатысты өкілеттіктерді конституциялық тұрғыдан жүзеге асыруды көздеп отыратын Конгресс Президенттің кейбір өкілеттіктерін қаншалықты реттей алады? Жоғарыда аталып кеткен мәселелерді ескертін болсақ, «осы Америка Құрама Штаттарының Үкіметіне немесе оның кез келген департаментіне немесе лауазымды тұлғаларына берілген барлық басқа өкілеттіктерді»

Конституция бойынша жүзеге асыру үшін заңдарды қабылдау Конгреске сенімді негіз беретін сияқты екендігі көрінетін сияқты [4, 201-207 бб.].

Дегенмен, судьялар мен ғалымдар атқарушы биліктің екі ұнамсыз негізделген жағдайға тап болды. Атап айтқанда, олар атқарушы биліктің өкілеттіктерін саяси тұрғыдан көрсету үшін моральдық органы табуға барынша ат салысты. Атап айтқанда Президенттің «орталық прерогативтерін» ресми түзетулерсіз түбегейлі өзгертуге немесе Конгресс тарапынан Президентке ешқандай тиімді бақылаусыз өз өкілеттіктерін жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Бұл мәселеге байланысты көптеген маңызды сұрақтар туындайды. Джордж Буш әкімшілігі екінші баптағы Президенттік өкілеттіктерді пайдалана отырып, (әсіресе соғыс уақытында жүзеге асырылған кезде) оның 1978 жылғы Сыртқы барлауды қадағалау туралы заңы сияқты заңмен белгіленген шектеулерсіз жұмыс істеуіне мүмкіндік беретінін мәлім етті.

АҚШ Жоғарғы соттың атқарушы билікке қатысты сот практикасы болашақ пікірталастарға негіз болған екі маңызды өзгеріспен ерекшеленеді. Президенттің атқарушы биліктің лауазымды тұлғаларын шеттетуге қатысты өкілеттіктеріне келетін болсақ, сот орындаушы Хамфриге қатысты жаңа келісім кезінде шектелген Америка Құрама Штаттарына қарсы Майерс ісінде қолдау туралы кең мәлімдеме жасады [5, 52-54 бб.]. Сыртқы істер мен ұлттық қауіпсіздікке қатысты сот тағы да Кертис-Райттағы Президенттік биліктің пайдасына кең мәлімдеме жасады, тек Янгстаун Лист пен Пип Соьерге қарсы іс бойынша Корей соғысы кезіндегі доктриналық ландшафтты түбегейлі өзгерту үшін керек болды [6, 89 б.].

Көптеген заң ғалымдары бұл заңның конституциялық емес екендігімен келісіп, кейінгі шешімдерде сот Тафттың «Конгресс импичмент жариялаудан басқа заңдардың орындалуына жауапты лауазымды тұлғаны шеттету құқығын өзіне қалдыра алмайды» деген нақты шешімін мақұлдады [7, 49 б.].

Егер Тафт болашақ Президенттерді қызметте болу туралы келесі заңнан қорғау туралы мәселелер аландатқан болса, онда XIX ғасырда судья Тафт Конгресті бұл идеядан біржола құтқарды. Президенттің Министрлер Кабинетінің мүшелерін және атқарушы биліктің жоғары лауазымды тұлғаларының көпшілігін қызметінен босату өкілеттігі енді күмән тудырмайды. Қазіргі таңда Президенттің қарамағындағы «тәуелсіз» агенттік-

тердің бақылауында ма, деген мәселе күмән тудырады.

Судья Антонин Скалияның Рейган әкімшілігінде басталған «Тәуелсіз агенттіктер» мәртебесі ұзақ уақыт бойы қоршаудағы нақты мәселесіне айналды. Атап айтқанда, олардың көмекшілері «бір атқарушы биліктің» маңыздылығын бекітеді және осылайша бөлінген үкімет дәуірінде Конгресстің бақылауынан босатылған президенттік шешімдер қабылдаудың барынша кең аймағын қамтамасыз етеді. Олар II баптағы өкілеттік туралы Президентке жалғыз атқарушы билікті береді деп сендірді. Алайда бұл Майерстегі Тафт іздеген өкілеттіктерін алып тастау ғана болған жоқ, сонымен қатар бүкіл атқарушы билікке, соның ішінде FTC және Федералдық резервтік кеңес сияқты ұзақ уақыт бойы тәуелсіз агенттіктерге бақылау жүргізу өкілеттіктерін білдірді.

Халықаралық аренада Рейган әкімшілігі Кертис-Райтты шексіз билік аймағының негізі ретінде пайдаланды. Соңғы тарихи зерттеулерге сәйкес, Бас судья Хьюз (1921 жылдан 1925 жылға дейін Мемлекеттік хатшы болған) Президент Рузвельттің сыртқы саясатына қолдау білдіруге арналған судья Сазерленд тағы да жазған пікірдің қозғаушы күші болған сияқты. АҚШ Жоғарғы соттың судьялары Президенттің атқарушы биліктегі өкілеттіктерін пайдалануда халықаралық жағдайларға көбірек алаңдай бастады.

Алайда, Кертис-Райт Екінші дүниежүзілік соғыс пен қырғи қабақ соғыс кезінде мемлекеттік биліктің орасан зор кеңеюімен біріктірілгенде, Президент сыртқы істерде ерекше орынға ие болып қана қоймай, Конгресстің, әсіресе соғыс және Ұлттық қауіпсіздік мәселелерінде тиімді тексеруден тыс қалды.

Джордж У. Буш әкімшілігімен бірге болған заңды даулардан кейін унитарлық атқарушы билік тұжырымдамасын әкімшілік мемлекетке қатысты қолдаған ғалымдар оны азаптау туралы жадынамада бекітілген біржақты немесе ерекше биліктен ажыратуға тырысты. Мысал ретінде, «унитарлық атқарушы билік» және «ерекше атқарушы билік», бас қолбасшының өкілеттіктерін реттей алмайды деген идеяны іс жүзінде АҚШ Конгрессі байланыстырған болатын. Екеуі де ішінара II баптағы құқық беру туралы тармаққа елеулі мән беруге негізделгенін ескеруіміз қажет. Дегенмен, оларды біріктіретін сыни пікір II бапқа қатысты Конгресс реттей алмайтын шектеусіз билік аймағын жасайды.

Өйткені, бұл Тафттың Майерстегі прези-

денттікке қатысты орнатуға тырысқан мәні болды. Кертис-Райт бұл мәселе бойынша тікелей айтпаса да, Рейган әкімшілігі бұл шешімді қолдау үшін пайдаланды.

Соңғы онжылдықтарда унитарлық атқарушы және эксклюзивті президенттік билікті жақтайтын ғалымдар өз дәлелдерін «бастапқы әлеуметтік маңыздылық» теориясына негіздеді. Бұл теория, ең болмағанда, атқарушы биліктің энтузиастары қолданатындай, тарихи дәлелдерді пайдалануға әдейі таңдамалы тәсілді қамтитыны белгілі болды. Сондықтанда бұл тарихи теория болғанымен, тарихи контекстің дұрыс ескерілуін қамтамасыз ету үшін тарихшылар осы қолданатын әдістерді пайдаланбайды.

Әлеуметтік маңызы бар бастапқы әдіснаманы қолданудың өте күмәнді салдары XVIII ғасырдың тарихи балама нұсқасынан бастау алады, ол іргетас кезеңіндегі ең терең және білімді зерттеулерді айналып өтуге арналған болатын. Алайда, осы оймен кеңесу атқарушы биліктің жақтаушыларының дәлелдерін едәуір қиындатады. Сонымен бірге, біртұтас атқарушы билік идеясының өзегі негіз дәуірінде пайда болғанына күмән жоқ.

Конституцияны жасаушылар маңызды өкілеттіктері бар бір адамнан тұратын атқарушы билікті құрды. Соған қарамастан, II бап бойынша Президенттің өкілеттіктеріне қатысты туралы мәселелер ашық қалды. Сонымен қатар, әкімшілік мемлекеттің проблемалары және Конгресті тәуелсіздіктің әртүрлі дәрежелері бар агенттіктер құруға итермелеген себептер болашақта жатыр. Осылайша, бұл мәселелер ерте республиканың негізі қаланған дәуірде шешілген жоқ.

Атқарушы биліктің сыртқы шекаралары: пәтенше жағдайлар және «айрықша билік» мәселелері. Ғалымдар 11 қыркүйектен кейін Буш пен Обама әкімшіліктерінің қызметі туралы ойлауды жалғастыра отырып, олар атқарушы биліктің сыртқы шекараларын көбірек зерттейді. Мысалы, Буш әкімшілігінде Президенттің қол қою туралы өтініштерінің заңдылығы туралы дау Президенттің «Елемеу» немесе заңдарды қолданбау туралы кең пікірталастарының бөлігі болды. Сонымен қатар, төтенше жағдайлардағы атқарушы билік туралы, оның ішінде «айрықша билік» туралы көп айтылды.

Ғалымдардың осы даулы және дерексіз мәселелер бойынша ұстанымдары олардың қырғи қабақ соғыс тәжірибесі мен Уотергейт және Иран-контрас сияқты атқарушы

биліктің бұзылуына байланысты конституциялық дағдарыстарды Конституциялық «Канонның» бөлігі ретінде қарастыратындығына байланысты болды. Мұндай эпизодтарды біздің конституциялық дәстүріміздің негізі деп санайтын ғалымдар, тіпті шынайы «төтенше жағдайлар» кезінде де Президентке шексіз билік беретін ілімдерге күмәнмен қарауы мүмкін.

Америка тарихындағы атқарушы «тирания» немесе «диктатура» туралы қорқыныш асыра айтылғанмен, билікті асыра пайдалану және азаматтық бостандықтарды бұзу туралы қорқыныш жоқ. Ең бастысы, президенттік әскери биліктің жағдайы нақты мәселе атқарушы билікке Конгресс болмаған кезде ақылға қонымды саясат жасау қиын деп болжайды.

Атқарушы биліктің артықшылығы - бұл бір басшының қолында, оны тандауға бүкіл ұлт қатысады, бұл оны қоғамдық мен үміттердің орталығы етеді. Қоғамдық өмірдегі басқа бірде-бір адам қазіргі заманғы байланыс әдістерін қолдана отырып, қоғамдық санаға қол жеткізу үшін онымен бәсекелесе алмайды.

Атқарушы биліктің контурлары: Атқарушы биліктің теориялардағы бәсекелесуі. Атқарушы билігінің көлеміне қатысты сұрақтар астарында жатқан мәселені ашып көрсетеді. Президенттік қызмет белгілі бір кеңсе болмағандықтан, әрбір тұрғын оған өз мұрасын сақтап қалуға тырысады және әрбір тарихи кезең өз ізін қалдырады. Конституцияны жасаушылар мұра еткен атқарушы билік тұжырымдамасы екіұштылыққа ие [8, 128 б.]. Үлкен жалпылық деңгейінде, II баптың жобасын әзірлеушілердің мақсаты Конфедерация Жарғысында көзделген тексерулерден гөрі атқарушы билікті күшейту және заң шығарушы органдарды тиімді тексеруді қамтамасыз ету болды деген консенсус бар.

1781 жылға қарай тәжірибе көрсеткендей, ұлттық атқарушы билікті қарастырмаған Конфедерацияның баптары революцияға қарсы күрескен атқарушы билікке қарсы әрекет болды. Сондықтан Конституцияны жасаушылар тиімді ұлттық атқарушы билікті құрғысы келді, бірақ олар мұны шамадан тыс атқарушы билікке алаңдаушылық жағдайында жасады.

Конституцияны әзірлеушілер Президентке бағыныштылардың саяси шешімдерін бақылау керек деп санайтындығы туралы ешқандай дәлелдер келтірген жоқ. Мұндай дәлелдер қол жетімді болған күннің өзінде, ол кезде болжанбаған өлшемдері мен әре-

кеттері бар атқарушы мекемедегі заманауи проблемаларды шешуде тек шектеулі нанымдылыққа ие болар еді [9, 1325-1345 бб.].

Бүгінгі таңда Президент көптеген рөлдерді атқарады, соның ішінде «Бас қолбасшы, заң шығарудың негізгі ұсынушысы және бас лоббист, атқарушы биліктегі жоғары атқарушы билік, экономиканың қамқоршысы, басқа халықтармен келіссөздер жүргізушісі, мемлекет басшысы, партия жетекшісі, және моральдық көшбасшы. Ең аз дегенде, бас саяси атқарушы орган ретінде Президенттен «жыл сайын салыстырмалы түрде аз мөлшерде маңыздылығы жоғары шешімдер қабылдау қажет (олардың ішінде ұлттық басымдықтарды белгілейді, ол бюджет пен өзінің заңнамалық ұсыныстары арқылы жүзеге асырады), сондай-ақ елдің қауіпсіздігін орындалуын қамтамасыз ету саясатын әзірлейді.

Егер Президент осы рөлдерді орындап, өзі белгілеген ұлттық басымдықтарды жүзеге асырғысы келсе, оған федералды реттеу саясатының бағытына қандай да бір түрде әсер ету күші қажет. Жарғылар көптеген саясат мәселелерін ашық қалдырады, тіпті кең өкілдіктің әдеттегі тәжірибесі сақталмаса да [10, 687 б.]. Егер ол бірнеше шектеулермен агенттіктерге Конгресс заңдарды қабылдауға және кейінгі Президент ветосын жоққа шығаруға қажетті көпшілік дауыспен ғана қарсы тұруға болатын бұйрықтар бере алатын болса, бұл Президентке тым көп өкілеттік береді.

Қалай болғанда да, билікке кең көзқарас атқарушы биліктің институционалдық құзыретін асыра бағалайтын сияқты. Президент федералды реттеу саясатының жалпы үйлестірушісі ретінде қызмет етуге шынайы үміттене алады деп болжайды ғалымдар. Бұрын Президенттер саясатты үйлестіруде тіпті атқарушы биліктің өзінде де қол жеткізген жоқ, өйткені мұндай өкілеттік жиі бар деп есептелді.

Оның әрине, заң шығаруды ұсынуға конституциялық құқығы және ведомстволардың бюджеттік және заңнамалық өтінімдерін қарау арқылы саясатқа ықпал ету үшін заңмен белгіленген өкілеттіктері бар. Бірақ проблемалы президенттіктің саяси бастаманы ұсынуға ғана емес, сонымен бірге егер оны Конгресс жоймаса, заң күші бар атқарушы бұйрық арқылы билік етуге құқығы бар ма? деген сұрақ туындайды. Тіпті президенттік билікке деген ұстамды көзқарас мұндай бастамаларға орын бере алады.

Биліктің бөліну доктринасын зерттеу

Президенттің қадағалау мен реттеуді үйлестірудегі шектеулі рөліне мүмкіндік береді, бұл АҚШ-тың «империялық» Президентті құрмай-ақ солардың ведомстволарды қадағалау жүйесінің жалпы тиімділігін арттыруы мүмкін.

Қорытынды

Қорытындай келе, Янгстаундағы өзінің келіспеушілігінде бас судья Винсон көпшіліктің атқарушы билік туралы көзқарасына наразылығын білдірді және оны «кеңсенің хабаршы-бала тұжырымдамасы» деп атады. Бұл «заң үстемдігінің» атқарушы билікке деген көзқарасы тым тар деп санайтын ғалымдардың дәстүрлі алаңдаушылығы. АҚШ Жоғарғы сотының судьясы Блэкті қоспағанда, көпшілік Президент Вашингтон мен оның алғашқы республикадағы мұрагерлері белгілеген тәжірибелердің ешқайсысына, соның ішінде сыртқы саясаттағы көшбасшылыққа және атқарушы өкімдерге күмән келтірмеді. Өз кезегінде Винсон Президенттің заңды бұзуы мүмкін бе деп айтудан сақтықпен аулақ болды, бұл көпшілікті алаңдататын мәселелердің бірі болды.

Қазіргі кездегідей, Янгстаунда судьялар көптеген атқарушы «прецеденттер» мен конгресстің араласуы немесе «үнсіз келісім» туралы пікірлерге тап болды. Теодор Рузвельттің президенттік «басқарушылық» теориясының және Тафттың бұл теорияны

жоққа шығаруының конституциялық маңызы қандай болды?

Конституциялық өзгерістер теориялары бізге атқарушы билікті талдау арқылы көптен бері келе жатқан қиындықты жеңуге мүмкіндік береді. Конституциялық тәртіптер теориясы бізді осы қарама-қайшы талаптарды олардың институционалдық, саяси және тарихи контекстінде бағалауға және олардың болашаққа қауіпсіз үлгіні қамтамасыз еткенін сұрауға шақырады. Дегенмен бұл теория Конституцияның беделді мәтініне де орталық рөл береді. Өзгермейтін мәтін мен өзгермелі тарихи жағдайлар арасындағы шиеленісті түсіну атқарушы билік құқығын талдаудың басты мәселесі болып қала береді.

Президенттік билік әлі де сот тәжірибесінде салыстырмалы түрде анықталмағандықтан, қазіргі уақыт осы өкілеттікті жүзеге асыруға конституциялық шектеулерді белгілеу үшін соңғы болмаса да, ең жақсы мүмкіндікті бере алады. Бұл мақсатқа жету Президенттің одақтастары мен оның қарсыластарының жауапкершілігі болуы керек. Ақыр соңында, революциялық соғыстан өткен жасаушылар Ұлттық қауіпсіздік немесе сыртқы саясат үшін шексіз билікті бір адамның қолына беретін Конституция жасамады деген пікірмен келісу үшін түпнұсқа болу қажет емес.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Василенко, И. А. *Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: учеб. пособие* / И. А. Василенко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Логос, 2001. — 200 с.
2. Василенко, И. А. *Государственное и муниципальное управление: учеб. пособие* / И. А. Василенко. — М.: Юрайт, 2013. — 495 с.
3. Eremín D.V., Wolf J.F., Woodard C.A. *Systemic Bias in Federal Performance Evaluations // Public Performance Evaluations. 2010. Vol. 34. No 1. P. 7–21.*
4. Сунян В.Б. *Научные исследования в США: финансирование, структура, результаты // Журнал новой экономической ассоциации. — 2019. — №1 (41). — С. 201–207.*
5. Аверьянов М.А., Евтушенко С.Н., Кочетова Е.Ю. *Цифровая экономика. Трансформация отраслей // Экономические стратегии. 2016. № 8 (142). С. 52–54.*
6. Минни А.А. *Принцип разделения властей в конституционной системе США. — М.: Наука, 1984 г. с. 89.*
7. *Правительства в зарубежных странах: Учебное пособие / Под ред. А.Н. Козырина Е.К. Глушко. — М.: Ось-89. 2009 г. с. 49.*
8. *Правительство, министерства и ведомства в зарубежных странах. — М. Юрид. литр., 1994 г. с. 128.*
9. Benston George J. *The Regulation of Accountants and Public Accounting Before and After Enron // Emory Law Journal. — 2016. — № 52. — P. 1325–1345.*
10. DeMarzo, Peter M., Fishman M. J., Hagerty K. M. *Self-Regulation and Government Oversight // Review of Economic Studies. — 2015. — № 72. — P. 687.*

REFERENCES

1. Vasilenko, I. A. *Administrativno-gosudarstvennoe upravlenie v stranah Zapada: SShA, Velikobritaniya, Franciya, Germaniya: ucheb. posobie / I. A. Vasilenko. — 2-e izd., pererab. i dop.* — M. : Logos, 2001. — 200 s.
2. Vasilenko, I. A. *Gosudarstvennoe i municipal'noe upravlenie : ucheb. posobie / I. A. Vasilenko. — M. : Yurajt, 2013. — 495 s.*
3. Eremin D.V., Wolf J.F., Woodard C.A. *Systemic Bias in Federal Performance Evaluations // Public Performance Evaluations. 2010. Vol. 34. No 1. P. 7–21.*
4. Supyan V.B. *Nauchnye issledovaniya v SShA: finansirovanie, struktura, rezul'taty // Zhurnal novej ekonomicheskoy associacii. — 2019. — №1 (41). — S. 201-207.*
5. Aver'yanov M.A., Evtushenko S.N., Kochetova E.Yu. *Cifrovaya ekonomika. Transformaciya otraslej // Ekonomicheskie strategii. 2016. № 8 (142). S. 52–54.*
6. Minish A.A. *Princip razdeleniya vlastej v konstitucionnoj sisteme SShA. — M.: Nauka, 1984 g. s. 89.*
7. *Pravitel'stva v zarubezhnyh stranah: Uchebnoe posobie / Pod red. A.N. Kozyrina E.K. Glushko. — M.: Os'-89. 2009 g. s. 49.*
8. *Pravitel'stvo, ministerstva i vedomstva v zarubezhnyh stranah. — M. Yurid. litr., 1994 g. s. 128.*
9. Benston George J. *The Regulation of Accountants and Public Accounting Before and After Enron // Emory Law Journal. — 2016. — № 52. — R. 1325-1345.*
10. DeMarzo, Peter M., Fishman M. J., Hagerty K. M. *Self-Regulation and Government Oversight // Review of Economic Studies. — 2015. — № 72. — R. 687.*

ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ СОГЛАШЕНИЙ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В СПОРАХ ПО ТОРГОВЛЕ ЗЕРНОМ

Ахметова Асем Алтынбековна¹

PhD докторант кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, магистр, Алматы, Казахстан, asema1903@gmail.com

Карлос Аурелио Эсплюгес Мота

Профессор, доктор права юридического факультета университета Валенсии, Валенсия, Испания, carlos.esplagues@uv.es

Баймагамбетова Зульфия Мажитовна

Доктор PhD, доцент кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, zula_bai@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена анализу существующей практики применения Соглашений Всемирной торговой организации в спорах по торговле зерном и продуктами из него и эффективности деятельности данной организации в разрешении таких споров. Проанализировав опыт участия членов Всемирной торговой организации в качестве заявителя, либо ответчика в торговых спорах о зерне и продуктами из него, в статье представлен статистический обзор за период 1995-2021 гг. В процессе проведенной работы рассмотрены основные положения Соглашений Всемирной торговой организации, регулирующие торговлю зерном и продуктами из него, по которым были поданы жалобы в Орган по разрешению споров. В ходе исследования были использованы данные с официального сайта ВТО и научные взгляды ученых в области механизма разрешения торговых споров и вопросов регулирования зернового сектора, а также нормы права Всемирной торговой организации. Цель статьи заключается в правовом анализе существующей практики споров о зерне. Задачами статьи являются исследование процедуры разрешения споров о зерне, изучение опыта стран-участников споров о зерне и их применении норм права Всемирной торговой организации, определение особенностей таких споров и выявление эффективности участия Всемирной торговой организации в разрешении конфликтов, связанных с торговлей зерном и продуктами из него. Изучение практики применения Соглашений Всемирной торговой организации в спорах по торговле зерном и продуктами из него окажет положительное влияние на развитие зерновой отрасли Республики Казахстан в условиях ее членства в данной организации. Вместе с тем, в результате исследования предполагается, что совершенствование законодательства Республики Казахстан, регулирующее торговлю зерном, с учетом опыта участия стран-участников Всемирной торговой организации в спорах, способствует стимулированию экспорта пшеницы.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, Соглашения ВТО, торговля зерном, экспорт и импорт зерна, механизм урегулирования споров, споры по торговле зерном, торговые отношения.

¹ Автор для корреспонденции

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК САУДА ҰЙЫМЫНЫҢ КЕЛІСІМДЕРІН АСТЫҚ САУДАСЫ ЖӨНІНДЕГІ ДАУЛАРДА ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ

Асем Алтынбековна Ахметова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының PhD докторанты, магистрі, Алматы, Қазақстан, asema1903@gmail.com

Карлос Аурелио Эсплюгес Мота

Валенсия университетінің Заң факультетінің профессоры, заң ғылымдарының докторы, Валенсия, Испания, carlos.esplugues@uv.es

Зульфия Мажитовна Баймагамбетова

PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан, zula_bai@mail.ru

Аннотация. Бұл мақала Дүниежүзілік сауда ұйымының астық және одан жасалған өнімдер саудасы жөніндегі дауларда келісімдерін қолданудың қазіргі тәжірибесін және осындай дауларды шешудегі осы ұйым қызметінің тиімділігін талдауға арналған. Дүниежүзілік сауда ұйымы мүшелерінің астық және одан алынатын өнімдер туралы сауда дауларына өтініш беруші немесе жауапкер ретінде қатысу тәжірибесін талдай отырып, мақалада 1995-2021 жылдар аралығындағы статистикалық шолу берілген. Жүргізілген жұмыс барысында Дүниежүзілік сауда ұйымының астық және одан жасалатын өнімдер саудасын реттейтін келісімдерінің негізгі ережелері қаралды, олар бойынша дауларды шешу жөніндегі органға шағымдар берілді. Зерттеу барысында ДСҰ-ның ресми сайтындағы деректер және ғалымдардың сауда дауларын шешу механизмі және астық секторын реттеу мәселелері саласындағы ғылыми көзқарастары, Сондай-ақ Дүниежүзілік сауда ұйымының құқық нормалары пайдаланылды. Мақаланың мақсаты астық туралы даулардың қолданыстағы тәжірибесін құқықтық талдау болып табылады. Мақаланың міндеттері астық туралы дауларды шешу рәсімін зерттеу, Астық туралы дауларға қатысушы елдердің тәжірибесін және оларды Дүниежүзілік сауда ұйымының құқық нормаларын қолдануды зерделеу, осындай даулардың ерекшеліктерін айқындау және астық пен одан жасалатын өнімдерді сатуға байланысты жанжалдарды шешуге Дүниежүзілік сауда ұйымының қатысу тиімділігін анықтау болып табылады. Дүниежүзілік сауда ұйымының келісімдерін астық және одан жасалатын өнімдер саудасы жөніндегі дауларда қолдану практикасын зерделеу Қазақстан Республикасының осы ұйымға мүшелігі жағдайында оның астық саласының дамуына оң әсерін тигізеді. Сонымен бірге, зерттеу нәтижесінде дүниежүзілік сауда ұйымына қатысушы елдердің дауларға қатысу тәжірибесін ескере отырып, астық саудасы мен одан жасалатын өнімдерді реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру бидай экспортын ынталандыруға ықпал ететіні болжануда.

Түйін сөздер: Дүниежүзілік сауда ұйымы, ДСҰ келісімдері, астық саудасы, астық экспорты мен импорты, дауларды реттеу тетігі, астық саудасы бойынша даулар, сауда қатынастары.

THE PRACTICE OF APPLYING WORLD TRADE ORGANIZATION AGREEMENTS IN GRAIN TRADE DISPUTES

Assem Altynbekovna Akhmetova

*PhD student of Chair of International Law of Al-Farabi
Kazakh National University, Master,
Almaty, Kazakhstan, asema1903@gmail.com*

Carlos Aurelio Esplugues Mota

*Professor, Doctor of Law of the Faculty of Law of the University
of Valencia, Valencia, Spain, carlos.esplugues@uv.es*

Zulfiya Mazhitovna Baimagambetova

*PhD, Associate Professor of the Department of International Law o
f Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, zula_bai@mail.ru*

Abstract. *This article is devoted to the analysis of the existing practice of applying the Agreements of the World Trade Organization in disputes on trade in grain and products from it and the effectiveness of this organization in resolving such disputes. Having analysed the experience of participation of members of the World Trade Organization as a complainant or respondent in trade disputes over grain and products from it, the article presents a statistical overview for the period 1995-2021. In the course of the work carried out, the main provisions of the Agreements of the World Trade Organization regulating trade in grain and products from it were considered, on which complaints were filed with the Dispute Settlement Body. The study used data from the official website of the WTO and the scientific views of scientists in the field of the mechanism for resolving trade disputes and regulating the grain sector, as well as the norms of the law of the World Trade Organization. The purpose of the article is a legal analysis of the existing practice of grain disputes. The objectives of the article are to study the procedure for resolving grain disputes, to study the experience of the countries participating in grain disputes and their application of the norms of the law of the World Trade Organization, to determine the specifics of such disputes and to identify the effectiveness of the participation of the World Trade Organization in resolving conflicts related to trade in grain and products from it. The study of the practice of applying the Agreements of the World Trade Organization in disputes on trade in grain and products from it will have a positive impact on the development of the grain industry of the Republic of Kazakhstan in the conditions of its membership in this organization. At the same time, as a result of the study, it is assumed that the improvement of the legislation of the Republic of Kazakhstan regulating trade in grain and products from it, taking into account the experience of participating countries of the World Trade Organization in disputes, contributes to stimulating wheat exports.*

Keywords: *World Trade Organization, WTO Agreements, grain trade, grain export and import, dispute settlement mechanism, grain trade disputes, trade relations.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_185

Введение

На сегодняшний день деятельность Всемирной торговой организации (ВТО) направлена на продвижение принципов либерализации международной торговли и обеспечение благоприятных условий для развития рынка товаров и услуг на мировом уровне. ВТО объединяет в себе правовой и экономический аспекты системы регулирования международной торговли. Вместе с тем, особое значение занимает процесс

разрешения торговых споров в рамках ВТО. Урегулирование торговых споров осуществляется в соответствии с принципами равноправия участников. Как отмечают французские ученые, задачи ВТО подразделяются на главную и две специфические [1, с. 53]. В соответствии с Уставом ВТО² основными функциями организации являются обеспечение функционирования механизма (ст. III, п. 3) по разрешению споров и механизма обзора торговой политики (ст. III, п. 4).

² *Agreement establishing the World Trade Organization. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf*

Республика Казахстан занимает одно из лидирующих мест среди стран-экспортеров зерна на мировом рынке³. Экспорт зерна играет фундаментальное значение в развитии агропромышленного рынка государства. По мнению профессора С.Ж. Айдарбаева право Республики Казахстан, адаптируясь под международные стандарты, приобретает черты большей открытости [2, с. 392]. Вместе с тем, Ю.А. Хан отмечает, что в условиях жесткой конкуренции Казахстан должен разрабатывать новые пути развития экспорта зерна [3].

Исследования в области рынка зерна проводились учеными-экономистами, в то время как международно-правовой аспект регулирования торговли зерном, в том числе и анализ торговых споров, объектом которых является зерно и продукты его переработки, не рассматривался. В период с момента основания в январе 1995 года и по декабрь 2021 года в ВТО было передано более 600 жалоб различного экономического характера. В частности, предметом 29 торговых споров являлось зерно и продукты из него. Из этого следует, что исследование торговых споров о зерне и продуктах из него представляет большой интерес для Казахстана как участника ВТО и крупнейшего экспортера зерновых на мировом рынке.

Материалы и методы

Основными методами в ходе проведения исследования послужили эмпирический подход, статистический и количественный анализ. Материалом являлись тексты соглашений ВТО и решений Органа по разрешению споров ВТО. В статье анализируется статистика споров о зерне согласно данным, которые предоставлены на сайте ВТО.

Результаты

С периода образования ВТО до 2021 года, было подано двадцать девять жалоб, предметом которых являлись положения статей Соглашений ВТО, регулирующих торговлю зерном и продуктами из него. Необходимо отметить, что понятие «зерно» подразумевает определение, регламентированное статьей 2 Международного Соглашения по зерну 1995⁴ года, которое определяет «зерно» как «ячмень, кукурузу, просо, овес, рожь, сорго, тритикаль и пшеницу и продукты из

них, а также, по решению Международного совета по зерну, другие зерновые и продукты из них».

На рисунке 1 представлены страны-заявители споров, предметом которых является зерно и продукты его переработки, согласно определению «зерно», принятого Международным Соглашением по зерну, за исключением споров по биотопливу, рассмотренные органом по разрешению споров ВТО в период с 1995 по 2021 год. Согласно указанным данным, основными заявителями в спорах о зерне и продуктах из него с момента основания ВТО и до 31 декабря 2021 года выступали США, Канада, Венгрия и Европейский Союз.

Рисунок 1 - Страны-заявители споров о зерне (1995-2021 гг.)

В то время как, основными ответчиками, согласно рисунку 2, на котором представлены страны-ответчики споров о зерне и продуктах из него, согласно определению «зерно», принятого Международным Соглашением по зерну, за исключением споров по биотопливу, рассмотренные органом по разрешению споров ВТО в период с 1995 по 2021 год, являлись Европейский Союз, США и Китай.

Рисунок 2 - Страны-ответчики споров о зерне (1995-2021 гг.)

³ Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423 «Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>

⁴ Grains Trade Convention 1995. <https://ec.europa.eu/world/agreements/prepareCreateTreatiesWorkspace/treatiesGeneralData.do?step=0&redirect=true&treatyId=7982>

К наиболее активным участникам споров о зерне и продуктах из него относятся США и Европейский Союз, что подтверждает их лидирующие позиции по использованию системы разрешения споров в рамках ВТО [4, с. 13].

Казахстан на сегодняшний день не являлся ни заявителем, ни ответчиком в спорах, связанных с торговлей зерном и продуктами из него. Однако, в двух спорах, инициированных США против Китая, Республика Казахстан выступала в качестве третьей стороны (DS511, DS517). Необходимо отметить, что несмотря на то, что большинство ученых воспринимали Китай как явного «нарушителя» права ВТО, в настоящее время количество жалоб против него остается среднестатистическим [5]. Более того, в указанных спорах о зерне (DS511, DS517) Китай согласен исполнить в полной мере постановления Органа по разрешению споров (ОРС) согласно своим обязательствам в рамках ВТО.

Однако, нельзя не отметить, что для современного механизма разрешения споров характерен кризис апелляционного органа и соответственно, самой системы ВТО, что иногда оказывает негативное влияние на эффективность разрешения торговых споров. Проблема заключается в том, что с конца 2019 года апелляционный орган ВТО больше не вправе исполнять свои функции. Современный кризис ВТО может неблагоприятно повлиять на развитие мировой торговли. Вместе с тем, вывод В.П. Кириленко и ряда исследователей в том, что «система разрешения споров ВТО в настоящее время является наиболее предпочтительной среди всех существующих способов разрешения торговых споров, а также наиболее оптимальной и эффективной» следует считать обоснованным [6, с. 70].

Проведенный в настоящем исследовании анализ свидетельствует, что большая часть споров о зерне была урегулирована на этапе проведения консультаций. Несмотря на то, что исследования доказывают, что на сегодняшний день государства стали реже обращаться к ВТО для разрешения своих торговых конфликтов, практика применения Соглашений ВТО при урегулировании споров по торговле и продуктами из него демонстрирует эффективность деятельности ОРС [7].

Обсуждение

Анализ споров ВТО, связанных с торговлей зерном и продуктами из него, свидетельствует, что в ходе урегулирования данных споров были затронуты положения следующих Соглашений:

- Генеральное соглашение о тарифах и торговле 1994 года (ГАТТ);
- Соглашение по сельскому хозяйству;
- Соглашение по применению санитарных и фитосанитарных норм;
- Соглашение по техническим барьерам в торговле;
- Соглашение по специальным защитным мерам;
- Соглашение по применению статьи VI ГАТТ 1994 (антидемпинг);
- Соглашение по применению статьи VII ГАТТ-1994 (Соглашение о таможенной стоимости)
- Соглашение по процедурам импортного лицензирования;
- Соглашение по субсидиям и компенсационным мерам;
- Соглашение по инвестиционным мерам, связанным с торговлей (ТРИМС).

Генеральное соглашение по тарифам и торговле 1994 года. ГАТТ направлено на снижение барьеров и регламентирует тарифное регулирование мировой торговли. Большая часть споров по торговле зерном и продуктами из него, в частности 21 спор из 29, касалась рассмотрения положений ГАТТ (DS9, DS13, DS17, DS25, DS134, DS143, DS144, DS148, DS166, DS207, DS210, DS223, DS240, DS276, DS310, DS330, DS334, DS338, DS393, DS457, DS517). В ходе подачи жалобы страны-заявители в основном ссылались на нарушения статей II (перечень уступок), III (национальный режим внутреннего налогообложения и регулирования), VI (антидемпинговая и компенсационная пошлины).

Соглашение по сельскому хозяйству. Соглашение базируется на трех положениях: доступ на рынок, внутренняя поддержка и экспортная конкуренция, что подразумевает установление импортных пошлин, сокращение уровня государственной поддержки, либо применение только допустимых мер, а также снижение и отказ от экспортных субсидий. В ходе исследования было выявлено, что в 11 спорах по торговле зерном и продуктами из него (DS134, DS143, DS144, DS148, DS166, DS210, DS275, DS334, DS357, DS457, DS511) были рассмотрены положения статьи 4 данного Соглашения, которые направлены на сокращение тариф-

ных ставок, в том числе распределение тарифных квот.

Соглашение по санитарным и фитосанитарным мерам. Соглашение направлено на охрану здоровья и соответственно, обеспечение безопасности продуктов питания. Индия (DS134) обвиняла правительство Европейского Союза в нарушении статьи 2 (основные права и обязательства государств), а Канада (DS144) в своем споре против США ссылаясь в основном на нарушение положений статей 2, 3, 4, 5, 6, 13 данного Соглашения, которые регламентируют основные права и обязательства государств, в том числе порядок применения санитарных и фитосанитарных норм, гармонизацию, эквивалентность, приспособление к региональным условиям, включая зоны, свободные от вредителей или заболеваний, и зоны с незначительным распространением вредителей или заболеваний, а также реализацию санитарных и фитосанитарных мер.

Английский ученый Минг, исследуя некоторые споры по Соглашению по применению санитарных и фитосанитарных мер, отмечает, что роль науки в качестве главного арбитра торговых споров в ВТО подняло множество сложных вопросов и следовательно, считает, что причиной таких торговых споров является осуществление действий, не соответствующих нормам ВТО или ненадлежащее соблюдение таких норм каким-либо участником ВТО по мнению одного или нескольких государств-членов организации [8].

Соглашение по техническим барьерам в торговле. Соглашение регулирует вопросы, связанные с сокращением технических тарифов в торговле. Жалобы стран-заявителей (Индия и Канада), содержащих нарушение положений Соглашения по применению санитарных и фитосанитарных мер, также включали положения статей Соглашения по техническим барьерам в торговле (DS134, DS144). Данные споры, непосредственно затрагивали толкование статьи 2 Соглашения по техническим барьерам в торговле, которая регулирует вопросы подготовки, принятия и применения технических регламентов центральными правительственными органами.

Соглашение по специальным защитным мерам. Соглашение допускает применение временных ограничений импортных това-

ров в соответствии с особыми допустимыми условиями. Статья 2 Соглашения регламентирует условия применения таких мер. Согласно данной статьей член ВТО должен установить, что «такой товар импортируется на его территорию в таких возросших количествах, в абсолютном или относительном выражении к его национальному производству, и в таких условиях, которые наносят или угрожают нанести серьезный ущерб отрасли национального производства, производящей аналогичные или непосредственно конкурирующие товары⁵». Так, два спора по торговле зерном и продуктами из него (DS166, DS207) касались регламентаций статей 2 (условия), 4 (определение серьезного ущерба или угрозы серьезного ущерба), 5 (применение специальных защитных мер) и 12 (уведомление и консультации) и спор DS223 – статьи 8 (уровень уступок и другие обязательства).

Соглашение по применению статьи VI ГАТТ 1994 (антидемпинг). Соглашение регламентирует порядок применения антидемпинговых мер, в частности статья 2 гласит, что «товар рассматривается как являющийся предметом демпинга, т.е. как поступивший на рынок другой страны по цене ниже его нормальной стоимости, если экспортная цена данного товара, экспортированного из одной страны в другую, ниже сравнимой цены, устанавливаемой в рамках обычного хода торговли на аналогичный товар, предназначенный для потребления в экспортирующей стране⁶». Семь государств-заявителей по спорам DS185, DS187, DS295, DS310, DS338, DS393, DS598 подавали жалобы в ОРС ВТО по проблемам проведения антидемпинговых расследований, связанных с торговлей зерном и продуктами из него.

Соглашение по применению статьи VII ГАТТ-1994 (Соглашение о таможенной стоимости). Соглашение направлено на установление методики формирования таможенной стоимости продуктов, импортируемых на территорию того или иного государства-участника ВТО. По нарушению положений данного Соглашения было рассмотрено 5 споров по торговле и продуктами из него (DS9, DS13, DS17, DS134, DS457).

Соглашение по процедурам импортного лицензирования. Соглашение регулирует порядок осуществления процедуры лицензирования импортных товаров. Индия (DS134)

⁵ *Agreement on safeguards.* https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/25-safeg.pdf

⁶ *Agreement on implementation of article VI of the General Agreement on tariffs and trade 1994.* https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/19-adp.pdf

обвинила Европейский Союз в применении мер, ограничивающих количество индийских импортеров риса, нарушая положения статей Соглашения по процедурам импортного лицензирования, вместе с тем США (DS275, DS334) подала жалобы против Венесуэлы в 2002 году о применении необоснованных мер лицензирования импорта некоторых сельскохозяйственных продуктов, в том числе кукурузы и сорго, в 2008 - против Турции об ограничениях на импорт риса.

Соглашение по субсидиям и компенсационным мерам. Соглашение регламентирует порядок предоставления государственных субсидий. Так, единственным спором, затрагивающим положения данного Соглашения, являлся спор DS145, инициированный Европейским Союзом против Аргентины, которая применяла компенсационные пошлины на импорт пшеничной клейковины.

Соглашение по инвестиционным мерам, связанным с торговлей. ТРИМС направлено на применение инвестиционных мер, не оказывающих искажающее воздействие на торговлю. Указанные выше, споры DS275 и DS334, затрагивающие нарушение положений статей Соглашения по процедурам импортного лицензирования, также касались вопросов регламентации инвестиционных мер, в частности, США в жалобе обосновывала свои доводы, ссылаясь на нарушение статьи 2 ТРИМС «Национальный режим и количественные ограничения».

Анализ применения указанных положений Соглашений ВТО в спорах о торговле зерном и продуктами из него, свидетельствует, что споры затрагивали меры как тарифного, так и нетарифного регулирования торговли. Так, жалобы, поданные в период образования ВТО и жалобы, рассмотренные за последнее время, касались статей ГАТТ, регламентирующих принципы деятельности организации, что подразумевает предоставление равноправных условий всем членам ВТО. Вместе с тем, подавляющее большинство споров по торговле зерном и продуктами из него охватывали положения статей Соглашений ВТО, регламентирующих вопросы лицензирования, порядок применения санитарных и фитосанитарных норм, условия применения временных ограничений импортного зерна и продуктов из него и порядок применения антидемпинговых мер. Однако, необходимо отметить, что из около шестидесяти Соглашений ВТО, положения

только десяти были предметом споров о торговле зерном и продуктами из него, что по мнению авторов настоящей статьи, подтверждает существенное значение ОРС в урегулировании торговых разногласий между членами ВТО.

В рамках данного исследования немаловажно значение имеет спор «Китай – Тарифные квоты на определенные сельскохозяйственные продукты». Так, спор, инициированный США против Китая в 2016 году (DS517), является одним из последних торговых конфликтов о зерне. Жалоба США заключалась в том, что китайское правительство, основываясь на ряд нормативно-правовых актов национального характера (Таможенное законодательство Китайской Народной Республики; Постановление Китайской Народной Республики об управлении импортом и экспортом Товаров; Постановление Китайской Народной Республики об импортных и экспортных пошлинах; Закон о внешней торговле Китайской Народной Республики), ввело тарифные квоты на пшеницу, рис и кукурузу. Третьими лицами в данном споре, помимо Казахстана, выступили Австралия, Бразилия, Вьетнам, Гватемала, Европейский Союз, Индия, Индонезия, Канада, Китайский Тайбэй, Корея, Норвегия, Эквадор, Российская Федерация, Сингапур, Украина и Япония. Данный торговый спор не удалось урегулировать на этапе консультации, что привело к созданию комиссии. 8 августа 2017 года в соответствии со статьей 6 Договоренностях о правилах и процедурах регулирующих разрешение споров (ДРС) Соединенные Штаты Америки обратились с просьбой о создании группы. США обвинили Китай в нарушении следующих положений права ВТО: пункт 116 Доклада Рабочей группы по присоединению Китая (WT/MIN(01)/3) (Доклад Рабочей группы Китая), статьи X:3 (a), XI:1 и XIII:3(b) ГАТТ 1994 года.

Группа по данному спору пришла к следующему:

- 1) действия Китая не соответствовали пункту 116 Доклада Рабочей группы по присоединению Китая (WT/MIN(01)/3) (Доклад Рабочей группы Китая);
- 2) Китай не нарушает статьи X:3 (a) и XIII:3(b) ГАТТ 1994 года;
- 3) Выводы по статье XI:1 Группой сделаны не были⁷.

Правительство Китая согласилось с вы-

⁷ DS517. 2016. China – Tariff rate quotas for certain agricultural products. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds517_e.htm

водами, вынесенными ОРС, и обязались исполнить их в разумный срок, что свидетельствует о результативности деятельности механизма разрешения споров ВТО. Более того, как справедливо отмечает израильский ученый Юваль Шани, на сегодняшний день система урегулирования споров эффективно реализует цели, изложенные в ДРС и более того, полностью соответствует современному подходу эффективной деятельности международных судов [9, с. 232].

Однако, американский профессор Рейчел Брустер полагает, что нынешний кризис ВТО, вызванный приостановлением деятельности апелляционного органа, может привести к ослаблению авторитета и юридической значимости международной организации [10]. Как отмечают исследователи Грегори Шаффер и Генри Го, несмотря на попытку Китая создания союза со странами Австралии, Канады, Европейского Союза и ряда других государств с целью формирования временного апелляционного органа в рамках ВТО в начале 2020 года, система ВТО все еще находится в кризисе [11]. В связи с этим, Джорджо Сакердоти в своем исследовании предлагает реформировать механизм урегулирования международных торговых споров путем изменения правила консенсуса и характера отношений между независимостью судей и их системной подотчетностью [12].

Более того, профессор Гонзалез предполагает, что одним из шагов, подлежащих реформированию в ВТО является ограничение применения практики самопровозглашения развивающимися странами. Так, спор DS517 был связан с тем, что режим субсидирования привел к снижению мировых цен на рис и пшеницу и более того, по мнению юриста, статус крупных развивающихся стран в международной торговой системе принято считать более престижным [13].

Вместе с тем, Колин Картер, исследуя причины и последствия споров о зерне между Канадой и США, отмечает, что причины возникновения разногласий заключаются в расхождении взглядов экономистов и политиков. Так, торговля зерном в США и Канаде осуществляется посредством влияния политического фактора, нежели экономического [14]. Анализируя спор о зерне между США и Канадой в 2003-2004 годах, исследователь Винсент Смит предлагает пересмотреть статью XVII Генерального соглашения по тарифам и торговле, регулиующую деятельность государственных торговых пред-

приятий [15].

Таким образом, большая часть споров по торговле зерном и продуктами из него, рассматриваемых в рамках ВТО, была инициирована США и Канадой. Причиной спора по заявлению США является то, что торговля канадской пшеницы как на внутреннем, так и на внешнем рынках, не соответствует обязательствам Канады в рамках ее участия в ВТО. Более того, американские зернопроизводители были разочарованы решением ВТО в отношении Канадского Совета по пшенице и настаивали на ужесточении требований к государственным торговым предприятиям [16]. Немаловажное значение здесь имеет порядок уведомлений в ВТО государств-участников о наличии государственных торговых предприятий [17].

Заключение

Проведенный в настоящей работе анализ практики применения соглашений ВТО в спорах по торговле зерном и продуктами из него позволяет сделать вывод о том, что целью ОРС является мирное разрешение торговых споров, возникающих в рамках ВТО, а не вынесение решений, направленных на победу определенных государств-участников спора. Соглашение ДРС повлияло на улучшение системы рассмотрения международных торговых споров по торговле зерном и продуктами из него и позволило развитым и развивающимся странам наравне быть сторонами спора. Так, разрешение торговых зерновых споров осуществляется в соответствии с определенным механизмом, закрепленным данным Соглашением. На сегодняшний день подавляющее количество поданных споров, предметом которых являлось зерно и продукты из него, были разрешены путем проведения консультаций, что свидетельствует об эффективности деятельности ВТО.

Таким образом, рассмотрение опыта применения Соглашений ВТО в разрешении споров по торговле зерном и продуктами из него позволит Республике Казахстан усовершенствовать законодательство, регулирующее торговлю зерном. Более того, политика государства, направленная на стимулирование экспорта казахстанской пшеницы, осуществляемая с учетом практики применения Соглашений ВТО в спорах о торговле зерном и продуктами из него, позволит увеличить ее производство и соответственно, эффективный сбыт.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карро Д., Жюйар П. *Международное экономическое право*. - М., *Международные отношения*, 2002. - 580 с.
2. Айдарбаев С.Ж. *Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты*. Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. - 416 с.
3. Хан Ю.А. *Организация транспортных коридоров экспорта казахстанского зерна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. (Серія "Економіка і менеджмент")*. - 2016. - №16. - С. 10-16.
4. Reich A. *The effectiveness of the WTO dispute settlement system: a statistical analysis*. - Fiesolana: European University Institute, 2017. - №11. - 32 p.
5. Cass, D., Williams, B., & Barker, G. *China and the world trading system: entering the New Millennium*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 468 p.
6. Кириленко В. П., Мишальченко Ю. В., Щапова А. Н. *Международные правовые и экономические аспекты разрешения споров в рамках ВТО в условиях международной интеграции // Евразийская интеграция: экономика, право, политика*. - Москва, 2021. - №2 (36). - С. 64-71.
7. Hillman, J. 2020. *A Reset of the World Trade Organization's Appellate Body*. Council on Foreign Relations. - [electronic resource]. — available at: <https://www.cfr.org/report/reset-world-trade-organizations-appellate-body>
8. Ming, D. *Re-Conceptualizing the role of science in international trade disputes // Journal of World Trade*. - 2018. - 52(5). – P. 697-719.
9. Shany Y. *Assessing the effectiveness of International Courts: a goal-based approach // The American Journal of International Law*. - 2012. - Vol. 106, №2. - P. 225-270.
10. Brewster R. *WTO Dispute Settlement: can we go back again? // AJIL Unbound*. – 2019. – Vol. 113. – P. 61-66.
11. Shaffer G., Go H.S. *How China took on the United States and Europe at the WTO*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2021. - P. 174-221.
12. Sacerdoti G. *Solving the WTO dispute settlement system crisis // Journal of World Investment & Trade*. – 2019. – Vol. 20. - P. 785–791.
13. González, A. 2019. *Bridging the divide between developed and developing countries in WTO negotiations*. Trade and Investment Policy Watch, Peterson Institute for International Economics. - [electronic resource]. — available at: <https://www.piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/bridging-divide-between-developed-and-developing-countries-wto>
14. Carter C.A. *Understanding the Canada/United States grains dispute: factors and impacts // Farm Foundation, Agricultural and Food Policy Systems Information Workshops*. – 1995. - №1. - P. 133-145.
15. Smith V.H. *Regulating state trading enterprises in the World Trade Organization: an urgent need for change? Evidence from the 2003–2004 U.S.–Canada grain dispute // Review of Agricultural Economics*. – 2007. - Vol. 29, №2. - P. 187–200.
16. Schnepf R. *U.S.-Canada wheat and corn trade dispute*. – Washington, DC: Congressional Research Service, 2007. - 19 p.
17. Ackerman K.Z., Dixit P.M. *An introduction to state trading in agriculture*. - Washington, DC: Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture, 1999. - 39 p.

REFERENCES

1. Karro D., Zhjujar P. *Mezhdunarodnoe jekonomicheskoe pravo*. - M., *Mezhdunarodnye otnoshenija*, 2002. - 580 s.
2. Ajdarbaev S.Zh. *Integracionnyye processy na postsovetskom prostranstve v uslovijah globalizacii mira: mezhdunarodno-pravovye aspekty*. Monografija. – Алматы: Qazaq universiteti, 2010. - 416 s.
3. Han Ju.A. *Organizacija transportnyh koridorov jeksporta kazahstanskogo zerna // Naukovij visnik Mizhнародного гуманітарного університету. (Серія "Економіка і менеджмент")*. - 2016. - №16. - S. 10-16.
4. Reich A. *The effectiveness of the WTO dispute settlement system: a statistical analysis*. -

Fiesolana: European University Institute, 2017. - №11. - 32 p.

5. Cass, D., Williams, B., & Barker, G. *China and the world trading system: entering the New Millennium.* - Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 468 p.

6. Kirilenko V. P., Mishal'chenko YU. V., SHCHapova A. N. *Mezhdunarodnye pravovye i ekonomicheskie aspekty razresheniya sporov v ramkah VTO v usloviyah mezhdunarodnoï integracii // Evrazijskaya integraciya: ekonomika, pravo, politika.* - Moskva, 2021. - №2 (36). - S. 64-71.

7. Hillman, J. 2020. *A Reset of the World Trade Organization's Appellate Body.* Council on Foreign Relations. - [electronic resource]. — available at: <https://www.cfr.org/report/reset-world-trade-organizations-appellate-body>

8. Ming, D. *Re-Conceptualizing the role of science in international trade disputes // Journal of World Trade.* - 2018. - 52(5). – P. 697-719.

9. Shany Y. *Assessing the effectiveness of International Courts: a goal-based approach // The American Journal of International Law.* - 2012. - Vol. 106, №2. - P. 225-270.

10. Brewster R. *WTO Dispute Settlement: can we go back again? // AJIL Unbound.* – 2019. – Vol. 113. – P. 61-66.

11. Shaffer G., Go H.S. *How China took on the United States and Europe at the WTO.* - Cambridge: Cambridge University Press, 2021. - P. 174-221.

12. Sacerdoti G. *Solving the WTO dispute settlement system crisis // Journal of World Investment & Trade.* – 2019. – Vol. 20. - P. 785–791.

13. González, A. 2019. *Bridging the divide between developed and developing countries in WTO negotiations.* Trade and Investment Policy Watch, Peterson Institute for International Economics. - [electronic resource]. — available at: <https://www.piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/bridging-divide-between-developed-anddeveloping-countries-wto>

14. Carter C.A. *Understanding the Canada/United States grains dispute: factors and impacts // Farm Foundation, Agricultural and Food Policy Systems Information Workshops.* – 1995. - №1. - P. 133-145.

15. Smith V.H. *Regulating state trading enterprises in the World Trade Organization: an urgent need for change? Evidence from the 2003–2004 U.S.–Canada grain dispute // Review of Agricultural Economics.* – 2007. - Vol. 29, №2. - P. 187–200.

16. Schnepf R. *U.S.-Canada wheat and corn trade dispute.* – Washington, DC: Congressional Research Service, 2007. - 19 p.

17. Ackerman K.Z., Dixit P.M. *An introduction to state trading in griculture.* - Washington, DC: Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture, 1999. - 39 p.

УДК 347.191.1(470)

TO THE QUESTION OF INEFFICIENCY OF LEGISLATIVE REGULATION OF NON-COMMERCIAL ORGANIZATIONS

Klimkin Sergey Ivanovich

*Chief researcher of Institute of Legislation and Legal Information
of the Republic of Kazakhstan, Narxoz University professor,
candidate of juridical sciences,
Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: sergklimkin@mail.ru*

Kazbayeva Assel Gabidenovna¹

*Deputy director of the Institute of Legislation
and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
candidate of juridical sciences,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz*

Abstract. *In accordance with the first part of Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On non-commercial organizations” dated January 16, 2001 No. 142, the subject of regulation of the Law are relations arising in connection with the creation, activities, reorganization and liquidation of non-commercial organizations.*

Aspects of the legal status, establishment, activities, reorganization and liquidation of political parties, trade unions, certain types of institutions, public associations, consumer cooperatives, religious associations, the National chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan, other organizational and legal forms of non-commercial organizations are regulated by special laws. The Law consists of 43 articles combined into 6 chapters. It stands to mention that since the adoption of the Law, it has been amended and supplemented 45 times by the laws of the Republic of Kazakhstan.

Moreover, in 2021, the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, in pursuance of the Decree of the Head of State “On further measures of the Republic of Kazakhstan in the field of human rights” and in order to increase the effectiveness of interaction with non-governmental organizations, began to develop a regulatory policy advisory document to the draft Law of the Republic of Kazakhstan “On non-commercial organizations”. At the same time, this draft law is planned to be developed in a new edition through the absorption of the Law of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 1996 No. 3-I “On public associations”.

Given this circumstance, as well as the problems of interaction between the authorities and non-governmental organizations in the Republic of Kazakhstan, and in general the division of legal entities, we believe that the information presented for your review will be timely and appropriate. The article was prepared based on the analysis of the effectiveness of the Laws of the Republic of Kazakhstan “On non-commercial organizations” and “On public associations”.

Key words: *public monitoring of normative legal acts, analysis of the effectiveness of legislation, shortcomings of the law, legal entities, non-commercial organizations, non-governmental organizations, legal monitoring.*

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫ ЗАҢНАМАЛЫҚ РЕТТЕУДІҢ ТИІМСІЗДІГІ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕСІНЕ

Сергей Иванович Климкин

*Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық институтының
бас ғылыми қызметкері, «Нархоз университеті» КеАҚ профессоры,
заң ғылымдарының кандидаты,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: sergklimkin@mail.ru*

¹ Author for correspondence

Әсел Габиденқызы Қазбаева

Қазақстан Республикасы Заңнама және
құқықтық институты директорының орынбасары,
заң ғылымдарының кандидаты,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Аннотация. «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы № 142 Заңының 1-бабының бірінші бөлігіне сәйкес коммерциялық емес ұйымдардың құрылуына, қызметіне, қайта ұйымдастырылуына және таратылуына байланысты туындайтын қатынастар Заңның реттеу нысанасы болып табылады.

Саяси партиялардың, кәсіптік одақтардың, мекемелердің жекелеген түрлерінің, қоғамдық бірлестіктердің, тұтыну кооперативтерінің, діни бірлестіктердің, Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасының, коммерциялық емес ұйымдардың өзге де ұйымдық-құқықтық нысандарының құқықтық жағдайының, құрылуының, қызметінің, қайта ұйымдастырылуының және таратылуының ерекшеліктері арнайы заңдармен реттеледі. Осы Заң 6 тарауға біріктірілген 43 баптан тұрады. Заң қабылданған күннен бастап оған Қазақстан Республикасының заңдарымен 45 рет өзгерістер мен толықтырулар енгізілгенін.

Бұдан басқа, 2021 жылы Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Мемлекет басшысының «Қазақстан Республикасының Адам құқықтары саласындағы одан әрі шаралары туралы» Жарлығын орындау үшін және үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру мақсатында «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасына реттеушілік саясаттың консультативтік құжатын әзірлеуге кірісті. Сонымен қатар, бұл заң жобасын «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 31 мамырдағы № 3-І Заңын қосып алу арқылы жаңа редакцияда әзірлеу жоспарлануда.

Осындай мән-жайды, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы билік пен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимылының мәселелерін және тұтастай алғанда заңды тұлғалардың бөлінуін ескере отырып, сіздің көз алдыңызға ұсынылған мәселе уақтылы әрі орынды болады деп пайымдаймыз. Мақала Қазақстан Республикасының «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» және «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңдарының тиімділігін талдау нәтижелері бойынша дайындалды.

Түйін сөздер: нормативтік құқықтық актілердің қоғамдық мониторингі, заңнаманың тиімділігін талдау, заңның кемшіліктері, заңды тұлғалар, коммерциялық емес ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, құқықтық мониторинг.

К ВОПРОСУ О НЕЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИИ

Климкин Сергей Иванович

г.н.с. Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, профессор НАО «Университет Нархоз»,
кандидат юридических наук,
г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: sergklimkin@mail.ru

Казбаева Асель Габиденовна

Заместитель директора Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан,
кандидат юридических наук, г. Нұр-Сұлтан,
Республика Казахстан, e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Аннотация. В соответствии с частью первой статьи 1 Закона Республики Казахстан «О некоммерческих организациях» от 16 января 2001 года № 142 предметом регулирования Закона являются отношения, возникающие в связи с созданием, деятельностью, реоргани-

защитой и ликвидацией некоммерческих организаций.

Особенности правового положения, создания, деятельности, реорганизации и ликвидации политических партий, профессиональных союзов, отдельных видов учреждений, общественных объединений, потребительских кооперативов, религиозных объединений, Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан, иных организационно-правовых форм некоммерческих организаций регулируются специальными законами. Настоящий закон состоит из 43 статей, объединенных в 6 глав. Стоит отметить, что со дня принятия Закона в него - законами Республики Казахстан вносились 45 раз изменения и дополнения.

Более того, в 2021 году Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан во исполнение Указа Главы государства

«О дальнейших мерах Республики Казахстан в области прав человека» и в целях повышения эффективности взаимодействия с неправительственными организациями приступило к разработке Консультативного документа регуляторной политики к проекту Закона Республики Казахстан «О некоммерческих организациях». Вместе с тем, этот законопроект планируется разработать в новой редакции посредством поглощения Закона Республики Казахстан от 31 мая 1996 г. № 3-І «Об общественных объединениях».

Учитывая такое обстоятельство, а также проблемы взаимодействия власти и неправительственных организаций в Республике Казахстан, да и в целом делению юридических лиц полагаем, что представленная на ваше обозрение будет своевременной и уместной. Статья подготовлена по результатам анализа эффективности Законов Республики Казахстан «О некоммерческих организациях» и «Об общественных объединениях».

Ключевые слова: общественный мониторинг нормативных правовых актов, анализ эффективности законодательства, недостатки закона, юридические лица, некоммерческие организации, неправительственные организации, правовой мониторинг.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_195

Introduction

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan “On non-commercial organizations”, the subjects of regulated public relations are: institution, public association, fund, consumer cooperative, religious association, non-commercial joint-stock company, autonomous educational organizations, autonomous cluster fund, notary chambers, bar associations, law firms, National Chamber of Entrepreneurs, The Chamber of forensic experts of the Republic of Kazakhstan, the Republican chamber of private enforcers, the Arbitration chamber of Kazakhstan, professional audit organizations, cooperatives of apartment owners, associations of property owners of multi-apartment residential buildings, other non-commercial organizations, an association of individual entrepreneurs and (or) legal entities in the form of an association (union), bodies of state registration of legal entities, licensors, founders (participants) of a non-commercial organization, management bodies of a non-commercial organization and other self-regulatory organizations, interested parties, creditors, staff members of a non-commercial organization, state bodies, authorized body in the field of statistics, state

revenue authorities, foreign states, international and foreign organizations, foreigners and stateless persons, authorized body in the field of interaction with non-governmental organizations, court, prosecution authorities.

Before proceeding to the results of the analysis and answering the question about the effectiveness of the legislative regulation of non-commercial organizations, we note that the Law adopted 21 years ago caused heated discussion, and sometimes resentment among civil scientists. Of course, the very concept of the draft law on non-commercial organizations can not be found in open sources, but the statements of scientists regarding this draft law are enough to draw such conclusions. In particular, doctors of sciences, professors Suleimenov M.K. and Basin Y.G. gave a negative opinion on the draft law, since it basically repeated the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, and often there was a textual discrepancy between the rules of this Code and the draft law, creating unnecessary disagreements in regulating the activities of non-commercial organizations [1].

As professor Klimkin S.I. notes, from the point of view of legal technique, duplication of the norms of the Civil Code and the relevant

legislative act regulating non-commercial legal entities is unacceptable. In such a situation, the Civil Code simply loses its significance, since it literally becomes unnecessary for law enforcement practice [2]. Therefore, the issue of developing and adopting such a law already at that time produced indignation and questions about its expediency and effectiveness in law enforcement practice.

Moreover, on September 02, 2019, the Head of State Tokayev K-Zh.K in his Address to the people of Kazakhstan drew attention to the need to support and strengthen civil society, to involve it in the discussion of the most pressing national problems in order to solve them. Public dialogue, openness, prompt response to the needs of people are defined by him as the main priorities in the activities of state bodies. By that, the President of the country points out the need to increase the authority of non-governmental organizations in order to form an active civil society. In this regard, the Concept for the development of civil society until 2025 should be developed and adopted in the near future [3]. On August 27, 2020, this Concept was approved by the Decree of the President of the Republic.

We add that the instruction arose due to difficulties in implementing the analyzed Law in terms of the lack of mechanisms for the development of such forms of non-commercial organizations and the ensuing legislative restrictions on them as a result of discussions of the VIII Civil Forum of Kazakhstan [4]. Thus, non-governmental organizations should become a driver for promoting high standards of quality of life. The five social initiatives he announced should be implemented in close cooperation with non-governmental organizations [5].

In view of the foregoing, it can be stated that the issues raised by the authorized body on improving the scope of legal regulation of non-commercial organizations and resolving issues related to non-governmental organizations are timely and consistent with the strategic goals of the country.

The methodological basis of a scientific article is the method of systematic study of an object in its interrelations, dynamics of development, as well as such general scientific methods as the method of abstraction, the method of analysis and synthesis. Also, such private-scientific methods were used as:

comparative-legal, technical-legal methods and formal-legal analysis. To complete the study of the problems, it was necessary to turn to the interpretation of the rules of law, as well as to the collection and processing of factual data of law enforcement practice.

Discussion

According to subparagraph 3) of paragraph 17 of the Rules for conducting legal monitoring², there is a requirement to use the results of the analysis of the effectiveness of legislation (analysis of regulatory legal acts). Thus, in 2020 and 2022, the Institute conducted an analysis of the Laws of the Republic of Kazakhstan “On non-commercial organizations” and “On public associations”. Furthermore, on September 24, 2021, they took part in a round table on the topic: “Conceptual issues of legal regulation of non-commercial organizations”, as a result of which the authorized state body focuses on the development of a law on non-commercial organizations in a new edition.

Moreover, in the Concept of legal policy until 2030, albeit briefly, but attention is drawn to the need to improve the legislation on non-commercial legal entities, we consider it necessary to disclose in this article the following questions:

1. on the division of legal entities into commercial and non-commercial;
2. on organizational and legal forms of non-commercial legal entities;
3. about the definition of “non-commercial organization” and “non-governmental organization”.

General considerations

We began to deal with the issue of dividing legal entities into commercial and non-commercial back in 1998, when the first publication directly on this topic was published [6]. In the future, the study of the issue was continued [7].

As a result of our research, we came to the conclusion that none of the two features that Article 34 of the Civil Code lays down as the basis for such a division is absolute. Thus, on the one hand, non-commercial legal entities do not have income extraction as the main goal of their activities, on the other hand, they can engage in entrepreneurial activities, since this corresponds to their statutory goals. That is, the extraction of income is an inherent characteristic

² Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 29, 2016 No. 486 “On approval of the Rules for conducting legal monitoring” // Internet source <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000486/history>

of both types of legal entities.

Next. On the one hand, non-commercial organizations do not distribute the net income received among the participants, on the other hand, governmental enterprises do not distribute it either. He is taken from them. Therefore, this principle is peculiar not only to one type of legal entities.

Continuing this topic, we note that, in our opinion, the formulation of the question of the distribution or non-distribution of net income as a sign of this or that type of legal entity is frustrated. Let's illustrate this question on the example of a paid non-governmental educational (medical, cultural, sports, etc. social) institution. Formally, in order for this legal entity to be registered in the form of an institution, it must have two of the indicated features, that is, it must not have the goal of extracting income from its activities and not be able to distribute the net income received among the participants. As we have already pointed above, the first sign knows an exception: entrepreneurial activity for non-commercial organizations is allowed if this corresponds to its statutory goals. Therefore, such an institution has the right to extract income from its activities, directing it later to improve the quality of services provided. The second sign is more difficult, but this problem also has a solution. In simple terms, net income is the income remaining at the disposal of a legal entity after deducting costs and settlements with the budget and other funds. It is clear that its size is the smaller, the greater the cost of providing. Under current legislation, salary without any restrictions is included in the costs. Therefore, by increasing salary, the amount of income of a legal entity can be practically reduced to zero. In this way, when deciding to increase salary, the founders at the same time solve the problem using the net income of this institution: there is no need for its distribution; it simply does not exist, since it, without even becoming "income" from the point of view of tax legislation, is directed to consumption.

And one more confirmation of this thesis. All income received from the provision of paid services can be used to improve this process (purchase of literature, equipment and technology, real estate, etc.), and not be distributed among the participants. And such use of income increases the value of this institution, and, accordingly, the value of the shares of its founders. Thus, the commercial orientation of the actions of the founders when creating a non-state institution can also be shown in obtaining the final result, that is, in the distribution of

property left after the liquidation of this legal entity.

In this regard, there is reason to generally critically estimate the categorical division of legal entities into commercial and non-commercial.

However, the positive aspects of such a division are obvious. Thus, with the establishment of an exclusive list of organizational and legal forms of commercial legal entities, a known order has been cleaned up in this matter. Anyone who remembers the situation in the early 1990s will agree with us. Another thing is that the quality side of the regulation of their legal status leaves much to be desired.

But the situation with the organizational and legal forms of non-commercial organizations is different. In particular, the first part of paragraph 3 of Article 34 of the Civil Code defines six forms of non-commercial legal entities in the most general terms, and also names a joint-stock company.

However, this contains a clause "and other forms provided for by legislative acts".

In this way, the list of organizational and legal forms of non-commercial legal entities is not closed by the Civil Code, although it is limited by other legislative acts. In other words, it is "half-open".

It is noteworthy that the special Law "On non-commercial organizations", naming fourteen other organizational and legal forms at the moment, contains the clause "and other commercial organizations".

As for the quantitative ratio of various organizational and legal forms of non-commercial organizations, here in April 25, 2022, the picture is as follows.

Of the 56,347 registered non-commercial organizations, there are (in descending order):

- government institutions – 34,99%,
- public associations – 20,37%,
- funds – 12,42%
- consumer cooperatives – 7,49%
- institutions – 5,5%
- cooperative of apartment owners – 4,09%,
- associations of legal entities (associations) – 2,75%
- religious institutions – 1,7%
- housing construction cooperative – 1,07%,
- joint-stock companies – 1,02%,
- other organizations – 8,49%.

At the same time, the BIN National Registry, unfortunately, does not contain a split of the last (extreme) position.

It is obvious, that "other" should be understood as mass non-commercial organizations (for

example, notary chambers, bar associations, lawyer offices, professional audit organizations) and “piece” (for example, the National chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan, “Nazarbayev University”, “Nazarbayev Fund”, Arbitration chamber of Kazakhstan, Republican Collegium of legal advisers, etc.). In relation to some of them, independent laws have even been adopted, which we call “laws of one person” [8].

At various times, we have made attempts to count the number of organizational and legal forms of non-commercial organizations, and at the beginning of this year it reached twenty-three [9]. But at the same time, they always made a cautious reservation “no less than”.

The explanation for this is simple: often an independent organizational and legal form is invented for a specific situation with a specific subject. Whether this is justified and expedient is another question. But this is allowed by the Civil Code, so it is legal.

For the sake of objectivity, we note that in the case of the National chamber of entrepreneurs, an incident occurred when, by the decision of its Presidium of October 8, 2013 (Protocol No.2), the Model Charter of the Chamber of entrepreneurs of the region (city of republican significance, capital) was approved.

In accordance with paragraphs 2.1 - 2.4 of the Model Charter, the Regional chamber is created in a different organizational and legal form of a non-commercial organization, the specifics of the legal status of which are regulated by the Law “On the National chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan” and other legislative acts of the Republic of Kazakhstan. The regional chamber is a legal entity, owns separate property, is liable with this property for its obligations, can acquire and exercise property and personal non-property rights and obligations on its own behalf, be a plaintiff and defendant in court. The regional chamber has an independent balance sheet, settlement and other accounts in national and foreign currencies in banks, an emblem registered in the prescribed manner, a flag, a seal, a stamp and letterheads indicating its name in the state and russian languages, as well as in the state and english languages. The single founder of the Regional Chamber is the National chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan “Atameken” (hereinafter the National Chamber). Decisions related to the competence of the Single Founder of the Regional Chamber are taken by the National Chamber alone and are drawn up in writing.

But at the same time, the legal status (organizational and legal form) of the regional chamber is not defined by the Law on the National chamber of entrepreneurs. We believe, therefore, the Presidium of the National chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan introduced a new organizational and legal form into the system of non-commercial organizations - “The Chamber of entrepreneurs of the region (city of republican significance, capital)”, which violated the requirement of the first part of paragraph 3 of Article 34 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) and paragraph 3 of Article 17 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On non-commercial organizations” on the possibility of creating non-commercial legal entities in other organizational and legal forms provided only at the level of legislative acts.

There is a confusion between the definition of “non-commercial organization” and “non-governmental organization”.

And if the term “non-commercial organization” has a very clear legal design, then “non-governmental organization” is interpreted, for example, in the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 12, 2005 “About the state social order, grants and awards for non-governmental organizations in the Republic of Kazakhstan” as a non-commercial organization (with the exception of political parties, trade unions and religious associations), created by citizens and (or) non-governmental legal entities on a voluntary basis to achieve their common goals in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. Based on this, it follows that such a definition does not carry a semantic and effective load.

The specified Law, as well as the Rules for providing information about their activities by non-governmental organizations and the formation of a database about them, approved by order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan dated February 19, 2016 No. 51, contain an indication of the areas of activity of non-governmental organizations:

- education and science,
- information,
- physical culture and sport,
- protecting the health of citizens, promoting a healthy lifestyle,
- environmental protection,
- support for youth policy and children's initiatives,
- assistance in solving family-demographic and gender issues,
- support for socially vulnerable segments of

the population,

- assistance to orphans, children from single-parent and large families,
- assistance in ensuring employment of the population,
- protection of the rights, legitimate interests of citizens and organizations,
- development of culture and art,
- protection of historical and cultural heritage,
- strengthening public harmony and national unity,
- assistance to probation services in providing social and legal assistance to persons registered with them,
- conducting public monitoring of the quality of public services,
- promoting the development of civil society, including increasing the efficiency of non-governmental organizations,
- assistance to a person (family) in a difficult life situation,
- other socially significant areas that do not contradict the legislation of the Republic of Kazakhstan.

As we can see, the legal fields in which non-commercial organizations operate, on the one hand, and non-governmental organizations, on the other, are different. Therefore, a specific non-commercial organization created in a certain organizational and legal form, pursuing certain goals and carrying out certain types of activities may correspond to the characteristics of a non-governmental organization. Or maybe not match.

Considering the above, it should be concluded that their possible identification is erroneous, as it often happens in practice, and, for example, took place at the SILLI Inc. organized by the Representative Office of the American Bar Association round table on the topic “Conceptual issues of legal regulation of non-commercial organizations” on September 24, 2021, where thoughts were voiced on the abolition of the Law on non-commercial organizations and the adoption of its replacement Law on public organizations.

It is notable that even the Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674, states that “the role of non-commercial organizations in the life of society can hardly be overestimated. In the course of their activities, such organizations participate in the resolution of social issues”.

Thus, there is an obvious emphasis on the

goals of the activities of non-commercial organizations.

This is the most cursory overview of the current state of non-commercial regulation. Within each of the forms, including non-commercial joint-stock companies, there are issues that need to be considered.

But this is a topic for separate publications.

Conclusion

Based on the results of the analysis, it follows that due to the absence of its goal and its (goal) intended result in the Law, it is not possible to determine the degree of effectiveness of the Law, since for this it is necessary to compare the actual result of the Law with the expected result of its goal. We believe that this circumstance caused the Law to duplicate the provisions of the Civil Code and other laws in an excessively large number, and also contains an excessively large number of blanket norms. In this regard, the Law does not have its own base, since it is not the primary source of law, most of its norms are devoid of legal and semantic meaning.

In ad entrepreneurs tion, the Law is marked as unstable, as it has an increase in the growth of the coefficient of instability of the Law by almost two and a half times. The largest number of laws that introduced amendments and additions to the Law were adopted in 2011, 2015 and 2018 (5-6 laws each year). At the same time, the period of stability of the Law in the minimum value is not even 1 day, since the Law was amended on the same day (December 28, 2011) by two laws.

The lack of a logical classification of public associations and non-governmental organizations affects the income of a non-commercial organization, regardless of whether they are received free of charge, from entrepreneurial activity, or, on other grounds provided for by legislative acts, should be directed to the implementation of statutory goals.

From this it follows that the need for legislative consolidation of criteria for the compliance of entrepreneurial activities of non-commercial organizations with its statutory goals, the absence of which creates in practice the possibility of carrying out full-fledged entrepreneurial activities that do not provide for a publicly beneficial goal as the main one, in the organizational and legal form of a non-commercial organization. It is also appropriate to fix the assessment of the contributions of the founders of non-commercial organizations, since they distribute incomes among

themselves. Therefore, we can conclude that, other shortcomings of the Law that do not in general, the Law showed the inefficiency of contribute to its effectiveness. its implementation, while the analysis revealed

REFERENCES

1. Сулейменов М.К. Юридические лица в Республике Казахстан // [https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana](https://docviewer.yandex.kz/view/0/?page=1&*=U33XaPPUwTQb4kN%2BeoiVULhSha57InVybCI6Imh0dHBzOi8vemFrdXBraS5nb3YucnUvMjIzL3B1cmNoYXNlL3B1YmxpYy9kb3dubG9hZC9kb3dubG9hZC5odG1sP2lkPTEzNDEyMjA5IiwidG10bGUiOiJkb3dubG9hZC5odG1sP2lkPTEzNDEyMjA5Iiwibm9pZnJhbWUiOnRydWUsInVpZCI6IjAiLCJ0cyI6MTU5MjEzODI0NjMyMCwieXUiOiIzMTIxNzg5NjcxNTg3MDE3MTA0Iiwic2VycFBhcmFteyI6Imxhbmc9cnUmdG09MTU5MjEzODE5MyZ0bGQ9a3ombmFtZT1kb3dubG9hZC5odG1sJTNGaWQIM0QxMzQxMjIwOSZ0ZXh0PSVEMSU4MSVE MSU4MyVEMCVVCQvVEMCVCSNVEMCVCO SVEMCVCCyVEMCVCSNVEMCVCRCEMVCV CRSVEMCVCMisIRDAIQkUIRDEIODAIRDAIQjMIRDAIQjAIRDAIQkQIRDAIQjgIRDAIQjclRD AIQjAIRDEIODYIRDAIQjgIRDAIQkUIRDAIQkQIRDAIQkQIRDEIOEIIRDAIQjUrJUQwJUJGJ UQxJTgwJUQwJUJwJUQwJUJyJUQwJUJFJUQwJUJyJUQxJTThCJUQwJUJIKyVEMSU4NCV EMCVCRSVEMSU4MCVEMCVCCyVEMSU4QiZ1cmw9aHR0cHMIM0EvL3pha3Vwa2kuZ292 LnJlLzIyMy9wdXJjaGFzZS9wdWJsaWMvZG93bmxyYWQvZG93bmxyYWQuaHRtbCUzRmlkJT NEMTM0MTIyMDkmbHI9MTYzJm1pbWU9cnRmJmwxMG49cnUmc2lnbjlkZDA2YjZiOWQxZj A4MDkxYTAwNDNhZGFzZTU0ZjBlZiZrZXlubz0wIn0%3D&lang=ru, accessed 15.04.2022
2. Климкин С.И. Гражданское законодательство Республики Казахстан: современное состояние и перспективы развития // №2 (2) 2006 г. Вестник Института законодательства Республики Казахстан, С. 63-73
3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 02.09.2019г. // <a href=), accessed 11.04.2022
4. Участие в VIII Гражданском Форуме Казахстана от 28 ноября 2018 года // https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/uchastie-v-viii-grazhdanskom-forume-kazahstana and https://www.almau.edu.kz/news/v_astane_proshyol_viii_grazhdanskii_forum-12288, accessed 20.04.2022
5. Кобыров Б. «Назарбаев поручил правительству разработать концепцию развития гражданского общества до 2025 года» 28.11.2018г. // <https://zonakz.net/2018/11/28/nazarbaev-poruchil-pravitelstvu-razrabotat-koncepciyu-razvitiya-grazhdanskogo-obshhestva-do-2025-goda/>, accessed 15.04.2022
6. Климкин С.И. О делении юридических лиц на коммерческие и некоммерческие / В кн. Гражданское законодательство Республики Казахстан – толкование и комментирование. Выпуск 5 / Под общ. ред. А.Г. Диденко. – Алматы: Баспа, 1998. С. 76-83.
7. Диденко А.Г., Басин Ю.Г., Иоффе О.С. и др. Гражданское право: Учебное пособие. – Алматы: Изд-во КазГЮУ, 1999; https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015505, accessed 13.04.2022
8. Климкин С.И. Закон одного лица в теории права и гражданском законодательстве Республики Казахстан / Актуальные проблемы частного права. Академику М.К. Сулейменову Liber amicorum / Научные труды НИИ частного права Каспийского университета. Выпуск 1. – Алматы: Казахстанский Международный Арбитраж, 2021. – 400 с.
9. Климкин С.И. Правовое заключение о статусе и участии в выборах наблюдателей от общественных объединений и иных некоммерческих организаций / [Zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36709240), 8 декабря 2020 г. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36709240, accessed 17.04.2022

REFERENCES

1. Suleymenov M.K. Yuridicheskiye litsa v Respublike Kazakhstan // [ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РК № 2 \(69\)–2022](https://docviewer.yandex.kz/view/0/?page=1&*=U33XaPPUwTQb4kN%2BeoiVULhSha57InVybCI6Imh0dHBzOi8vemFrdXBraS5nb3YucnUvMjIzL3B1cmNoYXNlL3B1YmxpYy9kb3dubG9hZC9kb3dubG9hZC5odG1sP2lkPTEzNDEyMjA5IiwidG10bGUiOiJkb3dubG9hZC5odG1sP2lkPTEzNDEyMjA5Iiwibm9pZnJhbWUiOnRydWUsInVpZCI6IjAiLCJ0cyI6MTU5MjEzODI0NjMyMCwieXUiOiIzMTIxNzg5NjcxNTg3MDE3MTA0Iiwic2VycFBhcmFteyI6Imxhbmc9cnUmdG09MTU5MjEzODE5MyZ0bGQ9a3ombmFtZT1kb3dubG9hZC5odG1sJTNGaWQIM0QxMzQxMjIwOSZ0ZXh0PSVEMSU4MSVE MSU4MyVEMCVVCQvVEMCVCSNVEMCVCO SVEMCVCCyVEMCVCSNVEMCVCRCEMVCV CRSVEMCVCMisIRDAIQkUIRDEIODAIRDAIQjMIRDAIQjAIRDAIQkQIRDAIQjgIRDAIQjclRD AIQjAIRDEIODYIRDAIQjgIRDAIQkUIRDAIQkQIRDAIQkQIRDEIOEIIRDAIQjUrJUQwJUJGJ UQxJTgwJUQwJUJwJUQwJUJyJUQwJUJFJUQwJUJyJUQxJTThCJUQwJUJIKyVEMSU4NCV EMCVCRSVEMSU4MCVEMCVCCyVEMSU4QiZ1cmw9aHR0cHMIM0EvL3pha3Vwa2kuZ292 LnJlLzIyMy9wdXJjaGFzZS9wdWJsaWMvZG93bmxyYWQvZG93bmxyYWQuaHRtbCUzRmlkJT NEMTM0MTIyMDkmbHI9MTYzJm1pbWU9cnRmJmwxMG49cnUmc2lnbjlkZDA2YjZiOWQxZj A4MDkxYTAwNDNhZGFzZTU0ZjBlZiZrZXlubz0wIn0%3D&lang=ru, accessed 15.04.2022

</div>
<div data-bbox=)

kxNTg3MDE3MTA0Iiwic2VycFBhcmFtcyI6Imxhbmc9cnUmdG09MTU5MjEzODE5MyZ0bGQ9a3ombmFtZT1kb3dubG9hZC5odG1sJTNGaWQIM0QxMzQxMjIwOSZ0ZXh0PSVEMSU4MSVE MSU4MyVEMCVVCQiVEMCVVNSVEMCVVCOSVEMCVVCQyVEMCVVNSVEMCVVCRCVEMCV CRSVEMCVCMisIRDAlQkUIRDEIODAIRDAIQjMIRDAlQjAIRDAIQkQIRDAIQjglRDAIQjclRD AlQjAIRDEIODYIRDAIQjglRDAIQkUIRDAIQkQIRDAIQkQIRDEIOEIIRDAIQjUrJUQwJUJGJ UQxJTgwJUQwJUJwJUQwJUJyJUQwJUJFJUQwJUJyJUQxJThCJUQwJUJKyVEMSU4NCV EMCVCRSVEMSU4MCVEMCVVCQyVEMSU4QiZ1cmw9aHR0cHMIM0EvL3pha3Vwa2kuZ292 LnJlLzIyMy9wdXJjaGFzZS9wdWJsaWMvZG93bmxvYWQvZG93bmxvYWQvHRtbCUzRmlkJT NEMTM0MTIyMDkmbHI9MTYzJm1pbWU9cnRmJmwxMG49cnUmc2lnbjlkZDA2YjZiOWQxZj A4MDkxYTAwNDNhZGFzZTU0ZjBlZiZrZXlubz0wIn0%3D&lang=ru

2. Klimkin S.I. *Grazhdanskoye zakonodatel'stvo Respubliki Kazakhstan: sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya* // №2 (2) 2006 g. *Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazakhstan*, S. 63-73

3. *Poslaniye Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazakhstana ot 02.09.2019g.* // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokayeva-narodu-kazahstana

4. *Uchastiye v VIII Grazhdanskom Forume Kazakhstana ot 28 noyabrya 2018 goda* // https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/uchastie-v-viii-grazhdanskom-forume-kazahstana i https://www.almau.edu.kz/news/v_astane_proshyol_viii_grazhdanskii_forum-12288

5. Konyrov B. «Nazarbayev poruchil pravitel'stvu razrabotat' kontseptsiyu razvitiya grazhdanskogo obshchestva do 2025 goda» 28.11.2018g. // <https://zonakz.net/2018/11/28/nazarbaev-poruchil-pravitel'stvu-razrabotat-koncepciyu-razvitiya-grazhdanskogo-obshchestva-do-2025-goda/>

6. Klimkin S.I. *O delenii yuridicheskikh lits na kommercheskiye i nekommercheskiye* / V kn. *Grazhdanskoye zakonodatel'stvo Respubliki Kazakhstan – tolkovaniye i kommentirovaniye. Vypusk 5 / Pod obshch. red. A.G. Didenko.* – Almaty: Baspa, 1998. S. 76-83.

7. Didenko A.G., Basin YU.G., Ioffe O.S. i dr. *Grazhdanskoye pravo: Uchebnoye posobiye.* – Almaty: Izd-vo KazGYUU, 1999; https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015505

8. Klimkin S.I. *Zakon odnogo litsa v teorii prava i grazhdanskom zakonodatel'stve Respubliki Kazakhstan / Aktual'nyye problemy chastnogo prava. Akademiku M.K. Suleymenovu Liber amicorum / Nauchnyye trudy NII chastnogo prava Kaspiyskogo universiteta. Vypusk 1.* – Almaty: Kazakhstanskiy Mezhdunarodnyy Arbitrazh, 2021. – 400 s.

9. Klimkin S.I. *Pravovoye zaklyucheniye o statuse i uchastii v vyborakh nablyudateley ot obshchestvennykh ob'yedineniy i inyykh nekommercheskikh organizatsiy* / *Zakon.kz*, 8 dekabrya 2020 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36709240

**«КӘСІПТІК ОДАҚТАР ТУРАЛЫ»
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢЫНЫҢ АҚАУЛАРЫ
ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ**

(кәсіподақтар саласындағы заңнаманы талдау нәтижелері)

Айгүл Өміржанқызы Қалиева

*Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты заңнама тиімділігін талдау бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі;
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kalieva.a@zqai.kz*

Аннотация. Қазақстандағы кәсіптік одақтардың құқықтық жағдайы бірқатар нормативтік құқықтық актілермен, атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен және «Қоғамдық бірлестіктер туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» және т. б. Қазақстан Республикасының Заңдарымен белгіленген.

Қазақстанда кәсіптік одақтар қызметінің негізі 2014 жылы қабылданған «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Заңы болып табылады, ол кәсіптік одақтардың өкілдігін кеңейту және олардың әлеуметтік әріптестіктің барлық деңгейлеріндегі әлеуметтік диалогқа қатысуы үшін құқықтық негіз жасады.

Мақала «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, оны қолдану практикасын талдауға арналған және кәсіподақтар саласындағы заңнаманы жетілдірудің проблемалық мәселелерін анықтауға және оларды шешу жөнінде ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеуге бағытталған. Бұл ретте құқық қолдану практикасының тиімділігіне ерекше назар аударылады.

Заңнаманы талдау заң шығару жұмысының негізгі бағыттарын неғұрлым егжей-тегжейлі жоспарлауға, заңнама нормаларымен регламенттелуі тиіс қоғамдық қатынастардың салаларын белгілеуге, қолданыстағы заңнамаға түзетулер енгізу және жаңа актілер қабылдау қажеттілігін негіздеуге, оларды мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарымен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты зерттеу авторы «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына баптар бойынша талдау жүргізді, оны қолданудың жүйелілігі мен әлеуметтік маңыздылығын зерттеді, сыбайлас жемқорлық құқық нормаларын анықтады, оларды іске асырудың тиімділігіне бағалау жүргізді, кәсіподақтар саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Осылайша, осы зерттеудің өзектілігі кәсіподақтар саласындағы заңнаманың тиімділігін, оның жүйелілігі мен келісімділігін одан әрі арттырудың объективті қажеттіліктеріне байланысты күшейтіледі.

Зерттеу нәтижелері кәсіподақтарды құқықтық реттеу саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру кезінде пайдаланылуы және заң шығару қызметінде ескерілуі мүмкін.

Түйін сөздер: заң нормаларын талдау; заңнаманың тиімділігі; заңның кемшіліктері; кәсіптік одақтар; заңнаманы, кәсіподақтардың құқықтары, кәсіподақтар функциялары, заңнаманы жетілдіру бойынша ұсынымдар.

К ВОПРОСУ О ДЕФЕКТАХ ЗАКОНА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОЮЗАХ»

(результаты анализа законодательства в сфере профсоюзов)

Калиева Айгуль Умиржановна

*Ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: kalieva.a@zqai.kz*

Аннотация. Правовое положение профессиональных союзов в Казахстане определено рядом нормативных правовых актов, в частности, Конституцией Республики Казахстан, Гражданским кодексом Республики Казахстан и Законами Республики Казахстан «Об общественных объединениях», «О некоммерческих организациях» и др.

Основой деятельности профессиональных союзов в Казахстане является принятый в 2014 году новый Закон Республики Казахстан «О профессиональных союзах», который создал правовую основу для расширения представительства профессиональных союзов и их участия в социальном диалоге на всех уровнях социального партнерства.

Статья посвящена анализу Закона Республики Казахстан «О профессиональных союзах», практики его применения и нацелена на выявление проблемных вопросов совершенствования законодательства в сфере профсоюзов и выработку научно обоснованных рекомендаций по их разрешению. При этом особое внимание уделяется эффективности правоприменительной практики.

Анализ законодательства позволяет более детально планировать основные направления законотворческой работы, обозначить сферы общественных отношений, которые должны быть регламентированы нормами законодательства, обосновать необходимость внесения поправок в действующее законодательство и принятия новых актов, соотнести их с основными направлениями правовой политики государства.

В этой связи автором исследования проведен постатейный анализ Закона Республики Казахстан «О профессиональных союзах», исследована его системность и социальная значимость применения, выявлены коррупциогенные нормы права, проведена оценка эффективности их реализации, выработаны предложения по совершенствованию законодательства в сфере профсоюзов.

Таким образом, актуальность настоящего исследования усиливается в связи с объективными потребностями дальнейшего повышения эффективности законодательства в сфере профсоюзов, его системности и согласованности.

Результаты исследования могут быть использованы при формировании государственной политики в области правового регулирования профсоюзов и учтены в законотворческой деятельности.

Ключевые слова: анализ норм закона; эффективность законодательства; недостатки закона; профессиональные союзы; права профсоюзов, функции профсоюзов, рекомендации по совершенствованию законодательства.

ON THE ISSUE OF DEFECTS IN THE LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN “ON TRADE UNIONS”

(results of the analysis of legislation in the field of trade unions)

Kaliyeva Aigul Umirzhanovna

*Leading Researcher of the Department of Analysis
of the effectiveness of Legislation of the Institute
of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law,
Nursultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: kalieva.a@zqai.kz*

Abstract. *The legal status of trade unions in Kazakhstan is determined by a number of regulatory legal acts, in particular, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and the Laws of the Republic of Kazakhstan “On Public Associations”, “On non-profit organizations”, etc.*

The basis of the activity of trade unions in Kazakhstan is the new Law of the Republic of Kazakhstan “On Trade Unions” adopted in 2014, which created a legal basis for expanding the representation of trade unions and their participation in social dialogue at all levels of social partnership.

The article is devoted to the analysis of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Trade Unions”, the practice of its application and is aimed at identifying problematic issues of improving legislation in the field of trade unions and developing scientifically sound recommendations for their resolution. At the same time, special attention is paid to the effectiveness of law enforcement practice.

The analysis of legislation makes it possible to plan in more detail the main directions of legislative work, to identify areas of public relations that should be regulated by the norms of legislation, to justify the need to amend the current legislation and adopt new acts, to correlate them with the main directions of the state’s legal policy.

In this regard, the author of the study conducted an article-by-article analysis of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Trade Unions”, investigated its systemic and social significance of application, identified corruption-related legal norms, assessed the effectiveness of their implementation, developed proposals to improve legislation in the field of trade unions.

Thus, the relevance of this study is enhanced due to the objective needs of further improving the effectiveness of legislation in the field of trade unions, its consistency and consistency.

The results of the study can be used in the formation of state policy in the field of legal regulation of trade unions and taken into account in legislative activity.

Keywords: *analysis of the norms of the law; effectiveness of legislation; shortcomings of the law; trade unions; trade union rights, functions of trade union, recommendations for improving legislation*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_204

Кіріспе

Азаматтық қоғамды адамгершілік, әлеуметтік-экономикалық, отбасылық қатынастар мен институттар жиынтығы ретінде анықтауға болады, олардың көмегімен жеке адамдар мен топтардың мүдделері қанағаттандырылады, өз қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру үшін бірлестіктерді, қауымдастықтарды, одақтарды еркін және ерікті түрде құрады. Әртүрлі әлеуметтік топтар мен индивидтердің қажеттіліктері

мен мүдделері Саяси партиялар мен қозғалыстар, жергілікті қоғамдастықтар, кәсіптік одақтар, діни бірлестіктер, шығармашылық, қоғамдық және ғылыми одақтар мен бірлестіктер, бизнес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ қоғам үшін қызметтердің кең спектрін іске асыратын қоғамдық бірлестіктер мен үкіметтік емес ұйымдар сияқты азаматтық қоғам институттары арқылы жүзеге асырылады¹.

Қазіргі қазақстандық қоғам жағдайын-

¹ Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 27 тамыздағы № 390 Жарлығы «Қазақстан Республи-

дағы кәсіби ұйымдар әртүрлі, қарама-қайшы мүдделер мен қоғамдық бағдарларды көрсететін ірі қоғамдық бірлестіктер болып табылады. Осы сипаттаманың арқасында кәсіптік одақтар саяси процестегі өзгерістерге барынша жіті ден қоюға қабілетті өзіндік қоғамдық құралға айналды².

Қазақстан Республикасы азаматтарының Қазақстанда бірлесу бостандығына өз құқығын іске асыруы нәтижесінде туындайтын мәселелерді реттеу мақсатында 2014 жылы «Кәсіптік одақтар туралы» Заң қабылданды, ол республикада кәсіптік одақтарды (бұдан әрі - кәсіподақ) құру, олардың қызметі, қайта ұйымдастырылуы мен таратылу тәртібін айқындады.

Тұтастай алғанда жүйенің де, атап айтқанда кәсіподақтардың алдында тұрған міндеттерді шешу үшін кәсіподақтар басқа қоғамдық ұйымдардың функцияларынан ерекшеленетін өздерінің нақты функцияларын пайдаланды. Алайда, еңбек құқығы ғылымының өкілдері кәсіподақтар функцияларының жіктелуі мен санына, сондай-ақ қорғаныс функциясын жеке тәуелсіз функцияға бөлу қажеттілігіне қатысты бірыңғай пікірге келе алмады, өйткені олардың пікірінше, кәсіподақтар, ең алдымен, азаматтардың әлеуметтік және еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін құрылды. Ғылыми әдебиеттерде «міндеттер» және «функциялар» терминдерін қолдануда бірыңғай тәсіл жоқ екенін ескере отырып, «функция» термині «рөл» мағынасында жиі қолданылады, яғни ол іс жүзінде азаматтар мен қоғам өміріндегі кәсіподақтардың мағынасын анықтайды. Сонымен қатар, кәсіподақтардың функциялары көбінесе кәсіподақтардың немесе оның органдарының кез-келген қызметі деп аталады [1].

Бүгінгі таңда кәсіподақтар функцияларының жалпыға бірдей танылған жіктелмесі жоқ екеніне қарамастан, кәсіподақтардың негізгі функциялары деп азаматтардың әлеуметтік - еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған олардың қызметінің келесі бағыттарын түсіну керек: кәсіподақтар мүшелерінің әлеуметтік-еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғау функциясы (қорғаныс функциясы); өкілдік функция және ынтымақтастық функциясы (оның ішінде әлеуметтік серіктестік, шет мемлекеттердің кәсіподақтарымен байланыс орнату және құру) [2].

Кәсіподақтардың қызметін негізінен кәсіподақ органдары қабылдаған кәсіподақ ішіндегі нормалардың көмегімен Әуесқой қоғамдық ұйымдар ретінде өздері реттейді. Мұндай нормалар заңды емес (олардың көпшілігі заңды салдары болса да) және кәсіподақтар мен олардың бірлестіктерінің жарғыларында, басқа кәсіподақ актілерінде кездеседі. Кәсіподақтар кіретін қоғамдық қатынастар шеңберінен тек реттелуі объективті мүмкін, экономикалық, әлеуметтік және саяси қажет адамдар ғана құқықтық әсерге ұшырайды. Құқық кәсіподақтар алдында тұрған міндеттерді жүзеге асыруға, олардың қорғаныш функцияларын орындауға жәрдемдеседі [3, 85-б.].

Ғылыми әдебиеттерде кәсіподақтардың қорғаныс функциясы кең және тар мағынада қарастырылады. Кең мағынада, бұл кәсіподақ мүшелерінің мүдделерін анықтау мен қалыптастырудан, осы құқықтар мен мүдделерді іске асыруды қамтамасыз етуден, оның ішінде кәсіподақ мүшелерінің жақсы демалуы үшін жағдай жасаудан тұрады. Тар мағынада, бұл кәсіподақтардың бұзушылықтардың алдын алу және жұмысшылардың еңбек құқықтары мен мүдделерін қалпына келтіру жөніндегі қызметі [4].

Т.А. Сошникова атап өткендей, «... бүгінде бірінші кезектегі міндет кәсіподақтардың аумақтық құқықтық еңбек инспекциялары жүзеге асыратын кәсіподақтық бақылауды жүзеге асыру нысанында кәсіподақ ұйымдарының құқық қорғау жұмысын жетілдіру және жандандыру болып табылады [5]. Бұл кәсіподақтардың ұстанымын күшейтуге және оларды қызметкерлердің әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғауға бағыттауға мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Алайда, кәсіподақтардың құқық қорғау қызметінің едәуір бөлігін сотқа дейінгі және сот органдарында қызметкерлердің әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғау алатындығын атап өткен жөн. Осы дауларды шешудің нәтижесі қызметкер мен жұмыс берушінің мүдделерінің тепе-теңдігіне қол жеткізу болды [6].

Зерттеудің мақсаты - Қазақстандағы кәсіподақтардың құқықтық реттелу ерекшеліктерін анықтау және қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша ғылыми-практикалық ұсыныстар әзірлеу. Осыған байланысты осы зерттеудің алдына мынадай

касында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет» // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000390>
² http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/27825/1/Batsuev_Rol_17%20%281%29.pdf

міндеттер қойылады:

- кәсіподақтарды реттейтін негізгі құқықтық нормаларды талдау;

- кәсіптік одақтар саласындағы Қазақстан Республикасы заңнамасының қазіргі жай-күйінің деңгейін бағалау;

- «Кәсіптік одақтар туралы» 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211 – V Қазақстан Республикасының Заңына³ (бұдан әрі - Заң, талданатын заң) және қаралып отырған саладағы нормативтік заңға тәуелді актілерге баптар бойынша талдауды жүзеге асыру;

- Қазақстан Республикасының кәсіподақтар саласындағы заңнамасының проблемалық мәселелерін зерттеу және осының негізінде қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу.

Заңды талдау барысында жүргізілген талдау жұмысының негізіне келесі **материалдар** алынды және аспектілерге баса назар аударылды: Заңның мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына сәйкестігі, Заңның Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелеріне сәйкестігі, Заңның Қазақстан Республикасы Конституциясының, Конституциялық Заңдар мен кодекстердің нормаларына сәйкестігі, сондай-ақ заң саласын құқықтық реттеудің халықаралық тәжірибесіне назар аударылды.

Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізін объектіні оның өзара байланыстарында, даму динамикасында жүйелі зерттеу әдісі, сондай-ақ абстракция әдісі, Талдау және синтез әдісі сияқты жалпы ғылыми әдістер құрайды. Сондай-ақ, салыстырмалы-құқықтық, техникалық-құқықтық әдістер және формалды-құқықтық талдау сияқты жеке-ғылыми әдістер қолданылды. Зерттелетін мәселелерді толық зерттеу үшін құқық нормаларын түсіндіруге, сондай-ақ құқық қолдану практикасының нақты деректерін жинауға және өндеуге жүгіну қажет болды.

Нәтижелері және талқылау

Құқықтық мониторинг жүргізу қағидаларының⁴ 17-тармағының 3) тармақшасына сәйкес заңнаманың тиімділігіне жүргізілген талдау (нормативтік құқықтық актілерге тал-

дау) нәтижелерін пайдалану жөніндегі талап бекітілген. Осылайша, заңды құқықтық реттеудің анықталған олқылықтары туралы талдау нәтижелері институт 2018 жылғы 20 ақпанда ұйымдастырған Қоғамдық, ғылыми ұйымдар мен жоғары оқу орындарының өкілдерімен Еңбек Кодексі мен «Кәсіптік одақтар туралы» Заңды қолдану мәселелерін талқылау бойынша кездесуде талқыланды.

Негізгі ережелер

Талданған Заңда әр түрлі қолдану тәжірибесін қалыптастыруға ықпал ететін келесі типтік ақаулар анықталды.

Заң кәсіподақтардың мынадай қағида-тарын регламенттейді: олардың мүшелерінің тең құқылығы негізінде құрылады (Заңның 4-бабы) өздерінің мүшелік ұйымдарының құқықтары мен мүдделерін білдіреді, қорғайды (Заңның 3-тарауы).

Демек, кәсіподақтың қорғауына ие болу үшін қызметкер кәсіподақтың мүшесі болуы керек, өйткені кәсіподақтар өз мүшелерін жұмыс берушімен қарым-қатынаста ұсынады және олардың еңбек және әлеуметтік құқықтары мен мүдделерін қорғайды.

Заңның 17-бабының 8) тармақшасында кәсіподақтың кәсіподақ мүшелері болып табылмайтын жұмыскерлердің мүдделерін кәсіподақ мүшелері үшін бірдей шарттарда білдіру міндеті көзделген.

Көрсетілген міндет оның мүшелері болып табылмайтын қызметкерлердің мүдделерін білдіру бөлігінде кәсіподақтардың жоғарыда көрсетілген принциптеріне тікелей қайшы келеді. Осыған байланысты, нормалар ережелерінің анықталған қайшылықтарын болдырмау мақсатында оларды сәйкестікке келтіру қажет деп санаймыз.

Заң әлеуметтік әріптестік, әлеуметтік-еңбек жанжалдарының алдын алу жөніндегі үшжақты комиссия қызметінің тиімділігін арттыру, мемлекеттік еңбек инспекторлары қызметінің тиімділігі мен нәтижелілігін арттыру, қызметкерлердің еңбек құқықтарын бұзудың алдын алу, оның алдын алу және жолын кесу жөніндегі шараларды қабылдау, сондай-ақ соттардың ереуілдерді қысқартылған мерзімде заңсыз деп тану туралы істерді қарауы мақсатында қабылданғанын атап өтеміз.

³ Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V «Кәсіптік одақтар туралы» // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/80935/kaz>

⁴ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 тамыздағы № 486 қаулысы «Құқықтық мониторинг жүргізу қағидаларын бекіту туралы» // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/105831/kaz>

Сонымен қатар, Заңда «қарсы міндеттерді», атап айтқанда, жұмыс берушілер бірлестіктерінің кәсіподақтармен өзара іс-қимылын, олардың және басқалардың Үкіметпен өзара іс-қимылын регламенттейтін нормалар жоқ.

Мысалы, тарифтер бойынша Жария тындаулар, процедуралық рөлдер немесе, соның ішінде жұмыс берушілер мен қызметкерлердің қатысуы міндетті түрде сипатталуы тиіс деп ойлаймыз, өйткені тариф – бұл әлеуметтік процестің өте маңызды бөлігі. Бұл жағдайда кәсіподақтардың ниеті көлеңкеде қалудың орнына шындыққа айналуы мүмкін.⁵

Сонымен бірге, «Қазақстан Республикасының Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңында⁶ Ұлттық палатаның құрылтайшы ретінде қатысатын Қазақстан Республикасының Үкіметімен, мемлекеттік органдармен, қауымдастықтармен (одақтармен), заңды тұлғалармен өзара іс-қимыл жасау туралы нормалар көзделген (Заңның 2-тарауы), олар Ұлттық палатаның қатысу нысандарын айқындады (Заңның 5-бабы):

- реттеушілік саясаттың консультациялық құжаттарын, жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуде және оларға сараптама жасауда;

- жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының жобаларын, сондай-ақ Қазақстан Республикасы қатысушысы болуға ниеттенетін халықаралық шарттарды әзірлеуге және оларға сараптама жасауға;

- орталық және жергілікті мемлекеттік органдар жанынан кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін қозғайтын мәселелер бойынша құрылатын консультативтік-кеңесші органдардың жұмысында ұсыныстар енгізеді.

Талданып отырған заңды қолданудың тиімділігі мен әлеуметтік маңыздылығын арттыру мақсатында нақты рәсімдер мен қарсы міндеттілікті регламенттей отырып,

Қазақстан Республикасы Үкіметінің кәсіподақтармен өзара іс-қимылына қатысты жоғарыда аталған нормаларды ұқсастықпен қарастыруды ұсынамыз, бұл тиісінше Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде көрініс табуға тиіс⁷.

Әрі қарай, заңның әр бабында «қызметкер» термині қолданылады, бірақ бұл тұжырымдаманың анықтамасы жоқ.

Сонымен қатар, Еңбек кодексінде 1-баптың 43) тармақшасында «қызметкер» ұғымының анықтамасы көзделген:

«43) қызметкер – жұмыс берушімен еңбек қатынастарында тұратын және еңбек шарты бойынша жұмысты тікелей орындайтын жеке тұлға;».

Осыған байланысты, «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының⁸ 23-бабының 7-тармағы бойынша нормативтік құқықтық актіде пайдаланылатын терминдер мен анықтамалар біртектес қоғамдық қатынастарды реттейтін жоғары тұрған нормативтік құқықтық актіде қолданылатын терминдер мен анықтамаларға сәйкес келуге тиіс.

Осылайша, «қызметкер» ұғымының анықтамасын Заңның 1-бабында бекітуді ұсынамыз, оның мазмұны Еңбек кодексінде қарастырылған тұжырымдамамен бірдей болады.

Келесі кемшілік нормаларды қайталаудан тұрады, атап айтқанда заңның 16-бабы 1-тармағының 17) тармақшасында кәсіподақтардың жарғылық мақсаттарға сәйкес өз мүшелерінің мүдделері үшін өндірістік және шаруашылық қызметті жүзеге асыру құқығы бекітілген. Сонымен қатар, Заңның 31-бабында кәсіподақтардың жарғылық мақсаттарға қол жеткізу үшін өндірістік және шаруашылық қызметті жүзеге асыру құқығы көзделген.

Бұл жағдайда аталған нормалар қайталанатын болып табылады, өйткені 31-бап кәсіподақтардың өндірістік және шаруашылық қызметті жүзеге асыру тетігін кеңінен ашпайды, тек оларды жүргізу құқығын бекітеді.

Осыған байланысты, қайталанатын нор-

⁵ Информация из материалов круглого стола «Профсоюз: перезагрузка» от 11.12.2013 г. <http://agkipr.kz/archives/338>

⁶ Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 4 шілдедегі № 129-V Заңы «Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы туралы» // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/73340/kaz>

⁷ Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/95666/kaz>

⁸ Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V «Құқықтық актілер туралы» // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің электрондық түрдегі эталондық бақылау банкі: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/100890/kaz>

маларды алып тастау мақсатында уәкілетті органға жоғарыда көрсетілген қызметті жүргізу сипаттамасын қамтитын 31-бапты мазмұнды баяндау туралы мәселені қарауды не осы бапты алып тастауды ұсынамыз.

Бұдан басқа, талданып отырған Заңның 19-бабының 1-тармағында кәсіподақтардың әлеуметтік әріптестікке қатысу нысандары бекітілген, олардың ішінде:

«1) әлеуметтік әріптестік және әлеуметтік пен еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі республикалық, салалық, өңірлік үшжақты комиссияларда жұмыс істеу;

2) келісімдер мен ұжымдық шарттардың жобаларын әзірлеу және оларды жасасу;

3) жұмыс берушілермен, олардың бірлестіктерімен (қауымдастықтармен, одақтармен), мемлекеттік органдармен еңбек қатынастарын және олармен тікелей байланысты өзге де қатынастарды реттеу мәселелері бойынша консультациялар (келіссөздер), қызметкерлердің еңбек саласындағы құқықтарына кепілдіктерді қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын жетілдіру арқылы қатысады.».

Алайда, аталған тізбеде азаматтардың әлеуметтік және еңбек құқықтарын қорғаудың қоғамдық тыңдау сияқты нысаны жоқ.

Мәселен, «Қазақстан Республикасының Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 9-бабының 3-тармағында Ұлттық палатаның Қазақстан Республикасы Парламенті және жергілікті өкілді органдар депутаттарының, мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, ұйымдар, кәсіпкерлік субъектілері, бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің қатысуымен кәсіпкерлік мәселелері бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізу құқығы белгіленген.

Осылайша, әлеуметтік әріптестік мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ету мақсатында кәсіподақтардың республикалық, салалық және аумақтық бірлестіктерінің осындай құқығын бекітуді ұсынамыз.

Заңның 6-тарауын талдау барысында кәсіподақтардың меншігі, олардың экономикалық және қаржылық қызметі (30, 31-баптар) бар болғаны екі бап көзделгені анықталды, олардың нормалары, біздің ойымызша, келесі негіздерге сәйкес іс жүзінде негізсіз және тиімсіз болып табылады:

1. Заңның 30-бабы кәсіподақтардың меншігін реттейді, яғни Кәсіподақтардағы мүліктік қатынастарды реттеудің негізі болып табылады. Сонымен қатар, 1-тармақ

кәсіподақтардың меншігін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен құрылған, сатып алынған немесе оларға берілген мүлік құрайды деп белгілейді деп санаймыз.

Кәсіподақтың мүлкі заңды ұғым болып табылады және оның меншігінде тұрған немесе оған шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында тиесілі заттар мен материалдық құндылықтардың жиынтығын қамтиды.

Алайда, қаралып отырған бапта мүліктің мазмұндық сипаты ашылмайды, бұл кейіннен кәсіподақтардың көрсетілген меншігін айқындау кезінде даулардың туындауына әкеп соғуы мүмкін. Бұл ретте меншікті қалыптастыру көздері ғана көрсетілген, олар:

1) мүшелік кәсіподақ жарналары;

2) ерікті жарналар мен қайырмалдықтар;

3) Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де түсімдер (Заңның 30-бабының 2-тармағы).

Кәсіподақтардың меншігінде болуы және олар жарғылық мақсаттарды орындау мақсатында пайдалануы мүмкін мүліктің ашық тізбесін белгілеу қажет деп санаймыз.

Мысалы, «Кәсіподақтар, олардың құқықтары мен қызмет кепілдіктері туралы» Федералды Заңның 24-бабында кәсіподақтардың меншігіне кіретін мүлік атауларының егжей-тегжейлі тізімі қарастырылған: жер, ғимараттар, ғимараттар, құрылыстар, санаторий, туристік, спорттық, басқа да денсаулық сақтау мекемелері, мәдени-ағарту, ғылыми және білім беру ұйымдары, Тұрғын үй қоры, ұйымдар, соның ішінде баспалар, баспаханалар, сондай-ақ бағалы қағаздар және кәсіподақтардың жарғылық қызметін қамтамасыз ету үшін қажетті басқа да мүлік (5-тармақ).

Осылайша, кәсіподақтардың меншік құқығына шектеулерді алып тастау үшін кәсіподақтардың меншігі болып табылатын мүлікті реттеу қажет деп санаймыз.

2. Заңның 30-бабында кәсіподақтардың мүлкі тек сот шешімімен иеліктен шығарылуы мүмкін деп қарастырылмаған. Өз кезегінде, кәсіподақтар өз құқықтарын жалпы юрисдикция соттары арқылы немесе азаматтық құқықтарды балама қорғау тәсілімен қорғауға құқылы, осылайша мемлекеттік органдар өз шешімімен кәсіподақтарды меншіктен айыруға құқылы емес дегенді білдіреді.

Осыған байланысты мүлікті тек сот арқылы иеліктен шығару құқығын заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет және заңның

30-бабын мынадай редакциядағы 6-тармақпен толықтыруды ұсынамыз:

«6. Кәсіподақтардың мүлкі тек сот шешімімен иеліктен шығарылуы мүмкін».

3. Заңның 30-бабының 2-тармағына сәйкес кәсіподақ меншігін қалыптастыру көздері:

- 1) мүшелік кәсіподақ жарналары;
- 2) ерікті жарналар мен қайырмалдықтар;
- 3) Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де түсімдер болып табылады.

Сонымен бірге, өзге түсімдердің тұжырымдамасын пайдалану кәсіподақ қызметін пайдалана отырып, пайда алу үшін мүлкі және қаржыны қалыптастыру мақсатында кәсіподақтар субъектілерінің сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттерін жасауға мүмкіндік береді.

Осылайша, кәсіподақтардың меншігін қалыптастыру көздерінің нақты заңды негіздерін анықтау қажет деп санаймыз.

Бұдан әрі, Қазақстан Республикасы Кәсіподақтар Федерациясынан басқа, ақпараттық кеңістікте, атап айтқанда, интернет-ресурстарда, әлеуметтік желілерде, бұқаралық ақпарат құралдарында кәсіподақтар жоқ екенін атап өту қажет. Ақпараттық алаңға белсенді қатысу кәсіподақтардың имиджін арттыруға мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Францияның тәжірибесі көрсетіп отырғандай, 2008 жылғы Заңға сәйкес кәсіподақтар қызметінің ашықтығын арттыру мақсатында барлық кәсіподақтар конфедерацияларына өзінің шоғырландырылған есептілігін интернет-ресурстарда жариялау міндеті бекітілген. Аймақтық және аудандық одақтарға қатысты бұл міндет 2012 жылдан бастап күшіне енді.

Осыған байланысты халықтың кәсіподақ өкілдігі институтына деген сенімін арттыру және кәсіподақтар қызметінің ашықтығын арттыру мақсатында талданып отырған заңда республикалық, салалық және аумақтық кәсіподақтар бірлестіктерінің қызмет қорытындылары туралы жыл сайынғы есептерді интернет-ресурстарда жариялау міндетін бекітуді ұсынамыз.

Мысалы, «Қазақстан Республикасының Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы туралы» Заңның 19-бабы 3-тармағының 10) тармақшасы Ұлттық палатаға бұқаралық ақпарат құралдарында жариялануға жататын Ұлттық палата қызметінің қорытындылары туралы жыл сайынғы есепті бекіту жөніндегі міндеті бекітілген.

Осылайша, талданып отырған заң мен кәсіподақ институты нормаларының тиімділігін арттыру мақсатында кәсіподақтардың қорытынды есептік ақпаратын жариялау жөніндегі міндет мәселесін қарау орынды деп санаймыз.

Сондай-ақ, азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау нысандарының бірі Нормативтік құқықтық актілерге қоғамдық мониторинг болып табылатынына назар аударамыз.

«Құқықтық актілер туралы» Заңның 51-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің қоғамдық мониторингін жүргізеді.

Кәсіподақтардың республикалық, салалық және аумақтық бірлестіктеріне қатысты талданып отырған заңда азаматтардың еңбек құқықтары мен мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің қоғамдық мониторингі бөлігінде осыған ұқсас норманы көздеу ұсынылады.

Сондай-ақ, «Құқықтық актілер туралы» Заңның 51-бабына Қазақстан Республикасының Ұлттық Кәсіпкерлер палатасымен қатар республикалық, салалық және аумақтық кәсіподақтар бірлестіктерімен толықтыру қажет деп санаймыз.

Қорытынды

Талдау нәтижелері бойынша, тұтастай алғанда, Заң оны қолданудың салыстырмалы тиімділігін көрсетті деп қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, осы бапта белгіленген ұсыныстар мен ұсынымдар кәсіподақтар саласындағы заңнаманы одан әрі жетілдіруге бағытталған, деп қорытындылай келе: Заңның 17-бабының 8) тармақшасын кәсіподақтар қағидаттарына сәйкес келтіруді; кәсіподақтардың Қазақстан Республикасының Үкіметімен өзара іс-қимыл саласындағы өкілеттіктерін кеңейтуді; «қызметкер» ұғымының анықтамасын бекітуді; Заңның 16 және 31-баптарының нормаларын қайталауды алып тастауды ұсынамыз; әлеуметтік әріптестік мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ету мақсатында кәсіподақтардың республикалық, салалық және аумақтық бірлестіктерінің қоғамдық тыңдаулар өткізу құқығын бекіту; кәсіподақтардың меншік құқықтарына шектеулерді болдырмау мақсатында, Заңның 30-бабында кәсіподақтардың қандай мүлкі болып табылатынын регламенттеу, сондай-ақ мүлкі тек сот арқылы ғана иеліктен шығару құқығын

бекіту; кәсіподақтардың меншігін қалыптастыру көздерінің нақты заңды негіздерін айқындау; кәсіподақтардың қорытынды есептік ақпаратын жариялау жөніндегі міндет мәселесін қарау; кәсіподақтардың; заңда кәсіподақтардың республикалық, салалық және аумақтық бірлестіктеріне қатысты азаматтардың еңбек құқықтары мен мүдделерін

қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің қоғамдық мониторингі бөлігінде норма көзделсін.

Бұдан басқа, талданып отырған заңның тиімділігін талдау нәтижелері бойынша неғұрлым егжей-тегжейлі ақпаратпен дерекқорда танысуға болатынын атап өтеміз «ZAN.KZ» («<http://www.zan.kz>»).

ӘДЕБИЕТ

1. Макарова В.А., Гончаров М.А. Проблемы и перспективы развития профсоюзов в России // Сборник статей международной научно-практической конференции 15 августа 2015 г. «Наука: прошлое, настоящее, будущее» в ч. 2. Ч. 2 / отв. ред. А.А. Сукиасян. – Уфа: АЭТЕРНА, 2015. – С. 78-84.

2. Макарова В.А. Место и роль профсоюзов в жизни современного российского общества // Научный журнал КубГАУ, №121(07), 2016 года. // <file:///C:/Users/USER/Downloads/mesto-i-rol-profsoyuzov-v-zhizni-sovremennogo-rossiyskogo-obschestva.pdf> (Дата обращения: 18 февраля 2022 года).

3. Снигирева И.О. Функции профсоюзов. Принципы и правовое регулирование их деятельности // Труд и социальные отношения. - 2013. - №8. – С. 83-88.

4. Дзуцев З.Г. Защитная функция профсоюзов, проблемы правового регулирования: автореф. дис. <http://lawtheses.com/zaschitnaya-funktsiya-profsoyuzov-problemy-pravovogoregulirovaniya#ixzz3qY4S9N42> (Дата обращения: 16 февраля 2022 года).

5. Сошникова Т. А. Проблемы совершенствования законодательства о профсоюзах // Трудовое право в России и за рубежом. – 2012. – № 3. – С. 67–69. // <https://center-bereg.ru/n637.html> (дата обращения: 19.04.2022).

6. Сапфирова А. А. Некоторые вопросы защиты законных интересов работников и работодателей // Трудовое право. М.: Интел-Синтез, 2009, № 6 (112). - С. 114-117

REFERENCE

1. Makarova V.A., Goncharov M.A. Problemy i perspektivy razvitiya profsojuzov v Rossii // Sbornik statej mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii 15 avgusta 2015 g. «Nauka: proshloe, nastojashhee, budushhee» v ch. 2. Ch. 2 / отв. ред. А.А. Sukiasjan. – Ufa: AJeTERNA, 2015. – S. 78-84.

2. Makarova V.A. Mesto i rol' profsojuzov v zhizni sovremennogo rossijskogo obshhestva // Nauchnyj zhurnal KubGAU, №121(07), 2016 goda. // <file:///C:/Users/USER/Downloads/mesto-i-rol-profsoyuzov-v-zhizni-sovremennogo-rossiyskogo-obschestva.pdf> (Data obrashhenija: 18 fevralja 2022 goda).

3. Snigireva I.O. Funkcii profsojuzov. Principy i pravovoe regulirovanie ih dejatel'nosti // Trud i social'nye otnoshenija. – 2013. - №8. – S. 83-88.

4. Dzucev Z.G. Zashhitnaja funktsija profsojuzov, problemy pravovogo regulirovaniya: avtoref. dis. <http://lawtheses.com/zaschitnaya-funktsiya-profsoyuzov-problemy-pravovogoregulirovaniya#ixzz3qY4S9N42> (Data obrashhenija: 16 fevralja 2022 goda).

5. Soshnikova T. A. Problemy sovershenstvovaniya zakonodatelstva o profsoyuzakh // Trudovoye pravo v Rossii i za rubezhom. – 2012. – № 3. – S. 67–69. // <https://center-bereg.ru/n637.html> (data obrashcheniya: 19.04.2022).

6. Sapfirova A. A. Nekotorye voprosy zashchity zakonnykh interesov rabotnikov i rabotodateley // Trudovoye pravo. M.: Intel-Sintez, 2009, № 6 (112). - S. 114-117

УДК 801.8

ТЕРМИНДЕР ҚОРЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ (әскери іс саласы мысалында)

Нұрзада Маханбетұлы Примашев

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық
ақпарат институты Лингвистика орталығының басшысы,
заң ғылымдарының кандидаты, доцент;
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қаласы; e-mail: primashev.n@zqai.kz

Аннотация. Қазақ тілінің, оның ішінде заңнама лексикасы да, үнемі даму үстінде. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бері тілдің де, оның басты бірлігі – сөздердің де өзгеру динамикасы тіл лексиканың едәуір жақсарғанын көрсетеді. Олардың арасында қолданысқа жақсы еніп кеткен нұсқалармен қатар, біржолғы іспеттілері де бар. Мысалы, «заңнама», «құқық», «сала», «зияткерлік құқық» сияқты нұсқалардың қолданылуы күннен-күнге кеңейіп отыр. Ал «азаматтық заңнама қалыптары», «азаматтық заңдар», «заң құжаттары» және т.с.с. нұсқалар құқықтық-лексикалық айналымнан әлдеқашан шығып қалған.

Осындай мысалдардың зерттелетін объектіге – терминдер қорына тікелей қатысы бар. Қазақ тіліндегі барлық тілдік бірліктер – терминдер ресми айналысқа енгізілуі үшін құзіретті органның жанынан құрылған Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясында қаралып, мақұлданыуы тиіс. Бірақ мұндай жоғары заңдастыру рәсімінің өзі де терминдер мен сөздердің қолданылуына кепілдік бере алмайды. Олардың арасында сәтті және сәтсіз нұсқалар бар. Сондықтан осы уақытқа дейін мақұлданған 400 000-ға жуық терминнің арасында қате нұсқалар да жетерлік. Ең төменгі деңгейде зерделеніп ұсынылғанына, тиісті деңгейлер мен жеткілікті уақыт ішінде зерттелгеніне, мемлекеттік құрылымдар тарапынан мақұлданғанына қарамастан терминдер қорында кемшіліктер өте көп.

Терминдер қорындағы тілдік бірліктерді зерделеу, талдау, қателерін анықтау оларға арнайы қолданбалы ғылыми зерттеуді жүргізуді қажет етеді. Сондықтан осындай зерттеудің нәтижелері бойынша жазылған мұндай мақаланың құқықтық та, тілдік те маңызы болары сөзсіз.

Түйін сөздер: терминдер, Терминком, әскери іс саласы, қателер, қайта қарау, пысықтау, нақтылау, түзету, ұсыныстар.

СОСТОЯНИЕ ФОНДА ТЕРМИНОВ И НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ (на примере сферы военного дела)

Примашев Нурзада Маханбетович

Руководитель Центра лингвистики Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан,
кандидат юридических наук, доцент;
Республика Казахстан, город Нур-Султан; e-mail: primashev.n@zqai.kz

Аннотация. Лексика казахского языка, в том числе законодательства, находится в постоянном развитии. Динамика изменения как языка, так и его основной единицы – слов с 90-х годов прошлого века свидетельствует о значительном улучшении языковой лексики. Среди них, наряду с удачно вошедшими в оборот, есть и разовые. К примеру, широта использования таких терминов и понятий, как «заңнама», «құқық», «сала», «зияткерлік құқық» расширяется изо дня в день. А такие единицы как, «азаматтық заңнама қалыпта-

ры», «азаматтық заңдар», «заң құжаттары» и т.п. давно вышли из правового и лексического оборота.

Вышеприведенные примеры имеют прямое отношение к исследуемому объекту – фонду терминов. Как правило, все языковые единицы – термины на казахском языке для официального использования в научно-практическом обороте должны быть рассмотрены и одобрены Республиканской терминологической комиссией при Правительстве Республики Казахстан. Но, даже такая процедура высокого уровня легализации не может гарантировать использования таких терминов и слов, так как среди них встречаются удачные и не совсем удачные единицы. Поэтому среди почти 400 000 терминов, одобренных вышеуказанной комиссией, есть и ошибочные. Несмотря на то, что они рекомендованы специалистами нижнего уровня властной иерархии, изучены на соответствующих уровнях государственных органов и в достаточное время, одобрены уполномоченными структурами, в фонде терминов встречаются множество ошибок и недостатков.

Изучение языковых единиц фонда терминов, анализ и выявление их ошибок требует проведения специальных прикладных научных исследований. Поэтому данная статья, выполненная по результатам такого исследования, безусловно, будет иметь как правовое, так и языковое значение.

Ключевые слова: термины, Терминком, сфера военного дела, ошибки, пересмотр, доработка, уточнение, исправление, предложения.

THE STATE OF THE FUND OF TERMS AND CERTAIN WAYS TO IMPROVE IT (on the example of the sphere of military affairs)

Primashev Nurzada Makhanbetovich

Head of the Center for Linguistics, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, PhD in Law, Associate Professor, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: primashev.n@zqai.kz

Abstract. *The vocabulary of the Kazakh language, including legislation, is in constant development. The dynamics of changes in both the language and its basic unit – words since the 90s of the last century indicates a significant improvement in the language vocabulary. Among them, along with successfully entered into circulation, there are also one-time ones. For example, the breadth of use of such terms and concepts as «заңнама», «құқық», «сала», «зияткерлік құқық» is expanding from day to day. And such units as, «азаматтық заңнама қалыптары», «азаматтық заңдар», «заң құжаттары» etc. have long been out of legal and lexical circulation.*

Such examples are directly related to the object under study – the fund of terms. As a rule, all language units - terms in the Kazakh language for official use in circulation must be reviewed and approved by the Republican Terminological Commission under the Government of the Republic of Kazakhstan. But even such a high-level legalization procedure cannot guarantee the use of such terms and words, since there are successful and not quite successful units among them. The refore, among the almost 400,000 terms that have been approved by the above commission, there are also erroneous ones. Despite the fact that they are recommended by specialists at the lower level of the hierarchy, studied at the appropriate levels of government agencies and in terms, approved by authorized structures, there are many short comings in the fund of terms.

Study of language units and terms, analysis and identification of their errors requires special applied scientific research. The refore, such an article, made according to the results of such a study, will certainly have both legal and linguistic significance.

Keywords: *terms, term, sphere of military affairs, errors, revision, revision, clarification, correction, proposals.*

Кіріспе

Кез келген тілдің байлығы оның сөздік құрамымен айқындалады. Сондықтан оның бірліктерінің, яғни сөздерінің табиғатын зерделеу мен зерттеу, оларды қолдану және жетілдіру оны қолданушылармен қатар қоғам мен мемлекеттің де міндеті болып табылады.

Қоғамның дамуы тілдік дамуды да қажет етеді. Адамзаттың ғылыми-техникалық өркендеуі қай тілдің де болмасын өзгерістерге ұшырауына алып келетіні белгілі жайт. Жалпы ақпараттық, шындығында тілдік ағын барысында кейбір тілдердің байып, өкінішке орай, кейбір тілдердің деградация ұшырып, тіпті жойылып жататыны да объективті құбылыс. Бұл жерде тілді белсенді қолданудың немесе ол тілде сөйлеушілері санының азаюы басты фактор емес. Сондықтан тілдің аясын кеңейту, оның жалпы тіл теориясы бойынша қарама-қайшылықтарын шешу бойынша мемлекеттік деңгейдегі жұмыстарды атқару кез келген қоғам мен мемлекет үшін әрі міндет, әрі сын. Мемлекеттік тіл саналатын қазақ тілінің тағдыры мен болашағы үшін атқарылып жатқан істер де осындай істерді өзекті ете түседі.

Осыған орай мақала объектісі ретінде терминдердің оның ішінде «әскери іс» саласының таңдалуы тегіннен тегін емес. Бұл саланың да терминдік құрамда алатын орны үлкен. Ұлт пен мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз етуде қолданылатын терминдердің өзі үлкен мәселе тудырып отыр. Оны тіпті тілдік қауіпсіздікті қамтамасыз ете алмай отыр деуге болады. Сан жағынан да, сапасы жағынан да кенде терминдік сала үлкен жұмыстарды қажет етеді. Тек қана ғылыми зерттеу ғана емес, үлкен ұйымдастырушылық-құқықтық жұмыстарды да қажет етеді.

Қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін қамтамасыз ету бойынша бірқатар іс-шара атқарылып жатқан сияқты. Оның тілдік-теориялық негіздері А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, жоғары оқу орындарының тіл ғылымы тарапынан дамытылып жатыр, яғни ғылыми-практикалық аспектілері де қарастырылуда. Мысалы, қазір Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1045 қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасындағы тіл са-

ясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» жүзеге асырылуда (оның шынайылығы, әзірлену сапасы, ауқымы мен нақтылығы, орындау барысы мен көрсеткіштері өзге мақалалардың тақырыбы бола алады).

Ұлттық заңнаманың терминдік құрамын қалыптастыру мен дамытуда үлкен орын алатын консультациялық-кеңесші орган мәртебесі бар «Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы» (бұдан әрі – Терминком) болатын. Осы Терминкомның сайтында заңнаманы қоса алғанда, ғылым мен техникада қолданылатын барлық терминдер мен сөздер салалық қағидат бойынша орналастырылған¹. Азды-көпті, кемшілікті-қателі болса да терминдер бойынша негізгі жұмысты атқаратын бұл құрылымның лауазымдық немесе штаттық құрамы жақында ғана, яғни Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2022 жылғы 18 наурыздағы № 54-ө өкімімен өзгертілді. Алайда жаңа мемлекет құру науқаны аясында аталған қаулының күші «Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы консультативтік-кеңесші органдардың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 29 сәуірдегі № 268 қаулысымен жойылды². Оның болашағы мен тағдыры белгісіз, яғни қазақ тілінің терминдік құрамының жетілдірілуі де біраз уақыт белгісіздік жағдайында қалатыны өкінішті.

Заңнама саласы да қазақ тілінің ережелеріне бағынады және оның лексикалық құрамына тікелей тәуелді. Сондықтан заңнаманың негізгі бастауы – «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы 24-бабының 3-тармағында «нормативтік құқықтық актінің мәтіні әдеби тіл нормалары, заң терминологиясы және заң техникасы сақтала отырып жазылады, оның ережелері барынша қысқа болуға, нақты мағынаны және әртүрлі түсіндіруге жатпайтын мағынаны қамтуға тиіс. Нормативтік құқықтық актінің мәтінінде мағыналық және құқықтық жүктемесі жоқ декларативтік сипаттағы ережелер қамтылмауға тиіс. Ескірген және көп мағыналы сөздер мен сөз орамдарын, эпитеттерді, метафораларды қолдануға, сөздерді қысқар-

¹ Жоба жайлы // termincom.kz сайты // <https://termincom.kz/industry/?id=20> (Қарау күні: 12.03.2022)

² Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы консультативтік-кеңесші органдардың кейбір мәселелері туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 29 сәуірдегі № 268 қаулысы // «Әділет» АҚЖ. (Қарау күні: 10.05.2022)

туға жол берілмейді»³ деген нормалардың бекітілуі оның тек маңыздығын ғана қордалай түседі.

Қазақ тілінің төл және аударма лексикасы, оның ішінде аудармалық сипаттағы заңнама лексикасының мәселелері туралы аз айтылып, не жазылып жатқан жоқ. Осындай мәселенің бірі қазақ тілінің ғасырлық тарихы бар терминологиялық қорын жасау болып табылады. Осындай істе Терминком маңызды рөл атқарды. Ғасырлық уақытта жинақталған терминдер жиынтығын немесе терминқордың да ғылыми өңдеу қолға алынуы тиіс жұмыстардың бірі. Оның дамуы мен өзгеруіне тікелей әсер ететін уақыттық, қоғамдық-саяси, оқиғалық және тағы сол сияқты күрделі факторлардың салдарын дер кезінде ескеріп, жетілдіріп отыру тиісті тек мамандардың ғана емес, қоғамның да келелі міндеті. Сондықтан «Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 29 маусымдағы № 110 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында ғаламтор желісіне енген «Termincom.kz» ғылым, білім, техника мен экономика, қоғамдық-әлеуметтік өмірдегі термин сөздердің бірыңғайреспубликалық терминологиялық электронды базасы болып саналады»⁴ делінген ақпарат көзі бойынша жұмыс істеу де қазақ тілін жетілдіру бағытындағылардың бірі деуге тұрады (көрсетілген кемшіліктің мақаланың объектісіне еш қатысы жоқ).

Әдістер мен материалдар

Мақала объектісі «әскери іс» саласының терминдік құрамын зерттеуде салыстыру, салалық жүйелік және салааралық талдау әдістері қолданылды. Мақаланың лексикалық құрамы «Termincom.kz» сайтында орналастырылған салалық, салааралық қорлармен қатар электрондық сөздіктер, оқулықтар, түрлі сөздіктер бойынша зерттелді.

Терминдердің мағынасын дұрыс түсіну мен түсіндіру үшін шетелдік орыс тіліндегі дереккөздер де пайдаланылды.

Негізгі бөлім

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу объектісінің ерекшелігіне орай басты ескертетін жайт терминқорда қолданысқа орынды енген «ұшак», «жиектас»,

«тінтуір» және т.с.с. сөздермен қатар орынсыз алынған, аударылған, енгізілген нұсқалар өте көп екені. Олардың біразы осы мақалада көрсетіледі. Мысалы, «актана» деген терминнің табиғаты мүлдем белгісіз. Ешбір сөздіктен не әмбебап дерек көзі – интернеттен табылмаған сөзді тек пайымдауға ғана болады. Егер оны кезінде құзіретті орган ұсынып, Терминком мақұлдаған болар. Бірақ ондай терминдердің қарапайым тұтынушыға түсінікті болуы шарт емес пе? Әрбір терминнің түсінігіне арнайы құзіретті құрылымдарға жүгіну орынсыз болар

Зерделенген және зерттелген «әскери іс» саласында қазақ тілінің жазылуы мен ресімделуінде жіберілетін қателіктер орын алған. Онда қағидатты кемшіліктермен қатар тыныс белгілік, техникалық сипаттағы да кемшіліктер де өте көп. Термин есебінде мақұлданған бірліктердің сөз тіркестік, ал кейбіреулерінің толықтай сөйлемдік сипаты бар.

Менің ойымша орынсыз не әлсіз баламаларға «оқшашар / пулемет» пен «оқ-дәрі / боеприпас» және т.с.с. терминдер мысал бола алады. Бірінші терминді тіпті тура/калька аударма дегеннің өзінде де «қалай, ретсіз шашады ма?» деген сұрақтар туындайды. Оның «қол оқшашары», «авиа оқшашар» деген түрлері мәнмәтіндік тұрғыдан үлкен мәселе туғызады. Екінші термин жалпы әскери тұрғыдан дұрыс болғанымен, салалық «ядролық оқ-дәрі», «биологиялық оқ-дәрі» деген нұсқалар қаншалықты орынды?

Орыс тіліндегі түрлі мәнмәтінде қолданылатын «перехват», «перехватчик» деген сөздердің нақты баламасы табылмаған екен. Зерттеліп отырған салада олар «тосқауыл қою», «тосқауыл қоюшы» деп аударылған. Шындығында оның «тосқауыл» қоға қатысы жоқ. Тосқауылдың мағынасы кедергі қою, келтіруде. Ал «перехватчик» ұшағы түрлі қашықтықтағы жау ұшағын нысанаға алумен қатар жоюға арналған. Тіпті қазіргі уақытта ғарыштық «перехватчик» жерсеріктер де бар. Сондықтан бұл сөзді мағынасына қарай нақтылау не сол күйінде алу қажет болар. Оның бастапқы мағынасын қолданыстағы заңнамадағы нұсқалары да дәлелдей алады. Мысалы, «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы қауіпті әскери қызметті болғызбау туралы келісімді бекіту туралы» 2004 жылғы 11 маусымдағы Қа-

³ «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы // «Әділет» АҚЖ. (Қарау күні: 20.03.2022)

⁴ Жоба жайлы <https://termincom.kz/about> (қарау күні: 12.03.2022)

зақстан Республикасының Заңында «ұстап алушы және ұстап алынған әуе кемесі үшін / для перехватчика и перехваченного воздушного судна» делінген нұсқасы бар. 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 148-бабының 2-тармағында «ақпаратты заңсыз ұстап қалу / незаконного перехвата информации» деген тіркес бекітілген. Ал «Жедел-іздігіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі Заңының

1-бабы 21) тармақшасында «Перехват и снятие информации» деген тіркес «ақпаратты ұстап алу және алу» деп аударылған.

Осыған ұқсас «захват» сөзін аударуда да мәселе бар. Мысалы, «Нысананы басып алу қашықтығы» деген ұғым мен оның орыс тіліндегі «Дальность захвата цели» деген нұсқасы арасында мағыналық арақашықтық орасан. Бұл ұғымға қатысты терминдерді №1 кестеден көруге болады.

№1 кесте. «Перехват» терминінің баламалары

Қазақ тіліндегі нұсқа	Орыс тіліндегі нұсқа
Авиациялық тосқауыл жасау зымыран кешені	Авиационный ракетный комплекс перехвата
Орбитаға дейінгі кедергі жасау кешені	Доорбитальный комплекс перехвата
Әуедегі нысанаға тосқауыл жасау	Перехват воздушных целей
Жарықшақтарға тосқауыл жасау	Перехват осколков
Зымырандарға тосқауыл жасау	Перехват ракет
Ұшаққа тосқауыл жасау	Перехват самолета
Нысанаға тосқауыл жасау	Перехват цели
Радиотосқауыл	Радиоперехват
Тосқауыл жасау шебі	Рубеж перехвата

Жалпы 12003 терминнен тұратын әскери іске жатқызылған салалық қордың барлығын осы саланыкі деп айтуға болмайды. Онда техника мен информатиканы қоспағанда,

заңнама, құжат айналымы, іс жүргізу салаларының терминдері де кездеседі. Мысалы, ондағы құқық және заң салаларының терминдерін №2 кестеден көруге болады.

№2 кесте. Құқық және заңнама саласының терминдері мен ұғымдары

Қазақ тіліндегі нұсқа	Орыс тіліндегі нұсқа
Авторлық шарт	Авторский договор
Авторлық белгі	Авторский знак
Өнертабыс авторы	Автор изобретения
Авторлық ұжым	Авторский коллектив
Автор парағы	Авторский лист
Авторлық қадағалау	Авторский надзор
Авторлық құқық	Авторское право
Авторлық куәлік	Авторское свидетельство
Әкімшілік жаза	Административное взыскание
Әкімшілік ұстау	Административное задержание
Әкімшілік құқықбұзушылықтар	Административные правонарушения
Әкімшілік шығыстар	Административные расходы

Әкімшілік айыппұлдар	Административные штрафы
Заң ұқсастығы	Аналогия закона
Күшін жою	Аннулирование
Шарттың күшін жою	Аннулирование договора
Апелляциялық шағым	Апелляционная жалоба
Апелляциялық инстанция	Апелляционная инстанция
Апелляция	Апелляция
Жалға алу	Аренда
Жалға беруші	Арендодатель
Қамау, тұтқындау	Арест
Мүлікке тыйым салу	Арест на имущество
Қамалған, тұтқындалған	Арестованный
Патентсіз лицензия	Беспатентная лицензия
Заңдар жиынтығы	Блок законов
Қылмыскерлікке қарсы күрес	Борьба с преступностью
Жаза, жазалау	Взыскание
Төлету, өндіріп алу, қайтару	Взыскивать
Пара беруші	Взяткодатель
Пара алушы	Взяткополучатель
Паракор	Взяточник
Паракорлық	Взяточничество
Лауазымдық қылмыс	Должностное преступление
Лауазымдық жалақы	Должностной оклад
Тергеу, жауап алу	Допрос
Айыпталушыдан жауап алу	Допрос обвиняемого
Күдіктіден жауап алу	Допрос подозреваемого
Толық тергеу	Доследование
Тергеуге дейінгі тексеріс	Доследственная проверка
Толық тексеру	Досмотр

Қарастырылып отырған саладағы келісуге болмайтын қағидатты аударма қатарындағы «дабылдама / сигнализация», «Дауыс зорайтқыш», «Жауынгерлік / Боевая», «Оқ ағаш, жалғыз терте / Дышло», «Сазгенші / Фанфарист» және т.с.с. нұсқалар нақтылауды қажет етеді. Мысалы, ату басшысының түсті белгілерін «дабылдама» деп атауға болмайды. Оларға қоса авиация мен ұшақтың негізгі ұғымдарының бірі «оперение» сөзін дұрыс аудару не оның халықара-

лық атауларын баламасыз алу қажет. Мысалы, «Тік сүйеніш / вертикальное оперение» пен «Көлденең сүйеніш / горизонтальное оперение» дегендерге қоса «Ұшақ тіреуіші / Оперение самолета» деген ұғымдар нақты емес. Оларға қоса «Әрекеттегі армия / Действующая армия» мен «Әрекеттегі әскер / Действующие войска» дегендер де нақты ойды бере алмайды.

Терминкорда аудармалық та, ұғымдық та мағынасы жоқ, сөздер жиынтығы түрін-

дегі «Беру функциясын тудыру», «Бірлесіп жарақтандырудың аэрозоль түзетін құрамы», «Бомбалаушы-жойғыш», «Жасап көрсету тобы», «Қабылдағыштың енуші тізбегі», «Қауіпті биологиялық зат шығару», «Қашықтан әрекет ететін бомбалаушы», «Пиротехникалық құрамның жанармайы», «Сүйемелдеуде нысаналарды басып алу ықтималдылығы», «Сыртқы қозуы бар генератор» және т.б. нұсқаларды пысықтау керек.

Бір жағынан дұрыс сияқты болып көрінетін «Аэроғарыштан түсіру жұмыстары / Аэрокосмосъёмочные работы», «Қосалқы және қосалқы басқару пункттері / Запасные и дублирующие пункты управления», «Дәрігерлік-ұшқыштар комиссиясы» деген нұсқалар да пысықтауды қажет етеді.

Іс құжаттарын жүргізу не құжат айналымы саласына тиесілі «Еңбек сіңірген жылдары үшін / За выслугу лет», «Қол жеткізген нәтижелері үшін / За достигнутые результаты», «Қоспағанда / За исключением», «Жеке үлесі үшін / За личный вклад», «Функциялар мен міндеттерді үлгілі орындағаны үшін / За образцовое исполнение функций и задач», «Көзделген қаражат есебінен / За счет предусмотренных средств», «Бін-

та-жігері мен бастамасы үшін / За усердие и инициативу», «Зор құрметпен / С глубоким уважением», «Годен к воинской службе с незначительными ограничениями / Эскери қызметке шамалы шектеулермен жарамды» және т.с.с. сөздердің, тіркестер мен сөйлемдердің орындылығын айқындау керек.

Қазақ тіліндегі мәселелі аударманың бірі – «мамандандырылған» деген сөз. Негізі адамның, лауазымды адамның, маманның қызметіне байланысты қолданылуы тиіс бұл ұғымның әскери іс саласындағы «Мамандандырылған автоматты желі / Автоматическая линия специализированная», «Мамандандырылған электрондық-есептеу машинасы / Специализированная электронно-вычислительная машина», «Мамандандырылған есептегіш / Специализированный вычислитель», «Мамандандырылған ядролық заряд / Специализированный ядерный заряд» және т.с.с., яғни адамға қатысы жоқ құралдар мен тетіктер нұсқалары да нақтылауды қажет етеді.

Саладағы типтік қателерге қоса олардың сөздік құрылымы, сөзжасам мен терминжасам тұрғысындағы қателер де өте көп. Оларға мысалдардың бірқатары №3 кестеде келтірілген.

№3 Кесте. Қателі терминдер мен ұғымдар

Қазақ тіліндегі нұсқа	Орыс тіліндегі нұсқа	Ескерту
Автобетон араластырғыш	Автобетономешалка	Бірге қосып жазу керек, өйткені «автобетон» деген ұғым жоқ
Автоброньды танк әскерлері	Автобронетанковые войска	Бірге қосып жазу керек, өйткені «автоброньды» деген ұғым жоқ
Автосу цистернасы	Автоводоцистерна	Бірге қосып жазу керек, өйткені «автосу» деген ұғым жоқ
Атом артиллериясы	Артиллерия атомная	Түсініксіз ұғым. Дұрысы – «атомдық артиллерия»
Әскери артиллерия		Бұл жерде «войсковая» деген әскери құрылымдық бірлікті білдіреді. Сондықтан «әскер артиллериясы» деген дұрыс болар. Оған қоса «артиллерия» сөзін гаубица, теміржол, тау, полк, траншея деген сөздермен үйлестіру қажет. Осы қатарда «жағалық артиллерия», «корабльдік артиллерия» деген дұрыс нұсқалар бар

Дивизия артиллериясы	Артиллерия дивизионная	Дивизия мен дивизионның айырмашылығы бар. Дивизион дивизияның құрамына кіреді. Сондықтан «дивизиондық артиллерия» деген дұрыс болар
Таудағы әуеайлақ	Аэродром горный	Бұл әуеайлақтың қай жерде орналасуына емес, оның типіне, яғни жарақтандырылуына, қамтамасыз етілуіне және т.с.с. байланысты. Дұрысы – «Таулық әуеайлақ»
Тағайындалған әуеайлақ	Аэродром назначения	Әуеайлақ еш уақытта да «тағайындалмайды»! «Межелі мақсаттағы әуеайлақ» деген дұрыс болар
Дивизия базасы	База дивизионная	Дивизион базасы
Тосқауылдау	Барражирование	Бұл жерде тосқауылға еш қатысы жоқ. Бұл ұшу режимі. Орын алған оқиға төңірегінде ұзақ әрі тиімді ұшу түрі
Ағаш блиндаж	Блиндаж подбруственный	Бұл жерде мәселе жапқын материалда емес
Жетекші ұшақ	Ведомый самолет	«Ведомый» деген сөз жетекте жүруді білдіреді, сондықтан дұрысы «жетекті ұшақ» болуы керек
Тікелей оқ ату	Вертикальный огонь	Негізі «Қисық ату» не «бұра ату» дегендер жоқ
Өнімдерді өзара ауыстыру	Взаимозаменяемость изделий	Бұл жерде процес емес, заттың қасиеті туралы айтылған
Су бөгеті	Водное препятствие	«Бөгет» плотина емес пе?
Су тоғаны	Водозабор	«Тоған» қойма емес пе, сондықтан су алу не су тарту болуы керек
Су ығыстырғыш	Водоизмещение	«Водоизмещение» кез келген су кемесінің көрсеткіші болып табылады, сондықтан ол «су сыйымдылығы» болуы тиіс
Әскери-далалық госпиталь	Военно-полевой госпиталь	«Әскери-далалық» деген нұсқа дұрыс
Далалық-әскери сот	Военно-полевой суд	
Әуедегі нақты жылдамдық	Воздушная истинная скорость	«Әуелік нақты жылдамдық» деген дұрыс болар
Электрмагнитті өріс ұйытқуы	Возмущение электромагнитного поля	Электрмагнитті өрістің ұйытқуы» деп нақтылау қажет
Пайдаланылған газ	Выхлопной газ	Қозғалтқыштан шығатын газды «пайдаланылған» деп айтуға болмайды. Жану процесінде бөлінетін газды пайдалануға болмайтындықтан сыртқа шығарылатыны аксиома

Артпалы артиллерия	Вьючная артиллерия	«Артпалы артиллерия» деген ұғым өте кең. Артиллерияны автокөлікті былай қойғанда, ұшаққа, тікұшаққа артуға болады. Ал орыс тіліндегі нұсқада ат, түйе, есек және т.б. жануарлар мегзеліп тұр. Сондықтан «Жануарларға артпалы артиллерия» деген дұрыс болар
Қуат іріктеу генераторы	Генератор отбора мощности	Іріктеу «Отбор» сөзінің мағынасын бере алмайды, сондықтан «Қуатты алушы генератор» деген нұсқа ұсынылады
Дәйекті қозу генераторлары	Генераторы последовательного возбуждения	Дәйекті сөзі «последовательный» сөзінің баламасы емес
Гидросым	Гидропровод	Аударғанда «гидро» және «провод» сөздерін ұштастыру қажет еді. Сым мен сұйықты қалай ұштастыруға болады? Сондықтан «гидроқұбыр» не «гидротүтік» деу керек
Таудағы мотоатқыштар әскерлері	Горно-мотострелковые войска	Ұғымның мәні «Таудағы» не «баудағы» емес. Арнайы әскер не жасақ болатындықтан «Таулық мотоатқыштар әскерлері» деген дұрыс болар
Дзот	Дзот	Тұтынушыларға түсінікті болуы үшін тарқатып жазу керек
Жарылғыштарды қашықтықтан алушы	Дистанционный извлекатель взрывателей	«Взрыватель» «жарылғыш» емес «жарғыш» болып табылады. Осы сынды нұсқаларды заттардың конструкциясына сүйене отырып аударған орынды
Рота бойынша тәуліктік кезекші	Дневальный по роте	«Дневальный по роте» дегенге қоса «Дежурный по роте» деген ұғым бар. Ол қалай аударылады?
Бірыңғай автоматтандырылған байланыс тармағы	Единая автоматизированная сеть связи	Терминқорда «сеть» барлық мәнмәтінде «тармақ» деп алынған. Дұрысы – «желі»
Корабль жасау	Закладка корабля	«Закладка» сөзі корабль құрастыруды / жасауды бастауды білдіреді
Топырақ шашу	Засыпка грунта	«Топырақ шашу» осы саладағы «оқшашу» дегенмен бірдей сияқты

Терминқордағы әскери іс саласына жатқызылған ісқағаздық сипаттағы «Рухы көтерілді», «Нарядтар қойылады», «Ержүрек жауынгер», «Еркін жүруге құқылы», «Осы мәселе», «Мереке құрметіне сыйлықақы беру», «Ақпарат тәртібінде баяндаймын», «Егер өзгеше көзделмесе»

және т.с.с. терминдер мен сөздердің орындылығын анықтаған да дұрыс болар.

Жалпы алғанда әскери іске тікелей байланысы жоқ «Академиялық басылым», «Академиялық дәреже», «Академиялық кітапхана», «Аңдатпа түсініктеме», «Диссертациялық кеңес», «Ғылым докторы»,

«Ғылымға қайшы», «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптама» және т.с.с. терминдер мен сөздерді алып тастау ұсынылады.

Қолданыстағы заңнамада керемет балалары бар, бірақ Терминқорлық әскери іс саласына қатысы жоқ «Қосылма тұлға/ Афффилированное лицо», «Хабарсыз кеткенші / Без вести пропавший» және т.с.с. ұғымдарды түзеткен абзал. Олардың салалық заңнамада бекітілген нұсқалары дұрыс болып табылады.

Мақала тіл саласына және терминдерге қатысты болғандықтан Терминқордағы олардың қазақ тіліндегі қателерімен қатар орыс тіліндегілерді де көрсеткен артық болмас. Сондықтан «Артиллериская», «Взрывоустойчивость», «Выключатель конечной нажимной», «Дальнебойность оружия», «Военно-топографическое служба», «Вход топлива», «Командир дивизий», «Монентный двор», «Оборудование», «Ось сжатие», «Отсутствия военнослужащего на службе», «Портативный рентгенотелевизионная система», «Разнокалибрный» және т.б. қателі сөздерді түзету қажет.

Оған қоса әскери іс үшін маңызы шамалы не белгісіз «Голубая лента с надписью», «Девизная лента василькового цвета», «Балағы етікке салынатын шалбар» деген сөздерді алып тастағаннан бұл сала зиян шекпейді.

Қазақ тіліне дұрыс аудару үшін «Каральный начальник», «Бомбардировщик-ис-

требитель», «Боевое крещение» және т.с.с. түзету, ал «Витязь», «Дальний отъезд», «Дедовщина» және т.б. сөздер мен шартты ұғымдарды нақтылау не алып тастау ұсынылады.

Тіл маманы үшін мәселе болып табылмайтын «Аберация», «атестаттау», «Атоматты», «автоматы реттеу», «апаратурасы», «Саперлар» «шығуу» және т.с.с. қатар техникалық сипаттағы «талшықты-оптикалық байланыс связижелісі», «Гидротопса және гидротоспалар блогы» және т.б. қателі терминдер мен ұғымдар кездеседі.

Қорытынды

Мақаланы қорытындылай келе, Терминқорда әскери іс саласы бойынша терминдерде қате өте көп жіберілгені атап өтіледі. Олардың арасында қағидатты қателермен қатар, техникалық қателер де кездеседі. Мақалада мысал ретінде тек бірқатары, яғни аз көлемі ғана көрсетілді. Терминқор сапасын арттыру, оны дамыту бойынша жұмыстарды жалғастыру, жоғарыда көрсетілген кемшіліктерді жою үшін қарастырылған және басқа салалар терминдерін мұқият зерделеу мен зерттеу, жіберілген қателерді түзету бойынша ұсыныстарды құқықтық мәртебесі анықталғаннан кейін Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясының қарауына ресми енгізу қажет.

К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ ПРИНЦИПОВ АДМИНИСТРАТИВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА И АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Ахметов Ерик Булатович¹

Докторант юридического факультета Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, старший научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук, г.Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Журунова Мереке Конысхановна

Научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук, г.Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: zhurunova.m@zqai.kz

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы классификации основных принципов административного судопроизводства. Основное внимание уделяется выявлению основных функций, системы и иерархичности принципов. Научная новизна заключается в изучении важных соподчиненных руководящих начал, влияние которых является определяющим для принципов административных процедур, а значит, и всей системы публичного управления. Автором сделан вывод о том, что каждый в случае спора о его гражданских правах и обязанностях или при предъявлении ему любого обвинения имеет право на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона. Был сделан краткий обзор основных принципов административного судопроизводства, и их реализация в странах ближнего и дальнего зарубежья.

Вместе с тем, институт административных процедур, особенно их принципы, как, впрочем, и принципы административного права в целом, для законодателя и даже доктрины до сих пор остаются во многом малоисследованной и малопонятной проблемой. Автором был также сделан вывод о том, что главной особенностью принципов административных процедур является их непосредственное действие и конкретная регулятивность. Принципы административного судопроизводства формулируются не в качестве деклараций, а с четкой и прагматичной целью — выступать особыми средствами правового регулирования. Административные принципы призваны стать ориентиром не только для законодателя, но и (что чрезвычайно важно) для правоприменителя. Автор также полагает, что принципы административных процедур это особая группа принципов управленческого административного права. Принципы определяют сущность динамической регулятивной деятельности публичной власти. Системность принципов определяется господствующими процедурными доктринами. Таким образом, необходим дальнейший анализ основных принципов административных процедур.

Ключевые слова: регулятивность, универсальность, система принципов, правопорядок, иерархичность, законность, пропорциональность, управленческая деятельность, публичные права, интересы граждан, должностные лица, административные дела.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК РӘСІМДЕРДІҢ ҚАҒИДАТТАРЫН ЖІКТЕУ МӘСЕЛЕСІНЕ

Ерік Болатұлы Ахметов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің заң факультетінің докторанты. Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Мереке Қонысқанқызы Журунова

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: zhurupova.m@zqai.kz

Аннотация. Мақалада әкімшілік рәсімдердің негізгі принциптерін жіктеу мәселелері қарастырылады. Ол негізгі функцияларды, жүйелер мен принциптердің иерархиясын анықтауға бағытталған. Ғылыми жаңалық-бұл әкімшілік процедуралардың принциптері үшін шеңбер болып табылатын, демек, мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесі болып табылатын маңызды бағыныңқы басшылыққа негізделген принциптерді зерттеу. Авторлар оның азаматтық құқықтары мен міндеттері туралы дау туындаған жағдайда немесе оған кез-келген айып тағылған жағдайда, заң негізінде құрылған тәуелсіз және бейтарап соттың істі әділ және жария түрде қарауға құқығы бар деген қорытынды жасады. Әкімшілік процедуралардың негізгі принциптеріне қысқаша шолу жасалды және оларды жақын және алыс шет елдерде жүзеге асыру. Осылайша, әкімшілік рәсімдердің негізгі қағидастарын одан әрі талдау қажет.

Сонымен қатар, әкімшілік рәсімдер институты, әсіресе олардың принциптері, сонымен бірге, тұтастай алғанда, заң шығарушы үшін және тіпті доктриналар үшін әлі де аз зерттелген және түсініксіз проблема болып қала береді. Автор сонымен қатар әкімшілік рәсімдер принциптерінің басты ерекшелігі олардың тікелей әрекеті және нақты реттілігі болып табылады деген қорытындыға келді. Әкімшілік рәсімдердің қағидастары декларация ретінде емес, нақты және прагматикалық мақсатпен — құқықтық реттеудің ерекше құралы ретінде тұжырымдалады. Процедуралардың принциптері тек заң шығарушы үшін ғана емес, сонымен бірге құқық қорғаушы үшін де (өте маңызды) нұсқаулық болуға арналған. Сондай-ақ, автор әкімшілік рәсімдердің принциптері басқарушылық әкімшілік құқық принциптерінің ерекше тобы деп санайды. Қағидалар мемлекеттік басқарудың динамикалық реттеуші қызметінің мәнін анықтайды. Принциптердің жүйелілігі басым процедуралық ілімдермен анықталады. Осылайша, әкімшілік рәсімдердің негізгі қағидастарын одан әрі талдау қажет.

Түйін сөздер: реттілік, амбебаптылық, принциптер жүйесі, құқықтық тәртіп, иерархия, заңдылық, пропорционалдылық, басқару қызметі, қоғамдық құқықтар, азаматтардың мүдделері, лауазымды тұлғалар, әкімшілік істер

ON THE CLASSIFICATION OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Yerik B. Akhmetov

PhD student of the Faculty of Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Senior Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, Nur-Sultan, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Mereke K. Zhurunova

Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, Nur-Sultan, e-mail: Zhurunova.m@zqai.kz

Abstract. *The article deals with the classification of the basic principles of administrative procedures. The main attention is paid to the identification of the main functions, the system and the hierarchy of principles. The scientific novelty lies in the study of important subordinate guiding principles, the influence of which is decisive for the principles of administrative procedures, and therefore for the entire system of public administration. The author concludes that everyone has the right to a fair and public hearing of the case within a reasonable time by an independent and impartial court established on the basis of the law in the event of a dispute about his civil rights and obligations or when any charge is brought against him. A brief overview of the basic principles of administrative procedures and their implementation in the countries of the near and far abroad was made. Thus, further analysis of the basic principles of administrative procedures is necessary.*

At the same time, the institution of administrative procedures, especially their principles, as well as the principles of administrative law in general, for the legislator and even the doctrine still remain largely unexplored and poorly understood problem. The author also concluded that the main feature of the principles of administrative procedures is their direct effect and specific regularity. The principles of administrative procedures are formulated not as declarations, but with a clear and pragmatic purpose — to act as special means of legal regulation. The principles of procedures are intended to become a reference point not only for the legislator, but also (which is extremely important) for the law enforcement officer. The author also believes that the principles of administrative procedures are a special group of principles of managerial administrative law. The principles define the essence of dynamic regulatory activity of public administration. The consistency of the principles is determined by the prevailing procedural doctrines. Thus, further analysis of the basic principles of administrative procedures is necessary.

Keywords: *regularity, universality, system of principles, law and order, hierarchy, legality, proportionality, managerial activity, public rights, interests of citizens, officials, administrative affairs.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_223

Введение

Необходимо отметить, что Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Кемелевич Токаев объявил 2021 год Годом 30-летия Независимости. Казахстан за годы Независимости стал процветающей, развивающейся страной, известной на международной арене.

Как известно, с 1 июля 2021 года вступил в силу новый Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее - АППК). АППК направлен

на регулирование публично-правовых отношений, возникающих между административным органом и лицом, в отношении которого реализуются установленные законом публичные функции этого административного органа.

По нашему мнению, важной отличительной особенностью принципов административного судопроизводства является их прямое действие и конкретная регулятивность. Принципы административного судопроизводства обосновываются не в качестве де-

клараций, а с четкой и прагматичной целью — выступать особыми средствами правового регулирования. Принципы административного судопроизводства призваны стать ориентиром не только для законодателя, но и для правоприменителя.

Второй особенностью принципов административного судопроизводства является их - универсальность. Принципы административного судопроизводства нередко становятся принципами всей управленческой деятельности, выходя за рамки собственно законодательства об административном судопроизводстве

Третьей отличительной чертой является открытый характер системы принципов. Какой бы перечень ни закреплялся в законодательстве об административном судопроизводстве (и в законодательстве в целом), он не является «застывшей» догмой. Содержание отдельных принципов может меняться, уточняться, дополняться, особенно - судебной практикой. Никакой перечень принципов административного судопроизводства не должен рассматриваться как отказ в праве на существование иных основополагающих начал публичного управления. Следует помнить данный момент законодателям в постсоветских государствах, склонным к созданию «жестких» и «замкнутых» правовых форм.

Четвертой отличительной чертой является иерархичность принципов. В сфере административных процедур действует, по крайней мере, три «группы» принципов:

- во-первых, общеправовые принципы и принципы административного права в целом;
- во-вторых, принципы административного процесса; наконец, собственно принципы административных процедур [1].

Каждая последующая группа «вытекает» из предыдущего, но одновременно привносит новеллы, отражающие специфику «сужающейся» регулируемой сферы.

По нашему мнению, принципы административного судопроизводства являются особой группой принципов управленческого административного права. Принципы определяют сущность динамической регулятивной деятельности публичной власти. Необходимо отметить, что процедурные доктрины определяют системность принципов.

Также, три основных групп принципов существуют в сфере административных процедур:

- общеправовые принципы и принципы административного права в целом;
- принципы административного процесса;
- принципы административных процедур [1].

Материалы и методы, результаты

В ходе исследования были применены общенаучные теоретические методы. Метод познания научно-теоретического материала был основным для всей работы. При рассмотрении и анализе основных принципов административного судопроизводства использовался метод анализа литературы; метод обобщения - при выделении основных принципов; логический метод - при анализе проблемных вопросов.

Обсуждение

По мнению А.Б. Зеленцова принципы административного судопроизводства по юридическому значению классифицируются на:

1. **Общеправовые**, общие как для правовой системы в целом, так и для всех видов судопроизводства. Эти принципы в административном судопроизводстве реализуются: непосредственно и опосредовано, проявляясь в отраслевых и межотраслевых принципах. К непосредственно действующим относятся, к примеру: принцип законности, верховенства права, уважения прав и свобод человека и гражданина, равенства всех перед законом и судом. Опосредовано в административном судопроизводстве действуют, например, такие общеправовые принципы, как принцип демократизма и справедливости.

Данные принципы проявляются в судебно-административном процессе в таких фундаментальных основаниях, как состязательность, равенство сторон, гласность, принцип полноты, всесторонности и беспристрастности судебного разбирательства;

2. **межотраслевые**, свойственные не скольким смежным отраслям права (принцип осуществления правосудия только судом, самостоятельности судов и независимость судей, национального языка судопроизводства);

3. **специальные отраслевые**, которые свойственны только судебному административному праву как отрасли (например, принцип состязательности и равноправия сторон административного судопроизводства при активной роли суда) [2, с.130].

А.Т. Боннер, С.В. Щепалов, В.В. Ярков

выделяют следующие организационные принципы в административном судопроизводстве, как:

- осуществление правосудия только судом;
- законность;
- независимость судей;
- гласность;
- сочетание единоличного и коллегиального рассмотрения дел;
- государственный язык судопроизводства;
- равенство всех перед законом и судом [2, с. 131].

По мнению А.Б. Зеленцова в основе организации судебных органов, осуществляющих административное правосудие, лежат общие принципы судостроительства, которые обуславливают особенности построения судебной власти. К данным принципам относятся:

- принцип самостоятельности и независимости судебной власти и ее органов;
- принцип единства судебной системы и разграничения форм судопроизводства;
- принцип государственного обеспечения (бюджетного финансирования) судов;
- принцип осуществления правосудия только судом;
- принцип законности, независимостей судей, гласности;
- принцип сочетания единоличного и коллегиального рассмотрения дел;
- принцип государственного языка судопроизводства;
- принцип равенства всех перед законом и судом;
- принцип императивности компетенции и полноты власти судебных органов по вопросам собственного ведения [2, с.131].

По мнению А.Б. Зеленцова, О.А. Ястребова для того, чтобы определить состав принципов судебного административного права, их необходимо отличать:

- 1) от принципов и идей, осознаваемых и разрабатываемых на доктринальном уровне: принципы права нормативно закреплены и юридически обязательны;
- 2) от обычных норм судебного административного права: принципы имеют основополагающее значение, абстрактное содержание, универсальную сферу действия и обусловлены в большей степени объективными факторами правообразования, чем волей и усмотрением законодателя [2, 131].

Мы согласны с мнением А.Б. Зеленцова о том, что принципы административного

судопроизводства могут быть выражены в двух формах:

1) текстуальная форма - прямая формулировка и закрепление принципа в нормативно-правовых актах, обладающих наибольшей юридической силой, - в Конституции, международно-правовых актах, Законах. Данные принципы являются первичными нормами, лежащими в основе законодательства о судостроительстве и процессуального законодательства. Они являются базовыми для всех остальных норм, регулирующих порядок отправления административного судопроизводства;

2) смысловая форма - выведение содержания принципа из правовых норм и институтов [2, с.126].

В числе функций принципов административного судопроизводства выделим следующие:

1) нередко предшествуя принятию тех или иных законов, предвосхищая формирование процедур, принципы призваны «подготовить» к их появлению правопорядок и «поторопить» законодателя;

2) обеспечение известной универсальности законодательства об административных процедурах; при этом следует помнить, что действие принципов административных процедур может выходить за рамки конкретного закона, они имманентно стремятся охватить как можно больший объем общественных отношений. И это стремление понятно и даже справедливо, поскольку речь идет не о принципах того или иного закона, а явления, более или менее полно охватывающего всю систему административных процедур различной видовой принадлежности;

3) помощь в установлении баланса между правовым и неюридическим началами процедур;

4) уравнивание публичных и частных интересов, в том числе защита невластных лиц от возможных злоупотреблений со стороны субъектов управления, а также ограждение публичной администрации от недобросовестности граждан и организаций;

5) наконец, предназначение принципов — обеспечить реальность, конкретную регулятивность административных процедур посредством «тонкой настройки права», аналогии закона и права, а также выступая средством оценки смежных правовых явлений, особенно дискреционных административных актов [3, с.123].

Вместе с тем, институт административ-

ных процедур, особенно их принципы, как, впрочем, и принципы административного права в целом, для законодателя и даже доктрины до сих пор остаются во многом малоисследованной и малопонятной проблемой. Несомненно, задача анализа и построения системы общих принципов административного права выходит за рамки настоящей работы. Попытаемся вкратце выделить группы наиболее важных соподчиненных руководящих начал, влияние которых является определяющим для принципов административного судопроизводства, а значит, и всей системы публичного управления.

К базовым общеправовым принципам, оказывающим важнейшее воздействие на административные процедуры, предлагаем отнести:

- принцип законности;
- принцип справедливости (разумности, добросовестности);
- принцип пропорциональности (соразмерности) [3].

Следует отметить, что принцип законности имеет формальное и содержательное, процедурное и материальное измерения. В случае спора о его гражданских правах и обязанностях или при предъявлении ему любого обвинения, гражданин имеет право на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона. В данном случае, судебное решение объявляется публично, однако пресса и публика могут не допускаться на судебные заседания в течение всего процесса или его части по соображениям морали, общественного порядка или национальной безопасности в демократическом обществе, а также когда того требуют интересы несовершеннолетних или для защиты частной жизни сторон, или в той мере, в какой это, по мнению суда, строго необходимо — при особых обстоятельствах, когда гласность нарушала бы интересы правосудия.

Рассмотрим принцип соразмерности, известный практически всем современным правовым системам, по своему происхождению связан с такими философскими категориями, как «гармония», «мера», «золотая середина». В общем смысле он выражает требование эквивалентности во взаимоотношениях, равенства взаимных предоставлений и получений, а также баланса инте-

ресов. Пройдя долгий эволюционный путь развития, в современном публичном праве принцип соразмерности функционирует прежде всего, как критерий для определения пределов осуществления государственных полномочий и допустимых ограничений прав человека.

К примеру, в административном праве Пруссии в XIX веке, к принципу соразмерности стали обращаться суды на основании Общепрусского земельного уложения 1794 года в целях ограничения усмотрения полиции и других органов публичной администрации при применении ими принудительных мер [4, с. 203].

Необходимо отметить, что Административный процедурно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан (далее-АППК) это законодательный акт, регулирующий порядок осуществления административных процедур, а также регулирующий порядок разрешения споров, вытекающих из публичных правоотношений.

Отсюда следует, что законодательным актом предусмотрено разрешение споров, возникающих между государственными органами, административными органами, должностными лицами, а также гражданами и юридическими лицами.

Целью принятия АППК является развитие конституционных ценностей в управленческой деятельности, реализация и защита публичных прав и законных интересов граждан, возникающих в отношениях с государством, должностными лицами. Кодекс включает в себя ряд исчерпывающих принципов, на основе которых будут разрешаться административные дела.

Согласно статье 7 АППК одним из основных принципов административного судопроизводства является «*принцип законности*».

В соответствии с данным принципом административный орган, должностное лицо осуществляют административные процедуры в пределах своей компетенции и в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, настоящим Кодексом и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан².

Также стоит отметить, что суд при рассмотрении и разрешении административных дел обязан точно соблюдать требования Конституции Республики Казахстан, кон-

² Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>

ституционных законов, других нормативных правовых актов, подлежащих применению международных договоров Республики Казахстан.

Суды согласно принципу законности, не вправе применять законы и иные нормативные правовые акты, ущемляющие закрепленные Конституцией Республики Казахстан права и свободы человека и гражданина. Если суд усмотрит, что закон или иной нормативный правовой акт, подлежащий применению, ущемляет закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина, он обязан приостановить производство по административному делу и обратиться в Конституционный Совет Республики Казахстан с представлением о признании этого акта неконституционным. По получению судом решения Конституционного Совета Республики Казахстан производство по делу возобновляется³.

Рассмотрим более детально принцип соразмерности в административных процедурах. Итак, принцип соразмерности — это принцип, обуславливающий законность действия с точки зрения соблюдения баланса между целью и использованными средствами.

Так, согласно статье 10 АППК, предусмотрено, что при осуществлении административного усмотрения административный орган, должностное лицо обеспечивают справедливый баланс интересов участника административной процедуры и общества. При этом административный акт, административное действие (бездействие) должны быть соразмерными, то есть являться пригодными, необходимыми и пропорциональными⁴.

В следующих случаях административный акты, административное действие (бездействие) считается пригодными, необходимыми и пропорциональными, если:

- административные акты приемлемы для достижения цели, установленной законами Республики Казахстан;

- административные акты, административное действие (бездействие), считаются необходимыми, если в наименьшей степени ограничивают права, свободы и законные интересы участника административной процедуры;

- административные акты, административное действие (бездействие) считаются

пропорциональными, если общественное благо, полученное в результате ограничений прав, свобод и законных интересов участника административной процедуры, больше чем вред, причиненный этими ограничениями⁵.

Принцип соразмерности, в зарубежных странах, также его именуют принципом пропорциональности, занимает значительное место при обосновании решения и широко применим в судебной практике зарубежных стран. Так, по этому поводу Аристотель - древнегреческий философ, писал: «Справедливое - это пропорциональное, несправедливое - это то, что нарушает пропорциональность». Принцип соразмерности восходит к представлениям древних греков, согласно которым категория справедливости связана с категорией равномерности [5].

Необходимо отметить, что наряду с другими принципами, применяемых при административных процедурах и административном судопроизводстве, принцип соразмерности имеет определенный внутренний строгость, не имеющий конкретно - исторических и культурных зависимостей, что в любом случае позволяет рассматривать его как некий естественно - правовой барьер против произвольного ограничения конституционных прав и свобод, основанного на позитивистском представлении о праве.

Распространение принципа соразмерности на европейском континенте произошло во многом благодаря Европейскому суду по правам человека, который постоянно обращается к нему в своей практике. Европейские конституционные суды восприняли аргументацию Европейского суда и стали активно использовать принцип соразмерности для защиты прав человека на национальном уровне. Сегодня к нему обращаются судебные органы не только Германии, но и Австрии, Бельгии, Греции, Дании, Великобритании, Ирландии, Италии, Испании, Люксембурга, Нидерландов, Португалии, России, Франции, Швейцарии, а также Суд Европейского Союза. Аналогичные процедуры используются и за пределами европейского континента — в высших судах Аргентины, Бразилии, Израиля, Индии, Канады, Колумбии, Мексики, Перу, США, Чили, ЮАР, Южной Кореи и др., а также в Межамериканском суде по правам человека [6]. Таким образом, в настоящее время принцип

³ Там же

⁴ там же

⁵ там же

соразмерности является одним из базовых конституционных принципов и принципом международного права прав человека.

Однако несмотря на столь широкое распространение принципа соразмерности, обращение к нему в судебной практике все чаще подвергается критике на доктринальном уровне. Действительно, реализация принципа соразмерности сопряжена с рядом проблем, обусловленных как характером самой предполагаемой им процедурой проверки, так и недостаточно корректным ее проведением. Неслучайно стремление достичь соразмерности иногда описывают как «поиск призрака».

Принцип пропорциональности (соразмерности). По словам Армин фон Богданди и Петера М. Хубера, во многом с этого принципа началась конституционализация административного права. Заложенный уже в прусском полицейском праве, он «вырвался» со временем на свободу, охватил все административное право (в том числе, конечно, и административные процедуры), а затем начал свое победоносное шествие по иным публичным отраслям, а также вошел в догматику основных прав; о через Европейскую конвенцию по правам человека и практику европейских судов был перенесен и в другие европейские правовые порядки [7].

Принцип пропорциональности в настоящее время можно отнести к одному из важнейших «сквозных» принципов, в том числе применения административных процедур. Это — синтез принципов законности и целесообразности (разумности). Если судебная практика — «великий примиритель» нормы права и принципов, то пропорциональность (соразмерность) — универсальный балансир всех основных правовых явлений, в том числе принципов процедур по отношению друг к другу.

Применение данного принципа включает три этапа (ступени). Первый шаг — установление законности избираемых средств. На втором этапе необходимо проверить пригодность этих средств для достижения цели. На третьем — (пропорциональность в узком смысле) устанавливается соразмерность совершаемых действий достигаемой цели, их необходимость. Здесь административный орган должен убедиться в том, что совершаемые действия не являются ни слишком «жесткими», ни чрезмерно «мягкими». То есть, с одной стороны, не влекут чрезмер-

ных ограничений прав граждан, а с другой — позволяют добиться искомого результата. Принцип соразмерности применяется только в тех случаях, когда законодательство допускает административное усмотрение.

Рассмотрим принцип активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан. Необходимо отметить, что существенные изменения и дополнения были внесены, а именно был сформулирован новый принцип — принцип активной роли суда. Под данным принципом понимается наделение суда целым рядом полномочий, которые позволяют ему самостоятельно влиять на процесс судебного разбирательства.

В соответствии со статьей 16 АПК административное судопроизводство осуществляется на основе активной роли суда.

Следует отметить, что суд, не ограничиваясь объяснениями, заявлениями, ходатайствами участников административного процесса, представленными ими доводами, доказательствами и иными материалами административного дела, всесторонне, полно и объективно исследует все фактические обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения административного дела⁶.

Также, судья вправе высказать свое предварительное правовое мнение по правовым обоснованиям, относящимся к фактическим и (или) юридическим сторонам административного дела.

Так, теперь суд вправе по собственной инициативе или мотивированному ходатайству участников административного процесса собирать дополнительные материалы и доказательства, а также выполняет иные действия, направленные на решение задач административного судопроизводства.

Рассмотрим опыт Европейских стран. К примеру, в Германии, данный принцип имеет название «*принцип исследования обстоятельств дела по долгу службы*» (Untersuchungsgrundsatz), также его называют «*инквизиционный принцип*» [8]. Согласно данному принципу, суд, обладая ведущей ролью, сглаживает присущий административному судопроизводству дисбаланс сил между гражданином и государством в лице властного органа.

Также следует отметить, что административный суд в Германии не связан представленными доказательствами и обязан исследовать все обстоятельства, которые не-

⁶ Там же

обходимы для вынесения соответствующего решения по делу. Вместе с тем, это не говорит о том, что суд должен исследовать каждое обстоятельство, даже при отсутствии объективной необходимости в этом. Суд может воспользоваться данным ему правом в том случае, если это действительно немаловажно для разрешения дела. Суд также имеет право выступать с инициативой по сбору доказательств и обладает возможностью истребовать необходимые документы [9].

По мнению А. В. Орловой, активная роль суда при рассмотрении дел никак не может рассматриваться как обстоятельство, которое говорит об отступлении от конституционных требований состязательности, поскольку принцип основан на «объективно значимых обстоятельствах, предопределяемых самим характером публично-правовых отношений» [10].

По нашему мнению, функционирование принципа активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан обосновано самим характером публично-правовых правоотношений и является показателем справедливости административного судопроизводства.

Исследование и анализ положений Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан показывает важную роль данного принципа. Также, стоит отметить, что принцип активной роли суда имеет колоссальное влияние на институт доказывания и на весь процесс рассмотрения и разрешения административных дел.

Рассмотрим принцип охраны права на доверие. В соответствии со статьей 13 АППК доверие участника административной процедуры к деятельности административного органа, должностного лица охраняется законами Республики Казахстан⁷.

Административный акт, административное действие (бездействие) считаются законными и обоснованными до тех пор, пока административный орган, должностное лицо или суд не установят обратное в соответствии с законодательством Республики Казахстан⁸.

Незаконный административный акт, принятый по вине административного органа, должностного лица, а также незаконное административное действие (бездействие), со-

вершенное по вине административного органа, должностного лица, не могут повлечь обременяющие последствия для участника административной процедуры⁹.

Как справедливо отмечает по этому вопросу Л. Брокер, «отмена административного акта в ходе процедуры обжалования возможна и, как правило, возможна без проблем, поскольку в случае оспаривания административного акта в принципе не может быть сформировано достойное защиты доверие к его действительности... Аспекты защиты доверия, как правило, не играют роли ни в решении об удовлетворении жалобы, ни в решении об удовлетворении протеста» [11].

По мнению К.В. Давыдова, лицо не может ссылаться на охрану доверия, если возможность отмены прямо предусмотрена законодательством или самим актом. Это ситуация хорошо знакома административному праву (хотя бы на рассмотренном выше примере отмены решения ввиду нарушения его адресатом установленных требований) [12].

К.В. Давыдов отмечает, что свобода апелляции к охране доверия резко сокращается в случае невыполнения дополнительных обязанностей условного административного акта (что, в сущности, является частным случаем предыдущей ситуации) [12].

Рассмотрим принцип справедливости. Согласно статье 8 АППК при рассмотрении административного дела административный орган, должностное лицо и суд обязаны, сохраняя объективность и беспристрастность, обеспечить каждому из участников административного дела равные возможности и условия для реализации их прав на всестороннее и полное исследование обстоятельств административного дела¹⁰.

Так, по мнению Т.А. Комаровой, «принцип справедливости» играет важную роль при отправлении правосудия по гражданским делам, так и при проверке вступивших и не вступивших в законную силу судебных актов в частности» [13].

По мнению Т.И. Чапанова предлагается нормативно закрепить справедливость в качестве межотраслевого принципа гражданского, арбитражного и административного судопроизводства [14].

Необходимо отметить, что процессуально-правовую составляющую принципа

⁷ Там же

⁸ Там же

⁹ Там же

¹⁰ Там же

справедливости административного судопроизводства преопределили известные положения Конвенции о защите прав человека и основных свобод (*далее-Конвенция*)¹¹.

В отличие от принципа справедливости, исключение охраны права на доверие имеет место, когда адресат административного акта, получивший какое-либо имущество, в том числе денежные средства, не использовал их по назначению (т. е. не использовал вообще или использовал вопреки цели акта).

Заключение

Таким образом, необходимо отметить, что наряду с другими принципами, применяемых при административных процедурах и административном судопроизводстве, принцип законности и соразмерности (принцип активной роли суда, охраны права на доверие) имеют определенный внутренний стрезень, не имеющий конкретно - исторических и культурных зависимостей, что в любом случае позволяет рассматривать их как некий естественно - правовой барьер против произвольного ограничения конституционных прав и свобод граждан,

основанного на позитивистском представлении о праве.

Следует отметить, что на сегодняшний день сделан лишь первый шаг в направлении правового урегулирования такого сложного правового явления, как

принципы административного судопроизводства. Полагаем, что необходимы фундаментальные научные разработки по исследованию принципов административного судопроизводства и административных процедур, а также их последующее закрепление в законодательстве Республики Казахстан.

Также, необходимо отметить, что принципы административного судопроизводства и административных процедур должны играть важную роль в применении норм АППК, так как данные принципы охватывают практически все сферы деятельности публично - правовых отношений и направлены на регулирование общественных отношений, возникающих между административным органом и лицом, в отношении которого реализуются установленные законом публичные функции этого административного органа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давыдов К.В. Специальные принципы административных процедур // *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского* — 2020. - № 2. - С.125-133.
2. Зеленцов А.Б., Ястребов О.А. Судебное административное право: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / *Рос. ун.-т дружбы народов, Юрид. Ин-т.* - М.: Статут, 2017. - С. 130-131
3. Давыдов К.В. Принципы административных процедур: сравнительно-правовое исследование // *Актуальные вопросы публичного права.* - 2015.- № 4. (34).- С.123-130
4. Ledford K.F. Formalizing the Rule of Law in Prussia: The Supreme Administrative Law Court, 1876-1914 // *Central European History.* 2004. Vol. 37. N. 2.- P. 203-224
5. Бажуков С.А. Принцип соразмерности в конституционной практике ограничения избирательных прав // *Вестник Северного федерального университета.* - № 3, - С.110-112.
6. Бажанов А.А. Проблемы реализации принципа соразмерности в судебной практике // *Труды Института государства и права.* - 2018.- № 3. - С. 63-64.
7. Богданди А., Хубер П.М. Государство, государственное управление и административное право в Германии // *Дайджест публичного права.* - 2014.- № 1 (3). - С. 46 -56.
8. Юрген К. Ведение процесса судьей в административном судопроизводстве // *Ежегодник публичного права - 2015: Административный процесс.* М., 2015. 464 с.
9. Соловьев А. А. Некоторые особенности правового регулирования административного судопроизводства в Федеративной Республике Германия // *Вестник Арбитражного суда Московского округа.* 2015. № 4. С. 92-100.
10. Орлов А. В. Активная роль суда в административном судопроизводстве // *Рос. судья.* 2016. № 8. С. 12-15.
11. Брокер Л. Отмена административных актов в соответствии с немецким законодательством // *Ежегодник публичного права 2016: административный акт.* М., 2015. С. 198-199.

¹¹ Конвенция о защите прав человека и основных свобод: заключена в г. Риме 4 ноября 1950 г., с изм. от 13 мая 2004 г. // <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-hu>

12. Давыдов К.В. Отмена административного акта и законодательство об административных процедурах // Вестник Воронежского государственного университета - 2020. - № 2. - С.160-170.

13. Комарова, Т.А. Верховенство права, разумность и справедливость как основные начала системы пересмотра судебных актов в гражданском судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.А. Комарова. — Саратов, 2017. - 21 с.

14. Чапанов Т.И. Социально-ценностная и правовая природа принципа справедливости в гражданском и арбитражном процессуальном праве // Общество и право. 5 - 2009. - № 3. - С. 85-90.

REFERENCES

1. Davydov K.V. *Special'nye principy administrativnyh procedur*// Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo — 2020. - № 2.- S.125-133.

2. Zelencov A.B., Yastrebov O.A. *Sudebnoe administrativnoe pravo: Uchebnik dlya studentov vuzov, obuchayushchihsya po special'nosti «Yurisprudenciya» / Ros. un.-t družby narodov, YUrid. In-t. - M.: Statut, 2017. - S. 130-131*

3. Davydov K.V. *Principy administrativnyh procedur: sravnitel'no-pravovoe issledovanie // Aktual'nye voprosy publichnogo prava.- 2015.- № 4. (34).- S.123-130*

4. Ledford K.F. *Formalizing the Rule of Law in Prussia: The Supreme Administrative Law Court, 1876-1914*//Central European History. 2004. Vol. 37. N. 2.- P. 203-224

5. Bazhukov S.A. *Princip sorazmernosti v konstitucionnoj praktike ogranicheniya izbiratel'nyh prav*//Vestnik Severnogo federal'nogo universiteta.- № 3, - S.110-112.

6. Bazhanov A.A. *Problemy realizacii principa sorazmernosti v sudebnoj praktike //Trudy Instituta gosudarstva i prava.-2018.- № 3. - S. 63-64.*

7. Bogdandi A., Huber P.M. *Gosudarstvo, gosudarstvennoe upravlenie i administrativnoe pravo v Germanii // Dajzhest publichnogo prava. - 2014.- № 1 (3). - S. 46 -56.*

8. Yurgen K. *Vedenie processa sud'ej v administrativnom sudoproizvodstve // Ezhegodnik publichnogo prava - 2015 : Administrativnyj process. M., 2015. 464 s.*

9. Solov'ev A. A. *Nekotorye osobennosti pravovogo regulirovaniya administrativnogo sudoproizvodstva v Federativnoj Respublike Germaniya // Vestnik Arbitrazhnogo suda Moskovskogo okruga. 2015. № 4. S. 92-100.*

10. Orlov A. V. *Aktivnaya rol'suda v administrativnom sudoproizvodstve // Ros. sud'ya. 2016. № 8. S. 12-15.*

11. Broker L. *Otmena administrativnyh aktov v sootvetstvii s nemeckim zakonodatel'stvom // Ezhegodnik publichnogo prava 2016: administrativnyj akt. M., 2015. S. 198—199*

12. Davydov K.V. *Otmena administrativnogo akta i zakonodatel'stvo ob administrativnyh procedurah*// Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta — 2020. - № 2.- S.160-170.

13. Komarova, T.A. *Verhovenstvo prava, razumnost' i spravedlivost' kak osnovnye nachala sistemy peresmotra sudebnyh aktov v grazhdanskom sudoproizvodstve: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk / T.A. Komarova. — Саратов, 2017. — 21 s.*

14. Chapanov T.I. *Social'no-cennostnaya i pravovaya priroda principa spravedlivosti v grazhdanskom i arbitrazhnom processual'nom prave // Obshchestvo i pravo. 5 - 2009. - № 3. - S. 85-90.*

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА С РАБОТНИКАМИ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИМИ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СФЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СПОРТА (ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ)

Мазурова Татьяна Анатольевна

*Аспирант Национального центра законодательства
и правовых исследований Республики Беларусь;*

г. Минск, Республика Беларусь; e-mail: t.a.mazurova@yandex.by

Аннотация. В России и Беларуси с 2008 и 2014 гг. соответственно в Трудовых кодексах присутствуют отдельные главы, регулирующие труд работников в сфере профессионального спорта, с положениями о допустимости временного перевода таких работников к другому нанимателю, сопровождающегося приостановлением основного трудового договора. При реализации таких новых норм о приостановлении трудового договора возникает ряд вопросов: об оплате труда, о сроке приостановленного трудового договора после его возобновления, о фактической причине перевода и другие. Автор предлагает правовое решение по названным проблемам. Для подготовки работы изучены регламентные нормы спортивных федераций, практика правоприменения, работы ученых, занимающихся трудовым, спортивным правом. Обосновывается: 1) возможность определять уровень оплаты труда временно переведенного спортсмена, тренера соглашением сторон с отменой существующей в настоящее время обязанности сохранения среднего заработка по прежнему месту работы; 2) необходимость определения на уровне норм законодательства порядка исчисления оставшегося срока действия трудового договора после возобновления его действия; 3) уместность отмены необходимой в настоящее время причины временного перевода в другой клуб спортсмена, тренера; 4) разумность построения правового регулирования порядка участия спортсмена, тренера в национальной сборной команде по виду спорта в рамках концепции признания такой работы выполнением государственных и общественных обязанностей. Предложены пути расширения практики применения механизма приостановления трудового договора на уровне общих норм института трудового договора.

Ключевые слова: временный перевод, оплата труда, приостановление трудового договора, профессиональный спорт, срок трудового договора, трудовые отношения.

SOME LEGAL PROBLEMS OF SUSPENSION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT IN THE FIELD OF PROFESSIONAL SPORTS (UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF BELARUS AND THE RUSSIAN FEDERATION)

Mazurova Tatsiana A.

*Postgraduate at the National Centre of Legislation
and Legal Research of the Republic of Belarus;*

Minsk, the Republic of Belarus; e-mail: t.a.mazurova@yandex.by

Abstract. *In Russia and Belarus since 2008 and 2014 accordingly, the Labor Codes contain specific chapters regulating the work in the field of professional sports with states on the admissibility of the temporary transfer of such workers to another employer, accompanied by the suspension of the main employment contract. Their enforcement mechanism is accompanied by some challenges: salary, term of the employment contract under the rules of suspension, fulfillment of the condition on the reason for the temporary transfer and others. The author offers the legal solutions to the above challenges. To prepare the work, the regulatory norms of sports federations, the practice of law enforcement, the work of scientists involved in labor and sports law were studied. It is substantiated: 1) the possibility to determine the level of remuneration of a temporarily transferred athlete, coach by agreement of the parties with the abolition of the current obligation to maintain average earnings at the previous place of work; 2) the need to determine at the level of legislative norms the procedure for calculating the remaining term of the employment contract after the renewal of its validity; 3) the appropriateness of canceling the currently necessary reason for the temporary transfer of an athlete, coach to another club; 4) the reasonableness of the construction of legal regulation of the procedure for the participation of an athlete, a coach in the national team in a sport within the framework of the concept of recognizing such work as the fulfillment of state and public duties. The ways of expanding the practice of applying the mechanism of suspension of an employment contract at the level of general norms of the institution of an employment contract are proposed.*

Keywords: *legal relationships, salary, suspension of a labor contract, professional sports, temporary transfer, term of the employment contract*

ПРОФЕССИОНАЛДЫ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТТІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРМЕН ЕҢБЕК ШАРТЫН ТОҚТАТА ТҮРУДЫҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ (БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША)

Татьяна Анатольевна Мазурова

Беларусь Республикасының Ұлттық заңнама

және құқықтық сараптамалар орталығының аспиранты;

Минск қ., Беларусь Республикасы; e-mail: t.a.mazurova@yandex.by

Аннотация. *2008 және 2014 жылдардан бастап Ресей мен Беларусь елдерінің Еңбек кодекстеріне профессионалды спорт саласындағы жұмысшылардың еңбегін реттейтін бөлек тараулар енгізілген, мұндай жұмысшыларды басқа жұмыс берушіге уақытша ауыстыруға рұқсат беру туралы ережелер көрсетілген, олар негізгі еңбек шартын тоқтата тұрумен бірге жүзеге асырылады. Еңбек шартын тоқтата тұру туралы осындай жаңа нормаларды іске асыру кезінде бірқатар сұрақтар туындайды: жалақы мәселесі туралы, тоқтатылған еңбек шарты қайта басталғаннан кейін оның мерзімі туралы, ауыстырудың нақты себебі туралы және тағы да басқа сұрақтар. Автор аталған мәселелер бойынша құқықтық шешім ұсынады. Жұмысты дайындау үшін спорт федерацияларының нормативтік-құқықтық нормалары, құқық қолдану тәжірибесі, еңбек және спорт құқығымен айналысатын ғалымдардың жұмыстары зерттелді. Мақала келесі тұжырымдарды дәлелдейді: 1) бұрынғы жұмыс орны бойынша орташа жалақыны сақтау бойынша ағымдағы міндеттемені алып тастай отырып, тараптардың келісімі бойынша уақытша ауыстырылған спортшыға, жаттықтырушыға еңбекақы төлеу деңгейін анықтау мүмкіндігі; 2) еңбек шартының қолданылу мерзімі ұзартылғаннан кейін оның қалған мерзімін есептеу тәртібін заңнамалық нормалар деңгейінде айқындау қажеттілігі; 3) спортшыны, жаттықтырушыны басқа клубқа уақытша ауыстырудың қазіргі қажетті себебін жоюдың орындылығы; 4) спортшының қатысу тәртібін құқықтық реттеу құрылысының негізділігі, мемлекеттік және қоғамдық міндеттерді атқару деп тану тұжырымдамасы аясында спорт түрі бойынша ұлттық құрамадағы жаттықтырушы. Еңбек шарты*

институтының жалпы нормалары деңгейінде еңбек шартын тоқтата тұру механизмін қолдану тәжірибесін кеңейту жолдары ұсынылған.

Түйін сөздер: уақытша ауыстыру, еңбекке ақы төлеу, еңбек шартын уақытша тоқтата тұру, профессионалды спорт, еңбек шартының мерзімі, еңбек қатынастары

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_234

Введение

В 2014 г. в Трудовой кодекс Республики Беларусь¹ (далее – ТК Беларуси) была включена глава (далее – гл.) 26-1 «Особенности регулирования труда работников, осуществляющих деятельность в сфере профессионального спорта» как часть единого комплекса реформированного законодательства в области физической культуры и спорта.

В статье (далее – ст.) 314-4 «Временный перевод к другому нанимателю» указанной гл. 26-1 ТК Беларуси установлено, что при отсутствии возможности обеспечения участия спортсмена, тренера в спортивных мероприятиях наниматель по письменной договоренности с другим нанимателем и с письменного согласия спортсмена, тренера осуществляет их временный перевод к другому нанимателю для продолжения занятия профессиональным спортом на срок не более одного года. При этом течение срока действия срочного трудового договора, заключенного у прежнего нанимателя, приостанавливается. На период временного перевода наниматель по месту временной работы заключает со спортсменом, тренером срочный трудовой договор в соответствии с законодательством о труде.

Ранее в 2008 г. в Трудовой кодекс Российской Федерации² (далее – ТК России) была введена аналогичная гл. 54.1 «Особенности регулирования труда спортсменов и тренеров». В ст. 348.4 «Временный перевод спортсмена к другому работодателю», в отличие от ст. 314-4 ТК Беларуси, уточняется содержание приостановления трудового договора. Указано, что на период приостановления трудового договора стороны приостанавливают осуществление прав и обязанностей, установленных трудовым законодательством и иными нормативными правовыми актами, содержащими нормы трудового права, локальными нормативными актами, а также осуществление прав и обязанностей, вытекающих из условий коллективного до-

говора, соглашений, трудового договора, за исключением прав и обязанностей, касающихся определенных ограничений по работе по совместительству.

В настоящее время нормы ТК Беларуси, регулирующие труд спортсменов, тренеров, расцениваются российскими специалистами как более прогрессивные (например, у С.В. Кичигина [1]). Вместе с тем, если коснуться норм о приостановлении трудового договора, и белорусский законодатель не исключил проблемы правоприменения: отсутствует определение понятия приостановления трудового договора, не ясно, действуют ли гарантийные нормы по приостановленному трудовому договору, какова процедура приостановления трудового договора и ряд других вопросов [2].

Материалы и методы

Теоретическую основу исследования составили работы Л.Ю. Бугрова, М.А. Вишняковой, С.В. Кичигина, Е.Н. Нурғалиевой и М.Х. Хасенова, В.В. Волынца, К.Л. Томашевского, А.С. Леонова и других ученых.

Нормативную и эмпирическую базу исследования образуют в основном трудовое законодательство Республики Беларусь, Российской Федерации, регламентные нормы спортивных федераций, материалы правоинтерпретационной и правоприменительной практики.

В исследовании использованы общенаучные методы познания, а также такие специальные методы, как сравнительно-правовой, формально-юридический.

В качестве основы исследования выбраны Россия и Беларусь в связи с тем, что именно в этих странах нормы о приостановлении трудового договора введены в законодательство как составная часть специального правового регулирования отдельной категории работников – работников, осуществляющих деятельность в сфере профессионального спорта. Другие страны оперировали и

¹ Трудовой кодекс Республики Беларусь от 26 июля 1999 г. №296-3 // URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900296>. – Дата обращения: 01.04.2022.

² Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 г. № 197-ФЗ // URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1811. – Дата обращения: 01.04.2022.

продолжают оперировать категорией приостановления трудового договора сразу на уровне общих норм трудового законодательства. Интересным представляется изучить существующие вопросы функционирования норм о приостановлении трудового договора в плоскости трудовых отношений со спортсменами, тренерами и в связи с этим предложить пути совершенствования действующего законодательства о труде.

Обсуждение

Проблеме временного перевода спортсмена к другому нанимателю уделили внимание как исследователи института трудового договора в целом, так и юристы, специализирующиеся на спортивном праве. При этом исследователи общих положений трудового права приостановление трудового договора при временном переводе спортсменов, тренеров используют в качестве примера; изучают методом аналогии, сравнения механизм приостановления трудового договора у спортсменов как состоявшийся факт легального закрепления в законодательстве о труде явления приостановления трудового договора (Л.Ю. Бугров [3, с. 121], С.В. Кичигин [4, с. 94–96], М.А.Вишнякова [5] и др.). У ученых и практиков, занимающихся вопросами спортивного права, интерес к приостановлению трудового договора становится призмой для углубления в вопросы установления и соблюдения прав, обязанностей участниками трудовых правоотношений, исполнения гарантирующих норм (А.С. Леоновым, А.М. Агузаровым поднимаются вопросы регламентации понятия «спортивного сезона» для ограничения срока временного перевода не годом, а таким сезоном, межсезонным периодом [6, с.23; 7, с. 18]; П.С. Говоровым рассматривается проблема трансфера (перехода спортсменов из клуба в клуб) и в связи с этим возможность временного перевода только в период «трансферного окна» [8, с. 19]).

В странах, правовое пространство которых свободно оперирует понятием приостановления трудового договора на уровне общих норм (проект Трудового кодекса в Украине³, Трудовой кодекс в Республике Молдова⁴, Трудовой кодекс в Республике

Румыния⁵ и др.), все исследования о применении приостановления трудового договора исходят не от категории работников, занятых в конкретных сферах деятельности, а от воли сторон в акте приостановления (приостановление трудового договора по желанию одной из сторон, по соглашению сторон, вне зависимости от воли сторон) (к примеру, в Украине – В.В. Волюнец [9], в Республике Молдова – Б. Сосна, Д. Босый [10]). В России нам также встретился ряд работ, в которых вопрос приостановления трудового договора ставится также не от субъекта, а от содержания трудовых правоотношений (например, у А.Г. Папулова [11], Ю.Ю. Еременко [12] приостановление трудового договора рассмотрено с точки зрения применения в условиях возникновения сложных жизненных обстоятельств, препятствующих продолжению трудовых отношений). Вопросы приостановления трудового договора, в т.ч. у спортсменов, тренеров, в Беларуси не исследуются. Только К.Л. Томашевским обращено внимание на такой феномен, однако еще до введения такого механизма в национальное законодательство [13].

В условиях существования исследуемой нормы трудового права о временных переводах в спорте с приостановлением трудового договора сегодня действует система, согласно которой заключается трехстороннее соглашение между клубами и профессиональным спортсменом – трансферный контракт, на основании которого происходит «переход» спортсмена. Такая конструкция согласует интерес, воплощенный в гражданско-правовых договоренностях юридических лиц – нанимателей и потребности защиты прав спортсмена, тренера как наемных работников, предоставив им гарантию сохранения трудовых отношений при временном переводе к другому нанимателю.

Трансферные контракты о временном «переходе» бывают возмездными (то есть клуб-основной наниматель может получать оговоренную сумму денежных средств за полученное спортсменом право перехода к временному нанимателю) и безвозмездными.

На практике в трудовых отношениях при таких «переходах» обнаруживается ряд важ-

³ Проект Трудового кодекса Украины // URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. – Дата обращения: 01.04.2022.

⁴ Трудовой кодекс Республики Молдова от 28 марта 2003 г. №154-XV // URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3836. – Дата обращения: 01.04.2022.

⁵ Трудовой кодекс Республики Румыния от 24 января 2003 г. №53/2003 // URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/128647>. – Дата обращения: 01.04.2022.

ных вопросов правоприменения, в частности – порядок оплаты труда в период временного перевода; правила определения даты окончания срока действия первоначально заключенного срочного трудового договора после его возобновления.

В специальных нормах гл. 26-1 ТК Беларуси, а равно как и в гл. 54-1 ТК России, регулирующих труд спортсменов, тренеров, порядок оплаты труда такой категории работников не определен. Действующая практика как двух обозначенных государств, так и внутри Беларуси кардинально отличается.

Согласно общим нормам ТК Беларуси при временном переводе с письменного согласия работника (пункт 1 части 1 ст. 32-1 ТК), чем и является по своей правовой сущности временный перевод спортсмена, тренера для участия в спортивных мероприятиях, требуется соблюдение условий оплаты труда переведенного работника, закрепленных в ст. 68 ТК: оплата производится по выполняемой работе, но не ниже среднего заработка по прежней работе. В ТК России временный перевод с согласия работника к другому работодателю общими нормами не регулируется.

Регламентом Российского футбольного союза «По статусу и переходам (трансферу) футболистов»⁶ в ст. 19 предлагается возможность клубам включить в трансферный контракт на условиях «аренды» условие о полной или частичной компенсации профессиональным футбольным клубом, из которого футболист-профессионал переходит на условиях «аренды», расходов на заработную плату футболиста-профессионала, осуществляемых футбольным клубом, в который футболист-профессионал переходит на условиях «аренды». Вместе с тем, это не является обязательной практикой, и оплата труда спортсмена в новом клубе может быть ниже уровня прежнего клуба без последующего возмещения потерь в заработной плате предыдущим клубом (особенно в условиях расторжения первоначального трудового договора при увольнении в порядке перевода к другому нанимателю).

Действительно, в условиях высокой стоимости игроков в спортивном клубе высшей лиги при временном переводе такого игрока в клуб, предположим, первой лиги для участия в спортивных мероприятиях последнего клуба, например, в целях наработ-

ки соревновательной практики для игрока со скамейки запасных, сохранение уровня оплаты труда не ниже среднего заработка игрока по предыдущему месту работы может оказаться проблемой для временного нанимателя, когда предельно допустимый уровень оплаты труда в клубе такой первой лиги может быть оказаться значительно ниже необходимого уровня. На практике в Беларуси встречается случай, когда оплата труда при таких обстоятельствах производилась по фактической цене клуба более низкой по рангу лиги. Впоследствии при возвращении игрока в основной клуб путем подписания дополнительного соглашения к контракту основным нанимателем игроку выплачивалась премия, составляющая сумму, равную сумме, подлежащей доплате до среднего заработка по основному месту работы.

По своей сути правовые гарантии призваны оказать содействие тому участнику правоотношения, который хотя и обладает «равным правом», но находится в «неравном положении». Так, гарантии сохранения средней заработной платы в условиях отвлечения от основной работы, как правило, предусмотрены при возникновении обстоятельств, требующих мер дополнительной поддержки работника: ухудшении состояния его здоровья, необходимости выполнения им семейных или гражданских обязанностей, поддержания правом одностороннего интереса нанимателя в случае возникновения у последнего производственной необходимости, простоя. Напротив, при изначальной позиции свободы и равенства субъектов, проявлении ими доброй воли к заключению нового трудового договора, повлекшего за собой новое, самостоятельное, беспорочное трудовое правоотношение, полагаем, возложение на нанимателя дополнительной социальной нагрузки в виде выплат гарантирующего характера – сохранения средней заработной платы – является излишней и неоправданной. В рассматриваемых случаях смена нанимателя для работника не является вынужденной, является информированной, производится с письменного согласия работника, временный перевод находится в поле интересов как основного нанимателя, так и самого работника.

Итак, по нашему мнению, природе правового явления временного перевода спортсмена к другому нанимателю более точно

⁶ Регламент Российского футбольного союза 2020 г. «По статусу и переходам (трансферу) футболистов» // URL: <https://static.rfs.ru/documents/1/5f329d11b8d4b.pdf>. – Дата обращения: 01.04.2022.

отвечает модель, в соответствии с которой оплата будет определяться соглашением сторон в новом срочном трудовом договоре, когда предыдущий – приостановлен. В связи с этим требуется наличие специальной нормы, определяющей порядок оплаты труда спортсмена, тренера при временном переводе с его согласия к другому нанимателю, в том числе исключая действие общих норм об оплате труда временно переведенных работников.

2. Проблемой также является судьба условия о сроке первоначально заключенного трудового договора в случае применения процедуры приостановления трудового договора со спортсменом, тренером.

Напомним, что белорусский законодатель применительно к исследуемому явлению избрал термин «приостановление срока действия трудового договора». Буквальное толкование норм ТК Беларуси с неизбежностью приводит к вопросу определения даты окончания срока действия первоначально заключенного срочного трудового договора после его возобновления. Так, при установлении соглашением сторон срока действия трудового договора, например, 2 года, условие о сроке на практике уточняется датами начала и окончания действия трудового договора, например, «настоящий контракт заключается на 2 года с 11.01.2022 по 10.01.2024». При возобновлении течения срока действия трудового договора не совсем ясно, следует ли считать 2 года работы по договору суммарно до и после его приостановления, что выйдет за пределы первоначально установленной даты окончания срока действия трудового договора (в нашем примере – за пределы даты 10.01.2024). Или срок временного перевода включается в срок действия первоначального трудового договора?

Полагаем, что определение приостановления трудового договора через приостановление срока действия трудового договора, как это сделано белорусским законодателем, является юридико-технической ошибкой, которая создает проблемы в правоприменении. Отметим, что практические работники включают срок временного перевода в срок и календарный период действия первоначально заключенного трудового договора, что не снимает проблемы правовой

неопределенности.

В России в пункте 18 постановления Пленума Верховного Суда⁷ разъяснено, что по истечении периода временного перевода действует в полном объеме и условие о сроке первоначально заключенного трудового договора, определенном сторонами при заключении этого трудового договора. Т.е. в России при отсутствии специальной нормы на уровне ТК, вопрос о порядке исчисления срока трудового договора при его приостановлении разрешен в акте судебного толкования, что тоже не в полной мере отвечает требованиям полноты и определенности правового регулирования.

Применение срока является способом использования времени в процессе правового регулирования общественных отношений; различают течение и исчисление срока [14, с. 472, 474–475]. Как представляется, в случае применения механизма приостановления трудового договора установленную продолжительность, величину срока в условиях приостановления его течения следует оставить прежней: условие о сроке трудового договора остается неизменным. На такой материальный срок не влияет факт приостановления трудового договора. Полагаем необходимым при изначальном формировании или совершенствовании трудового регулирования труда спортсменов четко установить, что период временного перевода спортсмена с его согласия к другому нанимателю включается в срок первоначально заключенного трудового договора.

3. Рассмотрим также некоторые теоретические проблемы, сопряженные с применением существующего в трудовом законодательстве России, Беларуси механизма приостановления трудового договора со спортсменом, тренером.

3.1. Причина временного перевода спортсмена к другому нанимателю – отсутствие возможности обеспечения участия в соревнованиях (как это изложено в соответствующей норме ст. 348.4 ТК России) не всегда соответствует реальным целям такого перевода. Белорусским законодателем предложен более емкий вариант изложения: причины перевода связаны с отсутствием возможности обеспечения участия в спортивных мероприятиях. Это позволяет охва-

⁷ Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 24 ноября 2015 г. № 52 «О применении судами законодательства, регулирующего труд спортсменов и тренеров» // URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&cacheid=83FAD27288CE0D50931FB7825D8AA41B&mode=backrefs&SORTTYPE=0&BASENODE=1-1&ts=22104156408653816642&base=LAW&n=189315&rnd=F88D2102F16A4B776F5A20970F5E0590#4kczqhwfnd>. – Дата обращения: 01.04.2022.

тять не только непосредственное участие спортсмена в соревнованиях, но и подготовку к ним. На практике инструмент «перехода» реализует сопутствующие намерения основного клуба-нанимателя, а также работника-спортсмена:

– показать игровые навыки спортсмена перед планируемым актом продажи (чаще всего – это аренда с правом выкупа);

– либо дать игровую практику молодому спортсмену, не состоящему в основном составе клуба;

– либо дать возможность спортсмену участвовать в спортивных мероприятиях в условиях, когда стоимость игрока на рынке высока, а позиция игрока, на которой он играет, в основном клубе-нанимателе занята. Второй клуб, куда переводится работник-спортсмен, получает возможность оценить профессиональные навыки интересующего его игрока и (или) использовать принадлежащего другому клубу игрока в целях получения результата от профессиональной деятельности.

А.С. Леонов предлагает при выборе ограничительного условия исходить из недопустимости превращения «аренды» в «торговлю» спортсменами [6, с.12]. Сегодня в случае возмездной «аренды» спортсмена и последующего временного перевода в другой клуб сделка все равно имеет оттенок «торговли» – коммерческой передачи, пусть срочной, а в случае предпродажного показа спортсмена временный перевод становится все равно этапом планируемой торговой сделки. Полагаем возможным отказаться от установленного в настоящее время условия о причине такого перевода.

3.2. Механизм приостановления трудового договора может быть использован в разрешении проблемы надлежащего правового сопровождения участия спортсмена, тренера в сборной команде по виду спорта.

И в Беларуси, и в России законодательство содержит обязанность нанимателя направлять спортсменов, тренеров для участия в спортивных мероприятиях в составе сборных команд по видам спорта по вызовам (заявкам) (ст. 314-6 ТК Беларуси, ст. 348.6 ТК России). На время такого освобождения нанимателями от работы спортсменов, тренеров за ними сохраняется место работы (должность служащего) и выплачивается средний заработок.

Обязанностью это является и для работника. Участие по вызовам в спортивных мероприятиях в составе сборных команд

законодательство о труде Беларуси (в отличие от России) прямо относит к обязанности работника, осуществляющего деятельность в сфере профессионального спорта (ст. 314-2 ТК Беларуси). В России для направления в сборную требуется письменное согласие работника (ст. 348.6 ТК России), что подводит к мысли о праве работника на участие в мероприятиях сборной. Вместе с тем, регламентные нормы спортивных федераций устанавливают ответственность при отказе в таком участии.

Такое участие рассматривает как близкое по своему существу к освобождению от работы в связи с привлечением к исполнению государственных и общественных обязанностей (например, А.С. Леоновым [6, с. 10–11], К.Е. Дейнегой [15, с. 300]).

На практике такое участие оформляется трудовым договором по совместительству или гражданско-правовым договором, что не соответствует преобладающему в рассматриваемых ситуациях публичному интересу.

Полагаем возможным рассмотреть вопрос правового сопровождения участия спортсмена, тренера в сборной команде по виду спорта в контексте приостановления трудового договора по основному месту работы на период выполнения государственных и общественных обязанностей.

3.3. Явление приостановления трудового договора само по себе, проявившись в трудовом поле именно благодаря процессам взаимопроникновения норм гражданского и трудового права, будучи призванным первоначально выполнить служебную функцию для целей дифференциации условий труда спортсменов, тренеров, имеет внутренний потенциал для дальнейшего развития и распространения на общие нормы института трудового договора, в т.ч. в качестве сопровождения временного перевода любой категории работников с их согласия к другому нанимателю.

Неоднозначность конструкции временного перевода с согласия работника к другому нанимателю (нетипичная для трудового права трехсубъектность трудового договора на определенный период времени) отмечалась ранее А.К.Безиной при анализе временных переводов работников на другое предприятие, учреждение, организацию по постановлению правительства в период активного строительства в советском государстве [16, с.80]. Сегодня, к примеру, А.С. Леоновым предлагается распространить на всех работников правило о приостановлении

трудового договора при временном переводе к другому нанимателю [6, с. 13]. Л.Ю. Бугров [3, с.121], Я.В. Симутина [17, с.154] формой приостановления трудового договора называет и выполнение работником государственных и общественных обязанностей (при исполнении таких обязанностей в рабочее время). В Республике Молдова приостановление трудового договора применяется на период временного перевода с согласия работника на другое место работы – откомандирования, на период призыва на срочную военную, сокращенную военную или гражданскую службу, занятия выборной должности в органе публичной власти, профессионального союза или патроната (ст. ст. 71, 76–78 Трудового кодекса Республики Молдова).

Полагаем, конструкция приостановления трудового договора имеет достаточный потенциал для расширения практики ее использования в Беларуси, России при условии соответствующего законодательного закрепления.

Результаты

Таким образом, сформулируем основные выводы настоящего исследования.

1. В случае временного перевода спортсмена, тренера с его согласия к другому нанимателю с приостановлением трудового договора по основному месту работы и заключением нового срочного трудового договора вопрос определения условия об оплате труда на период временного перевода должен разрешаться соглашением сторон при заключении нового трудового договора. Соответственно, альтернативный способ решения вопроса – установление гарантии сохранения среднего заработка по предыдущей работе на период приостановления трудового договора – не имеет экономического, социального и теоретического основания.

2. Полагаем необходимым четко устано-

вить, что период временного перевода спортсмена, тренера с его согласия к другому нанимателю включается в срок первоначально заключенного трудового договора.

3. Уместным видится отменить необходимое в настоящее время условие о соблюдении такой причины временного перевода спортсмена, тренера к другому нанимателю как отсутствие возможности обеспечения участия в спортивных мероприятиях (в т.ч. в соревнованиях).

4. Полагаем, участие спортсмена, тренера в сборной команде по виду спорта относится к выполнению работником государственных и общественных обязанностей.

5. Предлагается рассмотреть вопрос о применении приостановления трудового договора на уровне общих норм института трудового договора: в качестве сопровождения временного перевода с согласия работника к другому нанимателю, а также в случаях выполнения государственных и общественных обязанностей любой категории работников.

Заключение

Опыт Беларуси и России в использовании механизма приостановления трудового договора в трудовом регулировании профессиональной деятельности спортсменов, тренеров может быть интересным в свете предстоящих перед Республикой Казахстан задач дальнейшего реформирования законодательства. Возможность включения в национальное трудовое законодательство положений о приостановлении трудового договора в рамках либерализации трудовых отношений уже высказывались казахскими исследователями Е.Н. Нургалиевой и М.Х. Хасеновым [18]. М.Х. Хасеновым совместно с Р.О. Буkenовым обозначена также и стоящая перед республикой проблема необходимости трудового регулирования профессиональной деятельности работников физической культуры и спорта [19].

ЛИТЕРАТУРА

1. Кичигин С.В. Перспективы правового диалога национальных систем трудового законодательства стран-участниц союзного государства России и Беларуси в части регулирования труда спортсменов и тренеров // «Современные вызовы в сфере спорта: проблемы теории и практики спортивного права»: материалы межвузовской научно-практической конференции по спортивному праву. – Москва, Санкт-Петербург, МГУ имени М.В. Ломоносова, юридический факультет, 2020. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://istina.msu.ru/conferences/presentations/346753879/>.
2. Мазурова Т.А. Приостановление трудового договора в законодательстве стран постсоветского пространства // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2019. – №4 (66). – С. 92–99.
3. Бугров Л.Ю. Приостановление трудового договора // Российский юридический жур-

нал. – 2009. – №1. – С. 112–124.

4. Кичигин С.В. Приостановление действия и приостановление исполнения трудового договора // *Актуальные проблемы российского права*. – 2020. – Т.15. – №4 (113). – С. 91–98.

5. Вишнякова М.А. Перерывы в трудовом праве: альтернативный подход к понятию и классификации // *Трудовой договор и трудовые отношения*. – 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://трудовые-договоры.рф/article/1016>.

6. Леонов А.С. Правовое регулирование труда спортсменов и тренеров: проблемы и перспективы развития: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Москва: Московский государственный юридический университет им. О.Е. Кутафина, 2009. – 29 с.

7. Агузаров А.М. Современные аспекты правового регулирования труда спортсменов и тренеров: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Москва: Московский государственный юридический университет им. О.Е. Кутафина, 2013. – 24 с.

8. Говоров П.С. Дифференциация в правовом регулировании труда спортсменов: сравнительно-правовой анализ международных, российских и зарубежных норм: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Москва: Московский государственный юридический университет им. О.Е. Кутафина, 2015. – 19 с.

9. Вольнец В.В. Приостановление трудовых правоотношений в проекте Трудового кодекса Украины // *Legea și Viața*. – 2019. – № 5/2(329). – С. 43–47 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legeasiviata.in.ua/archive/2019/5-2/10.pdf>.

10. Сосна Б., Босый Д. Приостановление действия индивидуального трудового договора с профессиональными спортсменами // «*Realități și perspective ale învățământului juridic național*»: материалы международной научно-практической конференции. – Chișinău: CEP USM, 2019. – Vol. 1. – С. 441–448. – [Электронный ресурс]. – Dep. в ISBN 13.01.2021, № 78–9975–149–79–2, CZU: 349.22 : 796.01.

11. Папулов А.Г. Прекращение или приостановление договора по обстоятельствам, не зависящим от воли сторон // «Третий пермский конгресс ученых-юристов»: материалы международной научно-практической конференции. – Пермь, Пермский государственный национальный исследовательский университет, 2012 г. – С. 219–220.

12. Еременко Ю.Ю. Состояние здоровья работника как основание приостановления трудового договора // «Право и государство: приоритеты XXI века»: материалы всероссийской научно-практической конференции. – Барнаул, Алтайский государственный университет, 2007. – С. 245–248.

13. Томашевский К.Л. Приостановление трудового договора и отстранение от работы: теория и практика // Юстыцьця Беларусі. – 2013. – №10. – С. 16–19.

14. Курс трудового права. Общая часть: учеб. пособие; под общ. ред. О.С. Курылевой и К.Л. Томашевского. – Минск: Тесей, 2010. – 602 с.

15. Дейнега, К.Е. Особенности направления спортсменов в спортивные сборные команды для участия в мероприятиях по подготовке к спортивным соревнованиям // *Вопросы российской юстиции*. – 2019. – Вып.4. – С. 296–301.

16. Безина, А. К. Вопросы теории трудового права и судебная практика / А.К.Безина. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1976. – 176 с.

17. Сімутіна, Я.В. Призупинення окрема стадія у динаміці трудових правовідносин // *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 152–155.*

18. Нурғалиева Е.Н., Хасенов М.Х. Правовые вопросы либерализации трудовых отношений в Республике Казахстан // *Вестник Института законодательства Республики Казахстан*. – 2015. – № 2. – С. 56–63.

19. Хасенов М.Х., Букенов Р.О. Проблемы и коллизии правового регулирования труда в сфере физической культуры и спорта в Республике Казахстан // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2021. – №1 (64). – С. 120–132.

REFERENCES

1. Kichigin S.V. Perspektivy pravovogo dialoga natsional'nykh sistem trudovogo zakonodatel'stva stran-uchastnits soiuznogo gosudarstva Rossii i Belarusi v chasti regulirovaniia truda sportstmenov

i trenerov // «Sovremennye vyzovy v sfere sporta: problemy teorii i praktiki sportivnogo prava»: materialy mezhvuzovskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii po sportivnomu pravu. – Moskva, Sankt-Peterburg, MGU imeni M.V. Lomonosova, iuridicheskii fakul'tet, 2020. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <https://istina.msu.ru/conferences/presentations/346753879/>.

2. Mazurova T.A. Priostanovlenie trudovogo dogovora v zakonodatel'stve stran postsovetskogo prostranstva // *Trud. Profsoiuzy. Obshchestvo. – 2019. – №4 (66). – S. 92–99.*

3. Bugrov L.Iu. Priostanovlenie trudovogo dogovora // *Rossiiskii iuridicheskii zhurnal. – 2009. – №1. – S. 112–124.*

4. Kichigin S.V. Priostanovlenie deistviia i priostanovlenie ispolneniia trudovogo dogovora // *Aktual'nye problemy rossiiskogo prava. – 2020. – T.15. – №4 (113). – S. 91–98.*

5. Vishniakova M.A. Pereryvy v trudovom prave: al'ternativnyi podkhod k poniatiiu i klasifikatsii // *Trudovoi dogovor i trudovye otnosheniia. – 2016. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <http://trudovye-dogovory.rf/article/1016>.*

6. Leonov A.S. Pravovoe regulirovanie truda sportsmenov i trenerov: problemy i perspektivy razvitiia: Avtoref. ... kand. iurid. nauk. – Moskva: Moskovskii gosudarstvennyi iuridicheskii universitet im. O.E. Kutafina, 2009. – 29 s.

7. Aguzarov A.M. Sovremennye aspekty pravovogo regulirovaniia truda sportsmenov i trenerov: Avtoref. ... kand. iurid. nauk. – Moskva: Moskovskii gosudarstvennyi iuridicheskii universitet im. O.E. Kutafina, 2013. – 24 s.

8. Govorov P.S. Differentsiatsiia v pravovom regulirovanii truda sportsmenov: sravnitel'no-pravovoi analiz mezhdunarodnykh, rossiiskikh i zarubezhnykh norm: Avtoref. ... kand. iurid. nauk.. – Moskva: Moskovskii gosudarstvennyi iuridicheskii universitet im. O.E. Kutafina, 2015. – 19 s.

9. Volynets V.V. Priostanovlenie trudovykh pravootnoshenii v proekte Trudovogo kodeksa Ukrainy // *Legea și Viața. – 2019. – № 5/2(329). – S. 43–47 [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <http://legeasiviata.in.ua/archive/2019/5-2/10.pdf>.*

10. Sosna B., Bosyi D. Priostanovlenie deistviia individual'nogo trudovogo dogovora s professional'nymi sportsmenami // «Realități și perspective ale învățământului juridic național»: materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. – Chișinău: CEP USM, 2019. – Vol. 1. – S. 441–448. – [Elektronnyi resurs]. – Dep. v ISBN 13.01.2021, № 78–9975–149–79–2, CZU: 349.22 : 796.01.

11. Papulov A.G. Prekrashchenie ili priostanovlenie dogovora po obstoiatel'stvam, ne zavisishchim ot voli storon // «Tretii permskii kongress uchenykh-iuristov»: materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. – Perm', Perm'skii gosudarstvennyi natsional'nyi issledovatel'skii universitet, 2012 g. – S. 219–220.

12. Eremenko Iu.Iu. Sostoianie zdorov'ia rabotnika kak osnovanie priostanovleniia trudovogo dogovora // «Pravo i gosudarstvo: priority XXI veka»: materialy vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. – Barnaul, Altaiskii gosudarstvennyi universitet, 2007. – S. 245–248.

13. Tomashevskii K.L. Priostanovlenie trudovogo dogovora i odstranenie ot raboty: teoriia i praktika // *Iustytsiia Belarusi. – 2013. – №10. – S. 16–19.*

14. Kurs trudovogo prava. Obshchaia chast': ucheb. posobie; pod obshch. red. O.S. Kurylevoi i K.L. Tomashevskogo. – Minsk: Tesei, 2010. – 602 s.

15. Deinega, K.E. Osobennosti napravleniia sportsmenov v sportivnye sbornye komandy dlia uchastiia v meropriiatiakh po podgotovke k sportivnym sorevnovaniiam // *Voprosy rossiiskoi iustitsii. – 2019. – Vyp.4. – S. 296–301.*

16. Bezina, A. K. *Voprosy teorii trudovogo prava i sudebnaia praktika / A.K.Bezina. – Kazan': Izd-vo Kazanskogo un-ta, 1976. – 176 s.*

17. Simutina, Ia.V. Prizupinennia okremia stadiia u dinamitsi trudovykh pravovidnosin // *Suchasni problemi trudovogo ta pensiinogo zakonodavstva : materialy IV Vseukraïnskoï nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 27 listopada 2015 r.) ; za zag. red. K.Iu. Mel'nika / MVS Ukraïni, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. – Kh. : KhNUVS, 2015. – S. 152–155.*

18. Nurgalieva E.N., Khasenov M.Kh. Pravovye voprosy liberalizatsii trudovykh otnoshenii v Respublike Kazakhstan // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazakhstan. – 2015. – № 2. – S. 56–63.*

19. Khasenov M.Kh., Bukenov R.O. Problemy i kollizii pravovogo regulirovaniia truda v sfere fizicheskoi kul'tury i sporta v Respublike Kazakhstan // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoi informatsii Respubliki Kazakhstan. – 2021. – №1 (64). – S. 120–132.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ТҮЗЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Матай Алдиярханұлы Алдиярхан

*М. Есболатов атындағы ҚР ПМ Алматы академиясының
докторанты, полиция капитаны;*

Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: matay.aldiar@mail.ru

Аннотация. Адам құқықтарын қорғаудың басты кепілі ол қуатты құқықтық, демократиялық мемлекет болып табылады. Қазақстан және әлемнің экономикалық тұрғыдан неғұрлым дамыған басқа да демократиялық елдері шын мәнісінде криминалдық көріністерге қарсы күресте көптеген ұқсас проблемаларды шешуге және қылмысқа қарсы тұру үшін өздерінің күш-жігерін барған сайын жетілдіру үстінде. Қылмыстылықпен күрестің негізгі бір құралы, ол – жаза десек болады.

Ұсынылып отырған мақалада авторлар түзеу жұмыстарының Қазақстан Республикасы заңнамасында бекітілуі мен оның практикада қолдану аспектілеріне зерттеу жүргізді. Зерттеудің мақсаты түзеу жұмыстарының теориялық-құқықтық және тәжірибелік мазмұнына зерттеу жүргізу арқылы жетілдіру тетігін ұсыну.

Зерттеу жүргізу барысында құқықтың салыстармалы құқықтық, тарихи –диалектикалық, логикалық әдістер кеңінен қолданылды. Зерттеу нәтижесінде авторлар таңдап алынған зерттеу объектісіне қатысты ғылыми тұжырымдар мен ұсыныстар жасалды.

Қазақстандағы түзеу жұмыстары жазасының қылмыстық заңдағы тарихи дамуы мен өзгерістеріне тоқталып, қазіргі таңдағы бұл жаза түрін сот тәжірибесіндегі қолдану төмендігін басшылыққа алып, оны жетілдірудің тиімді жақтарын ұсына отырып, қылмыстық жазаның әлеуетін арттыру қажеттілігі қарастырылады. Бас бостандығынан айыру жазасына балама жаза ретінде қолдану тәжірибесінің аясын кеңейту арқылы гуманизм қағидасының іске асырылуы қамтамасыз етілуі керек деп тұжырымдайды. Ресей Федерациясы және ТМД елдерімен қатар шет мемлекеттердің заңнамаларымен түзеу жұмыстарына салыстырмалы талдау жүргізілді. Сонымен бірге түзеу жұмыстарына жаза тағайындауға болмайтын тұлғалар санаттарын заңнамалық тұрғыдан анықтап бекітуді ұсынады.

Түзеу жұмыстарының қолдану мәселесі мен тиімділігі жөнінде бүгінгі таңда отандық ғалымдардың ұстанымдары мен көзқарастарына ғылыми талдау жасала отырып, түзеу жұмыстарын қолданудың практикалық тиімділігін арттыратын ұсыныстар келтірілді. Сол арқылы қолданыстағы қылмыстық заңға толықтырулар мен өзгертулерді ұсынады. Нәтижесінде түзеу жұмыстары жазасын қолдану әлеуетінің арттыратыны дәлелденді.

Түйін сөздер: жаза түрлері, түзеу жұмыстары, қылмыстық заң, саралау, сотталған адам.

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ПРИМЕНЕНИЯ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ РАБОТ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДА- ТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Алдиярхан Матай Алдиярханұлы

*Докторант Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, капитан полиции;
Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: matay.aldiar@mail.ru*

Аннотация. Главным гарантом защиты прав человека является мощное правовое, демократическое государство. Казахстан и другие экономически более развитые демократические страны мира по-настоящему совершенствуют свои усилия для решения многих аналогичных проблем и противодействия преступности в борьбе с криминальными проявлениями. Одним из основных средств борьбы с преступностью является наказание.

В предлагаемой статье авторами проведено исследование аспектов закрепления исправительных работ в законодательстве Республики Казахстан и их практического применения. Цель исследования – предложить механизм совершенствования теоретико-правового и практического содержания коррекционной работы путем проведения исследования.

В ходе проведения исследования широко использовались правовые, историко-диалектические, логические методы, связанные с правом. В результате исследования авторами были сделаны научные выводы и рекомендации относительно выбранного объекта исследования.

Говоря об историческом развитии и изменениях в уголовном праве исправительных работ в Казахстане, руководствуясь низкой применимостью данного вида наказания в судебной практике в настоящее время, рассматривается необходимость повышения потенциала уголовного наказания, предлагая наиболее эффективные аспекты в вопросах его совершенствования. Утверждает, что реализация принципа гуманизма должна быть обеспечена за счет расширения сферы практики применения в качестве альтернативного наказания к лишению свободы. Проведен сравнительный анализ исправительных работ с законодательством иностранных государств, наряду с Российской Федерацией и странами СНГ. Вместе с тем, предлагается законодательно определить и утвердить категории лиц, которым не может быть назначено наказание в виде исправительных работ.

Проведен научный анализ позиций и взглядов отечественных ученых по вопросу применения и эффективности исправительных работ, приведены рекомендации, повышающие практическую эффективность исправительных работ. Тем самым предлагает дополнения и изменения к действующему Уголовному закону. В результате доказано, что исправительные работы увеличивают потенциал применения наказания.

Ключевые слова: виды наказаний, исправительные работы, уголовный закон, квалификация, осужденный.

ISSUES OF INCREASING THE POTENTIAL FOR THE USE OF CORRECTIONAL LABOR IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Aldiyarkhan Matay Aldiyarhanuly

Doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police captain; Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: matay.aldiar@mail.ru

Abstract. The main guarantor of human rights protection is a powerful legal, democratic State. Kazakhstan and other economically more developed democratic countries of the world are really improving their efforts to solve many similar problems and counter crime in the fight against criminal manifestations. One of the main means of combating crime is punishment.

In the proposed article, the authors conducted a study of the aspects of fixing correctional labor in the legislation of the Republic of Kazakhstan and their practical application. The purpose of the study is to propose a mechanism for improving the theoretical, legal and practical content of correctional work by conducting research.

During the research, legal, historical–dialectical, logical methods related to law were widely used. As a result of the study, the authors made scientific conclusions and recommendations regarding the selected object of research.

Speaking about the historical development and changes in the criminal law of correctional labor in Kazakhstan, guided by the low applicability of this type of punishment in judicial practice at the present time, the need to increase the potential of criminal punishment is considered, offering the most effective aspects in matters of its improvement. Argues that the

implementation of the principle of humanism should be ensured by expanding the scope of the practice of application as an alternative punishment to imprisonment. A comparative analysis of correctional labor with the legislation of foreign states, along with the Russian Federation and the CIS countries, was carried out. At the same time, it is proposed to legislatively define and approve the categories of persons who cannot be sentenced to correctional labor.

A scientific analysis of the positions and views of domestic scientists on the problem of application and effectiveness of correctional work is carried out, and recommendations are given that improve the practical effectiveness of correctional work. Thus, it proposes amendments and additions to the current criminal law. As a result, it was proved that correctional labor increases the potential for punishment.

Keywords: *types of punishment, correctional labor, criminal law, qualification, convicted person.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_244

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша мемлекеттің ең қымбат қазынасы ретінде, еліміздің әрбір азаматының өмірі мен оның құқықтары және бостандықтарын сақтау тікелей міндеті болып бекітіледі десек болады. Еліміз тәуелсіздігін жариялағалы бүгінгі таңда 30 жылға толды. Осы жылдар ішінде Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшелігіне қабылданып, адамның өміріне қатысты және оның жеке құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы көптеген халықаралық шарттарға қол қоя отырып, халықаралық міндеттемелерді мойнына алды.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы әлемдік рейтинг бойынша сотталғандар саны бойынша тізбенің 99 орынына орналасып отыр. Қазақстан егемендік алған алғашқы жылдары АҚШ пен Ресейден кейінгі үшінші орынды иеленген болатын. Қазақстанда бас бостандығынан айыру орындарында 30 мыңнан аса адам жазаларын өтеуде¹. Сол себептен, пенитенциарлық мекемелерде сотталғандардың санын азайтуға елімізде бірталай жұмыс жасалса да, әлі де болса қылмыстық заңнамамызды жетілдіру мен бас бостандығынан айыру жазаларын неғұрлым аз қолдану тұрғысында ғылыми-тәжірибелік жұмыстарды жандандыру үшін көп еңбекті қажет етіп отыр.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында алатын жаза жүйесін құрайтын жазалар тізбегіндегі кейбір жаза түрлері нақты тәжірибелік қолданысын таппай отырғандығы келелі мәселелердің (проблемалар) бірі десек болады. Атап айтқанда,

тәжірибелік тұрғыдан қазіргі уақытта сотталған адамдардың жазасын өтеуі бойынша өте өзекті мәселелердің бірі болып тұрған, ол - түзеу жұмыстары жазасы. Бұл жаза түрі қылмыстық жаза жүйесіндегі қылмыс пен қылмыстық теріс қылық үшін де тағайындалатын негізгі жазалардың бірі болып табылады.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу жүргізу барысында құқықтың салыстармалы құқықтық, тарихи – диалектикалық, логикалық әдістер кеңінен қолданылды. Ұлттық және халықаралық нормативтік құқықтық актілерге сілтеме жасалынды. Түзеу жұмыстарының қолдану әлеуетіне қатысты жазылған отандық және шет мемлекеттерінің ғалымдарының еңбектеріне, соның ішінде ғылыми мақалалар, монографиялар, диссертациялық зерттеулерге негізделі отырып зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Талқылау

Еліміздің Ата заңы Конституциямыздың 24-бабында: «Әркімнің еңбек ету бостандығына және кез келген кәсіптің түрін, өзіне ұнайтын қызметті еркін таңдауына құқығы бар. Ал еріксіз еңбекке соттың үкімі бойынша ғана немесе төтенше жағдайларда сондай-ақ соғыс жағдайында ғана жол беріледі» деп белгіленген болатын². Сондықтан, сотталғандарды сот үкімі негізінде еңбекке тарту олардың құқығын қорламайтындай болуы тиіс деп ойлаймыз.

Түзеу жұмыстары жазасының тарихи байланысы Кеңес өкіметімен тікелей бай-

¹ Сотталғандар саны азайды. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://egemen.kz/article/281398-sottalghandar-sany-azaydy> Қаралған күні: 05.03.2022.

² Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2021. – 44 б.

ланысты болды. Түзеу жұмыстары алғаш рет Әділет халық комиссариатының 1917 жылғы 19 желтоқсандағы революциялық трибуналының нұсқауымен белгіленді, онда түзеу жұмыстары міндетті қоғамдық жұмыстар деп аталды. Алайда, мұндай жұмыстардың мерзімі де, оларды орындау нысандары туралы нұсқаулықта ешқандай нұсқаулар болған жоқ. Бұл мәселелерді шешу соттардың өз қалауы бойынша ұсынылды [1, 66 б.]. Одан кейін, 1924 жылғы РСФСР-дің еңбекпен-түзеу кодексінде мәжбүрлі жұмысқа сотталған адамның жалақысының 25% мөлшерінде ұстап қалуға тиіс деп белгіледі³. Бастапқыда түзеу жұмыстары мәжбүрлі жұмыс деп аталды, кейіннен оның атауы мен Кеңес өкіметінің құрамындағы республикалардың кодекстеріне байланысты ұстап қалудың пайыз соммасы да әр түрлі өзгеріске түсіп отырды.

Дегенмен, түзеу жұмыстарының жазалау элементтерінің көріністері қазақ жерінде де орын алған еді. Академик С.З. Зимановтың жетекшілігімен жазылған «Қазақтың ата заңдары» еңбегінде былай деп көрсетіледі: Кісі өлімін құнмен алмастырудың үстем тап өкілдері – феодалдарға тиімді жақтары да бар. Әуелі кісі өлтірген рудың бай феодалдары құн мөлшерін кедей туысқандары үшін төлеп, оның ақысы үшін көптеген мезгіл кедей туысқандарына тегіннен тегін жұмысын істетіп отырған [2, 199 б.]. Бұл дегеніміз қылмыс жасағаны үшін құн төлеуге ауыстырылған жазаны кедей адамның материалдық тұрғыдан төлеп беруге шамасы келмегендігінен туысқан бай адамның ол үшін құнын төлеп, сол ақысын өзіне белгіленген (келісілген) мерзімге өзінің сол адамға еңбек етумен еңбекақысымен өтеуі деп түсінеміз. Сондай-ақ, дала заңы бойынша кінәлі адам өзінің жазасы үшін жәбірленуші тарапқа (олардың еркі бойынша) белгіленген мерзімге айыбын өтеу үшін жәбірленушінің үйінде жұмыс істеуге міндетті болатын жаза түрлері де болған. Байқап отырғанымыздай, түзеу жұмыстарының тарихи белгілері қазақ жерінде үстемдік еткен дала заңында да орын алып отырған.

Түзеу жұмыстары жазасында жаза мақсатының қылмыстық-құқықтық ықпал ету

әсерінің басым бөлігі сотталушыға еңбек құқықтық қатынастарын шектеу арқылы және материалдық жағынан әсер етуінде десек болады. Жазаның мақсатына жету үлесінің басым бөлігін, ол сотталған адамның түзелу процесіне бағытталуында.

Тарих беттерінде Кеңес өкіметі заманында бас бостандығынан айырусыз түзеу жұмыстары деп аталды. Оның жазалаушы міндеті - міндетті еңбек пен материалдық шектеудің үйлесімінде болды десек болады. Еліміз егемендік алғанға дейінгі қолданыста болған Қазақ ССР Қылмыстық кодексінің 25-бабымен сотталған адамның жұмыс орны бойынша немесе өзге де белгіленген орындарда, бірақ міндетті түрде сотталған адамның тұратын ауданында өтелді. Ол сотталған адамның табысынан мемлекет кірісіне 20% - дан аспайтын ұстап қалу арқылы жүзеге асырылды. Жазаны сотпен белгілеу мерзімі екі айдан екі жылға дейінгі уақытты қамтыды⁴.

Еліміз егемендік алғаннан кейін қабылданған 16 шілде 1997 жылғы Қылмыстық кодекс бойынша 43-бабында, түзеу жұмыстары сотталған адамның жұмыс орны бойынша жалақысынан ұстап қалу арқылы сотталған адамның мемлекет кірісіне 5-тен 20% - ға дейінгі шекте қарастырылды. Бір ай түзеу жұмысы үшін заңмен белгіленген бір айлық есептік көрсеткішке тең айыппұл сомасының есебінен сот түзеу жұмыстарының орнына айыппұл тағайындауы мүмкін болатын. Түзеу жұмыстары 2 айдан 2 жылға дейінгі мерзімге белгіленіп, сотталған адамның тұрақты жұмыс орны орналасқан жерінде өтеу көзделді. Жазаны өтеуден қасақана жалтарған жағдайларда сот түзеу жұмыстарын өтелмеген мерзімді қамауға, не бас бостандығын шектеумен және бас бостандығынан айыру жазасына ауыстыруға құқылы болды⁵.

Келесі 2014 жылы 3 шілдедегі қабылданған Қылмыстық кодекстің 42-бабында түзеу жұмыстарының анықтамасында жазаны мерзімдік өтеу уақыты алынып тасталып, қылмыстық құқық бұзушылық жасалған уақытта белгіленген айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір саны мөлшерінде өндіріп алынатын ақшалай сомма сотталған

³ История развития наказания в виде исправительных работ. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://studbooks.net/1113246/pravo/istoriya_razvitiya_nakazaniya_vid_e_isprav_telnyh_rabot_pravovye_usloviya_naznacheniya Қаралған күні: 05.03.2022.

⁴ Уголовный кодекс Казахской ССР (с изменениями и дополнениями на 27 мая 1997 года). - Алматы: Издательство «ӘділетПресс», 1997. – 140 с.

⁵ Уголовный кодекс Республики Казахстан, от 16 июля 1997 г. №167-І. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_ (қаралған күні: 05.03.2022).

адамның еңбек ақысынан ұстап қалу пайыз мөлшері 20-дан 40-пайызға дейін өсті⁶. Соңғы өзгерістер 2018 жылдың 12 шілдесіндегі заңмен түзеу жұмыстарының мазмұны сотталған тұлғаның жалақысынан (ақшалай үлесінен) оннан елу пайызға дейін ұстай отырып, оны «Жәбірленушілерге өтеу қорына» аудару жолымен жүзеге асыруға ауыстырылды⁷.

Түзеу жұмыстарының жазалау ерекшеліктеріне шет ел заңнамасымен салыстырмалы талдау жасап өтетін болсақ, тәуелсіз мемлекеттер достастыққа қатысушы елдердің заң шығарушылары қарастырылатын түзеу жұмыстары жаза түрін өтеу мерзімін әр түрлі қарастырған. Мәселен, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде 2 айдан 2 жылға дейінгі мерзімге түзету жұмыстарын тағайындау қарастырылған. Жазаны өтеуді тағайындаудың ұқсас ұзақтығы Әзірбайжан, Армения, Тәжікстан және Түркіменстанның қылмыстық кодекстерінде де бекітілген. Беларусь Республикасында және Украинада төменгі шек мөлшері 6 айға дейін, ал жоғарғы шегі 2 жыл. Өзбекстан Республикасында жазаның жоғарғы шегін 3 жылға дейін көтерсе, ал төменгі шегі - 6 ай. Қырғызстанда бұл мерзім 3-айдан 3 жылға дейінгі мерзімді қарастырады [3].

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексі бойынша түзеу жұмыстары жазаның негізгі түрі ретінде ғана қолданылады. РФ-ның Қылмыстық кодексінің 50-бабы бойынша түзеу жұмыстары негізгі жұмыс орны бар және жұмысы жоқ сотталушыға да тағайындалады. Негізгі жұмыс орны бар сотталған негізгі жұмыс орны бойынша түзеу жұмыстарын өтейді. Негізгі жұмыс орны жоқ сотталған адам түзеу жұмыстарын қылмыстық-атқару инспекцияларының келісімі бойынша жергілікті өзін-өзі басқару органдары айқындайтын орындарда, бірақ сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша өтеледі. I топтағы мүгедек деп танылған адамдарға, жүкті әйелдерге, 3 жасқа дейінгі балалары бар әйелдерге, шақыру бойынша немесе келісімшарт бойынша қатардағы және сержанттар құрамының әскери лауазымдарында әскери қызмет өткеретін әскери қызметшілерге, егер олар сот үкім

шығарған кезде Заңда белгіленген әскерге шақыру бойынша қызмет мерзімін өткермеген болса, түзеу жұмыстары тағайындалмайды. Әлеуметтік төлемдерді қоспағанда, сотталған адамның жалақысынан мемлекет кірісіне сот үкімімен белгіленген мөлшерде 5-тен 20% - ға дейінгі шекте ұстап қалу жүргізіледі екен⁸. Ресейлік қылмыстық құқық теориясында түзеу жұмыстары екі жақты бағаланды. М. М. Исаевтың пікірінше, «түзеу жұмыстары жұмыс орнында өтелетін мүліктік өндіріп алу, ол жасырылған айыппұл» деп санаса, ал В. Д. Меньшагин, «түзеу жұмыстарын бөліп-бөліп төленетін жасырын айыппұл» деп атады. Ол түзеу жұмыстары айыппұлға қарағанда жұмсақ жаза деген қорытындыға келді, өйткені сотталушы тиісті сомманы бірден төлемейді деген болатын [4, 29-30].

Қазақстанда түзеу жұмыстары түріндегі жаза тиісті түрде қолданысын таппаса, мұндай жаза түрінің бізге нақты қажеттілігі бар ма деген де сұрақтың туындайтыны анық. Қылмыстық құқықтағы гуманизм қағидасын басшылыққа ала отырып, көптеген ғалымдардың пікірлері мен Жоғарғы соттың қаулыларында да бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды көбірек қолдану туралы нұсқамалар бар. Ендеше, түзеу жұмыстары бас бостандығынан айырумен байланысты емес жаза болып табылатын болғандықтан, бас бостандығынан айыру жазасымен қылмыстық кодекстің ерекше бөліміндегі көптеген баптарының санкцияларында балама жаза ретінде көрсетілген. Сондықтан, түзеу жұмыстарының жаза ретінде практикалық қолданысын табуы үшін, тек сотталушы адамның тұрақты жұмысы бар тұлғаларға тағайындау ғана емес, оның басқа да шешу жолдарын қарастырған жөн болар.

Отандық ғалымдарға келетін болсақ, Б.А.Құлмуханбетова, З.Т. Жусупова, А.Т. Ахметовтың ғылыми мақалаларында түзеу жұмыстарын Қазақстан Республикасының қылмыстық жаза жүйесінен алып тастауды ұсынады. Жүргізілген зерттеу талдауларының қорытындысы бойынша түзеу жұмыстары Қылмыстық кодекстің ерекше бөлімі нормаларының санкциясында 453 рет айып-

⁶ Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2014. – 240 с.

⁷ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнама мен құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдар қызметін жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 12 шілдедегі №180-VI ҚРЗ. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000180/links> Қаралған күні: 05.03.2022.

⁸ Уголовный кодекс Российской Федерации. Действующая редакция от 09.03.2022. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://rulings.ru/uk/Razdel-III/Glava-9/Statya-50/> (қаралған күні: 24.03.2022).

пұлмен қатар кездеседі екен деп көрсеткен. Олардың пайымдауынша бұл жаза түрі айыппұлдың ұзақ мерзімді төленетін аналогі ретінде болып қалуында деп түсіндіріледі [5]. Жаза жүйесінен түзеу жұмыстары жаза түрін алып тастау туралы пікірді қылмыстық атқару жүйесінің қызметкері заң ғылымдарының докторы, М.А. Аюбаевта ұстанып, мынадай пікірін келтірген болатын: «Қылмыс жасаған адамдардың көбісі жұмысы жоқ адамдар немесе сотқа дейінгі тергеп тексеру кезінде жұмысынан айрылғандар. Жұмыс беруші қызметкерінің үстінен қылмыстық қудалау жүріп жатқанын білгеннен кейін көп жағдайда оны жұмыстан шығарып жіберуге асығады. Сондай-ақ, түзеу жұмыстарын орындау кезінде жапа шегетін сотталған адам емес, жұмыс беруші адам. Өйткені, тоқсан сайын жұмыс берушінің қаржылай қызметі тексеруге түсіп отырады» - деп түсіндіреді [6]. Біз М.А. Аюбаевтың пікірімен келісе алмаймыз, себебі, әр жазаның өзіндік құқықтық ықпал ету әсері және тәрбиелік мәні өз алдына әр түрлі болып келеді. Мәселен, қоғамдық жұмыстарға тарту жазасының жазалау мазмұны, қоғамға пайдалы тегін жұмыс жасату болса, оның қосымша ықпал ету әсеріне қоғамдық ұялтуды жатқызуға болады. Ал, айыппұл болса жаза тағайындау барысында сот сотталушының отбасы мен оның материалдық жағдайын ескере отырып оған жаза тағайындайды. Айыппұлдың жазалау мазмұны, материалдық тұрғыдан ақшалай өндіріп алу ықпалы әсерінде. Ол қылмыстық заңнамада сотталушының тұрақты жұмысы бар немесе жоқ болғанына қарамастан тағайындала береді. Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 30 желтоқсандағы «Пробация туралы» Заңының 1-бабында: «пробация - санаттары заңмен айқындалған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу үшін олардың мінез-құлқын түзеуге бағытталған бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы қызмет түрлері мен жеке айқындалатын шаралар жүйесі»-деп айқындалған [7]. Пробация қызметінің түзеу жұмыстары бойынша қадағалау жұмыстарын жүргізу тікелей міндеті болып табылады. Онда пробация қызметі сотталған адамның түзеу жұмыстары жазасын өтеп жатқан жұмыс орнының басшылығымен және есеп бөлімімен тікелей байланыста болып, сотталған адамның еңбек ақысынан сот үкіміне

сәйкес ұстап қалуды және жұмыс бойынша тәртібіне қадағалауды жүргізе отырып, сотталған тұлғамен тәрбиелік маңызы бар әңгімелесуді жүзеге асырады. Мысалға, азаматтық-құқықтық қатынастар арқылы шешілетін сот шешімдерін орындау кезінде сот орындаушы борышкердің жұмыс орны бойынша әрбір тоқсан сайын қаржы бөлімін соттың атқару парағы негізінде ұсталатын пайыз соммасының уақытылы және дұрыс ұсталып отыруын қадағалап тексеруге құқылы. Сот орындаушы тексереді екен деп барлық жұмыс берушілер борышкерді жұмыстан шығарып жіберуге мәжбүрлі емес қой. Ондай болса, неге біз түзеу жұмыстарына сотталған тұлғаны жұмыссыз қалуына үлкен мүмкіндігі бар деп ойлауымыз керек. Қоғамға қауіп төндіретін тұлғаларға қатысты соттармен түзеу жұмыстары жазасын тағайындамайтыны анық екені мәлім. Бұл жағдайда басқаша көзқараста қарауға тура келеді, өз жұмысына адал және өзінің жұмысының маманы болып табылатын тұлғаларды кез келген жұмыс беруші жұмыстан қуа қоймайды деген ойдамыз.

«Соттар ҚК-тің 52-бабының үшінші бөлігіне сәйкес жаза тағайындау кезінде тағайындалған жазаның сотталушы отбасының және оның асырауындағы адамдардың өмір сүру жағдайларына әсерін ескеруі қажет» деп ҚР Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысында көрсетілген⁹. Яғни, соттар жаза тағайындау барысында сотталушының жеке сипатының жағдайын бағалауға міндетті.

Түзеу жұмыстары жазасының жазалау мазмұнына еңбек және материалдық сипаттағы құқықтық шектеулер кіреді. Сотталған тұлғаның тиісті еңбек атқарған жұмысынан жалақысының бір бөлігін ұстап отырудың өзі сотталушыға ұзақ мерзімді моральдық-психологиялық және материалдық тұрғыдан әсер ететіні анық. Айыппұл төлеу бір реттік төлем болып табылса, ал түзеу жұмыстары өзінің адал еңбегі арқылы табылған табысынан ұзақ мерзімді төлеу болып табылатынын ескергеніміз жөн. Түзеу жұмыстарының репрессивті жағы мынадай сәттерден көрінісін табады. Қылмыстық кодексте сотталушының жалақысынан мемлекет кірісіне сот үкімімен белгіленген мөлшерде 10-нан 50 пайызға дейінгі мөлшерде ақша ұсталып, «жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» қорына аударылу арқылы

⁹ «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P15000004S/links> Қаралған күні: 05.03.2022.

жүзеге асырылады¹⁰. Сондай-ақ, сотталған адам жұмысынан шыққан немесе лауазымы ауысқан жағдайда пробация қызметін ескертуге міндетті, бұл тұста сотталған адамның еңбек құқықтары шектеледі және кемінде айына бір рет профилактикалық әңгімелесуге барып тұруы керек.

Егер түзеу жұмыстары түріндегі жазаны өтеуден жалтарған не жұмысынан айырылған немесе еңбек шарты бұзылған күннен бастап үш ай бойы жұмысқа орналаспаған сотталған адамға қатысты пробация қызметі үш жұмыс күні ішінде сотқа қылмыстық теріс қылық үшін тағайындалған жазаның орындалмаған бөлігін ауыстыруға, қоғамдық жұмыстарға тартуға немесе қамаққа алуға, ал онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыс үшін - бас бостандығын шектеуге не бас бостандығынан айыруға, ауыр қылмысы үшін-бас бостандығынан айыруға ұсыныс жасауы тиіс. Сотталғанның жалақысынан ұстап қалу әлеуметтік сақтандыру және әлеуметтік қамсыздандыру тәртібімен алынатын жәрдемақылардан, біржолғы сипаттағы төлемдерден жүргізілмейді (ҚАК-нің 52-бабы)¹¹.

Нәтижелер

Қазіргі таңда түзеу жұмыстары Қазақстан Республикасының қылмыстық заңының жаза жүйесінде орын алып тұрғанымен нақты практикалық тәжірибесін іске асырып отырғандығы шамалы десек болады. Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, 2021 жылғы ҚР Бас Прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есептер жөніндегі Комитетінің мәліметтері бойынша соттармен түзеу жұмыстары түріндегі жаза 2015 жылы - 56 адамға қатысты қолданса, 2020 жылы - 12 адамға қатысты ғана қолданылған, 2021 жылы – 6 адамға (1- аса ауыр емес қылмыстар, 5-қылмыстық теріс қылықтар үшін) қолданылған екен¹². Байқасаңыз, бұл жаза түрін соттармен қолдану тенденциясының қазіргі уақытта төмендеуін көрсетіп отыр. 2020 жылмен салыстырғанда бұл жаза түрін 1 жылдың ішінде 2021 жылы 50 пайызға аз қолданғанын көріп отырмыз. Түзеу жұмыстары тәжірибелік маңызын таппай отырғаны көптеген ғалымдардың

жаза жүйесінен бұл жаза түрін алып тастау туралы пікірлерін туғызатыны бекер емес. Бірақ бірден қылмыстық заңнан бұл жаза түрін алып тастауға асықпауымыз керек.

Кейбір жағдайларда соттар түзеу жұмыстарын нақты орындай алмайтын адамдарға тағайындауы орынсыз қателік деп қарастыруымыз керек. ҚР қылмыстық кодексінде, түзеу жұмыстары қолданылмайтын адамдар санаты шектеліп көрсетілген. Осы тұрғыда профессор Е.О. Алауханов өзінің ғылыми еңбегінде, түзеу жұмыстары қолданылмайтын адамдарға: жүкті әйелдерді, 16 жасқа дейінгі баласы бар әйелдер; еңбек қабілеті жоқтар, 16 жасқа толмаған адамдар, 60 жасқа толған ер адамдар, 55 жасқа толған әйелдер, әскери қызметкерлер, жасаған қылмысы үшін жазамен қоса маскүнемдіктен немесе нашақорлықтан мәжбүрлеп емдеу шарасы тағайындалған адамдар, I және II топтағы мүгедектерді жатқызып, қылмыстық кодекстің редакциясына жаңа толықтыруларды ұсынған болатын [8, 261 б.].

Профессор Е.О. Алаухановтың пікірімен келіспеске болмайды. ҚР қазіргі қылмыстық кодексінде сотпен тағайындалатын мәжбүрлі жұмыстарға жататын жазаның бір түрі, ол қоғамдық жұмыстарға тарту болып табылады. Онда 43-баптың 3 бөлігінде қоғамдық жұмыстарға тартуға болмайтын тұлғалардың тізбесі нақты айқындалып көрсетілген. Ал, 42-бапта түзеу жұмыстары жазасы қолданылмайтын тұлғалардың нақты категориясына «еңбекке қабілетсіз, тұрақты жұмысы жоқ және өндірістен оқуын үзіп оқитын тұлғаларға қолданылмайды» деп қана шектелген¹³. Сондай-ақ, қылмыстық-атқару кодексіміздің 52-бабында: «пробация қызметінің ұсынысы бойынша сотқа жазаны өтеу кезінде сотталған адам жүкті болған немесе босануына байланысты демалыс алған уақыттан бастап жазаны өтеу шегеріледі деп қарастырылған. Ал сотталған адам I -ші немесе II-топтағы мүгедек деп танылған жағдайда пробация қызметі сотқа жазадан босату туралы ұсыныс енгізеді» деп көрсетілген¹⁴. Олай болса, қылмыстық кодекстің 42-бабында түзеу жұмыстары тағайындалмайтын нақты адамдар санатын анық түрде белгілеп көрсеткен дұрыс деп ойлай-

¹⁰ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2022. – 268 б.

¹¹ Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2021. – 100 б.

¹² Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есептер жөніндегі Комитетінің мәліметтері. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://qatqor.gov.kz> Қаралған күні: 05.03.2022.

¹³ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2022. – 268 б.

¹⁴ Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2021. – 100 б.

мыз. Оларға мына тұлғаларды: «жүкті әйелдерге, үш жасқа дейінгі жас балалары бар әйелдерге, үш жасқа дейінгі жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектерге, елу сегіз жастағы және ол жастан асқан әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектерге, өндірістен оқуын үзіп оқитын тұлғаларға қолданылмайды» деп қарастырылса, сонымен қатар сотпен жаза тағайындау кезінде сотталушының жеке бас сипатының ерекшеліктеріне де мән бере отырып, жұмыссыз тұлғаларға да қолдану қажет.

Мәселен, қоғамдық жұмыстарға сотталған тұлғалардың жұмысын ұйымдастыру жергілікті билік өкілдері мен пробацация қызметімен жүзеге асырылса, түзеу жұмыстарын да тұрақты жұмысы жоқ тұлғаларға да қолдануды заңдық тұрғыдан қарастырып, оларды жұмыспен қамтамасыз етуді жұмыспен қамту орталықтарының міндеті ретінде сот үкімімен міндеттеу керек. Осы уақытқа дейін Қазақстанда бас бостандығынан айыру жазасын өтейтін жабылып қалған түзеу мекемелері мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылғаны анық. Олай болса, гуманизациялық қадамдарға барып, оның орнына бас бостандығынан айырмай жазасын өтейтін орталықтар құру қажет. Сондықтан сотталғандарға бас бостандығынан айырусыз жазаларды өтеуге толық мүмкіндік жасайтын түзеу орталықтары мен жұмыс орындарын салу мемлекет пен сотталған адамға да, сонымен қатар түзеу мекемелерінен босап шыққан тұлғаларға қайта қоғамға оралуына тигізер пайдасы бар. Одан кейін оларды жұмысқа орналастыру бойынша тиімді бағдарламалар механизмдерін жетілдіру қажет.

Мәселен, АҚШ-тың федералды түрмелерінде бір сотталған адамды ұстау үшін 1 жылға 28 000 АҚШ доллары кетеді екен. Түрмеден шыққандардың 40 пайызы қайта қылмыс жасап, көбінесе 3 жыл ішінде қайта түрмеге оралады екен. Сондықтан соттар бас бостандығынан айырумен байланысты емес балама жазаларды қолданғанды жөн санайды. Ол мемлекетке экономикалық жағынан тиімді және салық төлеушілердің

ақшасын үнемдейтіні анық. Ең бастысы сотталған тұлғаны оңалтуды, отбасымен қалуға мүмкіндік береді және оның жұмыс орнын сақтап қалып, мемлекетке де салығын төлеп отырады¹⁵. Бұған ұқсас тәжірибе экономикалық дамыған елдің бірі Жапонияда да бар. Онда айыппұлды төлей алмаған жағдайда сотталған адам арнайы жұмыс үйлерінде (еңбек үйлері) жұмыс жасап өтейді екен². Ал Қазақстанда сотталған адамды бас бостандығынан айыру орнында ұстау үшін бір адамға жылына 750 мың теңге кетеді екен [9]. Бұл жұмсалатын қаржының мемлекетке және еліміздің салық төлеушілеріне қандай салмақ түсіретінін түсінуге болады.

«Түрмеге қамауға алумен байланыссыз шаралардың қолданылуына жәрдемдесетін ерікті ұйымдарға қолдау көрсетуге мемлекеттік мекемелерді, жеке меншік секторы мен жұртшылықты көтермелеген жөн. Қоғамның қатысуын көтермелеу керек, себебі онда үлкен мүмкіндіктер бар және ол түрмеге қамауға алумен байланыссыз шаралар қолданылған құқық бұзушылар, олардың отбасы мен қоғам арасындағы байланысты нығайтушы маңызды факторларының бірі болып табылады. Ол қылмыстық сот төрелігі жұмысын толықтыру керек» деп, БҰҰ -ның 1990 жылғы 14 желтоқсандағы Токио ережелерінде бекітілген еді¹⁶. Токио ережелерінде көрініс тауып отырған факторларды елімізде қолданысын табуға нақты қадамдар жасауымыз тиіс. Ерікті ұйымдар, жеке меншік кәсіпкерлік секторлары мен қоғам мүшелерінің бас бостандығынан айырусыз тағайындалатын жазалардың орындалуына, олардың нақты тәжірибеде ұтымды қолданысын табуға етене араласуға мүмкіндік беретін ұстанып отырған «ашық мемлекетіміздің» принциптерін жүзеге асыруымыз қажет.

Қорытынды

Сонымен, түзеу жұмыстары жаза жүйесінде тиісті орнын алатындай, жаза институтының әлеуетін көтеру үшін осындай жазаларды пайдалы қолдануды үйлесімді және ұтымды түрде жүзеге асыру қажет. Түзеу жұмыстары мен айыппұлды тең қарау дұрыс шешім емес. Қазіргі таңда айыппұл жаза-

¹⁵ *Alternatives to incarceration in a nutshell*. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://famm.org/wp-content/uploads/FS-Alternatives-in-a-Nutshell.pdf> Қаралған күні: 07.03.2022.

² *The Ministry of Justice: Prison Work*. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.moj.go.jp/EN/kyousei1/kyousei_kyousei10.html Қаралған күні: 07.03.2022.

¹⁶ *Түрмеге қамауға алумен байланыссыз шараларға қатысты Біріккен Ұлттар ұйымының минималды стандарт ережелері (Токио ережелері), БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 ж. 14 желтоқсандағы 45/110 қарары*. - [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O9000000004> Қаралған күні: 07.03.2022.

сының да орындалу процесі тиімді нәтиже беріп отырған жоқ. Көп жағдайда бір реттік төлемге сотталушылардың төлеуге материалдық тұрғыдан мүмкіндігі болмай қалатын жәйттер орын алады. Ол кезде әрине, соттарға жазаны басқа жаза түріне ауыстыруға қайта қарауды қажет етеді. Жаза түрлерінің әлеуетін көтеру үшін соттармен жазалардың орындалуына құқық бұзушы адамға қылмыстық әрекетіне сәйкес әділ де, ұтымды жаза қолдануға дұрыс шешім қабылдауы тиіс. Түзеу жұмыстарының өзіндік жазалау элементтерін басшылыққа алғанымыз дұрыс болар. Түзеу жұмыстарын жаза жүйесінен алып тастауға бірден шешім қабылдауға асығыстық танытпауымыз керек. Бас бостандығынан айыру жазасына балама жаза болып табылатын бұл жаза түрінің рөлі мен тиімді қолдануына нық шешімдер қабылдауымыз қажет. Еңбек мемлекетке де, сотталған тұлғаға да пайдалы болатындай реттелуі және бағытталуы керек. Сотталғандардың еңбегі мемлекеттің тікелей экономикасына да әсері бар екенін түсінеміз. Түзеу жұмыстары жазасы сот тәжірибесінде қолданысын тауып, жаза жүйесінің әлеуетін көтеру үшін мынадай шараларды жүзеге асыру қажет:

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 42-бабын мынадай редакцияда толықтырылып берілуін ұсынамыз:

1) 42 баптың 1-1 бөлігі былай деп көрсетілуі тиіс: «Түзеу жұмыстары – тұрақты жұмысы бар немесе белгілі бір мамандық бойынша біліктілігі бар жұмысы жоқ тұлғаларға да тағайындалады. Тұрақты жұмысы барлар негізгі жұмыс орнында жазасын өтейді. Ал жұмыссыз тұлғалар белгілі бір (игерген мамандығы) біліктілігіне байланысты мемлекеттік халықты еңбекпен қамтамасыз ету орталықтарының ұсынысы бойынша белгіленген жұмыс орнында сотталушының тұрғылықты жері бойынша жазасы өтеледі»;

- 7 бөлігін: «жүкті әйелдерге, үш жасқа дейінгі жас балалары бар әйелдерге, үш жасқа дейінгі жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектерге, елу сегіз

жастағы және ол жастан асқан әйелдерге, алпыс үш жастағы және ол жастан асқан еркектерге, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектерге, денсаулық жағдайына байланысты еңбекке жарамсыз тұлғаларға және өндірістен оқуын үзіп оқитын тұлғаларға қолданылмайды»;

2) Түзеу жұмыстарына жаза тағайындау тек тұрақты жұмысы бар тұлғаларға ғана емес, белгілі бір біліктілігі бар (білімі, арнайы мамандығы бар) жұмысы жоқ тұлғаларға да тағайындалуы тиіс;

3) ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің жұмыспен қамту орталықтарын сот үкімімен түзеу жұмыстарына сотталған тұлғаны жұмысқа орналастыруды міндеттеу керек. Министрліктің халықты жұмыспен қамту бағдарламаларында сотталған тұлғаларға қатысты шешімін табатын нақты шешімдер болуы қажет және ол пробация қызметімен тығыз қарым-қатынаста жұмыс істеуі керек;

4) Түзеу жұмыстарына сотталған тұлғаларды жұмысқа алатын жеке кәсіпкерлер мен орта және ірі бизнес өкілдеріне арнайы келісім шарт арқылы мемлекет тарапынан жұмыскерлердің жеке кіріс салығы немесе қосымша құн салығын төлеуде жеңілдіктер жасауды қарастыру қажет;

5) Экономикалық, қаржылай қажеттілікті талап етсе де, мемлекеттік түзеу жұмыс орталықтары болып табылатын өндіріс-кәсіпорындарын салу қажет немесе оларды салуға жеке бизнес өкілдерін тартуға қызығушылық танытатындай жағдай жасау керек (мемлекеттік гранттар бөлу, несие жеңілдігі және т.б.). Олардың еңбегі әскери материалдық қажеттіліктер, халықтың тұтыну заттары, ауылшаруашылық салалары мен басқа да өндіріс орындарында олардың өздерінде бар біліктілік пен мамандығына байланысты қолдану қажет;

6) Сотталған адамға ол «түзеу жұмыстарына сотталған тұлға» деп қарамай, оған еңбек заңнамасы бойынша тиісті атқаратын лауазымына сәйкес соған лайық еңбек ақысы төленуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жумагулов Т.К. Наказания, не связанные с лишением свободы: проблемы и перспективы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 // Т.К. Жумагулов. - Алматы, 1997. - 143 с.
2. С.З. Зиманов. Қазақтың ата заңдары: құжаттар, деректер және зерттеулер – Древний мир права казахов: 10 томдық / Бағдарлама жетекшісі С.З.Зиманов. – Алматы: Жеті жарғы, (Қазақ академиялық университеті), 2-ші том, 2003. – 464 б.
3. Аммосова В.И. Исправительные работы в России и других странах – участницах Содружества Независимых Государств: сравнительно-правовое исследование: дис. ... канд.

юрид. наук: В.И. Аммосова. – Рязань, 2017. – 54-55 с.

4. Н.Ф. Кузнецова, И.М. Тяжкова. Курс уголовного права в пяти томах. Общая часть: Учение о наказании. – Москва: Зерцало-М, 2002. – Том 2. – 464с.

5. Кулмуханбетова Б.А., Жусупова З.Т., Ахметов А.Т. Перспективы развития системы наказаний в уголовном праве Казахстана // Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын қолданудың өзекті мәселелері: теория және тәжірибе сұрақтары: халықар. ғыл.-тәж. конф. мат-ры (17.09.2021 ж.) – Алматы: ҚР ПИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗжРБЖҰБ, 2021. – 73 б.

6. Аюбаев М.А. О практике применения исправительных работ и дополнительного вида наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью // Ғылыми іс-шара материалдарының жинағы / Қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары жүйесіндегі жазалау институтының теориясы мен практикасының қазіргі жай-күйі (27.05.2021 ж.) / Интернеттегі қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу: проблемалар мен шешу жолдары (28.05.2021 ж.): Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 30-жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік дөңгелек үстел материалдарының жинағы – Қосшы: Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау академиясы, 2021. – 36-39 б.

7. Т.Б. Жұмағұлов, Г.С. Дәрібаев. Рухани жаңғыру аясында құқықтық мәдениетті арттырудағы құқықтық тәрбие және білім берудің маңыздылығы // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, научно-правовой журнал – 2021. - № 1 (64) – 68-с.

8. Е.О. Алауханов. Пайдақорлық-зорлық қылмыстардың алдын алудың криминологиялық проблемалары: дис. ...зан ғылымд. докт.: 12.00.08 // Е.О. Алауханов. - Алматы, 2004. – 319 б.

9. Б.К. Шнарбаев, А.П. Скиба. Проблемные аспекты трудозанятости осужденных // Қарағанды университетінің хабаршысы. Сер.Право. – 2021. - № 3(103). – 84 б.

REFERENCE

1. ZHumagulov T.K. Nakazaniya, ne svyazannye s lisheniem svobody: problemy i perspektivy: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08 //T.K. ZHumagulov. - Almaty, 1997. - 143 s.

2. S.Z. Zimanov. Kazaktyn ata zandary : kuzhattar, dereker zhane zertteuler – Drevnij mir prava kazahov: 10 tomdyk / Bagdarlama zhetekshisi S.Z.Zimanov. – Almaty: ZHeti zhargy, (Kazak akademiyaalyk universiteti), 2-shi tom. – 2003. – 464 b.

3. Ammosova V.I. Ispravitel'nye raboty v Rossii i drugih stranah – uchastnicah Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv: sravnitel'no-pravovoe issledovanie: dis. ... kand. yurid. nauk: V.I. Ammosova. – Ryazan', 2017. - 54-55 s.

4. N.F. Kuznecova, I.M. Tyazhkova. Kurs ugovornogo prava v pyati tomah. Obshchaya chast. // Uchenie o nakazanii. pod red. N.F. Kuznecovoj, I.M. Tyazhkovoj. - Moskva: Zercalo-M, 2002. – Tom 2. – 464s..

5. Kulmuhanbetova B.A., Zhusupova Z.T., Ahmetov A.T. Perspektivy razvitiya sistemy nakazaniy v ugovornom prave Kazahstana // Kazirgi kezendeги Kazakstan Respublikasynyn kylmystyk zannamasyn koldanudyn ozekti maseleleri: teoriya zhane tazhiribe suraktary: halykar. gyl.-tazh. konf. mat-ry (17.09.2021 zh.). – Almaty: KR IIM M. Esbolatov atyndagy Almaty akademiya synyn GZzhRBZHUB, 2021. – 73 b.

6. M.A. Ayubaev. O praktike primeneniya ispravitel'nyh rabot i dopolnitel'nogo vida nakazaniya v vide lisheniya prava zanimat' opredelennye dolzhnosti ili zanimat'sya opredelennoj deyatel'nost'yu // Gylymi is-shara materialdarynyn zhinagy / Kylmystyk kukyk buzushylyktardyn aldyn alu sharalary zhujesindegi zhalalau institutynyn teoriyasy men praktikasynyn kazirgi zhajkuji (27.05.2021 zh.) / Internettegi kylmystyk kukyk buzushylyktardy tergeu: problemalar men sheshu zholdary (28.05.2021 zh.): Kazakstan Respublikasynyn tauelsizdiginin 30-zhyldygyna arналган gylymi-tazhiribelik dongelek ustel materialdarynyn zhinagy – Kosshy: Kazakstan Respublikasy Bas prokuraturasynyn zhanyndagy Kukyk korgau akademiya sy, 2021. – 36-39 b.

7. T.B. ZHumagulov, G.S. Daribaev. Ruhani zhangyru ayasynda kukyktyk madenietti arttyrudagy kukyktyk tarbie zhane bilim berudin manyzdylygy // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan, nauchno-pravovoj zhurnal – 2021. - № 1 (64) – 68-s.

8. E.O. Alauhanov. Pajdakorlyk-zorlyk kylmystardyn aldyn aludyn kriminologiyalyk problemalary: dis. ...zan gylymd. dokt.: 12.00.08 // E.O. Alauhanov. - Almaty, 2004. – 319 b.

9. B.K. SHnarbaev, A.P. Skiba. Problemnye aspekty trudozanyatosti osuzhdennyh // Karagandy universitetinin habarshysy. Ser.Pravo. – 2021. - № 3(103). – 84 b.

УДК: 347.455.2

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ (ОПЫТ ЕВРОПЫ, РОССИИ И КАЗАХСТАНА)

Баишев Руслан Жолымбетович

Докторант Евразийской юридической
академии имени Д.А. Кунаева, магистр права,
Республика Казахстан, г. Алматы; e-mail: aselbai82@mail.ru

Аннотация. В Казахстане 24 мая 2021 года принят Закон о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельности в Республике Казахстан.

Это обусловлено возрастающей ролью потребительского кредитования, вовлечение в него большого числа населения и потенциальной опасностью социального взрыва в условиях экономического кризиса и пандемии. Эти же причины обусловили избрание заявленной темы данного исследования. Методологическую основу статьи составил обобщенный взгляд на новые базовые тенденции некоторых аспектов кредитования в современных экономических условиях, влекущие кардинальные изменения политики кредитных институтов, понимания кредитной доступности (*credit availability*) и, соответственно, новых правил поведения всех участников означенного процесса. Вне сомнения, что вновь задаваемые тренды этой важной отрасли экономической деятельности окажут свое влияние и на особенности юридического урегулирования этой сферы, а также рассмотрения судами споров, вытекающих из кредитных обязательств. В качестве примеров мы обращаемся к сравнительному опыту Европы, Республики Казахстан и Российской Федерации.

В данной статье рассматривается преемственность регуляторных принципов потребительского кредитования Евросоюза, имплементированных в законодательство Казахстана и Российской Федерации.

Ключевые слова: потребительский кредит, ответственное кредитование, микрофинансовые организации, закредитованность населения, судебная практика.

LEGAL COMPARATIVE ANALYSIS OF CONSUMER LENDING REGULATION (EXPERIENCE OF EUROPE, RUSSIA AND KAZAKHSTAN)

Baishev Ruslan

Doctoral student of the Eurasian Academy
of Law named after D.A. Kunaeva, Master of Law
Republic of Kazakhstan, Almaty; e-mail: aselbai82@mail.ru

Abstract. On May 24, 2021, Kazakhstan adopted the Law on amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the regulation of banking, microfinance and collection activities in the Republic of Kazakhstan.

This caused by increasing role of consumer lending, involvement of a large amount of the population in it and the potential danger of a social explosion in the context of an economic crisis and pandemic. The same reasons determined the choice of the declared topic of this research. The methodological basis of the article is a generalized view of the new basic trends in some aspects of lending in modern economic conditions, entailing fundamental changes in the policy of credit institutions, understanding of credit availability and, accordingly, new rules of behaviour for all participants in this process. There is no doubt that the newly set trends in this important branch of economic activity will also have an impact on the features of the legal settlement of this area, as well as the consideration of disputes arising from credit obligations by courts. As examples,

we refer to the comparative experience of Europe, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation.

This article examines the continuity of the European Union's regulatory principles for consumer lending, implemented in the legislation of Kazakhstan and Russian Federation.

Keywords: *Consumer credit, responsible lending, microfinance organizations, debt load of the population, case law.*

ТҰТЫНУШЫЛЫҚ НЕСИЕЛЕУДІ РЕТТЕУДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУЫ (ЕУРОПА, РЕСЕЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ТӘЖІРИБЕСІ)

Руслан Жолымбетұлы Бәйішев

Д.А.Қонаев атындағы Еуразия заң академиясының

докторанты, құқық магистрі,

Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: aselbai82@mail.ru

Аннотация. *Қазақстанда 2021 жылғы 24 мамырда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасында банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызметті реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды.*

Бұл тұтынушылық несиелеу ролінің өсуімен, оған халықтың басым көпшілігінің тартылуымен және экономикалық дағдарыс пен пандемия жағдайында әлеуметтік жарылыс қаупінің әлеуетімен байланысты. Аталған себептер осы зерттеуде жарияланған тақырыпты таңдап алуға негіз болды. Мақаланың методологиялық негіздемесін, қазіргі экономикалық жағдайда несиелеудің кейбір аспектілеріне жаңа базалық тұжырымдарға, несиелеу институттары саясатына түбегейлі өзгерістердің туындауы, несиелеуге жол берушілік (credit availability) түсінігі, және соған сәйкес аталған процеске барлық қатысушылардың жаңа тәртіп ережесіне, жалпы көзқарасы құрады. Экономикалық қызметтің осы маңызды саласының қайта туындайтын тренді осы саланың заңды реттелу ерекшелігіне, сондай-ақ несиелеу міндеттемелерінен туындайтын дауларды соттардың қарауына да өз ықпалын жасайтыны күмән туғызбайды. Біз мысал ретінде Еуропа, Қазақстан Республикасының және Ресей Федерациясы салыстырмалы тәжірибесіне жүгінеміз.

Бұл мақалада Қазақстан және Ресей Федерациясы заңнамасында көрініс тапқан (имплементацияланған) тұтынушылық несиелеуге Еуроодақтың реттеушілік принципі ықпалдастығы қарастырылады.

Түйін сөздер: *тұтынушылық несие, жауапты несиелеу, микроқаржылық ұйымдар, халықты асыра несиелеу, сот тәжірибесі.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_254

Введение

Современные условия снижения глобальной экономической активности, вызванные пандемией коронавирусной инфекции, недостатка ликвидности национальных экономик, повлекли спрос на кредиты, в том числе и в потребительском секторе, наиболее ярко отражающем экономический уровень жизни населения в целом.

Как информирует Агентство Республи-

ки Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка, на 01 января 2021 года, объем потребительских кредитов составил 4 542,7 млрд. тенге (789,1 млрд. рублей по курсу ЦБ РФ на 19.07.2021г.), с долей 28,8 % от ссудного портфеля банков второго уровня, а увеличение с начала 2020 года составило – 4,0%¹.

Депутат Мажилиса Парламента Республики Казахстан, руководитель парламент-

¹ Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка // URL: https://www.finreg.kz/cont/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%83%D1%89%D0%B5%D0%B5%20%D0%91%D0%92%D0%A3_%D1%80%D1%83%D1%81_01.01.2021.pdf (Дата обращения 15 февраля 2022 года).

ской фракции Народной партии Айкын Конуров, в одном из своих выступлений обратил внимание на то, что «если ранее граждане республики брали займы для приобретения бытовой техники, дорогостоящей одежды и на проведение различных семейных мероприятий, то в условиях пандемии и ограничительных мер, займы берутся на погашение накопленных обязательств, расходов на обучение, лечение, обычную одежду и питание» [1], то есть на нужды ежедневного характера.

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев на расширенном заседании правительства отметил, что кредитование малого и среднего бизнеса снизилось на 18%, сельскохозяйственного сектора на 48% и это на фоне роста кредитования населения на 24%. При этом, как сообщил Президент Казахстана, 2/3 от выданных потребительских кредитов являются без залоговыми, обратив, таким образом, внимание на серьезные проблемы в финансовой системе страны [2].

Методы и материалы

Статья подготовлена с использованием общих и частных методов научного познания: диалектического, системного, формально-логического, сравнительно-правового, технико-юридического и других.

При проведении исследования были изучены труды казахстанских и российских ученых по вопросам правовой политики в условиях нового Казахстана и принципов Второй Республики, гражданского и финансового права, а также законодательство Республики Казахстан, Российской Федерации и Европы.

Обсуждение

По своей юридической природе кредитный договор является консенсуальным, возмездным и двусторонним [3].

Исследователи по-разному раскрывают понятие «потребительский кредит» в своих исследованиях. Так, Пристансков Д.В. предлагает рассматривать договор потребительского кредита как договор, по которому банк или иная кредитная организация (кредитор) обязуются предоставить денежные средства (кредит) заемщику-потребителю в размере и на условиях, предусмотренных договором, в целях использования последним полученной суммы кредита для удовлетворения личных, семейных, домашних, бытовых и иных потребностей, не связанных с осуществле-

нием предпринимательской деятельности, а заемщик-потребитель обязуется возвратить полученную денежную сумму и уплатить проценты на нее [4].

Грицай Н.В. считает необходимым закрепить на законодательном уровне следующее определение договора потребительского кредита: по договору потребительского кредита банк или иная кредитная организация обязуется предоставить денежные средства (кредит) физическому лицу (заемщику) в целях удовлетворения личных, семейных, домашних и иных нужд, не связанных с предпринимательской деятельностью, а заемщик обязуется возвратить полученную денежную сумму и уплатить проценты на нее [5].

Федулина Е.В. полагает, что под потребительским кредитом (займом) как объектом гражданских прав следует понимать имущественные блага, включающие вещи или имущественные права, способные выполнять функцию законного средства платежа, предоставленные кредитной организацией или некредитной финансовой организацией гражданину для целей, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности, на условиях возвратности, срочности и возмездности, с использованием такого правового средства, как договор потребительского займа или договор потребительского кредита [6].

Потребительское кредитование Богдановым М.Н. трактуется как разновидность кредитного договора, включающего в себя действия банка или иной кредитной организации (кредитора) по предоставлению денежных средств физическому или юридическому лицу (потребителю) в целях приобретения товаров для личных, семейных или иных нужд, не связанных с предпринимательской деятельностью, а также обязательства потребителей возвратить в установленный срок полученную денежную сумму и уплатить проценты на нее [7].

Демченко С.С. отмечает, что потребительский кредит – это общее понятие, обозначающее денежные средства, предоставляемые физическому лицу в целях удовлетворения потребительских нужд. Поэтому, кредит на покупку автомобиля, ипотечный кредит, образовательный кредит и другие кредиты, предоставляемые физическим лицам, должны признаваться видами потребительского кредита [8].

Очевидно, что законодательное урегулирование потребительского кредитования основывается на более широком определении

кредитного договора.

Кредитный договор согласно ст. 819 Гражданского кодекса Российской Федерации – соглашение, в соответствии с которым банк или иная кредитная организация (кредитор) обязуется предоставить денежные средства (кредит) заемщику в размере и на условиях, предусмотренных договором, а заемщик обязуется возвратить полученную денежную сумму и уплатить проценты за пользование ею, а также предусмотренные кредитным договором иные платежи, в том числе связанные с предоставлением кредита².

Гражданский кодекс Республики Беларусь в статье 771 определяет, что кредитный договор как соглашение, в соответствии с которым банк или небанковская кредитно-финансовая организация (кредитодатель) обязуется предоставить денежные средства (кредит) другому лицу (кредитополучателю) в размере и на условиях, предусмотренных договором, а кредитополучатель обязуется возвратить полученную денежную сумму и уплатить проценты за нее³.

Законодательство Республики Казахстан не содержит понятия потребительского кредитования. В рамках объёма статьи невозможно в полной мере дать развёрнутую характеристику такому правовому явлению, неизвестному казахстанскому законодателю, как потребительский кредит (займ). Отметим лишь наиболее существенные из них.

На наш взгляд, бесспорным является то, что потребительский кредит применяется в сфере экономических отношений и требует надлежащего комплексного правового урегулирования.

Как правовая категория потребительский кредит обладает неотъемлемыми существенными характеристиками.

Во-первых, он применяется в области экономических общественных отношений, в которых выступают с одной стороны банковские и иные финансовые учреждения (микрофинансовые, кредитные и т.п. организации), с другой – потребитель финансовых услуг (физическое лицо).

Во-вторых, потребительский кредит является подвидом кредитного договора, однако, обладает только ему присущими характе-

ристиками.

В-третьих, содержательная сторона общественных отношений между этими субъектами, регулируется договором (соглашением) о потребительском кредите с указанием прав и обязанностей сторон.

В-четвертых, предметом потребительского кредита выступают деньги, которые имеют целевое назначение, указанное в договоре, и они не могут использоваться заемщиком в коммерческой деятельности.

В-пятых, сумма потребительского кредита является возвратной с начислением установленного в договоре вознаграждения кредитору.

В этой связи предлагается следующая авторская формулировка понятия потребительского кредита – это договор (соглашение) физического лица с банковским или иным финансовым учреждением, уполномоченным предоставлять кредит, (имеющим лицензию) о возвратном, возмездном займе денежных средств для удовлетворения личных потребностей заемщика без использования кредита в коммерческих целях.

Характер и динамика роста потребительских кредитов Республики Казахстан и Российской Федерации указывает на ожидаемый вход в «зону закредитованности населения» и, по мнению ряда экспертов, может привести к деструктивным процессам экономик этих государств, если их правительствами вовремя не будут предприняты кардинальные превентивные и ограничительные меры.

«Наблюдающийся, в последнее время, двухзначный рост кредитования домохозяйств также может поставить под угрозу финансовую стабильность в случае ухудшения макроэкономической ситуации» [9] – высказываются эксперты Всемирного Банка относительно ситуации в России.

Аналогично по Казахстану беспокойство выразили эксперты агентства «Moody's», прогнозируя, что если национальный регулятор не введет соответствующих ограничительных мер, Казахстану грозит новый кризис.⁴

Согласно данным исследования кампании «Intrum» [10], которая специализируется на управлении кредитами в европейских

² Информационно-правовая система Гарант // URL: <http://ivo.garant.ru/#/document/10164072/paragraph/521837163:0> (Дата обращения 20 сентября 2021 года).

³ Информационно-правовая система ЭТАЛОН ONLINE // URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9800218> (Дата обращения 20 сентября 2021 года).

⁴ Официальный Интернет-ресурс телеканала «КТК» (Республика Казахстан) // URL: <https://www.ktk.kz/ru/news/video/2019/11/07/133482/> (Дата обращения 20 ноября 2020 года).

странах, практика заимствований в Европейском союзе также набирает обороты. Исследователи обращают внимание на то, что «все большее число людей, 24% против 20% в прошлом году, были вынуждены в 2019 году взять в долг или достигли лимита своей кредитной карты для оплаты счетов. Это особенно касается молодых европейцев».

Известно, что закредитованность населения влечет увеличение просроченных и невозвратных кредитов. Так, в России доля просроченных более чем на 90 дней потребительских кредитов на конец января 2021 года составила 23,5 % по сравнению с 17,8% годом ранее.⁵

По данным журнала Forbes.kz (Республика Казахстан) на фоне кризиса и падения благосостояния населения, а также ослабления экономической активности из-за локдаунов и пандемии, в 2020 году заметно ухудшилась возвращаемость кредитов в стране. Например, объём кредитов с «долгой» просрочкой платежей, свыше 90 дней (NPL 90+), вырос сразу на **48,5 млрд. тенге** с начала года, то есть, фактически до **1,25 трлн. тенге**.⁶

В этом свете европейский опыт, имеющий давнюю историю борьбы с закредитованностью населения и обогащенный потребностями, связанными с возросшим спросом на кредиты во время пандемии, безусловно, полезен для изучения и внедрения в практику работы банков и финансовых учреждений Казахстана и России.

В этой связи следует отметить, что еще в 1975 году была принята резолюция Совета Европы о предварительной программе по защите прав потребителя и информационной политике [11], где определялись принципы защиты экономических интересов потребителей.

Законы о потребительском кредитовании в странах Европейского союза разрабатывались и уточнялись в ходе принятия нескольких директив Европейского союза о потребительском кредите. В их числе директивы: № 87/102/ЕЕС от 22 декабря 1986 года «Об унификации правовых и административных положений государств-членов о потребительском кредите»; № 90/88/ЕЕС от 22 фев-

раля 1990 года с изменениями, касающимися предыдущей директивы; № 93/13/ЕЕС от 5 апреля 1993 года «О несправедливых условиях в потребительских контрактах»; № 2002/65/ЕС от 23 сентября 2002 года «О дистанционном маркетинге потребительских финансовых услуг и о внесении изменений в Директиву Совета Европы № 90/619 ЕЕС»; № 97/7/ЕС и 98/27/ЕС и № 2008/48/ЕС от 23 апреля 2008 года «О кредитных договорах для потребителей и отмене Директивы Совета Европы № 87/102/ЕЕС» [11].

Говоря о законодательстве Европейского союза в сфере потребительского кредитования, особо следует выделить Директиву № 2008/48ЕС от 23 апреля 2008 года,⁷ которая по своей сути направлена на противодействие возрастающей финансовой задолженности потребителей Европейского союза путем формирования, так называемых, принципов *ответственного кредитования* у кредитора.

Под последним понимается совокупность принципов, которых должен придерживаться кредитор, чтобы обеспечить заёмщику возможность принятия взвешенного и обдуманного решения.⁸

Обязательным элементом при подготовке к заключению потребительского кредитного договора норма Директивы устанавливает необходимость информирования заемщика, на бумажном или другом долговременном носителе, о подробных персональных условиях предоставляемого кредита, о рисках задолженности и просрочки платежа.

Особое место в упомянутой Директиве уделено обязанности кредитора по проведению оценки кредитоспособности заемщика.

Чтобы заемщик мог отказаться от, так называемого, «импульсивного займа», Директивой закреплено право на его полный отказ от кредита в течение четырнадцати календарных дней без объяснения причины, с возвратом основной суммы и выплатой процентов на день возврата кредита.

Таким образом, можно отметить, что нормами директив Евросоюза создан некий образец поведения кредитора и заемщика до и после заключения кредитного договора,

5 Интернет-ресурс LENTA.RU. В России подскочило число просроченных кредитов // URL: <https://lenta.ru/news/2021/03/11/creditprosrok/> (Дата обращения 20 марта 2021 года).

6 Интернет-ресурс forbes.kz. В Казахстане растет объем кредитов с длительной просрочкой // URL: https://forbes.kz/finances/finance/v_kazahstane_rastet_obyem_kreditov_s_dolgoj_prosrochkoj_platejev/ (Дата обращения 13 января 2021 года).

7 Директива Европейского парламента и Совета 2008/48/ЕС от 23 апреля 2008 года // URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32008L0048> (Дата обращения 17 апреля 2021 года).

8 Ответственное кредитование // URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ответственное_кредитование (Дата обращения 21 сентября 2021 года).

фактически с требованием о персональном консультировании заемщика кредитором, что в результате снижает риски кредитования для обеих сторон.

Анализ правовой базы потребительского кредитования в Российской Федерации показывает, что в 2013 году был принят Федеральный Закон № 353-ФЗ «О потребительском кредите (займе)»,⁹ регламентирующий отношения в сфере предоставления потребительского кредита гражданам. Значение этого закона в развитии правового регулирования отношений в сфере потребительского кредитования в Российской Федерации состоит в том, что он сформулировал понятие потребительского кредитования, урегулировал процесс предоставления заемщику информации, связанной с кредитованием, закрепил требования к субъектному составу таких правоотношений, регламентировал процедуры заключения и исполнения договора потребительского кредитования, обозначил права заемщиков и кредиторов.

Так, потребительский кредит характеризовался как денежные средства, представленные кредитором заемщику на основании кредитного договора, договора займа, в том числе с использованием электронных средств платежа, в целях, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности, в том числе лимитом кредитования.

Однако, стоит обратить внимание на то, что в законе отсутствует императивное требование об индивидуальном анализе кредитоспособности заемщика, при том, что без такого анализа не представляется возможным увидеть полную картину рисков по конкретным обязательствам.

Закон ознаменовал собой закрепление новых подходов к решению финансово-экономических и юридических проблем в области потребительского кредитования, но продемонстрировал также, что система ответственного кредитования в России только зарождается.

Как показала последующая судебная практика Российской Федерации, в некоторых случаях проявлялась неосведомленность не только граждан-заемщиков, но и

судов разных инстанций о положениях нового закона.

Судебные процедуры в значительной степени затратные и затяжные.

Между тем, в Российской Федерации граждане, чьи долги составляют от 50 тысяч до 500 тысяч рублей, могут подать заявление о своем банкротстве бесплатно и без суда. Речь идет о списании безнадежных долгов [12].

В казахстанском законодательстве в сфере регулирования потребительского кредитования можно выделить Закон «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» от 31 августа 1995 года¹⁰ и Закон «О микрофинансовой деятельности» от 26 ноября 2012 года.¹¹

В силу возросших темпов развития потребительского кредитования за последние десять лет, в Казахстане также возникла острая потребность в совершенствовании действующего законодательства в сфере потребительского кредитования, либерализации условий его заключения.

Однако, принципы ответственного кредитования, как и в России, только начинают внедряться, и законодатель не в полной мере урегулировал эту сферу общественных отношений.

Содержательный анализ Закона «О микрофинансовой деятельности» от 26 ноября 2012 года с последующими изменениями и дополнениями на предмет информированности заемщика об условиях кредита показывает положительный опыт законодательного закрепления необходимости лицензирования деятельности микрофинансовой организации, а также регламентированную законом обязанность микрофинансовой организации включать в наименование слова «микрофинансовая организация» или аббревиатуру «МФО», обязательного указания годовой эффективной ставки при размещении рекламы, обязанности микрофинансовой организации разместить правила предоставления кредитов в месте, доступном для обозрения и ознакомления заемщиком, в том числе и на интернет-ресурсе.

При этом правила должны содержать информацию о порядке подачи заявления на

⁹ Пункт 1 статьи 3 Федерального закона от 21 декабря 2013 года «О потребительском кредите (займе)» // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_155986/ (Дата обращения 25 сентября 2021 года).

¹⁰ Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z950002444_/27.09.1996 (Дата обращения 20 ноября 2021 года).

¹¹ Закон Республики Казахстан от 26 ноября 2012 года «О микрофинансовой деятельности» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1200000056/03.07.2020> (Дата обращения 20 ноября 2021 года).

предоставление кредита, заключения договора, предельном сроке микрокредита, предельной величине ставок вознаграждения, правил расчета годовой эффективной ставки вознаграждения, указание ее размера, методах погашения микрозайма, требованиях к принимаемому микрофинансовой организацией мер обеспечения, графике платежа.

Законом закреплена норма, запрещающая рекламу микрофинансовой организации, не соответствующей ее деятельности на день опубликования.

Все это, вне сомнения, демонстрирует стремление казахстанского законодательства оказать содействие заемщику по защите его прав и предоставить возможность для удобного сравнения им условий потребительских кредитов в различных финансовых институтах, а также самостоятельно оценить свои риски.

Вместе с тем продолжающаяся закредитованность потребителей приводит к тому, что в казахстанском обществе все чаще звучат призывы по проведению кредитной амнистии.

Однако, аналитик международной инвестиционной компании EХANTE – Андрей Чеботарев, отражает мнение другой части общества, которые исправно платят налоги, владеют недвижимым имуществом, хранят денежные средства на депозитах. По его убеждению, «Кредитная амнистия невозможна сейчас без значительного ухудшения банковской системы. Если мы спишем кредиты кого-то в значительном объеме, мы будем вынуждены спасать банки. Что касается тех, кому нужна помощь, кто потерял кормильца, кто действительно не может сейчас закрывать кредит, может обратиться в кредитные комитеты, они рассматривают рефинансирование и имеют право списывать проценты. Также нельзя забывать, что деньги банков — это депозиты других людей» [13].

Результаты

Несмотря на то, что в Казахстане и в России сделан значительный шаг в сторону законодательной регламентации потребительского кредитования, актуальной остается задача об имплементации в законодательство большего количества международных норм, характерных для развитой и полноценной системы ответственного кредитования, к примеру, в Европейском союзе.

При этом, на наш взгляд, в законах и ведомственных нормативно-правовых актах

необходимо закрепить:

стандартную форму информирования заемщика микрофинансовых организаций об условиях кредитования, в том числе требования к содержанию, оформлению договора и его первой страницы, содержащей информацию о полной стоимости микрокредита, суммы переплаты по микрокредиту, предмете микрокредита, обязательных условиях договора, а также графика его погашения;

указание в рекламе годовой эффективной ставки вознаграждения с приведением иллюстрированного примера;

обязательство микрофинансовой организации об уведомлении заемщика при наличии просроченной задолженности, с указанием информации о размере просроченной задолженности, о последствиях невыполнения заемщиком своих обязательств, с разъяснением права заемщика на обращение в микрокредитную организацию с заявлением о внесении изменений в условия договора, в том числе связанных с изменением в сторону уменьшения ставки вознаграждения, отсрочкой платежа по основному долгу, и (или) вознаграждению, изменением метода погашения или очередности погашения задолженности, изменением срока микрокредита, прощением просроченного основного долга и (или) вознаграждения, отменой неустойки, штрафа, пени, с предоставлением подтверждающих обстоятельств (фактов) обуславливающих такое обращение;

размер неустойки, (штрафа, пени) за нарушение обязательства по возврату суммы микрокредита, не превышающей десяти процентов от выданного микрокредита за каждый год действия договора;

введение запрета на начисление вознаграждения на капитализированные (суммированные) к сумме основного долга просроченного вознаграждения, неустойки (штрафов, пени) при изменении условий исполнения договора;

внедрение практики персонального консультирования как силами кредитных организаций, так и кредитными посредниками;

законодательно закрепить понятие «ответственное кредитование», предусматривающее взаимную договорную ответственность заемщика и кредитора;

практику необходимости заключения кредитных договоров на бумажном или на другом материальном носителе, с визированием договоров собственноручно или посредством электронно-цифровой подписи заемщика;

обязательность проведения индивидуального анализа кредитоспособности заемщика, используя данные его кредитных историй.

Заключение

Таким образом, неотложным, архиважным сегодня является скорейшая правовая, детальная регламентация потребительского кредитования в Республике Казахстан на основе международного опыта, в интересах всех слоев гражданского общества и обеспечения устойчивости банковского сектора экономики.

В этих целях предлагается:

принять специальный закон о потребительском кредите (займе) в Республике Казахстан для обеспечения правовой защиты

заемщиков – физических лиц, как социальной основы государства и общества;

в целях устранения такого экономически и социально опасного явления как за кредитованность населения, разработать и принять закон Республики Казахстан о неплатежеспособности (банкротстве) физических лиц, что позволит предотвратить рост в геометрической прогрессии задолженности по займам и снизить социальную напряженность в обществе;

в последующем для эффективного развития потребительского кредитования обеспечить его полную информационную прозрачность, внедрив всеобщую цифровизацию кредитов, что позволит отслеживать его риски и вклад в экономический рост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рустемова А. Списать кредиты предложил депутат // URL: <https://neopomad.kz/36289-2/> (Дата обращения 20 ноября 2021 года).
2. Кривцанова К. Токаев: кредиты нужно выдавать только тем, кто сможет их вернуть // URL: <https://www.nur.kz/politics/power/1837602-tokaev-kredity-nuzno-vydavat-tolkotem-kto-smozet-ih-vernut/> (Дата обращения: 1 сентября 2021 года).
3. Ивакин В.Н. Гражданское право. Особенная часть: конспект лекций. М.: Юрайт, 2011. – 226 с.
4. Пристансков Д.В. Отдельные проблемы гражданско-правового регулирования банковского кредитования: Автореф. дисс... канд. юр. наук // URL: <https://www.dissercat.com/content/otdelnye-problemy-grazhdansko-pravovogo-regulirovaniya-bankovskogo-kreditovaniya/read> (Дата обращения 20 сентября 2021 года).
5. Грицай Н.В. Заемные обязательства в гражданском праве: Автореф. дисс... канд. юрид. наук // URL: <https://www.dissercat.com/content/zaemnye-obyazatelstva-v-grazhdanskom-prave> (Дата обращения 10 октября 2021 года).
6. Федулina Е.В. Гражданско-правовая защита прав заемщика по договору потребительского кредита (займа): Автореф. дисс. канд. юр. наук // URL: <https://www.dissercat.com/content/grazhdansko-pravovaya-zashchita-prav-zaemshchika-po-dogovoru-potrebitelskogo-kredita-zaima> (Дата обращения 20 октября 2021 года).
7. Богданов М.Н. Расследование мошенничества в сфере потребительского кредитования: Автореф. дисс... канд. юр. наук // URL: <https://www.dissercat.com/content/rassledovanie-moshennichestva-v-sfere-potrebitelskogo-kreditovaniya> (Дата обращения 5 ноября 2021 года).
8. Демченко С.С. Правовое регулирование потребительского кредитования в Российской Федерации: Автореф. дисс... канд. юр. наук // URL: <https://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-potrebitelskogo-kreditovaniya-v-rossiiskoi-federatsii> (Дата обращения 20 ноября 2021 года).
9. Фаляхов Р. Нефть и рубль: 5 главных угроз России // URL: <https://www.gazeta.ru/business/2019/06/10/12405817.shtml> (Дата обращения 10 июля 2020 года).
10. Бондаренко М. Эксперты выявили у европейцев растущий финансовый стресс // URL: <https://www.rbc.ru/society/28/11/2019/5ddf069a7947df3351133f> (Дата обращения 10 июля 2020 года).
11. Хватик Ю. Правовое регулирование потребительского кредитования // URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/8347.pdf> (Дата обращения 20 сентября 2021 года).
12. Зубков И. Они в долгу не останутся // URL: <https://rg.ru/2020/08/02/novyy-zakon-rozvolit-spisat-beznadezhnye-dolgi-maloimushchih-grazhdan.html> (Дата обращения 17 декабря 2020 года).
13. Клепикова Е. Кредитная амнистия попала под словесные интервенции // URL: <https://>

www.nur.kz/society/1883474-kreditnaa-amnistia-popala-podslovesnye-intervencii/ (Дата об-рашения 10 ноября 2020 года).

REFERENCES

1. Rustemova A. Spisat' kredity predlozhit deputat // URL: <https://neonomad.kz/36289-2/> (Data obrashcheniya 20 noyabrya 2021 goda).
2. Krivcanova K. Tokaev: kredity nuzhno vydavat' tol'ko tem, kto smozhet ih vernut' // URL: <https://www.nur.kz/politics/power/1837602-tokaev-kredity-nuzhno-vidavat-tolko-tem-kto-smozet-ih-vernut/> (Data obrashcheniya 1 sentyabrya 2021 goda).
3. Ivakin V.N. Grazhdanskoe pravo. Osobennaya chast': konspekt lekcij. M.: YUrajt, 2011. – 226 s.
4. Pristanskov D.V. Otdel'nye problemy grazhdansko-pravovogo regulirovaniya bankovskogo kreditovaniya: Avtoref. diss... kand. jur. nauk // URL: <https://www.dissercat.com/content/otdelnye-problemy-grazhdansko-pravovogo-regulirovaniya-bankovskogo-kreditovaniya/read> (Data obrashcheniya 20 sentyabrya 2021 goda).
5. Gricaj N.V. Zaemnye obyazatel'stva v grazhdanskom prave: Avtoref. diss... kand. jur. nauk // URL: <https://www.dissercat.com/content/zaemnye-obyazatelstva-v-grazhdanskom-prave> (Data obrashcheniya 10 oktyabrya 2021 goda).
6. Fedulina E.V. Grazhdansko-pravovaya zashchita prav zaemshchika po dogovoru potrebitel'skogo kredita (zajma): Avtoref. diss. kand. jur. nauk // URL: <https://www.dissercat.com/content/grazhdansko-pravovaya-zashchita-prav-zaemshchika-po-dogovoru-potrebitelskogo-kredita-zaima> (Data obrashcheniya 20 oktyabrya 2021 goda).
7. Bogdanov M.N. Rassledovanie moshennichestva v sfere potrebitel'skogo kreditovaniya: Avtoref. diss... kand. jur. nauk // URL: <https://www.dissercat.com/content/rassledovanie-moshennichestva-v-sfere-potrebitelskogo-kreditovaniya> (Data obrashcheniya 5 noyabrya 2021 goda).
8. Demchenko S.S. Pravovoe regulirovanie potrebitel'skogo kreditovaniya v Rossijskoj Federacii: Avtoref. diss... kand. jur. nauk // URL: <https://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-potrebitelskogo-kreditovaniya-v-rossiiskoi-federatsii> (Data obrashcheniya 20 noyabrya 2021 goda).
9. Falyahov R. Neft' i rubl': 5 glavnyh ugroz Rossii // URL: <https://www.gazeta.ru/business/2019/06/10/12405817.shtml> (Data obrashcheniya 10 iyulya 2020 goda).
10. Bondarenko M. Eksperty vyyavili u evropejcev rastushchij finansovyy stress // URL: <https://www.rbc.ru/society/28/11/2019/5ddfeb069a7947df3351133f> (Data obrashcheniya 10 iyulya 2020 goda).
11. Hvatik YU. Pravovoe regulirovanie potrebitel'skogo kreditovaniya // URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/8347.pdf> (Data obrashcheniya 20 sentyabrya 2021 goda).
12. Zubkov I. Oni v dolgu ne ostanutsya // URL: <https://rg.ru/2020/08/02/novyj-zakon-pozvolit-spisat-beznadezhnye-dolgi-maloimushchih-grazhdan.html> (Data obrashcheniya 17 dekabrya 2020 goda).
13. Klepikova E. Kreditnaya amnistiya popala pod slovesnye intervencii // URL: <https://www.nur.kz/society/1883474-kreditnaa-amnistia-popala-podslovesnye-intervencii/> (Data obrashcheniya 10 noyabrya 2020 goda).

УДК 343.2

СОБЛЮДЕНИЕ ПРИНЦИПА СООТНОСИМОСТИ ОБЪЕМА ТРЕБОВАНИЙ ВЗЫСКАТЕЛЯ И МЕР ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ИСПОЛНЕНИЯ

Торсыкбаев Ербол Кошанұлы

*Магистрант Академии правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
Республика Казахстан, Акмолинская область,
Целиноградский район, город Косшы; e-mail: yerbol.torsykbayev@mail.ru*

Аннотация. *Исполнение судебных актов является неотъемлемой частью конституционного права каждого гражданина на судебную защиту. Вопросы исполнительного производства часто становятся объектами обсуждения, как с точки зрения права, так и практического его применения не только юристами, но и обществом. Рассматриваемая тема исполнительного производства будет раскрыта с учетом актуальной судебной практики, через призму функциональной взаимосвязи исполнительного производства с гражданским законодательством и процессуальным правом.*

Вопросы касательно исполнения судебных актов находятся под пристальным вниманием судебных органов. В настоящее время объем судебных актов, требующих исполнения, увеличивается, в связи с чем в рамках данной статьи определены основы принципа соразмерности в исполнительном производстве, а также цели государственной политики Республики Казахстан в сфере исполнения судебных актов.

В рамках данного исследования проанализированы действующие правовые акты Республики Казахстан в области исполнительного производства с целью выявления пробелов, требующих устранения, а также изучены аналогичные проблемы в некоторых странах СНГ.

В дополнение, в исследовании произведена попытка посмотреть на развитие законодательства Республики Казахстан в сфере исполнительного производства с исторической точки зрения, с целью наиболее точного определения вопросов в данной сфере, которые требуют совершенствования.

Вместе с тем, автором изучены труды ряда ученых и приведены актуальные на сегодняшний день мнения отечественного и зарубежного научного сообщества касательно вопроса исполнения судебных актов.

В дополнение, в статье рассмотрена официальная статистика, подготовленная государственными органами по исполнению судебных актов, которая явно показывает пробелы, существующие в законодательстве Республики Казахстан в сфере исполнительного производства.

Ключевые слова: *принцип соотносимости, взыскание, принудительное исполнение, должник, взыскатель, исполнение судебных актов, исполнительный лист.*

ӨНДІРІП АЛУШЫ ТАЛАПТАРЫ КӨЛЕМІНІҢ ЖӘНЕ МӘЖБҮРЛЕП ОРЫНДАТУ ШАРАЛАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ ҚАҒИДАТЫН САҚТАУ

Торсыкбаев Ербол Кошанұлы

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы Ақмола облысы, Целиноград ауданы,
Қосшы қаласы, e-mail: yerbol.torsykbayev@mail.ru*

Аннотация. Сот актілерін орындау сот қорғауына конституциялық құқықтың ажырамас бөлігі болып табылады. Атқарушылық іс жүргізу мәселелері көбінесе заң тұрғысынан да, оны заңгерлер ғана емес, қоғам да практикалық қолдану тұрғысынан талқылау объектісіне айналады. Атқарушылық іс жүргізудің қаралып отырған тақырыбы атқарушылық іс жүргізудің азаматтық заңнамамен және процесілік құқықпен функционалдық өзара байланысы призмасы арқылы өзекті сот практикасын ескере отырып ашылатын болады.

Сот актілерін орындауға қатысты мәселелер сот органдарының жіті назарында. Қазіргі уақытта орындауды талап ететін сот актілерінің көлемі ұлғаяуда, осыған байланысты осы бап шеңберінде атқарушылық іс жүргізудегі мөлшерлестік қағидатының негіздері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының сот актілерін орындау саласындағы мемлекеттік саясатының мақсаттары айқындалған.

Осы зерттеу шеңберінде жоюды талап ететін олқылықтарды анықтау мақсатында Қазақстан Республикасының атқарушылық іс жүргізу саласындағы қолданыстағы құқықтық актілері талданды, сондай-ақ ТМД-ның кейбір елдеріндегі ұқсас проблемалар зерделенді.

Сонымен қатар, зерттеуде жетілдіруді талап ететін осы саладағы мәселелерді неғұрлым дәл айқындау мақсатында Қазақстан Республикасының атқарушылық іс жүргізу саласындағы заңнамасының дамуына тарихи тұрғыдан қарауға әрекет жасалды.

Сонымен қатар, автор бірқатар ғалымдардың еңбектерін зерделеп, сот актілерін орындау мәселесіне қатысты отандық және шетелдік ғылыми қоғамдастықтың бүгінгі күнгі өзекті пікірлерін келтірді.

Сонымен қатар, бапта сот актілерін орындау жөніндегі мемлекеттік органдар дайындаған ресми статистика қаралды, ол Қазақстан Республикасының атқарушылық іс жүргізу саласындағы заңнамасында бар олқылықтарды анық көрсетеді.

Түйін сөздер: корреляция принципі, өндіріп алу, мәжбүрлеп орындау, борышкер, өндіріп алушы, сот актілерін орындау, атқару парағы.

COMPLIANCE WITH THE PRINCIPLE OF CORRELATION OF THE VOLUME OF THE CLAIMANT'S CLAIMS AND ENFORCEMENT MEASURES

Torsykbaev Erbol Koshanuly

Master student of the Academy of Law Enforcement Agencies under
the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy city, Akmola region,
Republic of Kazakhstan, e-mail: yerbol.torsykbayev@mail.ru

Abstract. The execution of judicial acts is an integral part of the constitutional right to judicial protection. Issues of enforcement proceedings often become the objects of discussion, both from the point of view of law and its practical application, not only by lawyers, but also by society. The topic of enforcement proceedings under consideration will be disclosed taking into account current judicial practice, through the prism of the functional relationship of enforcement proceedings with civil legislation and procedural law.

Questions regarding the execution of judicial acts are under the close attention of the judiciary. At present, the volume of judicial acts requiring execution is increasing, and therefore, within the framework of this article, the foundations of the principle of proportionality in enforcement proceedings are determined, as well as the goals of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the field of execution of judicial acts.

As part of this study, the current legal acts of the Republic of Kazakhstan in the field of enforcement proceedings were analyzed in order to identify gaps that need to be addressed, and similar problems were studied in some CIS countries.

In addition, the study made an attempt to look at the development of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of enforcement proceedings from a historical point of view, in

order to most accurately identify issues in this area that require improvement.

At the same time, the author studied the works of a number of scientists and presented the current opinions of the domestic and foreign scientific community regarding the issue of enforcement of judicial acts.

In addition, the article considers official statistics prepared by state bodies for the execution of judicial acts, which clearly shows the gaps that exist in the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of enforcement proceedings.

Keywords: the principle of comparability, recovery, enforcement, debtor, recoverer, execution of judicial acts, writ of execution.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_69_2_263

Введение

Принципы исполнительного производства имеют не только теоретическое, но и практическое значение, которое состоит в том, что они должны гарантировать своевременное, правильное и эффективное исполнение исполнительных документов, защиту прав участников исполнительного производства и показывать роль государства в регулировании правоотношений, входящих в предмет исполнительного права.

Этот принцип призван, во-первых, оградить должника от несоразмерных долговым и иным обязательствам выплат и, во-вторых, защитить права взыскателей при возникновении множественности требований, а также недостаточности денежных средств и имущества должника для удовлетворения требований кредиторов.

Материалы и методы

Научные работы известных казахстанских ученых: Әбдірайымова Б.Ж., Аленова М.А., Баймолдина С.К. выступили основными материалами исследования. В своих трудах автор обосновывает научные подходы к вопросам обеспечения гарантий прав и законных интересов сторон исполнительного производства.

Проанализированы труды Белоусова Л.В., Гальперин М.Л., Крашенинникова П.В., Пчелинцева Л.М., Решетниковой И.В., Савельева Д.Б., Яркова В.В., которые всесторонне исследовали различные аспекты соблюдения баланса интересов взыскателя и должника, при принудительном исполнении судебных актов и актов иных органов.

Правовой основой исследования является Конституция Республики Казахстан, Гражданский кодекс Республики Казахстан, Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан, Закон Республики Ка-

захстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», Закон Республики Казахстан «Об ипотеке недвижимого имущества». При подготовке публикации использованы общенаучные и частно-научные методы исследования, а также методы сравнительно-правового исследования.

Основные положения

По мнению И.В. Решетниковой, - «принципы исполнительного производства - это основные правовые начала, определяющие как развитие соответствующего законодательства, так и деятельность по его реализации» [1].

В Законе Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей»¹ нормативность получили восемь принципов, одним из которых является принцип соотносимости объема требований взыскателя и мер принудительного исполнения.

По поводу многих принципов исполнительного производства существуют научные дискуссии и глубокие теоретические разработки.

Соотносимость объема требований взыскателя и мер принудительного исполнения проявляется в общем правиле о том, что обратит взыскание на имущество должника можно лишь в пределах суммы задолженности.

Интересным представляется комментарий В.В. Яркова о том, что принцип соотносимости объема требований взыскателя и мер принудительного исполнения взаимосвязан с началом соразмерности требования истца и содержания обеспечительных мер, применяемых судом. В соответствии с данным принципом будет недопустимым при исполнении решения на незначительную

¹ «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV. Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261> (дата обращения: 15.05.2022г.).

сумму при наличии денежных средств на счетах должника обращение взыскания на недвижимое имущество должника, стоимость которого может многократно превышать размер присужденной суммы по исполнительному документу [2].

По смыслу этот принцип направлен на защиту имущественных прав должника в исполнительном производстве, в то же время, исходя из баланса прав и законных интересов сторон исполнительного производства, не позволяет нарушение прав взыскателя.

В правоприменительной практике принудительного исполнения судебных актов при обращении взыскания на имущество должника принцип соотносимости объема требований взыскателя и мер принудительного исполнения в отдельных случаях игнорируется.

Последствия такого правового нигилизма со стороны уполномоченных должностных лиц и органов исполнительного производства приводят к тому, что взыскатель неосновательно обогащается за счет имущества должника, а последний терпит существенный материальный ущерб, тем самым не соблюдается соразмерность и соизмеримость мер принудительного исполнения с объемом требований взыскателя, присужденным по решению суда.

П.В. Крашенинников в своих комментариях в ГК РФ, определяет понятие торги - как специальный порядок (способ) заключения договора, состоящий в том, что собственник вещи или иное правомочное лицо (организатор торгов), проводят состязание между пожелавшими принять в нем участие лицами (участниками торгов) на предмет заключения договора, который заключается с лицом, предложившим наиболее приемлемые условия (лицом, выигравшим торги) [3].

На сегодняшний день процесс принудительной реализации заложенного имущества недостаточно урегулирован, что позволяет кредиторам злоупотреблять правом «сильной стороны» фактически наживаясь на заемщиках, загоняя их в «долговую яму».

Взыскатель, проявляя инициативу в исполнительном производстве, принимает участие на торгах в форме электронного аукциона по реализации арестованного имущества должника, становится победителем

торгов и таким образом приобретает в личную собственность имущество своего должника.

В 2018 году Генеральная прокуратура Республики Казахстан обнародовала в СМИ выявленные грубые нарушения в работе единой электронной торговой площадки по продаже арестованного и конфискованного имущества². По информации надзорного органа в большинстве случаев имущество продавалось дешевле на 20-48%. Треть имущества продана за полцены. В торгах участвовали и побеждали одни и те же лица, в том числе представители банков³. Участие в торгах близких родственников, супругов, работодателей и их сотрудников, других аффилированных между собой лиц, полностью исключает конкуренцию и реализацию имущества по рыночной цене.

Выявленные в ходе первой проверки нарушения послужили основанием для прекращения договорных отношений с оператором ЕЭТП ТОО «Auction One» и смены руководства Республиканской палаты частных судебных исполнителей.

Спустя 3 года ситуация к лучшему не изменилась. Нарушения прав должников при реализации имущества продолжают допускаться.

В 2021 году в ходе аналогичной проверки Генеральной прокуратурой вновь выявлено около 3 тысяч торгов, проведенных в условиях отсутствия конкуренции, банки второго уровня продолжают скупать имущество должников (за минусом 48% от суммы оценки) и продают его по рыночной стоимости (стоимость несколько раз превышает цену приобретения).

В то же время в законодательстве отсутствуют нормы, запрещающие приобретение имущества должника за минусом 50% от суммы оценки.

Должники не защищены и от возможных недобросовестных действий взыскателей, которые, намеренно отказываясь принять в натуре заложенное имущество, стоимость которого при получении займа полностью обеспечивала обязательства, в последующем, участвуя в торгах, с помощью аффилированных лиц скупают недвижимость за бесценок. В результате должники не только лишаются своего имущества, но и остаются должниками.

² Вскрылись аферы судебных исполнителей и банков. Доступно: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=311337062952927&id=128856877867614 (дата обращения: 07.05.2022г.).

³ БТА Банк. Ограбление по-казахстански // Новый день. Доступно: <https://newdaynews.ru/asia/644791.html> (дата обращения: 24.04.2022г.).

Неправильная правоприменительная практика участия взыскателя на торгах в рамках исполнительного производства стала набирать обороты в результате внесенных поправок в Правила проведения торгов по реализации арестованного имущества в форме электронного аукциона, утвержденные Приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 27.03.2014 года №125⁴.

Тогда в пункте 35 указанных Правил предусмотрели следующее: «В случае признания электронного аукциона не состоявшимся и отказа взыскателя оставить за собой имущество судебный исполнитель с соблюдением правил, установленных Законом, и настоящими правилами назначает повторный аукцион, а взыскателю предоставляется право участвовать в повторном аукционе» выше⁴.

Эти Правила утратили силу в связи с утверждением новых Правил реализации арестованного имущества, в том числе на торгах в форме электронного аукциона (Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 20.02.2015 года №100). И в этих действующих Правилах такое право взыскателей более не предусмотрено.

Поэтому в целях соблюдения принципов исполнительного производства, защиты прав должника и недопущения неосновательного обогащения взыскателя, необходимо исключить возможность принятия заявок взыскателя на участие в торгах в форме электронного аукциона по реализации арестованного имущества должника.

Для того, чтобы достичь равновесия в правовом положении сторон, должник должен быть обеспечен минимальным стандартом защиты прав и законных интересов. Именно об этом минимуме прав и идет речь, когда поднимается проблема обращения взыскания на жилье должника.

При принятии мер по обеспечению надлежащего исполнения актов юрисдикционных органов необходимо руководствоваться тем, что права сторон равнозначны по конституционному значению. И в случае возникновения коллизий интересов кредитора и должника на стадии исполнения это не должно преодолеваться посредством защиты прав одной стороны за счет умаления

прав другой. В таких случаях необходимо обеспечивать соразмерную, иными словами исходить из принципа пропорциональности защиты прав, обеспечивая баланс конституционных ценностей.

Принцип соотносимости объема требований взыскателя и мер принудительного исполнения взаимосвязан с началом соразмерности требования истца и содержания обеспечительных мер, применяемых судом. В соответствии с данным принципом, например, будет недопустимым при исполнении решения на незначительную сумму при наличии денежных средств на счетах должника обращение взыскания на недвижимое имущество должника, стоимость которого может многократно превышать размер присужденной суммы по исполнительному документу.

В качестве примера нарушения имущественных прав можно привести исполнение судебного акта в городе Алматы, обернувшееся в трагедию с расстрелом должником пятерых человек, в том числе судебного исполнителя, взыскателя и двоих полицейских, приехавших исполнять решение суда о выселении этой семьи из их жилища⁵.

По мнению Д.Б. Савельева, таких явно несправедливых ситуаций немного, но иллюзия актуальности проблемы создается за счет высокой обжалуемости таких споров, подключения прессы, обращений заинтересованных лиц за защитой к политикам и чиновникам, вследствие чего почти каждая такая тяжба приобретает общественный резонанс [4].

Тем не менее, именно этот случай стал катализатором законодательных поправок длительное время обсуждаемые в научной среде и практикующих юристов, но не находивших поддержку в лице Национального Банка и Агентства по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций.

Как отметил Глава государства К.Т. Токаев: - «Сфера отношений между кредиторами и так называемыми проблемными заемщиками, особенно в части жилья, очень чувствительны и требует юридического совершенствования»⁶.

⁴ Жакип Асанов мог предотвратить алматинскую бойню // Ratel.kz. Доступно: https://ratel.kz/scandal/zhakip_asanov_mog_predotvratit_almatinskiju_bojnju?page=2#comments (дата обращения: 17.03.2022г.).

⁵ Касым-Жомарт Токаев – об убийстве 5 человек в Алматы: Это трагедия // Azattyq ryhy // Доступно: <https://rus.azattyq-ryhy.kz/politics/28617-kasym-zhomart-tokaev-ob-ubiistive-5-chelovek-v-almaty-eto-tragediia> (дата обращения: 17.03.2022г.).

⁶ Токаев высказался о стрельбе в Алматы и дал ряд поручений // DKN World News // Доступно: <https://dknews.kz/ru/v-strane/202001-tokaev-vyskazalsya-o-strelbe-v-almaty-i-dal-ryad> (дата обращения: 15.05.2022г.).

Обсуждение и результаты

Исследования показали, что главная проблема несоблюдения рассматриваемого принципа – это несовершенство действующего законодательства, непрозрачность и несправедливость торгов по реализации имущества должников.

По Закону «Об ипотеке недвижимого имущества»⁷ банки, вправе самостоятельно во внесудебном порядке продать предмет залога. Однако в этом случае весь долг будет считаться погашенным.

Такой вариант для банков невыгоден. Поэтому они добиваются продажи заложенного имущества в судебном порядке, поскольку в этом случае непокрытый остаток долга продолжает взыскиваться за счет другого имущества и доходов.

В декабре 2021 года законодателем в рамках усиления защиты прав ипотечных заемщиков внесены поправки, направленные на защиту прав граждан в части:

1) запрета участия в торгах в качестве покупателей юридическим лицам, если вторым участником торгов является его работник или аффилированное лицо, физлицу, если вторым участником торгов является его близкий родственник, залогодержатель;

2) признания торгов несостоявшимися, если в онлайн-режиме участвовало менее двух участников;

3) прекращения кредитных обязательств в случае реализации предмета залога с торгов в судебном порядке.

4) увеличения минимальной пороговой стоимости имущества, по которой оно не может быть реализовано на торгах. Поправкой этот порог увеличен с 50 до 75%, то есть теперь реализация жилья ниже этой стоимости не допустимо.

Законом увеличен порог суммы неисполненного обязательства от стоимости заложенного имущества, нарушение которого ведет к обращению взыскания на недвижимость должника. В пункте 2 статьи 317 ГК РК⁸ для ипотечных займов, не связанных с предпринимательской деятельностью и обеспеченных жилищем физического лица, изменены критерии, при наличии которых не допускается обращение взыскания на заложенное имущество.

Теперь суды могут отказать в обращении взыскания на залог, если сумма неиспол-

ненного обязательства (без учета неустойки (штрафа, пени) менее 15 % от стоимости заложенного имущества, определенной сторонами в договоре о залоге, и периода просрочки исполнения обязательства, обеспеченного залогом, менее 6 месяцев.

В то же время законодатель ещё недостаточно урегулировал вопросы соблюдения прав должников.

К примеру, согласно действующему законодательством принимая решение об обращении взыскания на недвижимое имущество, заложенное по ипотечному договору, суд должен определить и указать в решении начальную продажную цену заложенного имущества при его реализации.

Данное правило нарушает права должников (заемщиков) банков, поскольку установленная решением суда начальная продажная цена заложенного имущества может существенно отличаться от его рыночной стоимости на момент реализации ввиду длительного исполнения исполнительного документа, изменений на рынке недвижимости.

За время, прошедшее с момента признания торгов несостоявшимися по причине отсутствия заявок на участие в конкурсе, рыночная стоимость имущества может значительно увеличиться, что впоследствии может привести к нарушению прав как кредитора, так и должника в ходе осуществления исполнительного производства.

В этой связи необходимо предоставить право определения начальной продажной стоимости залогового имущества на момент его реализации частному судебному исполнителю, который будет обязан принять необходимые меры к оценке имущества должника и его передаче на торги по рыночной стоимости, обеспечить сторонам исполнительного производства реализацию прав на обжалование отчета об оценке, что будет соответствовать критериям объективности и достоверности.

Соответствующие законодательные поправки предлагается внести в статью 21 Закона об ипотеке и статью 317 ГК РК.

Рассматривая соблюдение принципов соотносимости объема требований взыскателя и мер принудительного исполнения следует обратиться к дискуссиям об исполнительском иммунитете единственного жилья, то есть соблюдение принципа неприкосновен-

⁷ «Об ипотеке недвижимого имущества» Закон Республики Казахстан от 23 декабря 1995 года. Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002723> (дата обращения: 24.02.2022г.).

⁸ Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ. Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 15.05.2022г.).

ности минимума имущества, необходимого для существования должника и членов его семьи.

По данным Национального банка, количество заемщиков в Казахстане растет с каждым годом. Задолженность населения страны по ипотечным кредитам составляет 2,716 трлн. тенге.

Действующее законодательство не содержит запрет на обращение взыскания на недвижимое имущество, которое является единственным жильем для должника и членов его семьи и не является предметом ипотеки.

Как отмечает Л.М. Пчелинцева, «после принятия Всеобщей декларации прав человека от 10 декабря 1948 года и Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах право на достаточное жилище стало частью общепризнанных стандартов прав человека» [5].

Заключение

Исходя из требований статьи 25 Конституции Республики Казахстан⁹, не допускается лишение жилища, иначе как по решению суда.

Однако то обстоятельство, что заложенное имущество является единственным жильем должника, не является основанием для отказа в обращении взыскания.

Дискуссии и обсуждения законопроекта «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан РК» затрагивают проблемы обращения взыскания на единственное жилье¹⁰. Но введение в Казахстане института банкротства физических лиц изучается с 2016 года. Неоднократно (в 2018

году и в начале 2021 года) принимались меры по разработке казахстанской модели банкротства физических лиц, которая обеспечила бы баланс интересов должника и кредитора.

В то же время законодательство Российской Федерации, на наш взгляд, могли бы послужить для отечественного законодателя положительным примером возможности и допустимости несколько иного подхода к регулированию данного вопроса.

В статье 446 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации от 14 ноября 2002 года № 138-ФЗ¹¹ закреплено, что взыскание по исполнительным документам не может быть обращено на жилое помещение (его части), если для гражданина-должника и членов его семьи, совместно проживающих в принадлежащем помещении, оно является единственным пригодным для постоянного проживания помещением. В случае если единственное жилье является предметом ипотеки, то на него в соответствии с законодательством об ипотеке может быть обращено взыскание.

Вне всякого сомнения, что такая новелла отечественного законодательства послужила бы защитой прав членов семьи должника в первую очередь несовершеннолетних детей и престарелых членов его семьи, иных совместно проживающих с должником лиц.

В заключение, «Дети ни в чём не виноваты, став жертвами всеобщего равнодушия, и можно сказать, правового нигилизма. Важно, чтобы наши дети выросли с верой в справедливость нашего общества», - отметил Президент страны К.Токаев¹².

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоусов Л.В. и др. *Комментарий к Федеральному закону «Об исполнительном производстве» и практике его применения* (отв. ред. И.В. Решетникова). 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Инфотропик Медиа», 2012. -759с.
2. Ярков В.В. *Исполнительное производство*. Стр.35. // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.consultant.ru/> (дата обращения: 15.03.2022).
3. *Постатейный комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / под ред. П.В. Крашенинникова.* - М.: Статут, 2011. -1326 с.

⁹ Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). Доступно: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 24.05.2022г.).

¹⁰ Законопроект о банкротстве физлиц: будет ли изыматься единственное жилье // Kazinform // Доступно: https://www.inform.kz/ru/zakonoproekt-o-bankrotstve-fizlic-budet-li-izymat-sya-edinstvennoe-zhil-e_a3897126 (дата обращения: 07.05.2022г.).

¹¹ Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации от 14 ноября 2002 года № 138-ФЗ. Доступно: https://http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/a67dde7f663104e7cffe76d926f3a3e8ac36aa2/ (дата обращения: 15.05.2022г.).

¹² Нужно детально разобраться в случившейся трагедии – Токаев о стрельбе в Алматы // Ақ Жайық // Доступно: <https://m.azh.kz/ru/news/view/79506> (дата обращения: 10.01.2022г.).

4. Савельев Д.Б. Имущественный иммунитет на единственное жилое помещение гражданина: обеспечение баланса прав кредиторов и должников / Д.Б. Савельев // Журнал российского права. 2014. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/imuschestvennyy-immunitet-na-edinstvennoe-zhiloe-pomeschenie-grazhdanina-obespechenie-balansa-prav-kreditorov-i-dolznikov> (дата обращения: 24.03.2022).

5. Пчелинцева Л.М. Проблемы исследования природы и содержания конституционного права граждан на жилище / Л.М. Пчелинцева // Конституционное и муниципальное право. 2004. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/8591-problemy-issledovaniya-prirody-soderzhaniya-konstitucionnogo-prava-grazhdan> (дата обращения: 14.04.2022).

REFERENCES

1. Belousov L.V. i dr. Kommentarij k Federal'nomu zakonu «Ob ispolnitel'nom proizvodstve» i praktike ego primeneniya (otv. red. I.V. Reshetnikova). 2-e izd., pererab. i dop. – M.: «Infotropik Media», 2012.

2. Yarkov V.V. Ispolnitel'noe proizvodstvo. Str.35. // [Elektronnyj resurs] - Rezhim dostupa: <http://www.consultant.ru/> (data obrashcheniya: 15.03.2022).

3. Postatejnyj kommentarij k Grazhdanskomu kodeksu Rossijskoj Federacii, chasti pervoj / pod red. P.V. Krashennikova.- M.: Statut, 2011. - 1326 s.

4. Savel'ev D.B. Imushchestvennyj иммунитет на единственное жилое помещение гражданина: обеспечение баланса прав кредиторов и должников / D.B. Savel'ev // Zhurnal rossijskogo prava. 2014. [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/imuschestvennyy-immunitet-na-edinstvennoe-zhiloe-pomeschenie-grazhdanina-obespechenie-balansa-prav-kreditorov-i-dolznikov> (data obrashcheniya: 24.03.2022)

5. Pchelinceva L.M. Problemy issledovaniya prirody i sodержaniya konstitucionnogo prava grazhdan na zhilishche / L.M. Pchelinceva // Konstitucionnoe i municipal'noe pravo. 2004. [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/8591-problemy-issledovaniya-prirody-soderzhaniya-konstitucionnogo-prava-grazhdan> (data obrashcheniya: 14.04.2022)

УДК 621.311.24

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ ДЮСЕНОВА Е.А., ЛЯМБЕКОВОЙ А.К. О ВОПРОСАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Шайкенова Алтынгүль Бакытовна

Научный сотрудник отдела гражданского, гражданского процессуального законодательства и исполнительного производства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Нур-Султан, e-mail: altyngul.shaikenova@gmail.com

Аннотация. В данной статье проведен анализ статьи к.ю.н. Дюсенова Е.А. и м.ю.н. Лямбековой А.К. «Вопросы совершенствования нормативного регулирования использования возобновляемых источников энергии», которая была опубликована в «Вестнике Института законодательства» № 3 (48) в 2017 году.

Автор данной статьи проводит ретроспективный анализ положений статьи Дюсенова Е.А. и Лямбековой А.К. Кроме того, затронуты актуальные на сегодняшний день примеры проектов по возобновляемым источникам энергии, осуществляемые в Республике Казахстан.

В статье рассматриваются вопросы развития и совершенствования экологического законодательства в области возобновляемых источников энергии. Экологический кодекс как главный источник кодификации экологического законодательства ввел актуальные нововведения и превентивные механизмы для стимулирования природопользователей к снижению выбросов загрязняющих веществ в окружающую среду. Казахстаном поставлена амбициозная цель по переходу на увеличение доли возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в энергетическом балансе страны. В связи с этим, остается актуальным анализ нормативно-правового регулирования ВИЭ и исследование осуществленных задач и реализованных инициатив, предложенных Дюсеновым Е.А. и Лямбековой А.К. в статье 2017 года.

В ходе исследования автор обозначает необходимость дальнейшей задачи по увеличению доли возобновляемых источников энергии в экономике страны. При этом, уже проделаны значительные шаги в нормативно-правовом регулировании и практическом поле. Растущий потенциал развития возобновляемых источников энергии и изменения в данной отрасли должны быть также планомерно отражены в законодательстве страны в виде последовательных мер и эффективных механизмов.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, экологическое законодательство, зеленая экономика, концепция по переходу к зеленой экономике.

ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫ НОРМАТИВТІК РЕТТЕУДІ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ Е.А. ДҮЙСЕНОВТЫҢ, А.К. ЛЯМБЕКОВАНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ОРАЛҒАНДА

Шайкенова Алтынгүль Бакытовна

Қазақстан Республикасы Заңнама құқықтық және ақпарат институтының азаматтық, азаматтық процесстік заңнама және атқарушылық іс жүргізу бөлімінің ғылыми қызметкері; Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ., e-mail: altyngul.shaikenova@gmail.com

Аннотация. Бұл мақалада з.ғ.к. Дюсенов Е.А. мен з.ғ.м. Лямбекова А.К. 2017 жылғы №3(48) «Заңнама институтының жаршысы» журналында жарияланған «Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды нормативтік реттеуді жетілдіру мәселелері» мақаласына талдау жүргізілді. Осы мақаланың авторы Е.А. Дүйсенов пен А.К. Лямбекованың мақалаларына ретроспективті талдау жүргізеді. Мақалада жаңартылатын энергия көздері саласындағы экологиялық заңнаманы дамыту және жетілдіру мәселелері қарастырылады. Экологиялық кодекс экологиялық заңнаманы кодификациялаудың басты көзі ретінде табиғат пайдаланушыларды қоршаған ортаға ластаушы заттардың шығарындыларын азайтуға ынталандыру үшін өзекті жаңалықтар мен алдын алу тетіктерін енгізді. Қазақстан елдің энергетикалық балансында жаңартылатын энергия көздерінің (ЖЭК) үлесін арттыруға көшу бойынша өршіл мақсат қойды. Осыған байланысты ЖЭК нормативтік-құқықтық реттеуді талдау және Е.А. Дүйсенов пен А.К. Лямбекова 2017 жылғы мақалада ұсынған жүзеге асырылған міндеттер мен іске асырылған бастамаларды зерттеу өзекті болып қала береді. Зерттеу барысында автор ел экономикасындағы жаңартылатын энергия көздерінің үлесін арттыру бойынша одан әрі міндеттің қажеттілігін көрсетеді. Бұл ретте, нормативтік-құқықтық реттеу мен практикалық салада айтарлықтай қадамдар жасалды. Жаңартылатын энергия көздерін дамытудың өсіп келе жатқан әлеуеті және осы саладағы өзгерістер де елдің заңнамасында жүйелі шаралар мен тиімді тетіктер түрінде жоспарлы түрде көрсетілуге тиіс.

Түйінді сөздер: жаңартылатын энергия көздері, экологиялық заңнама, Жасыл экономика, Жасыл экономикаға көшу жөніндегі тұжырымдама.

RETURNING TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION OF DYUSENOV E.A., LYAMBEKOVA A.K. ON THE ISSUES OF IMPROVING REGULATION OF THE USE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES

A.B. Shaikenova

Researcher of the Department of Civil, Civil Procedural Legislation and Enforcement Proceedings of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, e-mail: altyngul.shaikenova@gmail.com

Abstract. This article analyzes the article of c.l.s. Dyusenov Y.A. and Master of Legal Science Lyambekova A.K. "Issues of improving the regulatory regulation of the use of renewable energy sources", which was published in the Bulletin of the Institute of Legislation No. 3 (48) in 2017.

The author of this article conducts a retrospective analysis of the provisions of the article by Dyusenov E.A. and Lyambekova A.K. In addition, current examples of renewable energy projects implemented in the Republic of Kazakhstan were touched upon.

The article deals with the development and improvement of environmental legislation in the field of renewable energy sources. The Environmental Code, as the main source of codification of environmental legislation, has introduced relevant innovations and preventive mechanisms to encourage users of natural resources to reduce emissions of pollutants into the environment. Kazakhstan has set an ambitious goal of increasing the share of renewable energy sources (RES) in the country's energy balance. In this regard, the analysis of the regulatory and legal regulation of RES and the study of the implemented tasks and implemented initiatives proposed by E.A. Dyusenov remains relevant and Lyambekova A.K. in the article published in 2017.

In the course of the study, the author indicates the necessity for a further task to increase the share of renewable energy sources in the country's economy. At the same time, significant steps have already been taken in the legal regulation and practical field. The growing potential for the development of renewable energy sources and changes in this industry should also be systematically reflected in the country's legislation in the form of consistent measures and effective mechanisms.

Keywords: renewable energy sources, environmental legislation, green economy, concept for the transition to a green economy.

Введение

В третьем выпуске Вестника Института законодательства 2017 года была опубликована статья к.ю.н. Дюсенова Е.А. и магистра юридических наук Лямбековой А.К. «Вопросы совершенствования нормативно-регулирующего использования возобновляемых источников энергии» [1].

В статье рассмотрены вопросы, которые необходимы для поддержки отрасли возобновляемых источников энергии на законодательном уровне, а также предложены меры по переходу к «зеленой» экономике общества и государства.

Опубликование статьи Дюсенова Е.А. и Лямбековой А.К. пришлось на период первого этапа поставленной задачи по переходу Республики Казахстан к зеленой экономики в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике»¹.

В целом, еще рано говорить о заметных и значительных переменах в данной области, так как Республика Казахстан все также идет по пути сырьевой экономики, что тормозит развитие отрасли возобновляемых источников энергии. Однако значительные сдвиги в нормативно-правовом регулировании свидетельствует о поступательном «движении» законодательства в направлении «зеленого руслу».

Методы и источник исследования

В ходе исследования автором применены общенаучные теоретические методы исследования. Вместе с тем, проанализирована текущая практическая ситуация в сфере возобновляемых источников энергии. Для этого источниками стали материалы средств массовой информации, пресс-служб организаций и государственных органов.

Обсуждение и результаты

В настоящее время зависимость казахстанской экономики от экспорта тяжелых источников энергии не может не замедлять процесс развития и переход к зеленым источникам энергии, и процесс форсирования зеленой энергетики остается на зачаточном уровне. При этом, в международных

средствах массовой информации недавно отмечалось об амбициозной задаче, поставленной перед Правительством Казахстана Президентом Казахстана Касым - Жомарт Токаевым о переходе на увеличение доли возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в энергетическом балансе страны, что повлечет глобальные изменения в будущей политике Казахстана.

Как обозначил Токаев К.К. «чрезвычайно небольшой» вес ВИЭ в выработке электроэнергии в Казахстане может расти». Кроме того, им обозначено «разумная политика и инвестиции», чтобы «наметить путь к более экологичной глобальной экономике» в выступлении на Глобальном круглом столе высокого уровня по добывающим отраслям, спонсируемым ООН [2].

Таким образом, перед международным сообществом представителем нашего государства даны обещания об инициативах в направлении перехода страны к зеленой экономике. Мероприятия и регулирование данных инициатив обеспечивается в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» № 577 от 30 мая 2013 года.

На практике реализация должна осуществляться в следующих трех этапах:

2013-2020 гг. - в этот период основным приоритетом государства будет оптимизация использования ресурсов и повышение эффективности природоохранной деятельности, а также создание «зеленой» инфраструктуры;

2020-2030 гг. - на базе сформированной «зеленой» инфраструктуры начнутся преобразование национальной экономики, ориентированной на бережное использование воды, поощрение и стимулирование развития и широкое внедрение технологий возобновляемой энергетики, а также строительство сооружений на базе высоких стандартов энергоэффективности;

2030-2050 гг. - переход национальной экономики на принципы так называемой «третьей промышленной революции», требующие использования природных ресурсов при условии их возобновляемости и устойчивости².

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике»» [<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>] Дата доступа: 15.06.22

² Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике»» [<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>] Дата доступа: 15.06.2022

Касательно первого этапа в статье 2017 года Дюсеновым Е.А. и Лямбековой А.К. отмечалось о необходимости применения комплексного подхода в вопросах оптимизации использования ресурсов и повышения эффективности природоохранной деятельности, а также создание «зеленой» инфраструктуры. Под комплексным подходом, они подразумевали охват городов и населенных пунктов объектами «зеленой инфраструктуры», а также распространение среди населения «экологически рациональной модели поведения». К проектам зеленой инфраструктуры можно отнести следующее:

В 2017 году, когда была опубликована статья в столице Казахстана, установили солнечные батареи на автобусные остановки. Они обеспечивают обогрев закрытых остановок в зимнее время и освещение за счет специальных панелей. Также были введены в эксплуатацию аккумуляторные батареи, с помощью которых днем накапливается электроэнергия, а вечером она выдается в пользование.³

Загрязнение атмосферного воздуха можно избежать сокращением выбросов выхлопными газами, твердыми частицами, нефтепродуктами и другими токсичными веществами которые загрязняют транспорт. Как альтернатива обычным автобусам закуплен и введен в эксплуатацию устойчивый транспорт. ТОО «Астана LRT» приобрело 100 единиц электрических городских автобусов «City Bus 4». Данные 12-метровые электроавтобусы рассчитаны на перевозки в условиях от -45 до +45 градусов по Цельсию. Это способствует сокращению грязных выбросов выхлопными газами в атмосферный воздух.⁴

Велошеринг как альтернативный экологический вид транспорта – проект, который также соответствует осуществлению развития зеленой инфраструктуры и пропаганды зеленого мышления среди населения. Система автоматизированного велопроката - альтернативный автомобилю и общественному транспорту успешный проект для передвижения.

Из минусов, стоит отметить что «зеленая

модернизация» инфраструктуры городов республиканского значения находится в приоритете перед другими городами что соответствует неравномерному охвату «зеленого» развития городов страны. В этом направлении следует развивать не только столицу и города республиканского значения, а также села, аулы Республики, оставшиеся незатронутыми экопроектами, осуществляемыми в рамках политики по переходу к «зеленой» экономике.

Вышеуказанные проекты, введенные в эксплуатацию являются яркими примерами развития зеленой «инфраструктуры» и оптимизации использования ресурсов.

Следующим важным подходом, отмеченным коллегами в статье являлась необходимость совершенствования нормативного регулирования возобновляемых источников энергии с помощью привлечения инвестиций и поддержки инновационных технологий в данной сфере.

Касательно инвестирования в «зеленую» экономику страны во время своего первого официального визита в Казахстан Анна Бьерде, вице-президент Всемирного банка по Европе и Центральной Азии, отметила усилия страны по переходу к «зеленой» экономике и пообещала постоянную поддержку Всемирного банка для обеспечения устойчивого развития. Анна Бьерде отметила, что «Переход Казахстана к «зеленой» экономике потребует изменений в производстве энергии, что окажет существенное влияние на занятость и региональное развитие, а также планирование альтернативных источников доходов и роста», — сказала г-жа Бьерде. «Очень важно обеспечить, чтобы никто не был забыт, и Всемирный банк готов поддерживать Казахстан на этом важном пути»⁵.

В частности, было подписано кредитное соглашение на сумму 460 млн евро для Программы устойчивого развития животноводства. Данный проект поддержит реализацию долгосрочного видения Правительства по значительному увеличению производства говядины и экспорта мяса при одновременном внедрении передовых методов ведения сельского хозяйства и агроэкологических методов для обеспечения экологической

³ Коалиция за «зеленую экономику» и развитие G-Global «В Астане на крышах остановок автобусов поставили солнечные батареи» [<https://greenkaz.org/index.php/press-centr/novosti-v-strane/item/1587-v-astane-na-kryshakh-ostanovok-avtobusov-postavili-solnechnye-batarei>] Дата доступа: 16.06.22

⁴ «Общественный транспорт: до карантина и после» [<https://vechastana.kz/obshhestvennyj-transport-do-karantina-i-posle/>]. Дата доступа: 16.06.22.

⁵ Kazakhstan's Plans for Post-Pandemic Green and Resilient Recovery Endorsed World Bank Vice President [<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/05/14/kazakhstan-s-plans-for-post-pandemic-green-and-resilient-recovery-endorsed-world-bank-vice-president>] Дата доступа: 18.06.22

устойчивости в мясном секторе⁶.

В части нормативно-правового регулирования особенно значимым событием стало принятие нового Экологического кодекса Республики Казахстан № 400-VI 2 января 2021 года. Кодекс пересмотрел основополагающие принципы экологического законодательства. Особенно удачным и значимым, стоит отметить приведение экологических норм в соответствие с принципом «загрязнитель платит».

Данный принцип распространяется в международной политике в области окружающей среды. Он предусматривает компенсацию ущерба со стороны предприятия, загрязняющего окружающую среду эмиссиями. Превентивный характер принципа «загрязнитель платит» обеспечивает мотивацию загрязнителя в сокращении объемов загрязнения в связи с издержками, которые ему будет необходимо покрыть в дальнейшем (дополнительные налоговые отчисления, штрафные санкции и т.д.).

В целях исполнения Концепции, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан №577 от 30 мая 2013 года «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике принят ряд нормативных правовых актов. В частности, Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года» №724 от 28 июня 2014 года, приказ Министра энергетики Республики «Об утверждении Правил определения тарифа на поддержку возобновляемых источников энергии» Казахстан №118 от 20 февраля 2015 года и др.

Другим важным новшеством стало так называемая зеленая таксономия. В статье Дюсенова Е.А. и Лямбековой А.К. отмечалось, что необходимо систематизировать нормативные показатели по энергозатратности производства видов продукции, функционирования возведённых объектов, в том числе, в сфере энергоэффективности зданий, с обязательным внедрением показателей использования возобновляемых источников энергии.

Так, 31 декабря 2021 года Правительством РК было принято Постановление «Об утверждении Таксономии «зеленых» проектов, подлежащих финансированию через

«зеленые» облигации и «зеленые» кредиты («Зеленая» таксономия) (далее – Постановление).

Под зеленой таксономией понимается единая система классификации видов экономической деятельности, категорий проектов и активов (включая количественные и качественные пороговые значения), направленных на повышение эффективности использования существующих природных ресурсов, снижение уровня негативного воздействия на окружающую среду, повышение энергоэффективности, энергосбережения, смягчение последствий изменения климата и адаптацию к изменению климата.⁷ В соответствии с пунктом 10 Главы 4 Постановления «Зеленая» таксономия направлена на проекты с заметными экологическими выгодами и предусматривает их разделение на 8 категорий (уровень 1), 28 секторов (уровень 2) и 65 подсекторов (уровень 3), с детальным пояснением и указанием (пороговых) критериев отнесения проектов к «зеленым» проектам, установленных с учетом местной специфики. Так, категория 2 Постановления включает пункт об энергоэффективности (Повышение энергоэффективности на существующих и вновь создаваемых промышленных объектах, Повышение энергоэффективности в коммунальном секторе и государственных услугах, Энергоэффективные здания).

Вместе с тем, в статье коллег предлагалось пересмотреть перечень объектов, в отношении которых проводится энергоаудит. В части энергоаудита был закреплен механизм, предусматривающий соответствующие независимые оценки достижения указанных показателей либо энергоаудиты по проектам, по которым пороговые критерии Таксономии предусматривают конкретные минимальные значения снижения энергопотребления, минимальные уровни выбросов парниковых газов, снижения доли/утилизации отходов, водопотребления, а также соответствие требованиям справочников НДТ (в части, указанной в пороговом критерии), по истечении года с начала субсидирования проекта.

Также в статье Дюсенова Е.А., Лямбековой А.К. проведен анализ поправок в Закон Республики Казахстан «О поддержке использования возобновляемых источников

⁶ Там же.

⁷ Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении классификации (таксономии) «зеленых» проектов, подлежащих финансированию через «зеленые» облигации и «зеленые» кредиты» № 996 от 31 декабря 2021 года [https://kap.kz/custom/wysiwyg/image/file/20210311/20210311230816_94452.pdf] Дата доступа: 20.06.22

энергии» № 165 – IV. В частности, введение категории квалифицированных условных потребителей. В контексте введенной поправки не обеспечен прозрачный механизм предоставления достоверности данных по выработке квалифицированными условными потребителями электрической энергии на объектах по использованию ВИЭ. По истечении 5 лет данный вопрос все еще не проработан.

Таким образом, как отмечалось ранее авторами, не до конца обеспечены вопросы нормативного регулирования возобновляемых источников энергии в части категории квалифицированных условных потребителей.

Вместе с тем, из положительных и совсем недавно представленных договоренностей хотелось бы отметить проект в области ветряной энергетики. 9 июня 2022 года между Министерством энергетики, АО «САМРУК-КАЗЫНА», АО НК «КазМунайГаз» и TotalEnergies было подписано соглашение о принципах, направленное на реализацию масштабного проекта ВИЭ мощностью 1 ГВт, в рамках выполнения распоряжение Президента РК.⁸ Соглашение предусматривает конструкцию ветропарка общей мощностью 1 ГВт в поселке Мирный Жамбылской области. Как отмечается пресс-службой АО «САМРУК-КАЗЫНА» «реализация данного проекта позволит достичь целевых показателей, утвержденных Концепцией перехода Казахстана к «зеленой» экономике, привлечь дополнительные инвестиции, создать новые

рабочие места, а также увеличить выработку «зеленой» электроэнергии».

Заключение

Таким образом, подводя итоги, можно обобщить, что вопросы возобновляемых источников энергии стоят на повестке дня развития экономики и политики нашей страны. Развитие данной отрасли и совершенствование нормативно-правовой базы обеспечит снижение негативного воздействия тяжелой энергетики на будущее поколение страны и возможности сохранения энерго-ресурсов.

Республика Казахстан, являясь активным участником международного сообщества, принимает меры по развитию и переходу к «зеленой» экономике. К примеру, одним из перспективных векторов развития Казахстана выбрал альтернативную энергетику.

При этом, еще предстоит огромная работа и консолидация усилий экспертов, научного сообщества, как отмечали ранее Дюсенов Е.А. и Лямбекова А.К. в своей статье 2017 года «Некоторые вопросы правового регулирования «зеленой экономики» в Республике Казахстан». Стоит добавить, что гражданское общество также должно поддерживать развитие «зеленого» мышления, которое может быть выражено в осознанном потреблении и экономии ресурсов, сортировке мусора и других действиях, направленных на устойчивое развитие и заботу об окружающей среде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дюсенов Е.А., Лямбекова А.К. *Некоторые вопросы правового регулирования «зеленой экономики» в Республике Казахстан* [<https://zqai.kz/ru/node/14239>]. Дата доступа: 15.06.22
2. Paolo Sorbello. *Kazakh President Sets Ambitious Goals for Renewables* [<https://thediplomat.com/2021/06/kazakh-president-sets-ambitious-goals-for-renewables/>] Дата доступа: 16.06.22

REFERENCES

1. E.A. Dyusenov, A.K. Lyambekova *Nekotorye voprosy pravovogo regulirovaniya «zelenoj ekonomiki» v Respublike Kazahstan* [<https://zqai.kz/ru/node/14239>]. Data dostupa: 15.06.22
2. Paolo Sorbello. *Kazakh President Sets Ambitious Goals for Renewables* [<https://thediplomat.com/2021/06/kazakh-president-sets-ambitious-goals-for-renewables/>] Data dostupa: 16.06.22

⁸ Samruk-Kazyna and TotalEnergies to Have Discussed the Construction of a 1 GW Wind Farm Near the Balkhash Lake [<https://sk.kz/press-center/news/73307/?lang=en>] Дата доступа: 15.06.22

ҰЛЫ ҰСТАЗДЫ ЕСКЕ АЛУ

Көрнекті қазақстандық ғалым, қоғам және мемлекет қайраткері, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі Мұрат Тәжімұратұлы Баймахановтың бақилық болғаны Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ұжымына ауыр тиді. Мұрат Тәжімұратұлы Қазақстан Тәуелсіздігінің конституциялық негіздерін қалауға қомақты үлес қосқан, көп жылдар бойы оның ғылымы мен біліміне адал қызмет еткен азамат болатын.

Мұрат Тәжімұратұлы 1933 жылы 1 қарашада Алматы қаласында көрнекті кеңес және партия қайраткері, 1938 жылы қуғын-сүргінге ұшырап, ату жазасына кесілген (1957 жылы ақталған) Зейнолла Сейітжанұлы Төреғожиннің отбасында дүниеге келген. Нәубат жылдары оның бүкіл отбасы қудалауға ұшырап, зорлық-зомбылық пен барлық шектеулерге тап болды. Одан кейінгі соғыс жылдары туындаған қиыншылықтарды да бастан өткізуге тура келді. Соғыстан кейінгі алғашқы жылдары да оңай болған жоқ. Көп уақыт өте, Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы кезінде Мұрат Тәжімұратұлы өзінің бірқатар еңбектерін кеңестік биліктің кінәсіз азаматтарға қатысты жаппай қуғын-сүргінді қолдану жөніндегі саясатын әшкерелеуге, осыған байланысты іс-шаралардың адамгершілікке жатпайтын сипатын көрсетуге арнады.

Осындай балаң кезіндегі тағдыр тауқыметіне төтеп беріп қана қоймай, олардан жеңімпаз болып шығу тек жігерлі, мақсатты, тектілікті сақтаған батыл адамның қолынан ғана келетін еді. Орта мектепті бітіргеннен кейін білімге құштар және әділеттілікті қалпына келтіруді армандаған талантты жас М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің заң факультетіне оқуға түсіп, оны 1957 жылы – әкесі Зейнолла Сейітжанұлы Төреғожиннің ақталған жылы үздік бітірді.

Содан кейін Мұрат Тәжімұратұлының өз өмірін сарп еткен ғылыми жұмысы басталды. 1962 жылы КСРО Ғылым Академиясының Мемлекет және құқық институтының аспирантурасында оқуын аяқтап, бір жылдан кейін «Еңбекшілердің қоғамдық ұйымдарының кейбір мемлекеттік функцияларды орындау тәжірибесі» тақырыбына кандидаттық диссертация қорғады. 1973 жылы «Социалистік қоғамның құқықтық қондырмасының дамуындағы қайшылықтар және оларды өткеру жолдары» тақырыбындағы докторлық диссертациясын сәтті қорғалды. 1975 жылы Мұрат Тәжімұратұлы Қазақ КСР ҒА корреспондент-мүшесі, ал 1983 жылы академик болып сайланды. 1993 жылы оған профессор атағы берілді.

1960 жылдан 1990 жылға дейін М.Т. Баймаханов ҚазКСР ҒА Философия және құқық институтында табысты жұмыс істеді: кіші ғылыми қызметкерден институт директоры лауазымына дейін көтерілді.

Ғылыми-оқытушылық жұмыспен қатар М.Т. Баймахановтың қоғамдық-саяси қызметін ерекше атап өту қажет. Ол Қазақ КСР мен Қазақстан Республикасының көптеген заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерін әзірлеуге белсенді қатысты. 1978 жылғы Қазақ КСР Конституциясының жобасы бойынша жұмыс тобының мүшесі, ал 1993 жылғы Конституцияның жобасы бойынша сараптама тобының мүшесі, «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобының жетекшісі болды.

1992 жылы Қазақстан Республикасы Конституциялық сотының төрағасы болып сайланды.

Әр жылдары Мұрат Тәжімұратұлы Қазақстанның жоғары оқу орындарында: С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде, «Қайнар» университетінде, «Әділет» Жоғары құқық мектебінде, Қазақ мемлекеттік заң академиясы/Қазақ мемлекеттік заң университетінде жұмыс істеді.

Академик М.Т. Баймаханов 55 жылдан астам ғылыми және ғылыми-педагогикалық қызметпен айналысқан ғалым ретінде де танымал болды. Академиктің ғылыми қызығушылықтары жалпы құқық теориясы мен конституциялық құқықтың мәселелерін қамтыды. Оның еңбектерінде құқықтық түсіну, құқықтық сана және заң шығару проблемаларына, құқықтық және басқа да әлеуметтік нормалардың өзара әрекетіне, конституциялық нормалардың әрекеті мен заңды күшіне көп көңіл бөлінді. Ол 400-ден астам ғылыми еңбек, оның ішінде 4 жеке және 20 ұжымдық монография жариялады. Академик М.Т. Баймахановтың ғылыми кеңесшілігімен және тікелей басшылығымен 9 докторлық және 70-тен астам кандидаттық диссертация қорғалды.

Мұрат Тәжімұратұлы Баймаханов – ҚазКСР ҒА Ш. Уәлиханов атындағы сыйлық және медальдің лауреаты (1973). ҚР БҒМ «ҚР Білім беру ісінің құрметті қызметкері» төсбелгісімен (2006), ҚР ЖОО қауымдастығының «Үздік автор» номинациясы бойынша А. Байтұрсынов атындағы күміс медалімен (2008) марапатталды.

Академик М.Т. Баймаханов ХХ ғасырдың соңғы ширегі – ХХІ ғасырдың басында Қазақстанда қазіргі заманғы мемлекет пен құқықтың дамуы мәселелерін теориялық зерттеудің көшбасшысы болды.

Академик М.Т. Баймахановтың әріптестері мен шәкірттері оны біртуар, жоғары білімді тұлға, мақсатқа ұмтылған, кең ой-өрісі кең, барынша адал, өзіне және қоршаған ортаға өте талапшыл, кішіпейіл және сезімтал адам ретінде білетін.

Мұрат Тәжімұратұлы Баймахановтың жарқын бейнесі жадымызда сақталады.

*Р.Қ. Сәрпеков,
Қазақстан Республикасы Заңнама
және құқықтық ақпарат институтының директоры,
з.ғ.к., Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері*

**Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар
министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген**

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: instzak-kz@mail.ru, institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

**Журнал зарегистрирован в Комитете информации
Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан**

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: instzak-kz@mail.ru, institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

**Journal is registered in the Committee of Information
of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan**

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: instzak-kz@mail.ru, institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel .: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №2 (69)-2022 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 20.06.2022 Дата выхода тиража 30.06.2022
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 48,7 Заказ № 29

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Нур-Султан, пр. Кабанбай-батыра, д. 19, блок С, каб. 306
8 7172 26 61 29, www.zqai.kz/ru